T.C

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI

GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI

TÜRKİSTANLI VELİ KAYUM-HAN

(1904-1993)

HAYATI VE FİKİRLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SEVGİ BARIT

İSTANBUL 2018

T.C

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI

GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI

TÜRKİSTANLI VELİ KAYUM-HAN

(1904-1993)

HAYATI ve FİKİRLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SEVGİ BARIT

TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. AHMET KANLIDERE

İSTANBUL 2018

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek lisans öğrencisi Sevgi BARIT'ın "Türkistanlı Veli Kayum-Han (1904-1993): Hayatı ve Fikirleri " konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı, Genel Türk Tarihi Bilim Dalı yüksek lisans tezi olarak oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile başarılı bulunmuştur.

İmza

Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Ahmet KANLIDERE	.....
Üniversitesi	Marmara Üniversitesi	
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Süleyman S. KUCUR	.....
Üniversitesi	Marmara Üniversitesi	
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi İbrahim KALKAN	.....
Üniversitesi	Kırklareli Üniversitesi	

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun 09/07/ 2018 tarih ve 2018/14-06 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Okan YEŞİLOT
Müdür

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ IV

ÖZET V

ABSTRACT VI

KISALTMALAR ve KULLANILAN TERİMLER VII

GİRİŞ 1

I.BÖLÜM: VELİ KAYUM-HAN'IN HAYATI

1.1. Veli Kayum-Han'ın Ailesi ve Eğitim Hayatı 7

1.1.1. Ailesi 7

1.1.2. Eğitim Hayatı 7

a) Taşkent Yılları 7

b) Almanya Yılları 8

1.2. II. Dünya Savaşı Döneminde Veli Kayum-Han (1939-45) 16

1.2.1. Türkistan Lejyonu'nun Kurulması 19

1.2.2. Veli Kayum-Han'ın Siyasi Bir Lider Olarak Ortaya Çıkması 22

1.2.3.Milli Türkistan Birlik Komitesi'nin Kurulması 25

1.2.4. Veli Kayum-Han'a Muhalaefet 30

a) Kares Kanatbay'ın Muhalefet Çalışmaları 30

b) Waffen-SS Bünyesinde Türkistanlı Birliklerin Kurulması 32

c) General Vlasov Komitesi ve Rus Kurtuluş Ordusu (ROA) 36

1.2.5.Savaşın Sonu ve Veli Kayum-Han'ın Tutuklanması 41

1.3. Veli Kayum-Han'ın Soğuk Savaş Yıllarındaki Faaliyetleri (1947-91) 46

1.3.1.Veli Kayum-Han'ın Gerçekleştirdiği Seyahatler 52

1.3.2. Veli Kayum-Han'a Karşı SSCB Propagandaları ve Suikast Girişimleri 58

a) Propagandalar 59

b) Düzenlenen Suikast Girişimleri....66
1.4. Özel Hayatı ve Ölümü....67
II. BÖLÜM: VELİ KAYUM-HAN'IN FİKİRLERİ
2.1. Veli Kayum-Han'ın Yayın Faaliyetleri....69
2.2. Veli Kayum-Han'ın Makalelerinde Ele Aldığı Konular....72
2.2.1. Biyografi, Hatıra ve Anma Yazıları....72
2.2.2.Türkistan'da Rus İşgali....77
a) Çarlık Yönetiminde İzlenen Politikalar....78
b) Sovyet Yönetiminde İzlenen Politikalar....83
2.2.3. Doğu Türkistan'ın Durumu....108
2.2.4. Asya ve Afrika Halkları....117
2.3. Veli Kayum-Han'ın Kitapçıkları....125
2.3.1. Komünizm ve İslam....126
2.3.2. Taşkent Ruhu....126
2.3.3. Şum Ala Kargalar....127
2.3.4. Tarih Tilga Kirganda....135
2.4. Veli Kayum-Han'ın Makalelerinin Kronolojik Listesi....137
2.5. Veli Kayum-Han'ın Kitapçıklarının Kronolojik Listesi....152
SONUÇ....153
BİBLİYOGRAFYA
1. Veli Kayum-Han'ın Eserleri....154
1.1. Makaleleri....154
1.2.Kitapçıkları....159
2.Veli Kayum-Han Hakkında Yazılanlar....159
3.Genel Bibliyografya....160
4.İnternet Kaynakları....163

5.Kişisel Görüşme.....164

EKLER

EK-1: Veli Kayum-Han ile 23.09.1990 Tarihinde Yapılmış Olan Röportajın Transkripsiyonu 165

EK-2: Çalışmamızda Geçen Önemli İsimlerin Kısa Biyografileri 176

EK-3: Milli Türkistan Birlik Komitesi'nin Çıkardığı Yayınlar.....182

EK-4: Fotoğraflar.....184

ÖNSÖZ

Taşkent doğumlu Veli Kayum-Han, Türkistan'ın bağımsızlık mücadelesini hariçte sürdürmüş bir lider olarak tarihte kendisine yer bulmuştur. Veli Kayum-Han ismi ile ilk tanıştığımda kendisi benim için birkaç kopuk bilgiden ibaret olan bir isimdi. Oldukça gizemli ve tartışmalı bir kişi olan Veli Kayum-Han'ı çalışmaya karar vermek de kolay olmadı. Kendisi hakkında elimde çok az bilgi vardı ve bu bilgiler hep birbirini tekrarlamaktaydı. Hayatını bağımsız Türkistan'ın kurulması yolunda çalışarak geçiren Veli Kayum-Han'ın ardında bıraktığı birçok fikrî yazıya erişmiş olmak çalışmamızın ilk dönemleri açısından önemli oldu. Onun yazılarından da faydalanarak araştırmalarımı derinleştirdikçe hakkında bilinmeyen ve daha önce de yazılmayan pek çok bilgiye erişmek mümkün oldu; ancak yine de hakkında pek çok bilgi eksikliği bulunmaktaydı. Böylece kendisinin ne kadar az tanındığını daha yakından anladım.

Bu çalışma ile ilgili kaynak arayışımı sürdürürken araştırmacı-yazar Çağatay Koçar ile tanışmam ise çalışmamla ilgili eksiklikleri gidermede benim için büyük bir şans oldu. Veli Kayum-Han'ı tanımış olması ile ondan önemli bilgiler ve kaynaklar edindim. Kendisinin yardımı ile *Milli Türkistan*'ın ilk yirmi sayısında Veli Kayum-Han'ın yazmış olduğu makalelere, *Milli Edebiyat* dergisinin birkaç sayısına ve Veli Kayum-Han'ın yazmış olduğu *Şum Ala Kargalar* ve önsözü ile katkıda bulunduğu *Tarih Tilga Kirganda* [Tarih Dile Girdiğinde] adlı kitapçıklarına eriştim. Ayrıca kendisinden Veli Kayum-Han ile ilgili hatıralarını dinleme fırsatı elde ettim.

Gerek tez konumun belirlenmesinde gerek sonrasında yardımlarını esirgemeyen, yüksek lisans eğitimimde yoluma ışık tutan, bilgisine, sabrına ve titizliğine hayran olduğum tez danışmanım Prof. Dr. Ahmet Kanlıdere'ye sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca, bu çalışmanın ortaya çıkmasında önemli bir kaynağımın çevirisi ile destekte bulunan Madikhon Ibragimov'a, İSAM Kütüphanesi arşiv incelememde yardımcı olan Kenan Yıldız'a, elindeki kıymetli kaynakları benimle paylaşma nezaketi gösteren ve Adana'da beni misafir eden Çağatay Koçar ile eşi Sevgi Koçar'a ve eğitimim için maddi-manevi desteklerini esirgemeyen aileme çok teşekkür ederim.

Sevgi Barıt

İstanbul, 2018

ÖZET

Taşkentli Veli Kayum-Han (1904-1993), Türkistan'ın bağımsızlık mücadelesini hariçte siyasi ve entelektüel çalışmalarıyla sürdüren bir lider olarak tarihe geçmiştir. Buhara Halk Cumhuriyeti'nin kadro yetiştirme projesi kapsamında 1921 yılında eğitim görmek amacıyla Almanya'ya gönderilmiştir. Fakat 1924 yılında Buhara'nın tamamen Sovyet güdümüne girmesinden sonra geri dönmesi emredilmiş ise de dönmemiştir. Ülkesinde kendisi için ölüm emri verilmesi üzerine Almanya'da kalmış, buradaki eğitimini tamamladıktan sonra gazetecilik yapmaya başlamıştır. II. Dünya Savaşı'nın başlaması ile Almanlara esir düşen Türkistanlıların, esir kamplarından kurtarılması için çalışmıştır. Bu yönde 1942 yılından itibaren Milli Türkistan Birlik Komitesi (MTBK)'ni kurarak bu teşkilatın başkanlığını yapmış, bu komitenin basın aracı olan *Milli Türkistan* (Berlin, 1942-45; Cenevre, 1949-54; Düsseldorf, 1962-75) dergisini çıkarmış ve başyazarı olarak da görev almıştır. Bu dergi dışında *Milliy Edebiyat* (Berlin, 1943-45) dergisi ile *Yangi Türkistan* (Berlin, 1943-45) gazetesini çıkarmış, pek çok makale ve kitapçık yayınlayarak Türkistan'ın bağımsızlığı yönündeki çalışmalarını sürdürmüştür. Veli Kayum-Han, yapmış olduğu çalışmalar ile tüm Türkistanlılara ulaşabilmeyi ve onları SSCB'nin faaliyetleri karşısında bilinçlendirmeyi hedeflemiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında ABD hükümetince tutuklanmış, iki yıl hapiste kalmıştır. Serbest bırakıldıktan sonra Türkistan'ın bağımsızlığı mücadelesini yeniden sürdürmeye devam etmiştir. Veli Kayum-Han ismine çeşitli kitap ve makalelerde rastlamak mümkündür ancak hayatını ve çalışmalarını ele alan ayrı bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmada onun kapsamlı bir biyografisi ortaya konulacak, şu âna kadar incelenmemiş olan kendi eserleri analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Veli Kayum-Han, muhacetteki Türkistanlılar, Türkistan basını, Buhara Halk Cumhuriyeti

ABSTRACT

Veli Kayum-Khan (1904-1993) has become an important figure with his intellectual and political works besides his efforts in the struggle for Turkestan independence. He was born in Tashkent and in 1921 he was sent to Germany for training cadre for the People's Republic of Buhara. However, after 1924 he was called back to his home country. He did not go back; instead he preffered to live in Germany. After his graduation, he started to work in the field of journalism. With the advent of the World War II, he began to work for the emancipation of the Turkestani prisoners in the concentration camps. He established the Committe of Turkestan National Unity and became the president of this committe, then he published the journal of *Milliy Turkistan* (Berlin, 1942-45; Geneva, 1949-54; Düsseldorf, 1962-75) as a main media-tool of the committee and he worked as a head-columnist. Besides this journal, he published the journal of *Milliy Edebiyat* [National Literature] (Berlin, 1943-1945) and the newspaper of the *Yengi Turkistan* [New Turkistan] (Berlin, 1943-45). In these journals he published many articles and continued his struggle for the independence of Turkestan. Veli Kayum-Khan, tried to reach all Turkestanis and to raise awareness against the actions of the Soviet Union. After World War II, he was arrested by the US government and remained in the prison for two years. After that he continued his efforts for the his struggle for Turkestan. Although he was a very important figure as an emigre leader of Turkestanis in Europe, there is no seperate work on his biography and works. Therefore, this disassertation aims at building a biography of him by searching sources and analysing his works.

Key words: Veli Kayum-Khan, Turkistani émigrés, Turkistani press, Bukhara People's Republic.

KISALTMALAR ve KULLANILAN TERİMLER

ABN : Anti Bolshevik Nations [Anti-Bolşevik Milletler Birliği]

APA : Almanya'nın Dış Siyaset Dairesi

MTBK : Milli Türkistan Birlik Komitesi

NSDAP : Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi

ROA : Sovyet savaş esirlerinden oluşturulan Rus Kurtuluş Ordusu

SD : Resmi İstihbarat ve Karşı Casusluk Birimi

SS :1925-45 yılları arasında Hitler'e bağlılık yemini etmiş olan kuvvetlere verilen isim

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TAB : Türkistan Ahbarat Bürosu [Türkistan Haber İdaresi]

TMB : Türkistan Milli Birliği

a.g.e. : adı geçen eser

a.g.m. : adı geçen makale

Bkz. : bakınız

çev. : çeviren

s. : sayfa

GİRİŞ

Veli Kayum-Han[1], Türkistan'ın bağımsızlığı yönündeki milli mücadelesini hariçte sürdüren ve II. Dünya Savaşı ile ön plana çıkmış olan siyasi ve entelektüel bir liderdir. O, 1920'li yılların başında Buhara Halk Cumhuriyeti tarafından eğitim için Almanya'ya gönderilen öğrencilerden biri olmuş ve ömrünün sonuna kadar orada yaşamıştır. II. Dünya Savaşı'nın başlaması ve savaşın gidişatı ile Veli Kayum-Han'ın ismi ön plana çıkmıştır. Almanlara esir düşen Türkistanlıların kamplarda zor şartlar altında olduğunu görerek Almanlar ile iş birliği içine giren Veli Kayum-Han, uzun uğraşlar sonrasında Milli Türkistan Birlik Komitesi (MTBK)'nin kurulmasını sağlayarak Türkistan için faaliyetlerine başlamış ve bu komiteye başkanlık yapmıştır. Savaşta esir düşen askerlerden faydalanılması amacıyla kurulmuş olan Türkistan Lejyonu da bu komitenin denetiminde olmuştur. Veli Kayum-Han, lejyon askerlerinin Alman askerleri ile eşit haklara sahip olması yönünde de çaba harcamıştır.

MTBK ve Türkistan Lejyonu hakkındaki çalışmalarda onun ismi sıklıkla geçiyor olsa da hayatı ve fikirlerini bir arada toplayan tek bir çalışmanın olmaması bize bu konuyu çalışma fırsatı verdi. Tabii bu fırsat bize kaynak bulma yönünde bazı zorlukları da beraberinde getirdi. Özellikle hayatı ve faaliyetleri hakkında bulduklarımızın çoğu, birbirini tekrarlamakta veya eksiklikler içermektedir. Hayatı hakkında tüm bilgileri net bir şekilde edinememiş olsak da, bulabildiğimiz tüm bilgileri kronolojik bir şekilde vermeye çalışarak onu tanıtmaya çalıştık. Bu çalışma ile öncelikli gayem erişebildiğimiz tüm kaynaklar çerçevesinde; Veli Kayum-Han'ın hayatını, çalışmalarını ve fikirlerini bir araya toplayarak müstakil bir çalışma ortaya koyabilmektir.

Yöntem ve Çalışma Planı

Veli Kayum-Han'ın hayatı, faaliyetleri, eserleri ve fikirlerini incelemeyi amaç edinen çalışmamaızın tezi; onun hayatının az bilindiği ve çalışmalarının yeterince bilinmediği üzerinedir. Kendisine dair daha önce böyle bir çalışma yapılmamış olması bize bu araştırmayı yapma fırsatı sundu. Çalışma, onun yaşadığı dönemin siyasi ve sosyal değişimlerini göz önünde bulundurarak hayatını ve fikirlerini analiz etmiştir.

[1] Veli Kayum-Han'ın ismi konusunda kaynaklar net bir yazım şekli kullanmamıştır. Onun ismini Türkçe kaynaklarda çoğunlukla Veli Kayyum Han veya Veli Kayum Han olarak görmek mümkündür. Asıl adı Veli Kayum'dur ve "Han" ünvanının ismine sonradan eklendiği kaynaklarda belirtilmektedir. Biz bunu göz önüne alarak ve mezar taşında da yazdığı şekli ile çalışmamızı Veli Kayum-Han olarak adlandırdık.

Çalışmamızın ilk bölümünde; Veli Kayum-Han'ın ailesi ve eğitim hayatı incelenmiş faaliyetleri ve fikri gelişiminde etkisi olan olay ve kişiler tespit edilmeye çalışılmıştır. Ardından, II. Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş yıllarındaki faaliyetleri ayrıntılı olarak incelenmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde ise, eserleri aracılığıyla Veli Kayum-Han'ın fikirleri incelenmiştir. Bu bölümde onun, farklı konular üzerine yazdıklarına ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Ayrıca erişebildiğimiz tüm makaleleri kronolojik olarak verilerek, ardında bırakmış olduğu makalelerin bilinmesi sağlanmıştır.

Kaynakların Analizi

Çalışmamız için büyük önemi bulunan ana kaynaklarımızdan bahsetmek gerekirse; ilk bahsetmemiz gereken kaynağımız BBC Uzbek [Özbek] tarafından yayınlanan "Unutulan Tarih: Veli Kayum-Han ve Türkistan Lejyonu" başlıklı videoda yer alan bilgilerdir. Video, Veli Kayum-Han ile 1990 yılında yapılan röportajdan oluşmaktadır. BBC Orta Asya sorumlusu Hamid İsmail, *Türkistan Lejyonu: Tarihin Okunmayan Sayfaları* isimli kitabını yazarken Almanya'ya giderek Düsseldorf'ta Veli Kayum-Han'ın eşi Eva Kayum-Han ile görüşmüş. O, bu görüşmede çalışması için gerekli olacak önemli bilgi ve kaynakları bu vesile ile elde etmiştir. Bu video, o kaynaklardan bir tanesi olmuştur. Bu röportaj ile Veli Kayum-Han'ın hayatına ve faaliyetlerine dair pek çok bilgiyi kendisinden dinleme imkanı bulduk.

Hayatı ile ilgili bir diğer ana kaynağımız; Ahmet Özay tarafından hazırlanan "Son Türkistanlı Veli Kayyum Han" isimli, Veli Kayum-Han'ın otobiyografisini içeren makaledir.[2] Makale; 08.12.1971 tarihinde Veli Kayum-Han'ın yazmış olduğu kendi hayat hikâyesini, 26.03.2000 tarihinde eşi Eva Kayum-Han tarafından kısaltılmış şekliyle bize sunmaktadır. Makalenin en önemli yanı, Veli Kayum-Han ile ilgili bilgilerin kendi kaleminden çıkmış olmasıdır. Böylece onun doğum tarihi, anne ve baba adı gibi bilgileri ve kendi kaleminden faaliyetleri ile ilgili bilgilere kendi kaleminden ulaşmış olduk.

Veli Kayum-Han'ın faaliyetleri ve fikirleri hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlayan en önemli ana kaynaklarımızdan bir diğeri ise *Milli Türkistan* dergisidir. Veli Kayum-Han, derginin imtiyaz sahibi ve başkanıdır. Onun bu dergide tespit edebildiğimiz makaleleri, fikirlerini ve üzerinde durduğu konuları anlamamız açısından

[2] Ahmet Özay, "Son Türkistanlı Veli Kayyum Han", *Turán İlim ve Medeniyet Dergisi*, 13 (2011), s. IX-XIV.

oldukça önemlidir. Derginin daha önceki yıllarda bir tez çalışması yapılması[3] ve ardından bu tezin kitaplaştırılması bize derginin içeriğini anlamamız konusunda, Veli Kayum-Han'ın yazıları ve kullandığı takma isimleri görmemiz açısından oldukça yardımcı olmuştur.[4] Bu çalışmada Veli Kayum-Han'ın *Milli Türkistan* dergisinde 99 makalesi olduğu söylense de[5], bu sayının daha fazla olduğunu tespit ettik. Muhtemelen bizim tespit ettiğimiz sayıdan da daha fazlası bulunmaktadır. 134 sayıdan oluşan derginin tamamı elimizde bulunmadığı için sadece elimizde olan sayılarda Veli Kayum-Han'ın yazmış olduğu makaleleri ele alabildik.

Veli Kayum-Han tarafından yayınlanan *Milliy Edebiyat* [Milli Edebiyat] dergisi ile haftalık olarak çıkan *Yangi Türkistan* [Yeni Türkistan] gazetesinde de Veli Kayum-Han'ın yazıları bulunmaktadır. *Milli Edebiyat* dergisinin birkaç sayısına ulaşabildik fakat *Yeni Türkistan* gazetesinin nüshalarına ne yazık ki ulaşamadık.

Bahsettiğimiz *Milli Türkistan* ve *Milli Edebiyat* dergilerinin dili "Türkistanca" olarak adlandırılan Türkistan ortak dili kullanılmıştır.[6] Bu kaynakların dilinin çözülmesi için Pamukkale Üniversitesi'nin online lehçe sözlüğü ile Emek Üşenmez, Saidbek Boltabayev ve Gülşah Tuğlacı tarafından hazırlanan Özbekçe-Türkçe sözlükten faydalanılmıştır.

Veli Kayum-Han, Ukraynalı milliyetçiler tarafından kurulan ABN[7] teşkilatı içerisinde görev almıştır. O; bu teşkilatın 1950 yılında İngilizlerin desteği ile Münih'te çıkarmaya başladığı *ABN Correspondence* dergisinde de makaleler yayınlamıştır. Bu dergide onun ulaşabildiğimiz 27 makalesi ve Türkiye ile Suudi Arabistan'a yaptığı seyahatleri hakkında bilgi bulmak mümkün oldu.

---

[3] *Milli Türkistan* dergisi ilk olarak Prof. Dr. Ahmet Kanlıdere danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak Nurgül Uzunel tarafından çalışılmıştır. Bkz. Nurgül Uzunel, *Avrupa Muhaceretindeki Türkistan Basını: Milli Türkistan Dergisi (1942-1975),* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2012.

[4] Nurgül Uzunel, *"Milli Türkistan: Türkistanlı Muhacirlerin Avrupa'daki Dergisi 1942-1975,* Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı, İstanbul 2016.

[5] Muhtemelen Nurgül Uzunel erişebildiği dergi sayıları neticesinde bu sayıyı vermiştir. Bkz. Uzunel, *a.g.e*., s. 38.

[6] Türkistanca için Veli Kayum-Han "orta dil" demiştir. Yani hemen hemen tüm Türk kavimlerinin anlayabileceği bir dildir. Bkz. Uzunel, *a.g.e.,* s.36.

[7] ABN (Anti Bolschevic Nations [Anti-Bolşevik Milletler Birliği]): ABN; Bolşevizm tarafından ezilen halkların kurtuluşunu sağlamak amacıyla Ukraynalı milliyetçiler tarafından kurulan, "Halklar İçin Özgürlük, Bireyler İçin Özgürlük" sloganı ile yola çıkan ve bünyesinde pek çok farklı ülkeden katılım olan bir teşkilattır. Bünyesinde; Ukraynalılar dışında, Estonyalılar, Letonyalılar, Litvanyalılar, Beyaz Ruthenler, Çekler, Slovaklar, Macarlar, Sırplar, Hırvatlar, Arnavutlar, Bulgarlar, Romanyalılar, Kozaklar, Kuzey-Kafkaslar, Gürcüler, Türkistanlılar, Azerbaycanlılar, Ermeniler, Tatarlar, Idil-Ural halkları ve Sibiryalılar bulunmaktadır. ABN teşkilatının yurtdışında çeşitli süreli yayınları çıkmaktadır. *Nabat*, *ABN Correspondence* ve *Awangard* bunlardan bazılarıdır. Bkz. "Fight of the ABN for the Freedom of Peoples and the Freedom of the Individual", *ABN-Correspondence*, I/1 (February 1950), s. 1.

The Ukrainian Review dergisine de makaleleri ile katkıda bulunan Veli Kayum-Han'ın bu dergide yayınlanan 2 makalesine ulaşabildik. Derginin tüm sayılarına ulaşamadığımız için Veli Kayum-Han'ın bu dergide toplamda kaç makalesi bulunduğunu da bilemiyoruz.

Veli Kayum-Han dergi ve gazete yazılarının dışında; bazı kitapçıklar da yayınlamıştır. Onun kitapçıklarından ulaşabildiklerimiz; Arap harfleri ile yazılmış olan *Komünizm ve İslam* (Düsseldorf 1955), *Taşkent Ruhu* (Düsseldorf 1959) *Şum Ala Kargalar* (Düsseldorf 1985) ve *Tarih Tilga Kirganda* [Tarih Dile Girdiğinde] (Düsseldorf 1986) olmuştur. Bunlardan başka onun Almanca olarak yazmış olduğu makalelerinin de bulunduğunu da kendisinden öğreniyoruz.[8] Ancak onun bu yazılarına ulaşmak mümkün olmadı.

Hatıra eserleri ve mektuplar da çalışmamız için önem arz etmiştir. II. Dünya Savaşı'na tanıklık eden ve o dönemde Veli Kayum-Han ile iletişim içinde bulunan kişilerin yazmış olduğu hatıralar, konumuza ışık tutması açısından oldukça değerlidir. Abdülhamit Koçar, *Esaretten Hürriyete Bir Türkistanlının Hatıraları* (İstanbul 2010); Hüseyin İkram Han, *Bir Türkistanlının İkinci Dünya Savaşı Hatıraları* (İstanbul 1999) eserlerinden burada bahsedebiliriz.

Danışman hocam vasıtasıyla Türkistan'dan Almanya'ya gönderilen diğer öğrencilerden biri olan Abdulvahap Oktay'ın arşivinin İSAM Kütüphanesi'nde bulunduğunu öğrendim. Veli Kayum-Han ile birbirlerini tanıyor olmaları nedeniyle Oktay'ın arşivinden farklı bilgiler elde edebileceğimi düşünerek bu arşivde araştırma yaptım. Burada bazı mektuplar elime geçtiyse de arşiv daha çok Abdulvahap Oktay ve eşi Saide Oktay'ın hatıra ve mektuplarından oluştuğundan dolayı sadece birkaç küçük bilgiye erişebildim.

Zuhriddin Mirza Abid Türkistani'nin hazırlamış olduğu *Türkistan İstiklal Yolunda Hicret Yılları* (İstanbul 2013) isimli eserde Veli Kayum-Han ile olan mektuplara ulaşıyoruz. Kitabın yazarı Zuhriddin Mirza Abid Türkistani Milli Türkistan Birlik Komitesi (MTBK)'nin Arabistan teşkilatı üyesidir. Eserde onun anılarını ve Veli Kayum-Han, Baymirza Hayit gibi MTBK'da bulunan isimlerle olan yazışmalarını görüyoruz. Türkistani'nin çalışma alanının Arabistan olması nedeniyle eser sadece bu

[8] Veli Kayum-Han ile 23.09.1990 tarihinde yapılan mülakat, https://www.youtube.com/watch?v=FQ60Bnd2pKc (Erişim Tarihi: 22.12.2016.)

alanla sınırlı kalmış olsa da MTBK ile ilgili faaliyetleri öğrenebilmemiz açısından faydalıdır.

Araştırma eserlere baktığımızda; öncelikle hayatı ile ilgili bize önemli ve kapsamlı bilgiler sağlayan kaynaklardan ilki Ahat Andican'ın *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi* (İstanbul 2003) isimli eserdir. Bu eserde Veli Kayum-Han hakkında yer alan bilgiler çoğunlukla kendisi ile yapılan kişisel görüşmelerden faydalanılarak aktarılmıştır. Eser, Veli Kayum-Han'ın Almanya'ya gelmeden önceki hayatına dair ve II. Dünya Savaşı dönemi ile savaş sonrası dönemde Almanya'daki faaliyetleri ile ilgili bilgileri bizlere kapsamlı bir şekilde sunmaktadır.

Patrik von zur Mühlen'in *Zwischen hakenkreuz und Sowjetstern: der nationalismus der Sowjetischen orientvölker im zweiten weltkrieg* (Düsseldorf 1971) isimli eseri, Milli Türkistan Birlik Komitesi, Veli Kayum-Han'ın bu komite içindeki faaliyetleri ve komite içinde çıkan fikir ayrılıklarına dair önemli bilgiler sağlamaktadır.[9]

Enver Altaylı tarafından hazırlanan ve II. Dünya Savaşı'na tanıklık eden isimlerden biri olan Ruzi Nazar'ın hayat hikâyesini ele alan *Ruzi Nazar: CIA'nın Türk Casusu* (İstanbul 2013) isimli eser içinde Veli Kayum-Han'ın II. Dünya Savaşı dönemi ve sonrasındaki faaliyetlerine dair bilgiler sunulmaktadır. Eseri bizim için önemli kılan; Enver Altaylı'nın Ruzi Nazar, Veli Kayum-Han, Baymirza Hayit, Hüseyin İkram Han gibi döneme tanıklık eden isimlerle söyleşiler yaparak kaynak olarak kullanmasıdır.

İstiklalci [Tahir Çağatay] tarafından kaleme alınan *Türkistan'a Dair Bazı Cereyanlar Hakkında Görüşlerimiz* (İstanbul 1952) isimli eserde Veli Kayum-Han'a yöneltilen bazı eleştiriler bulunmaktadır. Yine aynı isim tarafından kaleme alınan *Türkistan Kurtuluş Hareketile İlgili Olaylardan Sahneler* (İstanbul 1959) isimli eserde ise onun Mustafa Çokay'ın ölümü ile ilişkisi olduğuna dair bilgilere rastlamaktayız.

Veli Kayum-Han'ın hayatı hakkında araştırmamı sürdürürken onun Mustafa Çokay ile olan ilişkisine dair bilgiler için; Mustafa Çokay'ın eşi Maria J. Çokay tarafından yazılan *Eşinin Ağzından Mustafa Çokayoğlu* (İstanbul 1972), Abdulvahap Kara'nın *Türkistan Ateşi: Mustafa Çokay'ın Hayatı ve Mücadelesi* (İstanbul 2002) ve Darhan Hıdıraliyev'in *Mustafa Çokay Hayatı, Faaliyetleri ve Fikirleri* (Ankara 2001) gibi eserlerden faydalandım.

[9] Biz çalışmamızda bu eserin tercümesinden yararlandık. Patrik von zur Mühlen, *Gamalıhaç ile Kızılyıldız Arasında: II. Dünya Savaşı'nda Sovyet Doğu Halklarının Milliyetçiliği*, çev. Eşref Bengi Özbilen, Mavi Yayınları, Ankara 1984.

Araştırmacı-Yazar Ömer Özcan'ın kaleme aldığı "Milli Türkistan Birlik Komitesi'nin I. Kongresi" isimli makale, komitenin ilk kongresini ayrıntılı olarak anlatmıştır.[10] Makale; Türkistan Lejyonu, MTBK'nin kuruluşu ve komitenin programı hakkında bize bilgi sağlamıştır.

Veli Kayum-Han'ın hayatı yönünde çalışmamıza katkı sağlayan bu eserlere ek olarak Türkiye'deki bazı gazeteler ve internet kaynaklarından da çalışmamız için faydalanılmıştır. Onun adının geçtiği fakat çok da ayrıntılı olmayan ve yararlanmış olduğumuz pek çok çalışmaya da sırası geldikçe dipnotlarda değinilmiştir. Biz, hayatı ve çalışmaları hakkında önemli bilgileri sunan kaynakları burada zikrettik.

[10] Ömer Özcan, "Milli Türkistan Birlik Komitesi'nin I. Kongresi", *21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği: Muzaffer Özdağ'a Armağan*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2003.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. VELİ KAYUM-HAN'IN HAYATI

1.1. Aile ve Eğitim Hayatı

1.1.1. Ailesi

Yedisu vilayetinin Tokmak ile Carkent gibi kaza merkezlerinde ve Taşkent'te ticaretle uğraşan orta halli bir tüccar ailenin çocuğu olan Veli Kayum-Han,[11] 15 Temmuz 1904 tarihinde Kayum Alim Han ve Abide Alim Han'ın oğlu olarak[12] Eski Taşkent'in Bıçakçı mahallesinde dünyaya gelmiştir.[13] Veli Kayum-Han ile uzaktan akraba olan bir isimden, bir ağabeyi ve Azize isminde bir kız kardeşi olduğunu öğrendik fakat bu bilgi dışında kaç kardeş oldukları konusunda açık bir bilgi edinemedik.[14] Kendisi ile yapılan röportajda ailesi ile ilgili olarak bilgi verirken; ailesinin aydın kesimden olduğunu, Turan Cemiyeti'ne üye olduklarını ve başka cemiyetlere de üye olduklarını söylemiştir.[15] Ailesinin önemli bir bölümünün 1924 yılından sonra Türkistan'da milli hükümetlerin kaldırıldığı dönemde öldürüldüğünü belirten[16] Veli Kayum-Han'ın çocukluk dönemi ve ailesi ile ilgili elimizdeki bilgiler ne yazık ki bunlarla sınırlıdır.

1.1.2.Eğitim Hayatı

a) Taşkent Yılları

Veli Kayum-Han'ın eğitim hayatına baktığımızda kendisinin hem eski usul medrese eğitimi hem de yeni usul eğitim veren okullarda eğitim aldığını görmekteyiz.[17]

---

[11] Tahir Çağatay, *Türkistan Kurtuluş Hareketi ile ilgili Olaylardan Sahneler*, İstanbul 1959, s. 13.

[12] Ahmet Özay, *a.g.m*., s. IX.

[13] Veli Kayum-Han ile 23.09.1990 tarihinde yapılan mülakattan, https://www.youtube.com/watch?v=ljq4ngH64wc (Erişim Tarihi: 22.12.2016.)

[14] Bu bilgiyi, 23.04.2017 tarihinde Adana-Türkistanlılar Derneği'nde Veli Kayum-Han ile uzaktan akraba olan bir hanımefendi vesilesi ile edindim. Kendisi istemediği için hakkında ne yazık ki bilgi veremiyorum.

[15] Veli Kayum-Han ile 23.09.1990 tarihinde yapılan mülakattan, https://www.youtube.com/watch?v=ljq4ngH64wc (Erişim Tarihi: 22.12.2016.)

[16] Veli Kayum-Han'ın otobiyografisini içeren makalede yer alan bu bilgide bu konudan şu şekilde bahsedilmiştir: "Bilindiği gibi 1924 yılında Türkistan'daki milli hükümetler ortadan kaldırılmış ve yöneticiler, aydınlar, ülkenin ileri gelenleri ve din adamları yok edilmişlerdir. Benim ailemin önemli bir bölümü de bu dönemde katledildi ve ben de gıyabımda 1926 yılında ölüme mahkûm edildim." Ahmet Özay, *a.g.m*. ,s.X.

[17] Veli Kayum-Han ile 23.09.1990 tarihinde yapılan mülakattan, https://www.youtube.com/watch?v=ljq4ngH64wc (Erişim Tarihi: 22.12.2016.)

Eski usul mektebi bitirmesinin ardından Nevai Mektebi'ne devam eden Veli Kayum, eğitimi ile ilgili olarak ailesinin ona olanca hizmeti sunduğunu belirtmiştir.[18] Veli Kayum, Nevai Mektebi'nde olduğu dönemde Abdurrauf Fıtrat'tan dil ve edebiyat dersleri almıştır. Fıtrat'ın eğitim hayatında etkilendiği en önemli kişilerden birisi olduğunu söyleyen Veli Kayum, onun ders verdiği dönemde yakın arkadaşı Settar Cabbar ile birlikte haftada en az 3-4 kere onun yanına uğradıklarını, Fıtrat'ın yazmış olduğu eserleri okuyup bu yazılar üzerine konuştuklarını söylemiştir.[19]

Veli Kayum, Taşkent'teki eğitim döneminde, öğrenciler arasında "Tiken" adında gizli bir cemiyet kurarak, *Duvar* ve *Aydın* gazetelerini çıkarmış olduğundan bahsetmiştir. Bu gazetelerin içeriği hakkında bilgimiz olmamakla birlikte, gazetelere yazdığı yazılar ile ilgili olarak Sancar'ın sık sık yanına gelerek önerilerde bulunduğunu ve bu yazıları kontrol edip onlar üzerine konuştuklarını söylemiştir. Yine bu yazılar hakkında Fıtrat ile de konuştuklarını, onun da tavsiyelerini aldığını söylemiştir.[20]

b) Almanya Yılları

Veli Kayum, eğitim hayatına Buhara Halk Cumhuriyeti[21] (1920-1924)'nin yurtdışına öğrenci gönderme projesi ile Almanya'da devam etmiştir. Onun buradaki eğitim hayatı hakkında bilgi vermeden önce Buhara Halk Cumhuriyeti'nin bu projesinden kısaca bahsetmek konu bütünlüğü açısından faydalı olacaktır.

Buhara Halk Cumhuriyeti (1920-1924) esasen Ceditçilerin iş başında olduğu bir hükümettir. Ceditçiler, kendi ülkeleri için faydalı olacağına inandıkları değişimi

---

[18] Ahat Andican, *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Emre Yayınları, İstanbul 2003, s.524.; Veli Kayum-Han ile 23.09.1990 tarihinde yapılan mülakattan, https://www.youtube.com/watch?v=ljq4ngH64wc, (Erişim Tarihi: 22.12.2016.)

[19] Veli Kayum-Han ile 23.09.1990 tarihinde yapılan mülakattan, https://www.youtube.com/watch?v=ljq4ngH64wc (Erişim Tarihi: 22.12.2016.)

[20] Veli Kayum-Han ile 23.09.1990 tarihinde yapılan mülakattan, https://www.youtube.com/watch?v=Otoc7okm_tg (Erişim Tarihi: 22.12.2016.)

[21] Buhara Halk Cumhuriyeti: 1908 Meşrutiyet inkılâbından sonra İstanbul'a gelen Buharalı ve Hiveli aydınlar, Genç Türk liderleriyle temas kurmaları sonucunda buradaki yeni fikirlerden etkilendiler. Genç Türklerin Sultan Abdülhamid yönetimine karşı verdikleri mücadeleden esinlenerek, onlar da kendi memleketlerinde benzer bir devrimi gerçekleştirmek istiyorlardı. Eğitimlerinin ardından ülkelerine döndüklerinde "Genç Buharalılar" adında gizli bir örgüt kurdular. Buhara'da ceditçilik hareketleri de bir taraftan başladı ve Buhara tüccarları çocuklarının eğitimi için yeni usulde okulların açılması için çabalıyordu. Ancak reform yanlısı olmayan kesim nedeniyle bu okullar uzun süreli olmadı. 1911 yılında Buhara Emiri olarak Alim Han yönetime geçti. Başlangıçta reform yanlısı tavırlar sergilemesi ceditçileri umutlandırsa da giderek despot bir yönetim tarzına dönüşmesiyle bir şey yapamayacaklarını anladılar. Ceditçiler, Taşkent Bolşeviklerinin desteğiyle Emir yönetimini devirdiler ve 1920 yılı sonunda Buhara Halk Cumhuriyeti'ni kurdular. Genç Buharalıların çoğunluğu milliyetçi yönelişte olmakla beraber sosyalist eğilimli olanlar da vardı. Eski dönemde faaliyetlerini Kadimcilerin baskısı altında yürüten Genç Buharalılar, yeni dönemde Bolşeviklerle içten içe bir mücadeleye girdiler. İsyancı Basmacılara el altından adamlar göndererek onlarla dayanışmaya ve cumhuriyeti askerî bakımdan güçlendirmeye çalıştılar. Ancak ilerleyen yıllarda Bolşeviklerin güç kazanmasıyla 1923'te milliyetçi kadrolar tasfiye edilip yerlerine Moskova yanlısı aydınlar getirildi. 1924 yılı sonunda ise Buhara Cumhuriyeti tamamen bitirildi.

getirmek amacıyla gerekli olan kadroyu yetiştirmek ve milli mücadelelerini hızlandırmak istemiştir.[22] Başlangıçta Sovyet yönetimi, milliyetçi kapsamda mücadelelerini sürdüren bu kadroların faaliyetlerine göz yummuştur. Özellikle yeni kurulan Buhara Halk Cumhuriyeti'ne, Fergana'da başlayan ve tüm Türkistan bölgesine yayılmaya başlayan Basmacılık Hareketi nedeniyle ılımlı yaklaşma yoluna gitmiştir.[23]

İşte böyle bir dönemde Buhara Halk Cumhuriyeti'nde Eğitim Bakanı olan Abdurrauf Fıtrat; kültürel alandaki politikaların hayata geçirilmesinin Türkistan'ın kalkınması için önemli olduğunun farkındaydı. Bu nedenle o, gerekli olan kadronun yetişmesini sağlamak amacıyla yurt dışına 70 kadar öğrenciyi Avrupa'ya göndermiştir.[24] Eğitim için seçilen ülke Almanya olmuştur. Almanya'nın tercih edilme nedeni, I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmasına rağmen Almanya'nın hala bilim ve teknolojide iyi bir durumda olmasıydı. Versay Antlaşması'nın getirmiş olduğu yükümlülükler nedeniyle çoğu uluslararası konuda Sovyet Rusya ile aynı cephede hareket etmek zorunda kalan Almanya'da bunlara ek olarak sosyalist kesimin sayısında da artış görülmekteydi. Birçok Bolşevik yönetici Avrupa'daki ilk sosyalist devrimin burada olacağına inandığı için ve bu dönemde Türkistan bölgesindeki kadrolara ılımlı yaklaşma yoluna gittiklerinden Almanlarla iktisadi ve kültürel ilişkiler kurulmasına izin verilmiştir. Almanya dışında Türkiye ve Moskova'ya da öğrenci gönderilmiştir.

Öğrenciler Almanya'ya gitmeden önce Kömek (Yardım) adında bir cemiyet kurmuş ve bu cemiyetin başkanlığına Said Ali Hoca isimli bir öğrenci seçilmiştir. Devlet imkânlarının dışında, öğrencilerin eğitim masraflarının karşılanabilmesi ve yeniden öğrenci gönderilebilmesi için kültür, sanat, spor gibi farklı faaliyetlerden de gelir elde etme yoluna gidilmiştir. Bu gençlerin Avrupa'da eğitim görmelerinin Türkistan'ın geleceği açısından faydalı olacağına inanan aydın kesim de bu yardım hareketlerini desteklemiştir.[25]

İşte böyle bir proje kapsamında Almanya'ya gönderilmesi düşünülen Veli Kayum'u, Fıtrat yanına çağırarak Almanya'ya gönderilecek öğrencilerin listesine dâhil ettirmiştir.[26] Bunun üzerine Taşkent'ten Buhara'ya giderek buradaki diğer öğrencilerden

[22] Ahmet Kanlıdere, "Türkistan'da Ceditçilik", *XIX. Yüzyıl Türk Dünyası*, Açık Öğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir 2013, s. 212-214.

[23] Andican, *a.g.e.*, s.257.

[24] Kanlıdere, *a.g.m.*, s. 207.

[25] Andican, *a.g.e.*, s. 258-261.

[26] Andican, *a.g.e.*, s. 525.

Gulam Ayyubi ve Ahmet Şekurî ile tanışan Veli Kayum, Fıtrat tarafından kendilerine bazı görevler verildiğini ve Buhara pasaportu alarak 1921 yılında Said Ali Hoca ile birlikte yola çıktıklarını, fakat Rusların kendisini Moskova'da tuttuğunu söylemiştir. Daha sonra Feyzullah Hocayev, Almanya'ya giderken onu da beraberinde götürmüştür.[27]

1922 yılının Eylül ayında yola çıkan öğrenciler Sovyet makamlarının bir engellemesi ile karşılaşmamak için Ubeydullah Hoca ile Moskova'ya gelmiş, ardından Leningrad üzerinden Almanya'ya geçmiştir. Öğrenciler öncelikle Almanca öğrenmeleri amacıyla Berlin, Dresden, Heidelberg ve Darmstadt gibi şehirlerdeki okullara gönderilmiştir.[28] Hangi öğrencinin hangi şehre gönderildiğini bilemiyoruz, ancak Veli Kayum muhtemelen Berlin'deki bir dil okuluna gönderilmiştir. Sonraki süreçte Berlin'de eğitime devam etmesi bu şekilde bir tahmin yürütmemize neden oluyor.

Veli Kayum, dil eğitiminin ardından Almanya'daki eğitimine ilk olarak Orta Ziraat Mektebi ile başlamış, ardından 1925 yılında Yüksek Ziraat Mektebi'ne devam etmiştir. Ayrıca bu süreçte, Alman devletinin kanunlarına uyarak iki yıl kadar çiftlikte çalışmış, 1928 yılında Yüksek Ziraat Mektebi'ni bitirmiştir.[29]

Ziraat mektebinin bitmesi ile Veli Kayum, 1930 yılında yüksek siyaset mektebine başlamıştır. Bu mektebin ardından akademik alanda çeşitli üniversite ve enstitülerde asistan olarak çalışmış ve "XIV. Asırdan Günümüze Türkistan Kültürü" isimli doktora tezini hazırlamıştır.[30] Bu konu ile ilgili olarak Veli Kayum'un yakın çalışma arkadaşı olan Baymirza Hayit, onun Berlin Üniversitesi Siyasi Bilimler Fakültesi'nde "Kulturpolitik in Turkistan" [Türkistan'da Medeniyet ve Siyaset] başlıklı tezi ile devlet sınavlarını kazandığından bahsetmektedir.[31] Tez konusu ile ilgili önümüze çıkan farklı bilgiler, tezin kabul edilme tarihinde de kendini göstermektedir. Bir kaynak bize bu doktora tezinin 1936 yılında kabul edildiğini söylerken[32] başka bir kaynak 1941-42 yılında kabul edildiğini, dönemin siyasi şartları ve Veli Kayum'un sahip

[27] Andican, *a.g.e.*, s. 524.

[28] Andican, *a.g.e.*, s.261.

[29] Andican, *a.g.e.*, s.524.

[30] Andican, *a.g.e.*, s. 524.

[31] Baymirza Hayit, "Türkistan Milli İstiklal Güneşinin Meşalesi Veli Kayyum Han ATA", *Doğu Türkistan'ın Sesi*, 10/38 (Temmuz 1993), s.37-38.

[32] Andican, *a.g.e.*, s.524.

olduğu görevler nedeniyle de sözlü sınavlara giremediğini belirtmektedir.[33] Doktora sonrasında Veli Kayum, Keiser Wilhelm Enstitüsü'nün verdiği görevle iki yılı kapsayan sürede Türkistan'da pamukçuluk konusunda bilimsel çalışma yapmış ve bu çalışma iki ciltlik bir kitap olarak yayımlanmıştır.[34]

Veli Kayum, öğrencilik yıllarında bir yandan bilimsel araştırmalarına devam ederken öte yandan siyaset ve gazetecilik alanlarında çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalarının tarihi başlangıcı olarak 1927 yılını gösterebiliriz. 1930'lu yılların başından itibaren Berlin/Lessinhaus'da yabancı akademisyenler ve genç politikacılardan oluşan bir çalışma grubu kurmuştur.[35] Sonraki dönemlerde Uluslararası Gazeteciler Birliği üyesi olmuş ve Amiral Thrötte tarafından yayınlanan *Der Nahe Osten* [Yakın Şark] isimli dergide görev almıştır.[36] Onun bu dergideki görevi hakkında dış baskılar müdürü olduğu[37] veya şef redaktör olduğuna [38] dair iki farklı bilgi bulunmaktadır.

Veli Kayum; tarih, kalkınma, kültür ve milli mücadele alanında Türkistan'ın yaşadığı sorunları Avrupa'ya anlatmayı amaçlayarak çeşitli makaleler yazmaya başlamış ve bu makaleler Alman gazetelerinde yayınlanmıştır.[39] Böylece o, Almanya'da basın aracılığıyla Türkistan'ın bağımsızlık süreci için mücadele etmeye başlamıştır.

1933 yılına gelindiğinde ise Almanya'da iktidara gelen Nazi Partisi (NSDAP),[40] Sovyetler Birliği ve içerisinde bulunan milliyetler hakkında çalışmalar yapılması için Rusya Enstitüsü ve Dış Siyaset Dairesi olarak bilinen APA'yı kurmuştur. Bahsedilen birinci kurumun yönetiminde doğu bilimci ve Türkolog Gerhard von Mende (1904-1963), diğerinin yönetiminde ise Rosenberg ve çalışmaları yürüten Georg Leibbrant görev almaktadır.[41] Bu kurumların ortaya çıkması beraberinde Sovyetler Birliği'ni tanıyan ve dil bilen kişilere ihtiyacı da beraberinde getirmiştir. Bu ihtiyaç için Almanya'da bulunan mültecilerden yararlanılması konusu gündeme gelmiştir. Veli Kayum da herhangi bir kurum bünyesinde çalışmasa da von Mende ve Leibbrandt gibi

[33] Özay, *a.g.m*., s. XIV.

[34] Andican, *a.g.e.*, s.524-525.

[35] Özay, *a.g.m*., s.X.

[36] Andican, *a.g.e*., s. 525.

[37] Özay, *a.g.m.*, s.X.

[38] Andican, *a.g.e.*, s. 525.

[39] Özay, *a.g.m*., s.X.; Andican, *a.g.e.*, s.525.

[40] NSDAP: Nationalsozialitische Deutsche Arbeiterpartei (Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi, Nazi Partisi).

[41] Andican, *a.g.e.*, s. 464-465.

yetkililerin isteği üzerine Türkistan'daki Sovyet ziraatı hakkında raporlar hazırlamış ve APA'ya sunmuştur.[42]

Veli Kayum'un Almanya'daki ilk dönemleri hakkında bilgilerimiz ne yazık ki bunlarla sınırlıdır. Bunun nedeni; onun Buhara'dan Almanya'ya beraber gittiği öğrencilerle ve bu dönemlerde Avrupa'da bulunan diğer Türkistanlılar[43] ile iletişim içinde olmamasıdır. Bu dönemlerde Veli Kayum sadece yakın arkadaşı Settar Cabbar ile iletişim halindedir. Settar Cabbar Almanya'daki diğer öğrenciler ile de iletişim içinde olmaya çalışırken Veli Kayum'un böyle bir çabası olmamıştır. Veli Kayum'un ismi; Abdulvahap Oktay tarafından Mustafa Çokay'a gönderilen Almanya'da yüksekokul bitiren Türkistanlıların listesinde, eğitimi devam etmekte olan öğrenci isimlerinin olduğu listede ve Almanya'daki öğrencilere verilen borç veya yardımları gösteren listelerde geçmemektedir.[44] Veli Kayum'un neden kimse ile iletişim halinde olmadığına dair net bilgiler elimizde olmasa da çıkarımlar yapabileceğimiz bazı bilgileri aktarmamız mümkündür.

Veli Kayum'un Almanya'ya gitmeden önce, eğitim hayatında önemli bir etkiye sahip olan Abdurrauf Fıtrat'ın yanına gittiğinden bahsetmiştik. Bu konuda kaynaklarda bazı farklılıklar karşımıza çıksa da şunu öğrenebiliyoruz ki; Veli Kayum Almanya'ya gitmeden önce Fıtrat'a ve kendisine Türkistan'ın bağımsızlığı yönünde çalışacağına dair bazı sözler vermiş ve bunun için de eğitimine odaklanmıştır.

Abdurrauf Fıtrat, Veli Kayum'u Buhara'ya çağırdığı zaman Veli Kayum önce Semerkant'a uğrayarak Timur'un kabrini ziyaret etmiş, orada diz çökmüş ve gözyaşları içinde Türkistan'ın aydınlanması için çalışacağına dair yemin etmiş, sonra buradan Fıtrat'ın yanına Buhara'ya geçmiştir. Fıtrat'ın yanında dört hafta kadar kalan Veli Kayum burada ona da söz vererek, ailesinin Almanya'ya gitmemesi yönündeki tüm

---

[42] Patrik von zur Mühlen, *Gamalıhaç ile Kızılyıldız Arasında İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyet Doğu Halkları'nın Milliyetçiliği*, çev. Eşref Bengi Özbilen, Mavi Yayınları, Ankara 1984, s. 31-33.

[43] Türkistanlılar, Avrupa'da Türkistan Azadlık Cemiyeti adı altında teşkilatlanmıştır. Cemiyetin başkanlığını Zeki Velidi Togan, Avrupa temsilciliğini ise Mustafa Çokay yapmıştır. Cemiyetin Almanya şubesi Zeki Velidi Togan, Tahir Çağatay, Azim Bek Berimcan, Abdulvahap Muradi, Ahmedcan İbrahim Okay yönetiminde olmuştur. Daha sonraki dönemlerde ise Türkistanlılar, Mareşal Josef Pilsudski tarafından kurulan Promete teşkilatı (1926-39) içinde yer almışlardır. Promete teşkilatının amacı; SSCB içinde yaşayan Rus olmayan halkların mülteci liderlerini bir araya toplayarak SSCB'ye karşı harekete geçmektir. Ancak II. Dünya Savaşı'nın başlaması ile bu hareket sona ermiş ve Mustafa Çokay dışında diğer Türkistanlılar Türkiye'ye gitmiştir.

[44] Andican, *a.g.e.*, s. 526.

ısrarlarına rağmen, Fıtrat'a söz verdiğini ve Türkistan hakkında çalışacağına dair yemin ettiğini söyleyerek yola çıkmıştır.[45]

Bu konu ile ilgili başka bir kaynakta ise; Fıtrat ve Veli Kayum'un birlikte Emir Timur'un türbesine gittiği ve Fıtrat'ın onunla bir konuşma yaptığı belirtilmektedir. O, Veli Kayum'a vatanından uzaklara gideceğini, bu durumda halkını ve vatanını unutabileceği olaylar olabileceğini söyleyerek vatanına sadık kalması için yemin ettirmiştir. Ayrıca Fıtrat, vatanları için ilmin gerekli olduğundan bahsederek siyasete karışmaması yönünde onu uyarmıştır.[46]

Veli Kayum, Almanya'ya geldiği dönemde ise burada vatan ve millet ile ilgili konular üzerine daha fazla yazı yazıldığını fark etmiş ve Fıtrat'a bir mektup yazarak eleştiride bulunmuştur. Fıtrat, bu konularda daha keskin yazılar yazılmasını isteyen Veli Kayum'a cevap olarak önce okulunu bitirmesini ve daha sonra bu eleştirilerde bulunmasını tavsiye etmiştir.[47]

Ahat Andican tarafından Veli Kayum ile yapılan görüşmede neden o dönemlerde Türkistanlı öğrenciler tarafından yürütülen çalışmalar içinde bulunmadığı sorulunca; o dönemde Türkistanlılar tarafından izlenen siyasi yola karşı olduğunu ve çalışmaların daha çok kültürel ağırlıklı olarak sürdürülmesinden yana olduğunu belirtmiştir. Kendisine "çalışmalarımıza katıl" diyenlere ise "önce okulu bitirip siyaseti öğrendikten sonra bu işe girerim" cevabını vermiştir.

Veli Kayum'un Siyaset Fakültesi'nde öğrenciyken Almanya'da giderek etkisini arttıran Nasyonal Sosyalist Partisi ile tanıştığı için sonrasında parti üyesi olduğu ve bu partide çalıştığı için Türkistan Milli Birliği grubunun siyasi faaliyetlerine katılmadığı iddiaları da bulunmaktadır. O, bu iddiaları reddetmiştir. Parti bünyesinde çalıştığı hakkında ise kaynaklarda kesin bilgiler görülmemektedir.[48] Yukarıda da bahsettiğimiz gibi onun, von Mende ve Leibbrandt gibi yetkililerin isteği üzerine Türkistan ile ilgili raporlar hazırladığı kaynaklarda belirtilmektedir.

---

[45] Veli Kayum-Han ile 23.09.1990 tarihinde yapılan mülakattan: https://www.youtube.com/watch?v=ljq4ngH64wc&t=392s (Erişim Tarihi: 22.12.2016.)

[46] Narzulla Jo'rayev, Shodi Karımov, *O'zbekiston Tarıxı*, 2. Cilt, Sharq Nashrıyot Matbaa, Taşkent 2011, s. 496.

[47] Veli Kayum-Han ile 23.09.1990 tarihinde yapılan mülakattan, https://www.youtube.com/watch?v=Otoc7okm_tg (Erişim Tarihi: 22.12.2016.)

[48] Andican, *a.g.e.*, s. 525-527.

1924-33 yılları arasında, Almanya'da bulunan Türkistanlı öğrencilerin sosyal, kültürel ve siyasi niteliği olan çalışmaları içinde Veli Kayum'un isminin geçmemesinde onun Almanya'ya gitmeden önce Fıtrat ile olan görüşmeleri etkili olmuş ve kimse ile iletişim halinde olmayarak Fıtrat'ın istediği gibi eğitimine yönelmiş olması muhtemeldir.

Eğitim için Almanya'ya gelen Veli Kayum'un söz vermiş olduğu gibi eğitimini tamamladığını, ancak bundan sonra memleketi Türkistan'a hiç gitmediğini ve tüm hayatını Almanya'da geçirdiğini görmekteyiz. Veli Kayum'un neden ülkesine dönmediğini, dönemin getirdiği şartlar açıkça göstermektedir.

Sovyet Rusya-Polonya savaşının bitmesi ve Türkistan'daki Basmacılık Hareketi'nin büyük ölçüde kontrol altına alınması ile yönünü daha önce ilgilenemediği ve ılımlı bir siyaset izlediği Orta Asya cumhuriyetlerine çevirmiştir. Artık Sovyet Rusya'nın hedefi, buralarda yaşanan ve hoşnut olmadığı konulara el atmaktı. Bunun sonucunda SSCB dışına öğrenci gönderilmesi projesinin durdurulmasını ve gidenlerin de en kısa zamanda geri dönmesini istediği gibi, Almanya'da olan öğrenciler ve onları yurt dışına gönderen yöneticiler eleştirilmeye başlandı.[49]

Artık Türkistan'da günden güne değişen bir siyasi ortam hâkim oldu. 1923 yılında giderek Bolşevik Rusların denetimi altına giren Buhara Halk Cumhuriyeti'nin önce ismi Buhara Sovyet Cumhuriyeti olarak değiştirildi, 1924 yılının Eylül ayında ise ortadan kaldırıldı ve toprakları yeni kurulan Özbekistan ve Türkmenistan cumhuriyetleri arasında paylaştırıldı.[50] Böylece Türkistan üzerinde SSCB faaliyetleri hızla artmaya başladı. Önce görevde bulunan Türkistanlıların kadroları önemli ölçüde azaltıldı. Sonrasında ise Buhara Halk Cumhuriyeti'nin projesi ile yurtdışına gönderilen öğrenciler üzerinde baskı başladı. Birçok öğrenci ya zorla geri getirildi ya da geri dönmelerini sağlamak için baskılar yapıldı. Bu baskılar sonucunda 1928 yılına gelindiğinde Almanya'da az sayıda Türkistanlı öğrenci kalmış, kalan öğrenciler zorluklar içerisinde mezun olmayı başarmıştır. Üniversite eğitimini tamamlayarak farklı tarihlerde ülkelerine dönen öğrenciler 1938 yılına gelindiğinde, Stalin tarafından başlatılan büyük tasfiye hareketi ile onları yurtdışına gönderen Feyzullah Hocayev, Abdurrauf Fıtrat ve Turar Rıskılov gibi isimler önce tutuklanmış ardından sürgün veya ölüm cezasına çarptırılmıştır.

[49] Andican, *a.g.e.*, 269-270.

[50] Kanlıdere, *a.g.m.*, s. 214.

Türkistan'daki siyasi durumdan haberdar olan öğrenciler bunun sonucunda ülkelerine dönmeme kararı vermiştir. Almanya'da kalan öğrencilerin büyük bölümü 1930'lu yıllarda Türkiye'ye gitmiş, kalanlar ise II. Dünya Savaşı'na kadar Almanya'da bulunduktan sonra Türkiye'ye gitmiştir.[51]

Veli Kayum'un ülkesine dönmemesi ile ilgili karşımıza çıkan bilgiler aslında onun Almanya'da bulunduğu dönemde kimse ile iletişim içinde olmaması ve eğitimine yönelmesi ile benzerlikler göstermektedir. Onun Almanya'ya gitmeden önce Buhara'ya Fıtrat'ın yanına gittiğinden bahsetmiştik. Burada Fıtrat, "Avrupa'ya gittiğinde vazifelerini yerine getirmedikçe geri dönmeyeceksin!" diyerek Veli Kayum'dan söz istemiş ve o buna söz vermiştir.[52] Veli Kayum, verdiği sözlere bağlı kalmak ve çalışmalarını ilerletmek adına ülkesine dönmemiş olmalıdır. 8 Aralık 1971 tarihli otobiyografisinde ise Veli Kayum "1926 yılında ölüme mahkûm edildim ve böylece Berlin'de kalmaya karar verdim" şeklinde bahsetmiştir.[53] Bu konuda başka bir kaynakta ise; Medeniyet Bakanı Batu iken Semerkand'da bir mahkemede Almanya'da bulunan öğrenciler hakkında ölüm kararı verildiği ve gelen bir telgrafta "memlekete gelmeyin" yazması üzerine Türkistan'a dönmemeye karar verdiği bilgisini görmekteyiz.[54] Onun bu telgrafı hangi yılda aldığına dair ne yazık ki net bir bilgimiz bulunmamaktadır. Ancak kaynaklarda, Batu'nun 1929 veya 1930-32 yıllarında bakanlık yaptığına dair bilgilere rastlanılmaktadır.[55]

Sonuç olarak, bu konuyla ilgili; Veli Kayum'un da Türkistan'daki siyasi ortamdan haberdar olması ve geri dönen arkadaşlarının başına gelenleri öğrenmesi sonucunda Almanya'da kaldığını söyleyebiliriz. Onun neden diğer öğrenciler gibi Türkiye'ye gitme yönünde bir girişimi olmadığı hakkında ise bir bilgimiz bulunmamaktadır. Ancak bu durum, onun diğer Türkistanlı öğrenciler ile iletişim içinde olmaması nedeniyle açıklanabilir. Settar Cabbar'ın başına gelenler nedeniyle zaten diğer Türkistanlı öğrencilerle bir yakınlığı olmayan Veli Kayum, Almanya'da kalmayı

---

[51] Andican, *a.g.e.*, 274-288.

[52] Veli Kayum-Han ile 23.09.1990 tarihinde yapılan mülakattan, (https://www.youtube.com/watch?v=ljq4ngH64wc&t=392s Erişim Tarihi: 22.12.2016.)

[53] Özay, *a.g.m.*, s. X. Araştırmacı-yazar Çağatay Koçar ile yaptığım kişisel görüşmede, kendisi bu tarihin çok erken olduğunu, eğer böyle bir durum varsa ancak 1928 yılından sonra olmuş olabileceğini belirtmiştir.

[54] Andican, *a.g.e.,* s. 524.

[55] A. Sumru Özsoy, Claus Schönig, Esra Karabacak, *Settar Cabbar Kurtuluş Yolunda*, Orient Institut der DMG, İstanbul 2000.s. 167.; Hayit, *Türkistan'da Öldürülen Türk Şairleri*, s. 35-41.

tercih etmiş olmalıdır. Ayrıca burada, von Mende ve Leibbrant gibi isimlerle olan yakınlığı da bu tercihinde etkili olmuş olabilir.

1.2. II. Dünya Savaşı Döneminde Veli Kayum-Han

II. Dünya Savaşı'na doğru giden sürece baktığımızda Veli Kayum-Han isminin Mustafa Çokay ile birlikte geçtiğine kaynaklarda sıklıkla rastlanmaktadır. Bu iki ismin birbirleriyle 1939 yılına kadar tanışmadığını görmekteyiz. Veli Kayum hakkında Mustafa Çokay çalışma arkadaşlarından olumsuz duyumlar almış, Veli Kayum'un Alman polis teşkilatı için çalıştığı, bu nedenle de ondan uzak durulması gerektiği konusunda uyarılmıştır. Onların ilk tanışmasının Veli Kayum'un 28 Nisan 1939 tarihinde Mustafa Çokay'a bir mektup göndermesi ile olduğu anlaşılmaktadır. Veli Kayum, Türkistan'ın saf kan yerlilerinden olduğunu bildiren bir belgenin kendisi için hazırlanıp verilmesini istemiştir. Bu belge, mektuptan anlayabildiğimiz kadarıyla evlenebilmesi için gereklidir.

> "Taşkent'te 15.VII.1904'de tuğulgan. Anası, atası ve babası dedesi Türkistanlı ve saf kanlı Türk ve İslam dinindedir" deb yazılğan bir vesika kerek iken. Nikah dairesi (Standesamt), burada konsolos falan bolmaganıdan, bunday bir kağaznı sizge Milli Birlik veya Yaş Türkistan başkarması yazıb verse de kabul etiledir" demiş. Men o yiğitnin özige yazıb, unday bir nerseni orada sizler, TMB kâtibi imzasile hazırlab birseniz kolay bolur idi deb bildirdim. (28.IV.1939)"[56]

Çokay, Veli Kayum'un bu isteğinin yerine getirilmesi amacıyla Berlin'deki ofisine talimat vermiş ve 2 Haziran 1939'da Abdulvahap Oktay, Veli Kayum'un istemiş olduğu belgenin Almanca olarak hazırlandığını ve kendisine verildiğini Çokay'a iletmiştir. Veli Kayum, 6 Haziran 1939'da Çokay'a yazmış olduğu diğer bir mektupla teşekkürlerini ve ek olarak *Yaş Türkistan* ile ilgili maddi kaynak bulunması ve bu maddi kaynak ile yapılabileceklerden bahsederek kendisine büyük saygı duyduğunu belirtmiştir. Veli Kayum, ayrıca mektubunda kendisini milliyetçi olarak tanıtmış, dergi çalışmaları yaptığını ve Alman hükümetinde tanıdığı kişiler olduğunu da söylemiştir.[57]

1941 yılında[58] Veli Kayum'un Çokay'ı evinde ziyaret ettiğini görmekteyiz. Ziyaretin sebebi, Alman hükümetinin Mustafa Çokay'ı Berlin'e davet ediyor olmasıydı. Bu davete anlam veremeyen Çokay endişelenmiştir. Promete Birliği çalışmaları döneminde Nazi karşıtı olduğunu bildiren ifadeleri sıklıkla kullanan Çokay'ın Berlin'e

[56] Çağatay, *Türkistan Kurtuluş Hareketi ile İlgili Olaylardan Sahneler*, s.13.

[57] Köşim Yesmagambetov, *Mustafa Çokay Türkistan Bağımsızlık Mücadelesine Adanmış Bir Ömür*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015, s. 434-435.

[58] Bu ziyaret tarihi ile ilgili olarak 1939, 1940 ve 1941 yıllarında olduğuna dair farklı ifadelerle karşı karşıyayız.

neden çağrıldığı konusunda Veli Kayum da bilgi vermemekteydi. Bu durum üzerine Veli Kayum, net bir cevap vermeyen Çokay'ı Nisan ayında tekrar ziyarete gitmiştir. Yine ikna olmayan Çokay, bunun üzerine von Mende'ye bir mektup yazarak Veli Kayum aracılığıyla ona iletmiştir. G. von Mende'den gelen cevap ile Çokay Berlin'e gitmeye ikna olmuştur.[59]

1941 yılının Nisan ayında Çokay, Prof. von Mende'nin daveti üzerine Berlin'e gelerek APA'da[60] bazı yetkililerle görüştü. Alman yetkililerin amacı SSCB hakkında ve bir savaş durumunda Kızıl Ordu bünyesinde bulunan ve Rus olmayan askerlerin nasıl davranacakları konusunda Çokay'dan bilgi alabilmekti.[61] Bu konu üzerine Çokay, bununla ilgili bilgisi olmadığını, sadece Türkistan bölgesi ile ilgilendiğini söyleyerek[62] Berlin'de bir hafta kaldıktan sonra Paris'e geri dönmüştür.

22 Haziran 1941 tarihine gelindiğinde, Almanların Sovyetlere karşı başlattığı Barbarossa Harekâtı ile Alman ordusu karşısında tutunamayan Sovyet askerleri Almanlara esir düşmüştür. Bu savaş esirlerinin büyük kısmı ise Rus olmayan milliyetlere ait, yeterli eğitimi olmayan askerlerden oluşmaktaydı. Beklediğinden daha fazla esire sahip olan Alman hükümeti, esirlerle ilgili çalışmalarında kaynak açısından yetersiz kalmıştır. Bu durum pekçok esirin hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Ayrıca SSCB'nin yüzölçümü de göz önüne alındığında uzun ve yorucu yürüyüşlere maruz kalan esirlerin bazıları soğuktan ve yorgunluktan dolayı yürüyemeyince Alman askerlerinin şiddetine maruz kalmış, hatta öldürülmüştür.[63] Zorlu yolculuk sonrasında 1.000.000'un üzerinde esir, Polonya ve Ukrayna'da bulunan esir kamplarına yerleştirilmiştir.[64]

---

[59] Kara, *a.g.e.*, s.251-253.

[60] APA: Nazi Partsi'nin bizzat kendi bölümü olan ve Sovyetler Birliği ile içerisindeki milliyetlere yönelik çalışmalar yaptıkları Dış Siyaset Dairesi olarak da adlandırılan bölümdür.

[61] Andican, *a.g.e.*, s. 479.

[62] Kara, *a.g.e.*, s. 253.

[63] Neşe Sarısoy Karatay, *Gamalı Haç ile Kızıl Yıldız Arasında Türkler*, Sinemis Yayınları, Ankara Nisan 2011, s.117.; Sakal, *a.g.e.*, s.164.

[64] Esirlerin sayısı hakkında farklı ifadelerle karşılaşmak mümkündür. Alman tarihçi George Fischer Kasım 1941'den önce esirlerin sayısını 2.053.000 vermiştir. Doğu Bakanı Alfred Rosenberg 3.600.000 esir olduğunu, Kara Kuvvetleri Komutanlığı ise ölenler, kaçanlar ve serbest bırakılanlar da dâhil olmak üzere esir sayısının 3.350.639 olduğunu belirtmiştir. Bkz. Halil Burak Sakal, Başka Bir Dünya Savaşı: *İkinci Dünya Savaşı Sırasında Almanya Tarafında Savaşan Türkistanlılar 1941-1945*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2013, s. 147. Başka bir kaynakta ise, esirlerin sayısı hakkında 3,8 milyonu 1941 yılında olmak üzere 5 milyon üzerinde Kızıl Ordu askerinin tutsak edildiğini belirtmiştir. Bkz. Donald Sommerville, *Resimli Harp Tarihi: II. Dünya Savaşı*, çev. Ali Önsan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 68.

Kamplara gelene kadar pek çok sıkıntı çeken esirlerin bu durumu kamplarda da devam etmiştir. Nazi ideolojisi nedeniyle Sovyet esirlerine kötü davranılmıştır. Çünkü Alman hükümeti için bu esirler, Nazi ideolojisinin düşmanı olan komünizmi temsil etmektedir. Buna ek olarak, esir sayısının tahmin edilenden fazla olması nedeniyle kurulan esir kampları yetersiz kalmıştır. Esirler yiyecek, giyecek ve temizlik gibi pek çok şeyden mahrum kalmış, bu nedenle çoğu esir hastalanmış veya ölmüştür.[65]

İlk aşamada milliyet ayrımı yapılmaksızın kamplara yerleştirilen ve zor şartlarda yaşayan esirlerin, Temmuz 1941'de milliyetlerine göre ayrılmasına karar verildiği için karma bir komisyon oluşturularak çalışmayı yürütebilecek kişiler belirlenmiştir. Belirlenen kişilerin görevi, kampları dolaşarak esirleri ayırmak ve uygun oldukları kamplara nakillerini gerçekleştirmektir. Türkistanlılarla ilgili çalışmalar için Veli Kayum çağırılmış, ayrıca Mustafa Çokay'ın da Paris'ten getirilmesi için çalışmalar başlatılmıştır.

Mustafa Çokay, Barbarossa Harekâtı'nın başlaması ile tutuklanarak Paris yakınlarında bulunan ve siyasi tutuklular için kullanılan Campiegne isimli kampa götürülmüş ve burada bir hafta tutuklu kalmıştır. Çokay, Prof. von Mende'nin çabalarıyla Berlin'e gitmesi ve harp esirlerinin ayrılması ile ilgili çalışmalara katılması şartıyla serbest bırakılmıştır.[66] Mustafa Çokay'dan esirler ile ilgili çalışmalarda öncelikle radyo konuşmaları yapması istenmiştir.[67] Ancak o, esirlerle yüz yüze görüşmek istediğini bildirmiş, bu isteğinin kabul edilmesi üzerine Berlin'e gönderilen Çokay'a, esir komisyonları ile ilgili çalışmalarında Veli Kayum yardımcısı ve tercümanı[68] görevi ile eşlik etmiştir. Ağustos ayına gelindiğinde esir kampları dolaşılmaya başlanmış, Mustafa Çokay ve Veli Kayum sayıca fazla olan Türkistanlı esirlerle ilgili çalışmaları birlikte yürütmüştür.

---

[65] Esirlerin kamp hayatları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Dağcı, *Hatıralarda*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1998, s. 107-121.

[66] Andican, *a.g.e.*, s. 494-497.

[67] Campiegne, Almanların Sovyet karşıtı mültecilerin SSCB konusundaki bilgilerinden yararlanmasına yönelik bir kamptır. Burada SSCB üzerine konferanslar ve tartışmalar düzenlenmekteydi. Çokay burada bir konuşma yapar ve çok beğenilir. Sadece tutuklular değil, Alman yetkililer de konuşmasını çok beğenir. Bu nedenle ondan bu tarz SSCB karşıtı bir konuşmayı Türkistanlılara hitaben radyodan yapmasını istemiş olabilirler. Bkz. Kara, *a.g.e.*, s. 255.

[68] Abdulvahap Oktay, Çokay ile ilgili kaleme aldığı bir yazısında Çokay'ın Rusça'nın yanında İngilizce, Fransızca ve Almanca'ya da hâkim olduğunu yazmıştır. Ancak bu bilginin başka hiçbir yerde geçmemesi ilginçtir. Veli Kayum-Han da Mustafa Çokay'a tercümanlık yaptığını ve onun Almanca bilmediğini söylemiştir. Bkz. Dr. A. Oktay, "Mustafa Çokay'ın Gençlik ve Siyasi Hayatından Bir Parça", *Türkistan Milli Hareketi ve Mustafa Çokay*, Çıkaran: Dr. A. Oktay, İstanbul 1950, s. 49.; Veli Kayum-Han ile 23.09.1990 tarihinde yapılan mülakattan, https://www.youtube.com/watch?v=ljq4ngH64wc&t=392s (Erişim Tarihi: 22.12.2016.)

Çokay, esirlerin normal şartlar altında kamplara yerleştirildiğini düşünmekteydi. Gerçekte ise; açlık, soğuk ve hastalıklarla boğuşan esirlerdi. Oluşturulan komisyon[69] ile 3 ay içerisinde 15 esir kampı dolaşılmış ve on binlerce esirin bilgilerini içeren listeler çıkartılmıştır.[70] Savaş esirlerinin kötü şartlardaki durumu karşısında komisyon üyeleri, 1941 yılının Eylül ayında esirlerin sanayi ve ziraat işlerinde çalışmaları konusunu dile getirmeye başlamışsa da bu teklifleri Alman yönetimi tarafından kabul edilmemiştir.[71]

Alman yönetiminin esirlerle ilgili bu düşünceleri devam ederken komisyonlarda da çalışmalar devam etmiştir. Yeni esirlerin Çenstohau kampına getirildiğini öğrenen Mustafa Çokay bu kampın da ziyaret edilmesi için komisyon üyeleri ile harekete geçmiştir. Veli Kayum ise bu kampa birkaç gün sonra dâhil olmuştur. O, işlerini halletmek için Berlin'de kalmış, komisyon başkanından gelen telgraf üzerine kampa sonradan davet edilmiştir. Veli Kayum'un kampa davet edilmesinin nedeni, Türkistanlı esirlerin sayısının diğer milletlere göre fazla olması ve Mustafa Çokay'ın tek başına zorlanacağı olarak gösterilmiştir.

Çenstohau kampında bulunan doktorlar; komisyon üyelerini esirlerde tifüs ve dizanteri hastalığının çok yaygın olduğuna dair uyarmıştır. Ancak, Mustafa Çokay kampta esir vatandaşlarını kabul ettiğinde esirler başını hızla sarmıştır. Kampta işlerin bitmesinin ardından komisyon üyeleri tedbir amaçlı olarak yaklaşık iki hafta kadar karantinaya alındıktan sonra Berlin'e dönmelerine izin verilmiştir. Dönüş yolunda Mustafa Çokay'ın baş ağrısı ve ateşinin artması üzerine 22 Aralık 1941'de Berlin Spandau Garı'na vardıklarında Veli Kayum, Çokay'ı hastaneye götürmüştür. Ancak Çokay, 27 Aralık 1941'de vefat etmiştir.[72]

1.2.1. Türkistan Lejyonu'nun Kurulması

1941 sonbaharına gelindiğinde, savaşın kısa sürede bitmeyeceğinin anlaşılması ve bir taraftan asker ihtiyacı diğer taraftan da silah ve cephane üretimi için işçi ihtiyacının doğması üzerine savaş esirlerinden iş gücü ve asker olarak faydalanmaya

[69] Komisyon üyeleri: Başkanlar: H. Geibel ve W. Zetier, Türkistan: Mustafa Çokay ve Veli Kayum; Azerbaycan: M. Togay veTalat Alpamiti; Ermenistan: Harutinyan, İdil-Ural: Şafi Almas; Gürcistan: Togonidze; Şimali Kafkasya: A. Kantemir ve Batırbek Gazi.

[70] Andican, *a.g.e.*, s. 498.

[71] Andican, *a.g.e.*, s. 496.

[72] V. Kayyum-Han, "Mustafa Coqajni Eslas" (Hatira Daftardan) [Mustafa Çokay'ı Anma], *Milli Türkistan,* II/70-71A (Mart 1951), s. 22-27.

karar verilmiştir.[73] Hitler, esirlerden faydalanma konusunda başlangıçta olumsuz bir tutum takınmış, ancak savaşın beklenildiği gibi ilerlememesi üzerine bu tutum değişmiştir.[74] Bu gelişmede Alman hükümeti içerisindeki bürokratların büyük etkisi olmuştur.

Esirlerden faydalanma yönünde Türk yetkililerin de etkili olduğunu görmek mümkündür. İlk olarak Almanya Büyükelçisi Hüsrev Gerede, savaş esirleri arasında bulunan Türk kökenli esirlerin ayrılarak keşif ve kılavuzluk gibi konularda kullanılabileceğini belirtmiştir. Daha sonra Eylül 1941'de Berlin'e gelen ve Alman Dışişleri ile görüşen Nuri Killigil Paşa da Türk ve Müslüman esirlerin ayrılarak özel bir kampa yerleştirilmelerini ve bu esirlerin Pan-Turanizm hareketinin askeri birlikleri olarak yetiştirilebileceğini görüşmelerde iletmiştir. Ayrıca o, Türk esirler ile ilgili çalışmaları düzenlemek amacıyla Almanya'ya taşınabileceğini de bildirmiştir. Son olarak Ekim ayı içinde Almanya'ya gelen Türk Harp Akademisi Başkanı Ali Fuat Erden ve emekli General Hüsni Erkilet de esirlerden askeri birlikler kurulması yönündeki düşüncelerini Alman yöneticilere aktarmıştır. Türk yetkililerin Türk kökenli esirlerle ilgili bu düşünceleri lejyonların kurulması fikrine Alman yönetiminin daha olumlu bakmaya başlamasını sağlamıştır.[75] Böylece etnik yapılarına göre teşkilatlandırılan milli lejyonlar kurulmaya başlanmıştır. Biz konumuz gereği bu bölümde Türkistan Lejyonu'nun kuruluş aşamasını ele aldık.

Esirlerden faydalanma yolunda ilk olarak 1941 yılının Ekim ayında esirlerin yol inşaatlarında kullanılması konusunda Hitler ikna edilmiştir. 22 Aralık 1941'de ise Doğu Bakanı Rosenberg, savaş esirlerinden askeri birlikler oluşturulması planını Hitler'e sunmuş, bu plan aynı tarihte kabul edilmiştir.[76]

Milli lejyonların kurulması fikri ile savaş esiri komisyonlarının da sayısının arttırılmasına karar verilmiştir. Sayısı arttırılan komisyonlar, lejyonlara asker sağlama

[73] Karatay, *a.g.e.*, s. 184-185.

[74] Hitler, savaşın kısa sürede biteceğini düşünerek sahip olduğu üstün ırk ideolojisi ile Almanlar dışında kimsenin eline silah verilmemesini istemiştir. Buna ek olarak, yanlarında savaşacak olan diğer halkların savaş sonunda pay isteyeceğini düşünmesi de esirlerin silahlandırılması fikrini arka plana atmıştır.

[75] Nadir Devlet, "Stalinizme Karşı Almanya'da Oluşturulan Lejyonlar", *Stalin ve Türk Dünyası,* Hazırlayanlar: Emine Gürsoy Naskali, Liaisan Şahin, Kaknüs Yayıncılık, İstanbul 2007, s.106-107.; Andican, *a.g.e.*, s. 508-511.

[76] Andican, *a.g.e.*, 508-512.

konusunda çalışmalarına başlamıştır.[77] Bilindiği gibi savaşın başından itibaren Veli Kayum da bu komisyonlarda görevlendirilmiştir.

30 Aralık 1941 tarihinde; Türkistan Lejyonu, Kafkas Müslüman Lejyonu, Ermeni Lejyonu ve Gürcü Lejyonu kurulması için emir verilmiş ve çalışmalara başlanmıştır.[78] Bu lejyonlara katılmak için gönüllülük esas alınmıştır. Esir komisyonlarının görevi de esirlerin bulunduğu kampları gezerek gönüllüleri seçmektir. Ancak bu gönüllülük meselesi oldukça tartışmalıdır. Bu durum için biz kısaca *zorunlu gönüllülük* diyebiliriz. Yukarıda bahsetmiş olduğumuz kamp şartları, esirleri lejyonlara katılmaya iten en önemli neden olmuştur. Kamplardaki kötü yaşam şartlarından kurtulmak isteyen esirler, gönüllü olarak milli lejyonlara katılıp Alman safında savaşmaya veya geri hizmette Almanlar için çalışmaya başlamıştır. Esirlerin lejyonlara katılmasında, Almanlarla sahip oldukları ortak düşmana yani SSCB'ye karşı savaşma fikri ve ülkelerinin bağımsızlığına katkıda bulunabilme düşüncesi de etkili olmuştur.[79]

Türkistanlı ve Kafkasyalı esirlerle ilgili olarak öncelikle Türkistan-Kafkasya Müslüman Lejyonu adıyla bir lejyon kurulmuştur. Bu lejyon daha sonra; Türkistan Lejyonu, Kafkasya Müslüman Lejyonu (sonradan ismi Azerbaycan Lejyonu olarak değiştirilmiştir) ve istihbarat amaçlı olarak Türkistanlılardan oluşan 450. Tabur olarak ayrılmıştır.[80]

Gönüllü askerlerin katılımıyla Türkistan Lejyonu, resmi olarak 1942 yılının ocak ayında kurulmuştur.[81] Türkistan Lejyonu'nun kuruluş tarihi ile ilgili olarak kaynaklarda net bir tarih bulunmamakla beraber ocak ayının ilk haftalarında kurulmuş olduğu yaygın bir ifade olarak karşımıza çıkmıştır. Sadece bir kaynakta 13 Ocak 1942'de kurulmuş olan iki lejyondan birinin Türkistan Lejyonu olduğuna dair bilgiye rastladık.[82] Bu lejyon; Özbek, Türkmen, Kazak, Kırgız, Karakalpak ve Taciklerden oluşturulmuştur. Başlangıçta milli lejyonu bulunmayan Kırım ve İdil-Ural kökenli savaş esirleri de

---

[77] Sakal, *a.g.e.*, s. 205.

[78] Sakal, *a.g.e.*, .201

[79] Esirlerin lejyonlara katılma hikâyeleri hakkında 23 Ocak 2006'da TRT 2 kanalında gösterime giren Gamalı Haç ile Kızıl Yıldız Arasında Türkler isimli belgesel film oldukça faydalıdır. Belgesel; savaş dönemine tanıklık eden pek çok isimle röportaj yapılarak oluşturulmuştur. Aynı isimle kitap şekline dönüştürülmüş olan bu belgeselden çalışmamızda oldukça yararlandık. Bkz. Neşe Sarısoy Karatay, *Gamalı Haç ile Kızıl Yıldız Arasında Türkler*, Sinemis Yayınları, Ankara 2011.

[80] Andican, *a.g.e.*, s. 512.

[81] Türkistan Lejyonu'nun kurulma tarihi hakkında net bir bilgi olmamakla birlikte 13 Ocak 1942'de kurulduğu bilgisine bir kaynakta rastladık. Bkz. David Motadel, *İslam ve Naziler*, Alfa Yayınları, İstanbul 2015, s. 396.

[82] Motadel, *a.g.e.*, s. 396.

Türkistan Lejyonu'na gönderilmiştir.[83] Alman ordusu (Wehrmact) içerisinde oluşturulan ve Doğu Birlikleri olarak adlandırılan bu lejyonlar, 162. Tümen'de General Oscar von Niedermayer komutasına verilmiştir.

Türkistan Lejyonu'nun kuruluşu bu şekilde gerçekleşmiştir. Savaş boyunca varlığını koruyan ve Alman ordusu içinde mevcudu önemli bir sayıya ulaşan bu lejyondan konularımız içinde yeri geldikçe bahsedilecektir. Veli Kayum-Han'ın da lejyonla ilgili çalışmalarını yine bu süreçte ele alacağız.

1.2.2. Veli Kayum-Han'ın Siyasi Bir Lider Olarak Ortaya Çıkması

Mustafa Çokay'ın 27 Aralık 1941 tarihinde ölümü üzerine Türkistanlı savaş esirleri konusundaki görevler onun yardımcısı ve tercümanı konumunda bulunan Veli Kayum'a kalmıştır. Bu durum, Veli Kayum için yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur diyebiliriz.

Esir kamplarını dolaşmaya devam eden Veli Kayum, savaşın ilk dönemlerinden itibaren kamplarda bulunan esirlerin kötü şartları karşısında Alman yönetimine protesto niteliğinde bilgi sunma cesareti gösteren ilk kişi olmuştur.[84] Kamplardaki durumu gözlemleyen Veli Kayum, yetersiz beslenmeden dolayı zayıf düşen esirlerin durumunun toparlanması ve Alman askerlerin Türkistanlı esirlere karşı davranışlarının düzeltilmesi konusunda Alman hükümetine çok kez müracaat etmiştir.[85] Ayrıca onun Türkistanlıların Almanlar ile işbirliği içinde olabileceği bir plan hazırladığı da kaynaklarda bildirilmektedir.[86]

Veli Kayum, esir kamplarında ağır şartlar altında yaşayan Türkistanlıların boş yere ölmemeleri için Alman yönetiminde tanıdığı kişilerin yardımı ile Türkistanlıların nasıl insanlar olduklarını tanıtmaya yönelik kampanyalar başlatmıştır.[87] Esirlerin mesleklerine göre Almanya'daki endüstri, zanaat ve ziraat işlerinde çalıştırılmasını, böylece hem onların sağ kalmasını hem de Almanlara faydalı olmaları yönündeki fikirlerini belirtmiştir. Ancak kamplardaki kötü şartlardan dolayı esirler zayıf oldukları için işlere pek dayanamamış, bu nedenle de başlangıçta esirlerin çoğunu kabul

[83] Andican, *a.g.e.*, s. 534.

[84] Mühlen, *a.g.e.*, s.92.

[85] Hüseyin İkram Han, *Bir Türkistanlı'nın İkinci Dünya Savaşı Hatıraları*, Bedir Yayınları, İstanbul 1999, s. 126.

[86] Mühlen, *a.g.e.*, s. 92.

[87] Leibbrandt'ın Doğu Bakanlığı'nın Siyasi Bölüm Başkanlığı'na getirilmesi ve aynı bakanlığın Kafkasya ve Türkistan bölümü başkanı Profesör von Mende ile olan yakınlığı, Veli Kayum-Han'ın çalışmalarında daha hızlı yol alabilmesini sağlamıştır.

etmemişlerdir.[88] Sonraki dönemlerde kamplardaki durumların düzeltilmesi konusunda adım atılmış, ardından Veli Kayum'un da girişimiyle önce işçi grupları sonra da işçi taburları kurulmuştur.[89] Muhtemelen Hitler'in esirlere karşı olan tutumunun değişmesi ve onlardan faydalanma yoluna gidilmesi de bu durumda etkili olmuştur.

Lejyonların kurulmaya başladığı dönemde Veli Kayum; Türkistanlı esirlerin gönüllü olarak lejyona katılmasını sağlamak için kampanyalar başlatmıştır. "Türkistan'ı bağımsız etmek isteyen vatanperverler var mı?" diyerek yola çıkmış ve vatandaşlarının esir kamplarından kurtulmalarına yardımcı olmuştur. Esirler kendi istekleriyle lejyona yazılmaya başlamış, böylece Türkistan Lejyonu içindeki askerlerin sayısı hızla artış göstermiştir.[90] 1942 yılının başlarından itibaren binlerce Türkistanlıyı esir kamplarından çıkararak bunları sivil halde çeşitli işlere veya Türkistan Lejyonu'na yerleştirmeye başlaması, Veli Kayum'un siyasi pozisyonunu olumlu yönde etkilemiştir. Öyle ki; açlık, hastalık, temizlik ve soğuktan korunacak giysilerden mahrum bir şekilde hayat sürdüren Türkistanlı esirler Veli Kayum'un kendileri için gösterdiği uğraşlar üzerine ona "Ata" diye hitap etmeye başlamıştır.[91]

Savaş esirlerinin durumlarının düzeltilmesi ile ilgili kampanyalarının yanı sıra Veli Kayum, 1942 yılının ilk aylarından itibaren milli bir komite kurabilmek amacıyla von Mende ile görüşmelere başlamıştır. Bu görüşmeler sonucunda o, Türkistan İrtibat Dairesi'nin kuruluşunu sağlamıştır. İrtibat Daireleri; milli lejyonların kurulması sonucunda bu lejyonlar ile Alman ordusu arasındaki ilişkileri düzenleyebilecek nitelikte milli kuruluşların kurulması gerekliliğinin ortaya çıkması sonucunda doğmuştur. Lejyonlara gönüllü asker toplamak amacıyla sayısı arttırılan esir komisyonlarının bu konuda yetersiz olacağı düşünülmüştür. Bu nedenle von Mende; bünyesinde Almanları, mültecileri ve savaş esirlerini bulunduran İrtibat Daireleri'ni oluşturmuştur. Veli Kayum'un von Mende ile olan görüşmelerinin sonucunda da ilk olarak Türkistan İrtibat

---

[88] Veli Kayum-Han ile 23.09.1990 tarihinde yapılan mülakattan, https://www.youtube.com/watch?v=ljq4ngH64wc&t=392s (Erişim Tarihi: 22.12.2016.)

[89] İkram Han, *a.g.e.*, s. 126.

[90] Veli Kayum-Han ile 23.09.1990 tarihinde yapılan mülakattan, https://www.youtube.com/watch?v=ljq4ngH64wc&t=392s (Erişim Tarihi: 22.12.2016.)

[91] Hayit, "Türkistan Milli İstiklal Güneşinin Meşalesi Veli Kayyum Han ATA", s. 37. Çağatay Koçar, "Ata" hitabının Özbek Türkçesi'ndeki kullanımı ile "baba" anlamında olmadığını, Mustafa Kemal Atatürk'te olduğu gibi bir anlam taşıdığını belirtmiştir.

Dairesi kurulmuştur. O, henüz bir milli komite kurmayı başaramasa da ilk irtibat dairesinin Türkistanlılar için kurulmasını sağlamış ve bu kurumun başına getirilmiştir.[92]

Veli Kayum'un Türkistanlı vatandaşları ile ilgili çalışmalarını hızla yürüttüğü bu dönemde etkinliğini arttıran bir diğer gelişme de 1942 yılının Mayıs ayında Berlin'de, Adloniade [Adlon] isimli otelde gerçekleştirilen ve aynı isimle anılan toplantıdır. Adlon Toplantısı, Sovyet karşıtı olan milliyetlerin mülteci konumunda bulunan liderleri ile gerçekleştirilmiştir.[93] Toplantının amacı, bu liderlerden SSCB'ye karşı siyasi konularda faydalanmaktır. Veli Kayum bu dönemde Büyükelçi Schulenburg'un isteği üzerine eski Promete liderleri ile iletişim kurabilmek için Paris'e gitmiş, onların bir kısmının Berlin'e gelmesini sağlamıştır.

Toplantıya katılan liderlerin Alman hükümeti ile uzlaşmak istediği en önemli konu; temsil ettikleri bölgelerin bağımsızlığının tanınması olmuştur. Ancak savaşta hala üstünlüğü devam eden Almanya, bu fikre sıcak bakmamıştır. Böyle bir durumda bu liderlerin Almanya'yı terk etmek dışında bir seçeneği kalmamıştır.[94] Adlon Toplantısı sonucu oluşan bu ortam, bugüne kadar Doğu Bakanlığı veya Nazi Partisi bünyesi içinde maaşla çalışan ve siyasi açıdan önem göstermeyen mülteci isimlerin daha fazla öne çıkmasını sağlamıştır. Nitekim Veli Kayum'un da ön plana çıkması büyük ölçüde bu toplantıdan sonra gerçekleşmiştir.[95]

Adlon Toplantısı'nda Türkistanlıları temsil eden Veli Kayum, bu toplantıdan en sonra Alman hükümeti tarafından kabul edilen bir itibara sahip olmuş ve kendisine makam arabası, ikametgâh ve diplomatik pasaport[96] verilmiştir. Adlon Toplantısı sonrasında Veli Kayum ilk resmi iş olarak kendisine daha önceden taşımadığı "Han"

[92] Andican, *a.g.e.*, s. 514.; Mühlen, *a.g.e.*, s. 82-s. 93.

[93] Toplantıya; Azerbaycan Müsavat lideri Mehmet Emin Resulzade, Promete dergisinde Kuzey Kafkasya temsilciliği yapmış olan Mir Yakup Mehtiyev, Resulzade'nin muhalifi eski Bakan Halil Has Mehmet ve arkadaşı Fuat Emircan davet edilmiştir. Kuzey Kafkasya Said Şamil, Kavkaz grubu Haydar Bammat ve Alihan Kantemir, Gürcüler Spiridion Kedia, Türkistanlılar Veli Kayum-Han tarafından temsil edilmiştir. Kırım liderleri toplantıya çağırılmamışsa da Cafer Seydiahmet; Edige Kırımal ve Müstecip Ülküsal'ı Berlin'e göndermiştir. Zeki Velidi Togan da davet edilmiş fakat Türkiye'den çıkış belgesi alamadığı için katılamamıştır. İdil-Ural lideri Ayaz İshaki de davet edilmiştir ancak bağımsızlık resmen ilan edilmedikçe katılmayacağını bildirmiştir. Bkz. Andican, *a.g.e.*, s. 517-523.

[94] Andican, *a.g.e.*, s. 523.

[95] Mühlen, *a.g.e.*, s.71.

[96] Almanya'ya eğitim için geldiği dönemde Buhara Halk Cumhuriyeti'nin pasaportunu taşıyan Veli Kayum-Han, bu cumhuriyetin sona ermesi ile Dünya vatandaşı statüsüne geçmiş, II. Dünya Savaşı sırasında kendisine diplomat statüsü tanınarak özel pasaport verilmiştir.

unvanını vermiştir.[97] Bu unvanı neden seçtiği bilinmemekle birlikte muhtemelen kendisine itibar sağlama açısından tercih etmiş olmalıdır.

Sonuç olarak Veli Kayum'u öne çıkaran etkenleri sıralamamız gerekirse; öncelikle Mustafa Çokay'ın vefatı ile Türkistanlı esirler konusunda tek başına kalan Veli Kayum artık bu konuda daha fazla söz sahibi olmuştur. Böylece o, Türkistanlı esirler ile ilgili konularda etkin bir isim olarak göz önüne çıkmaya başlamıştır. Yıllardır Almanya'da bulunmasının da sağladığı kolaylıklar sonucunda Alman hükümeti içinde görevli olan Profesör von Mende ve Leibbrant gibi isimlerle olan yakınlığı, onun Türkistanlılar konusunda yapılabilecek çalışmalarını hızlandırmıştır. Son olarak da Adlon Toplantısı'nda diğer mülteci liderler ile Alman hükümetinin uzlaşamaması ve toplantı öncesindeki hazırlıklarda Veli Kayum'un başarı göstermesi, onun siyasi kimliğinin Alman yönetimi tarafından tanınmasını sağlamıştır.

Bundan sonraki süreçte Veli Kayum-Han; yine esirlerin Türkistan Lejyonu veya başka hizmetlerde Alman hükümeti tarafında çalışarak hayatta kalmaları için çabalamış, Türkistanlılar ile ilgili çalışmaların yürütülebilmesi için milli bir komite kurmuş, basın faaliyetlerine yoğunlaşmıştır.

1.2.3. Milli Türkistan Birlik Komitesi (MTBK)'nin Kuruluşu

Adlon Toplantısı ile konumunu güçlendiren Veli Kayum-Han, Türkistanlılar için siyasi bir komitenin kurulmasını başarmıştır. Komitenin kuruluşu birden olmamış, belli temeller atılarak ilerlemiştir. Öncelikle 1942 yılının başından itibaren karma olan esir komisyonlarının her milliyet için ayrı bir komisyona dönüştürülmesi kararı ile Mayıs 1942'de Türkistan Milli Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyon, Milli Türkistan Birlik Komitesi'nin temelini oluşturması açısından önemlidir.

Türkistan Milli Komisyonu, lejyon askerlerini ve geri hizmetlerde çalışan askerleri bilgilendirmek amacıyla basın ve yayın faaliyetlerine oldukça önem vermiştir. Bu nedenle bu faaliyetlerle ilgilenecek bir İlim ve Edebiyat Bölümü oluşturulmuştur. Bu bölümde, Türkistan Lejyonu kumandanı Andreas Mayer-Mader'in de yardımı ile Almanca-Türkistanca sözlük çıkarılmıştır. Daha sonra Mart 1942'de *Uçkun* isimli bir gazete çıkarılmıştır. Bu gazete, yıllardır kendi amaçlarını ortaya koyamayan ve Rus emperyalizmi altında ezilen Türkistan gençlerinin milli kültürlerini ve milli bağımsızlık

[97] Mühlen, *a.g.e.*, s.93.

yolundaki mücadele ruhunu arttırmayı amaçlamıştır.[98] Gazetenin kaç sayı çıktığına dair bir bilgi olmaması ile birlikle bu gazete Almanya'da savaş döneminde çıkarılan ilk Türkistan gazetesi sayılmaktadır.[99]

Sonrasında ise adı geçen komisyon tarafından 15 Haziran 1942'den itibaren *Milli Türkistan* dergisi çıkarılmaya başlanmıştır. Derginin imtiyaz sahibi ve başkanı Veli Kayum-Han'dır. Bu derginin neden çıkarıldığı konusunda Veli Kayum-Han şunları yazmıştır:

> "1942 yılından itibaren esir kamplarında yatan vatandaşlarımız yavaş yavaş azat olmaya başladı. Bu dönemde onları yerleştirme konusunda Alman hükümeti ve ordu kumandanları ile görüşmelerimde aklımda bulunan önemli konulardan biri de; hızla milli mefkûre yolunda hizmet eden bir yayın çıkarmak, Türkistanlıları şimdiki durum ve milli görevlerimiz ile tanıştırmak, özellikle milli mefkûre silahını ellerine verip onları bu milli yolda terbiye etmek idi. Bu nedenle derhal bir milli yayın çıkarıp, bunu azat olan ve azat olacak olan Türkistanlılara hatta cepheye kadar gönderip, Kızıl Ordu'daki Türkistanlılara da dağıtmak ve böylece onları kendi tarafımıza çekip onları milli amaçlarımız ile tanıştırmak isteğinde oldum.
>
> Alman hükümeti ve Alman ordusunun başkumandanlığına mensup kişiler ile anlaşmak gerekliydi çünkü Rusya'ya karşı savaş ve bu milli hareket Almanya topraklarında olacaktı. Aynı zamanda tüm Türkistanlıları bir komite etrafında toplamak ve bir güç olarak ortaya çıkarmak hareketindeydim. Alman hükümetinin vekilleri ve Alman ordusunun yüksek kumandanlığının askeri teşvikat bölümü (OKW/WPR) yöneticileri ile de anlaşarak bu dergiyi çıkarmak adına harekete geçtim ve dergiye *Milli Türkistan* adını verdim." [100]

Derginin ilk dönemlerinde karşılaşılan en büyük sıkıntı, dergide çalışacak görevlilerin olmamasıdır. Veli Kayum-Han bir taraftan bu sorunu çözmek için hareket ederken, diğer taraftan da kendisine karşı mücadele eden Ruslar ile uğraşmıştır. Ruslar, eğer Türkistanlıların bir dergisi çıkacaksa bu Rus dilinde çıkarılırsa faydalı olur çünkü bunu Orta Asya halklarının kendileri istemektedir" şeklindeki sözleri ile propaganda yürütmüştür. Bu davalarının ispatı için de 20-25 kadar genç Türkistanlı Berlin'deki Alman Yüksek Ordu Kumandanlığı'nın Propaganda ve Neşriyat bölümüne getirilmiştir. Bu gençler aracılığıyla Ruslar emellerine ulaşmak istemiştir. Veli Kayum-Han bunlardan burada çalışan bir dostu vasıtasıyla haberdar olduğunu söylemiştir. Veli Kayum-Han bu gençler ile konuşarak onlara Rusların gerçek amacının ne olduğunu anlatmıştır. "Gençlerin hepsi hemen hemen bana hak verdi" diyen Veli Kayum-Han,

[98] Küreşçi, "Türkistan millij legioni" [Türkistan Milli Lejyonu], *Milli Türkistan*, I/1 (15 İjün [Haziran] 1942), s. 8.

[99] Çağatay Koçar, "Milli Türkistan Komitesi'nin Yayınları", *Turán*, 28 (2016), s. 108.

[100] V. Kajum-Han, "Milli Türkistan-100", *Milli Türkistan*, XI/100 (Ocak-Şubat 1964), s. 20.

Türkistanlı askerlerin yanına gidip onların içinden yayın faaliyetlerinde yararlı olabilecek olanlarla Berlin'e geldiğini belirtmiştir. Böylece derginin ilk sayısı çıkarılmıştır. *Milli Türkistan* dergisinde; Tinibek (Kazak), Almanbet (Kırgız) ve bunların yanında her boydan 2 kişi yazar olarak çalışmıştır.[101]

Veli Kayum-Han'ın bu sözlerine bakıldığında *Milli Türkistan* dergisi; lejyon askerlerinin dünyada olup biten olaylardan haberdar edilmesini sağlamak ve Türkistan'ın bağımsızlığı için verilen milli mücadelenin önemini onlara aktarmak yönünde uğraş vermiştir. Nitekim derginin birinci yayın dönemini kapsayan 1942-45 tarihlerinde de en önemli okuyucu kitlesini bu askerler oluşturmuştur.[102]

Türkistan Milli Komisyonu, 14 Kasım 1942'de siyasi bir komite halini alarak Milli Türkistan Birlik Komitesi (MTBK) adıyla faaliyete geçmiştir. Türkistanlı savaş esirlerinden oluşturulan Türkistan Lejyonu, bu komitenin askeri kanadı haline gelmiş ve Türkistan Millî Mücadele Birliği olarak adlandırılmıştır. Komitenin en önemli yayın organı da *Milli Türkistan* dergisi olmuştur.[103]

Veli Kayum-Han, komitenin kurulma aşamasında Almanya hükümeti ile üç maddede anlaşmıştır. İlk olarak, Türkistan ile ilgili yapılacak olan her çalışmanın ve Türkistan Lejyonu'nun komite denetiminde olmasını sağlamıştır. İkinci olarak Türkistanlı askerlerin Alman askerleri gibi yaşama ve maddi gelir alma hakkına sahip olması konusunda anlaşmıştır. Son olarak ise lejyondaki askerlerin ve komitenin gelirini Alman hükümetinin ödemesi ve Türkistan'ın bağımsızlığını kazandıktan sonra bunların Alman hükümetine ödenmesi kararlaştırılmıştır.[104]

Komitenin merkezi Berlin'de bir apartman olmuş, ayrıca Berlin'in farklı bir bölgesinde komiteye ait yayın bölümü kurulmuştur.[105] Yayın bölümü dışında askerlik, eğitim, bilim, edebiyat, sanat, sağlık gibi pek çok konu ile ilgilenen 15'e yakın bölüm de kurulmuştur.[106] Komite, başkan Veli Kayum-Han dışında bu bölümlerden sorumlu

---

[101] V. Kajum-Han, "Milli Türkistan-100", s. 21-22.

[102] Nurgül Uzunel, *"Milli Türkistan" Türkistanlı Muhacirlerin Avrupa'daki Dergisi: 1942-1975*, Ayaz Tahir Türkistan İdil Ural Vakfı, İstanbul 2016, s. 29-31.

[103] Andican, *a.g.e.*, s. 537.

[104] Veli Kayum-Han ile 23.09.1990 tarihinde yapılan mülakattan, https://www.youtube.com/watch?v=FQ60Bnd2pKc , (Erişim Tarihi: 22.12.2016.)

[105] Sakal, *a.g.e.*, s. 299.

[106] Bölümlerden kısaca bilgi vermemiz gerekirse: Türkistanlı askerler ile irtibat kurarak milli ve siyasi konularda bilgi verilmesini sağlayan ve 25-30 kişiden oluşan Milli Propaganda bölümü bulunmaktadır. Komite içinde, Türkistanlı yazar ve şairleri toplayarak bir yazı kurulu oluşturulmuştur. Yayınlanan eserlerin dağıtım işleri ile ilgilenen (20-26 kişi) ulaştırma bölümü, Türkistanlı sanatçılardan oluşan (70-80 kişi) ve milli konularda çeşitli eğlenceler

olan 21 üyeden oluşmuştur. MTBK tarafından komitenin Tek Rehber (Führer) prensibine göre şekillendirildiği ve buna göre de MTBK başkanı ve tüm Türkistanlıların lideri olarak Veli Kayum-Han'ın belirlendiği yayınlanan bildiride görülmektedir.[107] Diğer üyelerin hemen hepsi SSCB'de yetişmiş ya esir olarak ya da kendi istekleriyle Almanya'ya gelmiş Türkistanlı gençlerdir. Komitenin görevi; savaş sonrası için hazırlık yapmak, lejyonlarda savaşan askerleri fikri olarak eğitmek, onları Türkistan meselesi hakkında bilgilendirmek, milli devlet ve bağımsızlık fikrini aşılamak, diğer devletlerle ilişki kurmaya çalışmaktır.[108]

Komite kurulduktan sonra; MTBK'nin faaliyetlerini Alman hükümetinin maddi desteği olmadan tek başına da yürütebilmek amacıyla Türkistan Milli Yardım Sandığı kurulmuştur. Alman hükümeti tarafından Türkistan Lejyonu'nda bulunan askerlere aylık 30 mark maaş verilmiştir. Lejyona gelen her askerden 1 mark, düşük rütbeli subaylardan 2 mark, üst rütbelilerden ise 5-15 mark arasında yardım alınmıştır.[109] Bu yardımların daha sonraki dönemlerde maddi destek bulamayan komitenin masraflarını karşılayabilmesi açısından önemli olduğunu konumuz ilerledikçe göreceğiz.

Komitenin kuruluşunun resmiyet kazanmasının ardından 1942 yılının Aralık ayında Veli Kayum-Han, Almanya elçisi von Papen'in isteği ile Türkiye'ye gelerek Türk Genel Kurmayı, emniyet yetkilileri ve eski TMB liderleri ile görüşmüştür. Ziyaretin sebebi, von Papen'in MTBK ve Türkistan Lejyonu hakkında Türk yetkililere bilgi verilmesini istemesidir. Hatırlanacağı gibi, milli lejyonların kuruluşunda Türk yetkililerin olumlu fikirleri de etkili olmuştu. Bu nedenle Türkiye'yi kendi tarafına çekmek isteyen Alman hükümeti için bu fırsat değerlendirilmek istenmiş ve Veli Kayum-Han Türkiye'ye gönderilmiştir.

Veli Kayum-Han'ın ise Türkiye'ye gelmesi tamamen farklı düşüncelerden ibaret olmuştur. O, bu dönemde artık savaşın gidişatının Almanya lehine olmadığını fark etmeye başlamış ve lejyonda bulunan Türkistanlılar için neler yapılabileceğini Türk yetkililerden öğrenmek istemiştir. Veli Kayum-Han, savaşın Almanlar tarafından

---

düzenlenmesinden sorumlu sanat bölümü ve Türkistanlı doktorlardan oluşan (8-10 kişi), sivil ve askerlerin tedavileri, yaralanan veya sakat kalan askerlerin hastane işlemleri ile ilgilenen sağlık bölümünü de sayabiliriz. Bkz. Çağatay Koçar, "II. Dünya Savaşında Türkistanlılar", s. 326.

[107] Türkistan Millij Birlik Qomitası, "Türkistan Millij Birlik Qomitasindan" [Türkistan Milli Birlik Komitesinden], *Milli Türkistan*, I/8 (1 Nöjebir [Kasım] 1942), s.1.

[108] Enver Altaylı, *Ruzi Nazar: CIA'nın Türk Casusu,* Doğan Egmont Yayınları, İstanbul 2013, s. 109-110

[109] Veli Kayum-Han ile 23.09.1990 tarihinde yapılan mülakattan, https://www.youtube.com/watch?v=FQ60Bnd2pKc , (Erişim Tarihi: 22.12.2016.); İkram han, *a.g.e.*, s. 127.

kaybedilmesi sonucunda Türkistan Lejyonu'nda bulunan ve sayıları 170 bin civarında olan asker ve işçilerin Türkiye'ye getirilip getirilemeyeceğini öğrenmek istese de bu konuda net bir cevap alamamıştır.

Veli Kayum-Han Türk yetkililerin yanı sıra eski Türkistan Milli Birliği (TMB) liderleri olan Zeki Velidi Togan, Osman Kocaoğlu, Haydar Beg, Ahmetcan Okay, Tahir Çağatay ve Abdulvahap Oktay ile de görüşmüştür. Veli Kayum-Han'ın amacı, bu liderlerinde milli harekete katılmasını sağlamaktır. Ancak eski TMB liderleri siyasi merkezin Türkiye olmasını isterken, Veli Kayum-Han'ın bunun mümkün olamayacağını söylemesi nedeniyle anlaşma sağlanamamıştır. Sadece Zeki Velidi Togan, MTBK ve lejyon konusunda istekli davranmış, ancak yaşanan gelişmeler sonucunda Veli Kayum ile iş birliği gerçekleşmemiştir.[110] Veli Kayum-Han verimsiz geçen dört haftalık Türkiye ziyareti sonrasında yeniden Almanya'ya dönerek çalışmalarına devam etmiştir.

MTBK'nin resmiyet kazanması ve Türkistan konusunda çalışmalarını hızlandırması ile komitenin askeri kolunu oluşturan Türkistan Lejyonu'nda kullanılan semboller ve uygulanan usuller konusunda da düzenlemelere gidilmiştir. Yapılan düzenlemeler sonucunda milli duygulara hitap eden değişimler söz konusu olmuştur diyebiliriz. Ancak şunu da ifade etmeliyiz ki Türkistan Lejyonu'nun kullanmış olduğu arma ve bayrak konusunda ilk çalışmaların ne zaman başladığına dair net bir tarihe rastlamadık. Muhtemelen lejyonların kuruluş aşamasında birtakım çalışmalar yapılmış, sonrasında bunlar genişletilmiştir.

Türkistanlı askerlerin üniformaları için öncelikle özel armalar hazırlanmıştır. Sol kol üzerinde, bir cami figürü etrafında "Allah Biz Bilen" [Allah bizimle] yazılı armalar tasarlanmıştır. Kazak ve Kırgızlarda bu yazı "Tengri Biz Menen" şeklinde olmuştur. Yaka kısmına renkli şerit üzerine işlenen ay-yıldız, askerin Türkistan Lejyonu'ndan olduğunun anlaşılması için tasarlanmıştır.[111]

Türkistan Lejyonu'nun bayrağı; yarısı kırmızı diğer yarısı gök mavi, ortasında yay ve ok bulunacak şekilde tasarlanmıştır. Bu konuda Veli Kayum-Han "Türkistan milli mücadelesini dışarıda yıllardır temsil eden TMB'nin bayrağını reddederek kendisine ayrı bir bayrak seçmiştir" denilerek bazı eleştirilere maruz kalmıştır.[112] Bu

[110] Andican, *a.g.e.*, s. 591-594.

[111] Andican, *a.g.e.*, s. 541.

[112] Emekli Kurmay [Hüseyin Nihal Atsız], "Milli Türkistan Davası ve İngilizler", *Orkun*, 9 (1 Aralık 1950), s. 5.

haksız bir eleştiridir çünkü MTBK, aslında lejyon için Mustafa Çokay tarafından gündeme getirilen ve TMB'nin 1939 tarihli kongresinde onaylanan yarısı kırmızı, yarısı gök mavi ve ortada ay-yıldız bulunan bayrağı önermiştir. Fakat Gürcü ve Ermeni milli komitelerinin ay-yıldızın Pantürkizm sembolü olduğunu iddia etmesi ve bunun Alman hükümetince desteklenmesi ile bu bayraktan vazgeçilmek zorunda kalınmıştır.[113]

Lejyon askerlerinin yemin merasimi; Kur'an-ı Kerim karşısında iki kılıç birleştirilerek Türkistan bayrağı altında gerçekleştirilmiş,[114] Çolpan'ın "Güzel Fergana" şiiri "Güzel Türkistan" olarak değiştirilerek milli marş kabul edilmiştir.[115]

Büyük Almanya Radyosu bünyesinde de her milli lejyon için bölümler kurularak askeri, dini ve kültürel konularda konuşmalar yapılmıştır. Türkistan Lejyonu, diğer lejyonlara göre daha geniş olduğu için yayınları daha uzun süreli olmuştur.[116]

1.2.4. Veli Kayum-Han'a Muhalefet

Azerbaycan dışındaki tüm Türk kökenli savaş esirlerinin Türkistan Lejyonu içinde toplanması ve Veli Kayum-Han'ın MTBK ve lejyonda etkin konumda olması sorunları da beraberinde getirmiştir.[117] Özellikle 1943 yılı ve sonrasında bu sorunların giderek belirginleştiğini görmek mümkündür. Çalışmamızda, daha anlaşılır olması açısından Veli Kayum-Han'a karşı ortaya çıkan muhalefeti üç alt başlık altında topladık.

a) Kares Kanatbay'ın Muhalefet Çalışmaları

Veli Kayum-Han'ın komiteyi Tek Rehber prensibi ile yönetmesi ve Özbek olması nedeniyle önemli yönetim kademelerine Özbekleri daha fazla toplaması, Kazak ve Kırgızlar tarafından eleştirilmiştir. Bu durumda Türkistanlılar arasında boy çekişmelerinin yaşanması kaçınılmaz olmuştur. İdil-Ural, Kazak ve Kırgız Türklerinin kendi milli komitelerini kurmak istemeleri üzerine Veli Kayum-Han'a karşı bir muhalefet başlamıştır.[118]

---

[113] Andican, *a.g.e.*, s. 541.

[114] Baymirza Hayit, *Sovyetlerde Türklüğün ve İslam'ın Bazı Meseleleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2. Baskı, İstanbul 2000, s. 190.

[115] Marşın sözleri için bkz. İkram Han, *a.g.e.*, s. 133-135.

[116] Andican, *a.g.e.*, s. 542.

[117] Andican, *a.g.e.*, s. 555.

[118] Mühlen, *a.g.e.*, s. 95.

1943 yılına gelindiğinde Kazak kökenli Kares Kanatbay Veli Kayum-Han'ın en önemli ve en etkili rakibi olarak ortaya çıkmıştır.[119] İdil-Ural kökenli Ahmet Temir'in de muhalefet çalışmaları olsa da, en etkili isim olarak Kanatbay'ı görüyoruz. Bu yılın başında öncelikle, Kanatbay başkanlığında bir grup Kazak ve Kırgız kendi komite ve lejyonlarının oluşturulması için Doğu Bakanı Rosenberg'e başvurmuştur. Kanatbay'ın bu girişimi olumlu bir sonuç almamıştır. Aynı yılın yazında ise Ahmet Temir ve Kares Kanatbay birlikte hareket ederek; Alman Dışişleri Bakanı Ribbntrop'a, Doğu Bakanı Rosenberg'e ve SS lideri Himmler'e başvurmuş; Kazakistan ve İdil-Ural bölgelerinin birleştirilerek ayrı bir komite haline dönüştürülmesini istemişlerdir. Doğu Bakanlığı olayın araştırılması için von Mende başkanlığında dörtlü bir komisyon kurmuşsa da Temir ve Kanatbay istediklerini elde edememiştir. Kurulan komisyon, oluşturulması istenen komitenin gereksiz olduğuna karar vermiştir. Muhtemelen bu olayda Veli Kayum-Han'ın von Mende ile olan yakın ilişkisinin de etkisi vardır. Bu girişim sonunda Kanatbay'a bir suç itirafnamesi yazması konusunda baskı yapılmış, Ahmet Temir ise bu olaydan sonra Türkiye'ye dönmüştür.[120]

Veli Kayum-Han; kendisine karşı muhalefet hareketlerini başlatan isimlere, *Milli Türkistan* dergisindeki uyarı niteliğindeki yazıları ile cevap vermiştir. Onunla birlikte, Türkistan Lejyonu komutanı Binbaşı Hauptmann Ernecke de bu muhalif çalışmalara tepki göstermiştir.[121]

5 Ekim 1943 tarihinde milli komitelerin kadroları üzerine Berlin'de bir konferans düzenlenmiştir. Burada MTBK başkanı olarak Veli Kayum-Han, başkan vekili olarak da Baymirza Hayit resmen onaylanmıştır.[122] Konferansın en önemli tarafı; Alman ordusunu temsilen Hauptmann Ernecke, Dışişleri Bakanlığı'nı temsilen Schulenburg ve Doğu Bakanlığı'nın siyasi bölüm şefi Leibbrandt'ın da burada bulunmasıdır. Tüm bunlar sonucunda Veli Kayum-Han'ın pozisyonunu daha da sağlamlaştırdığını söylememiz mümkündür.[123]

Veli Kayum-Han, kendisine karşı girişilen muhalefetin ilk ayağından pozisyonunu güçlendirerek çıkmış ancak muhalefet bununla sınırlı kalmamış,

[119] Sakal, *a.g.e.*, 301.

[120] Andican, *a.g.e.*, s.555.; Mühlen, *a.g.e.*, s. 95.

[121] Andican, *a.g.e.*, s. 556.

[122] Mühlen, *a.g.e.*, s. 96.; Ahat Andican, bu konferanstan Türkistan Gecesi olarak bahsetmiştir.

[123] Andican, *a.g.e.*, s. 556-57.

suikastlara giden bir süreç yaşanmıştır. Bu sürecin yaşanmasında savaşın Almanya için olumsuz gidişatı etkili olmuştur. Alman Ordusu'nun Doğu Cephesi'ndeki hızlı ilerleyişi yavaş yavaş Kızıl Ordu tarafından durdurulmaya başlanması, Batı Cephesi'nde ki müttefik kuvvetlerin Normandiya çıkarması asker ihtiyacını arttırmıştır. Böyle bir durumda öncelikle Doğu Cephesi'ndeki askerlerin çoğu Batı Cephesi'ne kaydırılmıştır. Sonrasında ise Waffen-SS [Silahlı-SS] bünyesinde Türkistanlılardan oluşan bir birliğin kurulması fikri gündeme getirilmiştir. Bu durumun gidişatı ise Veli Kayum-Han için pek çok olayın yaşanmasına neden olacaktır.

b) Waffen-SS Bünyesinde Türkistanlı Birliklerin Kurulması

Veli Kayum-Han'a muhalefetin ikinci ayağını, Waffen-SS [Silahlı-SS] içerisinde Türk ve Müslüman esirlerden oluşan askeri birliklerin kurulma fikri oluşturmuştur.[124] Bu dönemde SS teşkilatının etkinliğinin arttığı görülmektedir. Bu aşamada öncelikle, Ağustos 1943'te Leibbrandt Doğu Bakanlığı'nın siyasi bölüm şefliğinden uzaklaştırılmış ve yerine SS generallerinden olan Gottlob Berger[125] getirilmiştir. Berger, Panislamizm odaklı birliklerin kurulması taraftadır. [126] Bu düşüncesi Sovyet Müslümanlarından da anti-Rus milliyetçiliği benimseyen kendine has birlikler oluşturmak istemesinde etkili olmuştur.[127] Ancak şunu belirtmeden geçmeyelim; Müslümanların Waffen-SS'te yer alması için 1943 yılının başlarında zaten Balkanlar ve Ortadoğu'dan gönüllü asker toplama çalışmalarına başlanmıştır.[128] Yani Müslüman Türklerin Waffen-SS'te yer alması sonraki aşamada, savaşın gidişatına göre şekillenmiştir.

Aslında SS bünyesinde bir Türk-Tatar Birliği projesi oluşturma fikri, 1941 yılının başında istihbarat işlerini yürüten SD[129]'nin Dış İstihbarat Başkanı Walter Schellenberg tarafından Türk ve Tatar gönüllülerden oluşan bir birliğin kullanılmasını değerlendirmiş, ancak yeterli personel ve kaynak bulunmadığı için rafa kaldırmıştır.

---

[124] SS: 1925-45 tarihleri arasında varlığını sürdüren, doğrudan Adolf Hitler'e bağlılık yemini etmiş olan kuvvetlerdir. Resmi Alman ordusu Wehrmacht'ın bir parçası değil, ayrı bir teşkilatlanmadır. 1925 yılında kurulan SS'in görevi başlangıçta Hitler'in koruması olarak görev almaktı ancak 1929 yılında başına getirilen Himmler ile etkinlikleri artarak devam etmiştir. SS'in iki kolu vardır: Waffen-SS [Silahlı SS] ve Allgemeine. Başlangıçta sadece Alman ırkına mensup kişileri bünyesinde barındırmışsa da savaş döneminde Alman olanlar kadar Alman olmayanlardan da asker alımı yapmışlardır.

[125] Gottlob Berger (1896-1975): 1 Nisan 1940 tarihinde SS Merkez Dairesi (SS-Hauptamt)'nin başına getirilmiştir.

[126] Motadel, *a.g.e.*, s. 405.

[127] Mühlen, *a.g.e.*, s. 140-141.

[128] Motadel, *a.g.e.*, s. 415.

[129] SD: Resmi İstihbarat ve Karşı Casusluk Birimi

1943 sonbaharında bu düşünce yeniden canlanmış, Schellenberg ve Berger bu konuyu tartışmıştır. 14 Ekim 1943'te Schellenberg, esir SSCB Müslümanlarından oluşan ve Panislamist bir temele dayanan Waffen-SS Müslüman Lejyonu kurulması konusunda Berger'e memorandum yollamıştır.[130] Schelenberg'in hedefi, tüm İslam dünyasını kazanmak ve ayaklandırmak adına Müslüman birliklerin oluşmasını sağlamaktır. Aynı düşüncelere sahip olan Berger, bu planı Himmler'e önermiştir. Himmler, Almanya'nın savaşına Müslüman dünyanın başka bir bölümü de kazandırılacak diye düşünerek çalışmalara başlamıştır. Böylece Himmler, Kasım 1943'te Sovyet esirleri arasından asker toplama çalışmaları için faaliyete geçmeye başlamıştır.[131]

Ocak 1944'te Dresden'de Sovyet Müslüman halkları ile ilgili çalışmaları yürütecek Türkistan Çalışma Grubu[132] kurulmuştur. Gottlob Berger tarafından yönetilen SS merkez dairesine bağlı olan Türkistan Çalışma Grubu'nun başına Reiner Olzscha[133] getirilmiştir.[134] Çalışma grubunun görevlerinden birisi de tıpkı esir komisyonları gibi ordu için asker seçmek olmuştur. Burada Veli Kayum-Han'a karşı muhalif olan Kazak ve Kırgız isimler de yer almıştır.

Reiner Olzcha, Orta Asya kavimlerinin sahip olduğu milliyetçilik anlayışının seferber edilmesi gereken bir siyasi faktör olarak görmektedir. Ona göre, Bolşevizm'i zayıflatabilecek bir güç, Turan ve German ırklarının bir arada hareket etmesinden doğacaktır. Türkistan Çalışma Grubu içerisinde yayınladığı incelemelerde bu fikirlerini işlemiştir. Onun bu fikirleri önce Berger'i sonrasında da Himmler'i etkilemiş; böylece Waffen-SS içinde bir Türk gücü oluşturma düşüncesi daha da kuvvetlenmiştir. Öyle ki bu düşünce Türk boylarının ihtilalci bir tarzda şekillendirilmesinden yana olmuştur.[135] 1941'den itibaren düşünülen bir fikrin hayat bulmasında Olzcha etkin bir savunucu olarak görev almıştır diyebiliriz. Savaşın başında bir tehdit olarak algılanan Pantürkizm düşüncesi artık Almanya için bir tehdit olarak değil, muhtemel bir müttefik olarak görülmeye başlanmıştır. Bu düşüncelerin değişmesinde etkili olan öncelikli faktör savaşın Almanya için olumsuz şekilde ilerlemesidir. Ayrıca bu dönemde Türkiye'nin

[130] Motadel, *a.g.e.*, s.414.

[131] Motadel, *a.g.e.*, s. 415.

[132] Akademik kariyer yapmış uzmanlar tarafından yönetilen dokuz kısımdan oluşmaktadır: Coğrafya, Ulaştırma, Yerbilimi ve Jeoloji, Ziraat ve Hayvancılık, Klimatoloji, Halk Bilimi ve Folkloristik, İslamiyet, Tıp, Edebiyat.

[133] Reiner Olzscha: Tıp eğitimi almıştır. Sonrasında Orta Asya'daki Sovyet sağlık siyaseti üzerine doktorasını tamamlamış, ardından 1936 yılında Türkolog Cleinow'un asistanlığını yapmıştır.

[134] Mühlen, *a.g.e.*, s. 141-142.

[135] Mühlen, *a.g.e.*, 145-147.

savaşa girme ihtimalinin ortadan kalkmış gözükmesi de Pan-Türkizm düşüncelerinin desteklenmesini hızlandırmıştır.[136] Yeni güç arayışlarında olan Alman hükümeti, böyle bir ortamda Olzcha'nın fikirlerinden de oldukça etkilenmiştir diyebiliriz.

Tüm bu düşüncelerden sonra Alman ordusu (Wehrmact) içinde bulunan Türkistan Lejyonu'nun 450. Taburu SS'e aktarılmış, 1944 yılının yaz aylarında Doğu Türk Silahlı Gücü kurulmuştur. Türkistan Lejyonu'nun 450. Tabur komutanı olan Andreas Mayer-Mader de bu ordunun komutanı olarak görevlendirilmiştir. Bunun en önemli nedeni; birçok Türkistan lehçesini bilen ve Pan-Türkizm taraftarı olan Mayer-Mader ile SS Teşkilatı'nın hayallerinin örtüşmesidir.[137]

Veli Kayum-Han, anlaşmazlık içinde olduğu Mayer-Mader'in komutan olarak seçilmesine şiddetle karşı çıkmıştır. Aslında ikisi de daha önce savaş esiri komisyonlarında birlikte çalışmıştır. Veli Kayum-Han, kendisine muhalif olan Kazak ve Kırgız rakiplerinin Mayer-Mader etrafında toplanmasından rahatsız olmuştur. Birçok Türk lehçesi bilmesi ve Pan-Türkizm taraftarı olması sayesinde pek çok Tatar ve Azerbaycanlı da Mayer-Mader'in etrafında zamanla toplanmıştır. Mader'in, Türkistan lejyonerleri ile Orta Asya'da bir gerilla savaşı projesinin olması da Veli Kayum-Han tarafından eleştirilmiştir. Bu projenin çılgınlığına rağmen Mader'in lejyonerlerin aklını çelebileceğinden oldukça endişe etmiştir.[138]

Öte yandan, Türkistan Çalışma Grubu'na Mart 1944'te din adamı yetiştirmek amacıyla Dresden'de bir okul kurulması görevi verilmiştir. Pantürkizm faaliyetlerini yürütürken Panislamizm'in de yardımını alma düşüncesi bu okulun kurulmasında etkili olmuştur.

SS teşkilatının etkinliğinin giderek artması ile Veli Kayum-Han'ın da SS çalışmalarına tepkisi artmaya başlamıştır. Veli Kayum-Han; SS'in Panislamizm ve Pantürkizm'i benimsemesini ve bu amaçlar peşinde koşmasını eleştirmiştir. Onun eleştirilerinin en büyük nedeni, kendi nüfuzunu kaybetmekten korkması olarak gösterilmiştir.[139]

---

[136] Andican, *a.g.e.*, s. 558.

[137] Mühlen, *a.g.e.*, s. 149.

[138] Mühlen, *a.g.e.*, s. 97.

[139] Motadel, *a.g.e.*, s. 427.

Veli Kayum-Han'ın eleştirileri bir tarafta devam ederken Olzscha ve Mayer-Mader de Veli Kayum-Han'ın devre dışı bırakılması için çalışmalar yürütmüştür. İkili, Türkistan konusunda tek yetkili olarak Veli Kayum-Han'ın kabul edilmemesi adına faaliyetlere geçmiştir. Ancak Leibbrandt'ın yerine Doğu Bakanlığı Siyasi Bölümü'ne getirilen SS Generali Gottlob Berger, Veli Kayum-Han'ın Türkistanlılar konusunda tek yetkili kabul edildiğini söyleyerek onların geri adım atmasını sağlamıştır. Berger'in neden bu kararı verdiği üzerine net bir bilgi yoktur. Veli Kayum-Han lehine bir karar çıkmasında von Mende'nin etkisinin olabileceği söylendiği gibi, Berger'in MTBK'nın faaliyetlerinden haberdar olmadığı için de böyle bir karar vermiş olabileceği söylenmektedir.[140]

Berger'in bu kararı üzerine Olzscha ve Veli Kayum-Han arasında zoraki bir uzlaşma yolu izlenmiştir. Buna göre Olzcha, Veli Kayum-Han'ın Türkistanlılar konusunda tek yetkili olduğunu kabul etmiş, Veli Kayum-Han'da SS içinde kurulan Türkistan Alayı'na destek vermeyi kabul etmiştir.[141] Böylece Türkistan Lejyonu'nun başarılı ve tanınmış komutanlarından Gulam Alimov, SS içerisinde bulunan Türkistan Alayı'nın başına getirilmiştir.

Uzlaşma sağlanmış gibi gözükse de 1944 yılında Veli Kayum-Han'a yapılan bir suikast girişimi bu uzlaşmasının görünürde olduğunu göstermiştir. Yılın ilk aylarında Azerbaycanlı Asan Abdullayev ve Kırgız Süleymanov; Ukrayna ve Beyaz Rusya'da bulunan Türkistanlı birlikler arasında bir karşı komite oluşturulması için çalışmalara başlamış, Türkistan Milli Hükümeti imzası bulunun el ilanları birliklere dağıtılmıştır. İktidarı ele geçirmek için çevrede bulunan Türkistanlılar arasında Mayer-Mader hariç tüm Alman subaylarının vurulacağı bir ayaklanma öngörülmüştür. Yeni komitenin lideri olarak Süleymanov'da karar kılınmıştır. Mart1944'te, darbe planlayıcıları Veli Kayum-Han'a suikast düzenlemiş, ancak o dönemde Paris'te olduğu için suikasttan kurtulmuştur.[142]

Eyleme katılan Süleymanov ve Abdullayev isimli kişiler yakalanarak ilk olarak Gulam Alimov tarafından sorgulanmış daha sonra askeri mahkemeye teslim edilerek idam edilmişlerdir.[143] Bu suikastta Mayer-Mader'in etkisi tam olarak bilinmemektir.

[140] Andican, *a.g.e.*, s. 560.; Mühlen, *a.g.e.*, s. 101-102.

[141] Andican, *a.g.e.*, s. 560.

[142] Mühlen, *a.g.e.,* s. 97.

[143] Altaylı, *a.g.e.*, s. 140.

Kaynaklarda onun bu olaylar sırasında orada bulunmadığı söylenmiştir.[144] Ancak Mayer-Mader hariç tüm Alman subaylarının vurulacağı bir ayaklanma çıkarılması yönündeki düşünce Mayer-Mader'in suikastın şekillenmesinde rol almış olabileceğini akıllara getirmektedir. Mayer-Mader sonrasında kurşuna dizilerek şüpheli bir şekilde öldürülmüştür.

c) General Vlasov Komitesi ve Rus Kurtuluş Ordusu (ROA)

Himmler, SS bünyesinde Bolşevizm'e karşı İslam ve Türk birliğinin sağlanmasını gerçekleştirecek çalışmaların daha kapsamlı olmasını hedeflemiştir. Bunun için de eski Kızıl Ordu generali olan ve Temmuz 1942'de Almanlara esir düşmüş Andrey A. Vlasov ile görüşmelere başlamıştır. Vlasov, Sovyet esirleri ile ilgili çalışmalarına ilk olarak Alman makamlarının da izniyle Mart 1943'te başlamış, ancak 3 ay sonra çalışmaları Hitler tarafından yasaklanmış ve bundan sonraki süreçte Vlasov'un çalışmaları görmezden gelinmiştir. Doğu cephesinde ki durumun 1944 yılında giderek kötüleşmesi ise Vlasov'u yeniden ortaya çıkarmıştır.[145] Vlasov, komünist olmayan ve millet temeline dayanmayan mutlak merkeziyetçi bir yönetimin Rusya'da kurulmasını savunmuştur.[146] Ona göre tüm Sovyet savaş esirleri kendi yönetimi altında birleştirilmeli ve bunun için başkanı olacağı bir siyasi komite ile Sovyet savaş esirlerinden oluşan Rus Kurtuluş Ordusu (ROA) kurulmalıydı.[147]

Milli komitelere karşı olan Vlasov, özellikle MTBK'yı *Voliya Naroda* [Halkın İradesi] gazetesindeki yazılarla eleştirmiştir.[148] Vlasov'un düşünceleri karşısında milli komiteler de tepkilerini ortaya koymuş, Vlasov ile çalışmak istemediklerini belirtmiştir. Ancak Alman hükümetinin Vlasov konusunda ısrarcı olması nedeniyle lejyonların ROA'ya katılması için propaganda faaliyetleri başlatılmıştır.[149]

Vlasov konusunda en sert tepkiyi gösteren MTBK; Türkistan Lejyonu'nun Almanlarla birlikte savaşma sebebinin Türkistan'ın bağımsızlığı olduğunu, lejyonların Vlasov'un emrine verilmesinin onlar için savaşın önemini kaybetmesi anlamına geleceğini söylese de Alman hükümeti tutumunu değiştirmemiştir. Her iki tarafında

---

[144] Mühlen, *a.g.e.*, s. 98.

[145] Mühlen, *a.g.e.*, s. 160.

[146] Sakal, *a.g.e.,* s. 307.

[147] Andican, *a.g.e*., s. 562.

[148] V. Kayum-Han, "Ruslar Blan Birga İşlamaq Mumkin mi?" [Ruslarla Beraber Çalışmak Mümkün Mü?], *Milli Türkistan*, II/70-71 (Mart 1951), s. 4-5.

[149] Andican, *a.g.e*., s.563.

tutumunun değişmemesi ile Veli Kayum-Han üzerinde Alman hükümetinin siyasi baskısı günden güne artmıştır.[150]

Bir taraftan Mayer-Mader suikastı diğer taraftan da Vlasov önderliğinde bir ordu kurulması planı MTBK içerisinde hareketli günleri beraberinde getirmiştir. Tüm bu olaylar devam ederken 8-10 Haziran 1944 tarihinde MTBK, Viyana'da 3 gün süren bir kongre toplamaya karar vermiştir. Mühlen bu kongre için, Veli Kayum-Han'ın düşen itibarının toparlanması için yapıldığını yazmıştır. Ayrıca Türkistanlılar arasındaki bölünmeyi gizlemek adına rakiplerin de kongreye kabul edilmediğini de belirtmiştir.[151] Baymirza Hayit ise, MTBK'nın kurulmasının üzerinden iki yıl geçtiğini, bu iki yılın değerlendirilmesi ve gelecek için hazırlık yapılması amacıyla kongrenin toplanmasının gerekli olduğunu, bu nedenle kongreye hazırlık yapılması için komitenin yanı sıra 7 kişilik bir komisyonun daha şubat ayından itibaren çalışmalara başladığını belirtmiştir.[152]

Kongrenin gerçekleşmesi için öncelikle Alman hükümet idarelerinden bazı belgelerin alınması gerekmiştir. Bu aşamada MTBK, özellikle Vlasov Komitesi'ni maddi ve manevi olarak destekleyen kişilerin engellemeleri ile karşılaşmıştır. Ancak tüm engellemelere rağmen kongrenin toplanması için hazırlıklar tamamlanmış ve kongre gerçekleştirilmiştir. Kongreye 36'sı gözlemci olmak üzere 537 halk vekili katılmıştır. Kongreye Alman hükümetinin temsilcilerinden de katılım olmuştur. Kongre, Veli Kayum-Han'ın açılış konuşması ile başlamıştır. Veli Kayum-Han konuşmasında, MTBK'nın Türkistan'ın istiklali için mücadele eden müstakil bir teşkilat olup hiçbir zaman kimsenin hizmetinde olmadığını ve sadece Türkistan'ın milli menfaatleri için mücadele ettiğini belirtmiştir. Kongrenin ilk gününün akşamında komitenin faaliyetlerine karşı olanlar tarafından bir suikast girişimi gerçekleştirilmiş, kongre üyelerinin kalmış olduğu Hotel Imperial'e el bombası atılmıştır. Suikast ile kongrenin çalışmalarına zarar vermek ve kongreye katılanları korkutmak istenmişse de kongre çalışmalarına devam etmiştir.[153]

---

[150] Andican, *a.g.e.,* s.564.

[151] Mühlen, *a.g.e.*, s. 99.

[152] Baymirza Hayit, "Tarihi Qongira" [Tarihi Kongre], *Milli Türkistan Hürriyet Davası: Milli Türkistan Mecmuasında Bildirilgan Fikirler*, ed: Timur Kocaoğlu, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004, s. 491.

[153] "Milli Qonğiranin 8 Yilliği" [Milli Kongrenin 8. Yılı], *Milli Türkistan*, V/79 A (Haziran-Temmuz 1952), s. 10.

Kongrede üzerinde durulan en önemli konu; Türkistan'ın milli bağımsızlığı olduğu için Vlasov Komitesi de gündeme getirilen konulardan olmuştur. Vlasov ile çalışmayı hiçbir zaman düşünmeyen MTBK, bu kongrede de Vlasov'a karşı tepkisini devam ettirmiştir. Rusya'da hangi yönetim şekli olursa olsun Türkistan'ın Rusya ile hiçbir zaman iş birliği içine girmeyeceği, yaşanılan tecrübeler sonucunda Rusya tarafından verilen vaatlerin hiçbir zaman gerçekleşmediği için Rusya'ya inanılmadığı belirtilmiştir. Buna göre de Almanya'da Vlasov başkanlığında kurulacak bir komitenin asla tanınmayacağı vurgulanmıştır. Öyle ki, kim Ruslar ile iş birliği içine girerse onun da vatan haini olarak değerlendirileceği belirtilmiştir. Rusya'nın emperyalist tavırları karşısında Türkistan'ın milli menfaatinin gelişmeyeceği, Türkistan'ın milli bağımsızlığı yönünde Rus olmayan tüm halklarla iş birliği içine girilebileceği kabul edilmiştir.[154]

Kongrede Türkistan'ın gelecekte kurulacak bağımsız devlet yapısı için de pek çok karar alınmıştır.[155] MTBK'nın nizamnamesi kabul edilerek içeriği belirlenmiş, Veli Kayum-Han yeniden komite başkanı olarak seçilmiştir. Sonrasında Veli Kayum-Han, 13 kişiden oluşan komite üyelerini seçmiş ve bu kişiler onaylanmış, ayrıca 70 kişiden oluşan Millet Meclisi kurularak üyeleri seçilmiştir.[156]

Kongre; Türkistanlıların SSCB'ye karşı yürüttükleri milli mücadelenin daha da duyulması açısından önemli olmuştur. Hitler'den tebrik telgrafı gelmesi ve Veli Kayum-Han'a bir nişan vermesi de Alman yönetimi tarafından kendisine gösterilen desteğin anlaşılması açısından önem arz etmiştir.[157]

Ancak MTBK'nın ve diğer milli komitelerin tüm karşı çıkışlarına rağmen; 14 Kasım 1944'te SS'in de desteği ile Vlasov, Prag'da Rusya Halklarının Kurtuluş Komitesi (KONR)[158]'nin kuruluşunu ilan etmiştir. Burada Prag Manifestosu adı ile komitenin programı yayınlanmış, 18 Kasım'da da Berlin'de kamuoyuna

[154] Hayit, "Tarihi Qongira" [Tarihi Kongre], s. 495.

[155] Alınan kararları kısaca özetlemek gerekirse: Rusların Türkistan'ı bölme faaliyetleri reddedilerek tek ve bağımsız bir Türkistan'ın varlığı kabul edilmiştir. Düşünce ve basın özgürlüğünün sağlanması, din ve siyasetin birbirine karıştırılmadan yaşanacağı laik bir sistem, din özgürlüğü, Türkistan'da komünist partinin yasaklanması, kadın-erkek eşitliğinin sağlanması gibi çok yönlü kararlar alınmıştır.

[156] Hayit, "Tarihi Qongira" [Tarihi Kongre], s. 496-497.

[157] Mühlen, *a.g.e.*, s.100.

[158] Komitet Osvobojdeniya Narodov Rossi (KONR)

duyurulmuştur.[159] Ayrıca bu komiteye bağlı olarak Sovyet savaş esirlerinden oluşan Rus Kurtuluş Ordusu (ROA) kurulmuştur.[160]

Prag Manifestosu'na göre; Rusya'daki tüm halkların eşitliği ve milletler hukukuna göre bağımsızlığa kadar varabilecek olan milli gelişmeler ile kendi kaderini tayin etme hakkı vaat edilmişse de manifesto Rus olmayan halkların tepkisiyle karşılaşmıştır. Manifestoyu kendi milli mücadelelerine aykırı bulan MTBK, İdil-Ural, Kafkas (Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Kuzey Kafkasya), Kırım Tatarları, Ukrayna ve Beyaz Rusların milli komite temsilcileri, Rosenberg'e bir protesto yazısı yazmıştır. Milli komitelerin üzerinde durduğu üç husus olmuştur. Öncelikle General Vlasov'un milletlerin idaresi ile ilgili bütün taleplerine engel olunmasını istemişlerdir. İkinci husus, kendi milletlerinin bağımsız devlet kurma haklarının derhal tanınması ve milli temsilciliklerin Alman hükümeti tarafından tanındıklarının ifade edilmesidir. Son olarak da milli birliklerin hareket açısından Alman ordusuna (Wehrmacht) bağlı olmakla beraber kendi komutanlarının emri altında ve bir arada Bolşevizm'e karşı mücadele etmelerine izin verilmesidir.[161] Vlasov Komitesi için ısrarcı olunması durumunda Alman hükümetine karşı savaşmaktan çekinmeyeceklerini belirtmişlerdir. Ayrıca askerlerinde itaatsizlik ve firarilerin olabileceğini bildirmişlerdir.[162]

MTBK başkanı Veli Kayum-Han, Vlasov'a karşı tepkisini en sert biçimde gösterenlerden olduğu için Vlasov ile görüşmesi konusunda Alman makamları da ısrarcı olmuştur. Bu nedenle gerçekleşen görüşmede Veli Kayum-Han, Vlasov'a kendisi ile çalışmayacağını bildirmiştir. Veli Kayum-Han, kendisi ile yapılan röportajda bu görüşmeden şöyle bahsetmiştir:

> "II. Dünya Savaşı sonunda Rus Kızıl Ordusu generallerinden biri olan Vlasov, Alman ordusuna esir düşüyor. Bu dönemde Almanlar zor durumda kaldılar ve bu durumdan çıkmak için Vlasov'u kullanmak istediler. Vlasov'a, Almanların izniyle bölünmez parçalanmaz Rusya komitesini kurmasına izin veriliyor. Böylece Vlasov, komünizmi Rusya'da bitirmek ve bölünmez parçalanmaz tek Rusya kurma amacı ile Almanya'da teşkilatlanıyor. Vlasov'un kurduğu bu teşkilata karşı, kuzeydeki Tatarlar, Kafkaslar, Ermeniler ve Azerbaycanlılarla birlikte Vlasov'a karşı bir cephe oluşturmak istedim ve bunu gerçekleştirdik. Çünkü Vlasov'un kurduğu bölünmez parçalanmaz Rusya planı, bizim kurduğumuz Türkistan Lejyonu'na, Türkistan birliği

[159] Altaylı, *a.g.e.,* s.132.

[160] Andican, *a.g.e.*, s. 566.

[161] Mühlen, *a.g.e.*, s. 165.

[162] Andican, *a.g.e.,* s. 567.

düşüncesine ters düşüyordu. Çünkü Rusya'nın boyunduruğuna girmek istemiyorduk. Aynı zamanda Vlasov, Türkistan Lejyonu birlikleri ve tüm siyasi cepheleri kendi idaresi altına almayı düşünüyordu. Bu yüzden ben de bu durumu Vlasov ile görüşmek istediğim için yanına gittim. Vlasov'un yanına gittiğimde, kendi komuta üyeleriyle oturuyordu. Vlasov el uzattığında ben selamını almadım. Ve bu fırsatta Vlasov'a: "Sizin komutanızın varlığını kabul etmiyoruz, size boyun eğmiyoruz ve bizim siyasi görüşlerimiz sizden çok farklı, sizinle konuşmaya gelmedik, size karşı oluğumuzu belirtmek istedik" dedim. Sonra oradan çıkıp gittik."[163]

Veli Kayum-Han, bunlara ek olarak kendisine bu görüşmenin ardından 3-4 defa suikast girişimi olduğunu ve bu girişimlerin Vlasov taraftarları tarafından yapıldığının sonradan öğrenildiğini belirtmiştir.

Vlasov Komitesi'ne katılma konusunda MTBK'ya ek olarak lejyondaki askerler de sıklıkla Alman hükümetine karşı tepki göstermiştir. SS bünyesine alınan Türkistan Alayı komutanı Gulam Alimov'a da Vlasov emrine girme talimatı verilmiş, buna şiddetle karşı çıkan Alimov karar geri çekilmezse isyan edeceğini bildirmiştir. Karar konusunda ısrarcı olunması üzerine Gulam Alimov, kendi alayında görevli olan SS subaylarının tamamını 24 Aralık 1944'te yemeğe davet etmiş, burada 16 SS subayını lejyondaki askerlerin de yardımıyla öldürerek birliğiyle beraber Slovakya'nın Myjava yakınlarındaki bölgeye çekilmiştir. Burada anti-faşist Slovak gruplarıyla temasa geçmiştir.[164]

Vlasov önderliğinde başlatılan çalışmalar istenilen etkiyi verememiş, milli komitelerin desteği sağlanamadığı için ROA bünyesindeki askerlerin sayısı sınırlı kalmıştır. Bu dönemde yani 1944 yılı sonunda Türkistan Lejyonu bünyesindeki asker sayısı ise 181.402 kişiye kadar ulaşmıştır. Sayı bakımından istediği güce ulaşamayan Vlasov önderliğindeki faaliyetler, Gulam Alimov'un isyanı ile de büyük ölçüde sarsılmıştır.

Vlasov muhalefeti bir tarafta devam ederken, 1944 sonundan itibaren SS tarafından Doğu Türk Silahlı Gücü için yayınlanmaya başlanan *Türk Birliği*[165] dergisi

---

[163] Veli Kayum-Han ile 23.09.1990 tarihinde yapılan mülakattan, https://www.youtube.com/watch?v=4KUUy-V-Yk0 (Erişim Tarihi: 22.12.2016.)

[164] Altaylı, *a.g.e.*, s.141.

[165] *Türk Birliği*: Derginin ilk sayısı 25 Kasım 1944'te çıkmıştır. Başlangıçta Kırım ve İdil-Ural olmak üzere iki ayrı baskı şeklinde çıkmıştır. Daha sonra Türkistan baskısı da eklenmiştir. Alman ve Müslüman redaktörleri olan derginin genel editörü Wynands isimli bir Alman olmakla birlikte Müslüman redaktörler; Tınışbek (genel editör), Karabaş (Kırım baskı editörü), Nigmati (İdil-Ural), Kasiyev (Azeri dili redaktörü), Umari (Türkistan)'dir. Türkistanca, Volga-Tatarca, Azerice, Kırım Tatarca Çuvaşça lehçeleri ile yazılmış 4 sayfalık genel kısımdan oluşmuştur. Genel kısmın başlığı von Mende tarafından "Türk Birliğinin Mecmuası" olarak önerilmiş, bu başlık daha sonra "Türk Birliğinin Gazetası" olarak değiştirilmiştir. Bu başlığın altında da "Şark Türk Birliği Silahlı SS-nin Cengâver Gazetası" yazılmıştır. Derginin ilk sayısında Müslümanların Kurban Bayramı kutlanarak başlanmış, Emin el-Hüseyni tüm

içinde de Veli Kayum-Han'a karşı muhalefet görülmüştür. 25 Kasım 1944'te ilk sayısı çıkan *Türk Birliği* dergisinin Türkistan nüshası editörü olan Umari, bu dönemde Veli Kayum-Han'ın siyasi rakibi olarak çıkmıştır.[166] Ne yazık ki Umari'nin faaliyetleri hakkında başka bir bilgimiz bulunmamaktadır. Ancak Veli Kayum-Han'ın bu derginin yayınlanmasına karşı çıkması[167] ve derginin dili konusunda eleştirilerde bulunması[168] onların aralarında bir problem olduğunu göstermektedir.

Veli Kayum-Han, kendisine karşı muhalefeti ile öne çıkan Kares Kanatbay'ı yumuşatmak amacıyla onu 1944 yılı sonunda MTBK genel sekreterliğine getirmiştir. Ancak bu durumda onun muhalefetini bitirmemiş ve 1945 yılının Nisan ayında, Kares Kanatbay başkanlığında muhalif bir grup MTBK'dan ayrılarak Türkistan Şurası'nı kurmuştur.[169] Şura kurulduktan kısa bir süre sonra Vlasov önderliğindeki Rusya Halklarının Kurtuluş Komitesi (KONR)'ne katılmıştır.[170] Artık savaşın sonuna gelinmiş ve Alman yönetimi çökmeye başlamıştır, bu nedenle Kanatbay'ın bu kararı sembolik bir karar olarak nitelendirilebilir. Ancak Veli Kayum-Han'a karşı muhalefetinin hala devam ettiğine dikkat çekmesi açısından önemlidir.

1.2.5. Savaşın Sonu ve Veli Kayum-Han'ın Tutuklanması

1945 yılı itibariyle savaşın Almanya için yenilgi ile sonuçlanacağının belli olması üzerine ABD Başkanı Roosevelt ve İngiltere Başbakanı Churchill, Stalin ile 4-11 Şubat 1945 tarihlerinde Kırım'ın Yalta şehrinde görüşmüştür. Yalta Konferansı olarak bilinen bu görüşmelerde; her devletin savaştan sonra kendi vatandaşlarını geri alması kararlaştırılmıştır. Bu durum Sovyetler Birliği'nden kaçan veya Almanlara esir düşen Sovyet uyruğundaki bütün kişilerin Sovyetler Birliği'ne geri verilmesi demekti. Bu karar, savaş döneminde Alman ordusunda bulunan Sovyet vatandaşları için ölüm veya sürgün anlamını taşıdığı için milli komiteler için de zor bir dönem başlamıştır.[171]

Müslümanları adil olan için savaşmaya çağırmıştır. Redaktör de Doğu Türklerini, Türkistan tam bağımsızlığını kazanana kadar Bolşevizm ile mücadeleye davet etmiştir. Bkz. Sakal, *a.g.e*., 313-14.; Motadel, *a.g.e.,* s. 511-512.

[166] Sakal, *a.g.e*., s. 301.

[167] Mühlen, *a.g.e*., s. 101.

[168] Mühlen, *a.g.e*., s. 148.

[169] Türkistan Şurası başkanlığında Kares Kanatbay, yardımcısı olarak da Ahmet Ömercan bulunmuştur. Grubun diğer üyeleri; Esen Kaygın, Esimbat Gayrati ve Rahim Burhanzade'dir.

[170] Andican, *a.g.e*., s. 569.

[171] Savaş sonunda 200.000'den fazla esir SSCB'ye teslim edilmiştir. Sadece gizli yollarla kaçmayı başaranlar teslim edilmekten kurtulabilmiş, SSCB'ye teslim olmak istemeyen pek çok kişi intihar etme yolunu seçmiştir. İntiharların artması ile Kasım 1945'te SSCB'ye kimsenin zorla gönderilmemesi yolunda uyarı gönderilmiştir. Ancak çoğu kişinin bu döneme kadar teslim edilmesi ile Türkistanlılardan sadece 800-1000 kişi kurtulmuştur.

1945'ten 1947'ye kadar Batı Avrupa'da bulunan Türkistanlılar, Azerbaycanlılar, İdil-Ural, Kırım, Kuzey Kafkasya, Gürcü, Ermeni, Ukraynalı, Kalmuk, Belarus, Kazak ve Ruslar Sovyetlere mecburen teslim edilmiştir. Bu insanlar, yük ve hayvan taşıyan vagonlar ile Moskova'ya (yani ölüme veya sürgüne) gönderilmiştir. Veli Kayum-Han "Hâlbuki bu halklar, Amerika, İngiltere ve Fransa'ya inanıp kendilerini onlara teslim ettiler. Bu devletlere inancımız ve onlardan ümidimiz tamdı" diyerek savaş sonundaki hayal kırıklığını belirtmiştir.[172]

Veli Kayum-Han; 14 Ağustos 1941 tarihinde imzalanan Atlantik Bildirisi ile özgürlük, insan hukuku, halkların kendi takdirini kendisinin belirlemesi, her bir halkın bağımsızlıkla olan hukukunu temin etmek, her bir halkın kendi devlet kuruluş ve şeklini, dışarıdan karışılmadan kendi bağımsız hukukunu temin etme, sömürgeciliği bitirme, yeni bir dünya teşkil etme meselesinden bahsedilip kararlaştırıldığına değinmiştir. Bu bildiri ile Türkistan gibi ezilen halk ve milletlerin hak, hukuk ve milli amaçlarının onaylandığına ve kendilerinin de bunlara inandığını belirten Veli Kayum-Han, Yalta Konferansı ile bu bildiriye ihanet ediliğini ve kendi bağımsızlıkları için mücadele veren Rus olmayan halkları zorla Stalin'e teslim ettiklerini vurgulamıştır.[173]

Veli Kayum-Han'ın açıklamalarından öğrendiğimiz kadarıyla Rusya'ya teslim edilenler içinde 200 bin silahlı milli asker ve 300 bin sivil vatandaş aileleri ile birlikte zorla Rusya'ya teslim edilmiştir. Birçok Türkistanlı ise "Rusların eline düşmektense ölmek daha iyidir" diyerek intihar etmiş ve Veli Kayum-Han bunlara şahit olduğunu belirtmiştir.[174]

1945 yılında Yalta Konferansı'nın düzenlendiği dönemde Veli Kayum-Han hemen Roosevelt ve Churchill'a memorandum göndererek, milli mücadelenin tarihi, amaçları, Türkistan lejyonerlerinin partizan değil, istiklal için Rusya'ya karşı mücadele veren milli askerler olduğu hakkında bilgi vermiştir. Yalta kararlarının kaldırılmasını rica ettiyse de bu memoranduma bir cevap gelmemiştir. Bu cevap hapis döneminde Veli Kayum-Han'a gelmiştir.[175]

Veli Kayum-Han, Sovyetlere teslim edilen asker ve sivil halkın çöllerde, Kazakistan'daki ceza kamplarında, hapishanelerde, yeraltı kömür madenlerinde açlık,

[172] V. Kajum-Khan, *Tarih Tilga Kirganda*, Milli Türkistan Neşriyatı, Duesseldorf 1986, s.11.

[173] V. Kajum-Khan, *Tarih Tilga Kirganda*, s.11-12.

[174] V. Kajum-Khan, *Tarih Tilga Kirganda,* s.12.

[175] V. Kajum-Khan, *Tarih Tilga Kirganda*, s.14.

hastalık ve zulümden öldüğünü; MTBK'nın ele düşen subay ve üyelerinin de mahkemelere alınıp yargılandıktan sonra öldürüldüğünü ifade etmiştir. [176]

MTBK, savaşın son aylarında 24 Mart 1945'te Rosenberg tarafından Geçici Türkistan Milli Hükümeti ve Türkistan Lejyonu da Türkistan Milli Ordusu olarak onaylanmıştır. Ayrıca MTBK'ya Almanya ve müttefikleri ile diplomatik ilişki kurma hakkı da verilmiştir.[177] Bu durum kendi toprakları dışında resmi bir Türkistan Hükümeti'nin varlığının ve milli meselesinin kabul görmesi açısından önemli olsa da savaşın sonuna yaklaşıldığı için sembolik bir anlamdan öteye geçememiştir.

Savaşın son günlerinde milli komitelerin liderleri SSCB'ye teslim edilmemek adına başka ülkelere gitme çabasına girmiştir. Bu dönemde Veli Kayum-Han ise komite üyesi arkadaşlarıyla aynı kaderi paylaşmak istediğini dile getirerek Almanya'da kalmayı tercih etmiştir.[178]

Veli Kayum-Han yardımcısı Baymirza Hayit ile birlikte 4 Nisan 1945'te Türkistan Lejyonu'na ait kuvvetlerin bulunduğu Çekoslovakya'nın Marienband şehrine gitmiştir. 5 Mayıs 1945'e kadar buraya binlerce asker, yüzlerce ihtiyar ve savaş gazisi yerleşmiştir. Merienband şehrinin Alman savaş kumandanı ve belediye başkanı eskiden Milli Komite ile bağlantılı olduğu için yerleşmede bir sıkıntı olmamıştır. Veli Kayum-Han; öncelikle komite üyeleri ile durum hakkında bir konuşma yapmıştır. Ayrıca Marienband'ın askeri kumandanı, belediye başkanı ve birkaç Alman komutanla da görüşerek onlarla iletişimi koparmamıştır. Bu iletişim aracılığıyla da; 5 Mayıs'a kadar yani 4 hafta içinde birçok Türkistanlı askere pasaport ve sivil kıyafet sağlanarak çoğu Almanya'ya gönderilmiştir. MTBK üye ve görevlilerinde ise Almanya hükümeti tarafından verilen göçmen pasaportu bulunmaktaydı.[179]

Mayıs 1945'te Marienband'dan 14 km uzaklıkta bulunan Karlsbad'da Kızıl Ordu'nun bulunduğunu ve durumun giderek ağırlaştığını belirten Veli Kayum-Han, 5 Mayıs'ta bölgenin Amerikalılar tarafından işgal edilişini beklenmeyen bir olay olarak değerlendirmiştir. Veli Kayum-Han, 7 Mayıs'ta derhal Amerikalılarla görüşerek MTBK ve siyasi konumu hakkında bilgi vermiştir. Onun verdiği bilgiler değerlendirilmiş ve 22 Mayıs 1945'te Eisenhover imzasıyla, MTBK üyeleri ve bir kısım askeri görevliler ile

[176] V. Kajum-Khan, *Tarih Tilga Kirganda*, s.15.

[177] Hayit, *Sovyetlerde Türklüğün ve İslam'ın Bazı Meseleleri*, s. 190.

[178] Andican, *a.g.e.,* s. 569.

[179] V. Kajum-Khan, *Tarih Tilga Kirganda,* s. 22-23.

birlikte Veli Kayum-Han'ın tutuklanmasına karar verilmiştir.[180] Marienbad ve etrafındaki şehirlerde kalan birkaç bin Türkistanlı ise yine Yalta Konferansı kararları gereği Ruslara teslim edilmiştir. [181]

Veli Kayum-Han ilk soruşturmada; durum hakkında bilgi vermiş, bağımsızlık mücadelesi için yürütmüş olduğu çalışmaları belgelerini göstererek anlatmıştır. Ancak o, şüpheli savaş suçlusu olarak değerlendirilmiş, diğer komite üyeleri ise ellerinde Almanya onaylı göçmen belgeleri olduğu için serbest bırakılmıştır. Serbest kalan isimler 26 Aralık 1945'te, MTBK'nın geleceğini belirlemek adına 16 üyenin katıldığı bir toplantı düzenleyerek geçici bir yönetim oluşturmuşlardır.[182]

Komite üyelerinin serbest bırakılması hakkında bir başka bilgi ise şu şekildedir: Veli Kayum-Han "tüm mesuliyeti üzerime alarak imza vererek tüm komite üyelerinin ve görevlilerinin serbest bırakılmasını rica ettim" demiştir. Bu ricanın kabul edilmesi ile serbest kalan MTBK üye ve görevlilerine tercümanlık yaptığını, onlar için gerekli olan para ve evrak işlerinin halledilmesine yardımcı olduğunu da belirtmiştir. Böylece onlar güney Almanya'ya geçerek Ruslara teslim edilmekten kurtulmuştur.[183]

Komite üyelerinin serbest bırakılması ile Veli Kayum-Han, tek tutuklu olarak yalnız kalmıştır. Başlangıçta Sovyetler Birliği, Veli Kayum-Han'ın kendilerine iade edilmesini talep etmiş, Eisenhover da bunu kabul etmiştir. Onun neden teslim edilmediği konusunda net bir bilgiye sahip değiliz ancak bir bilgiye göre; Marienband'daki Çek direnişçilerin Veli Kayum-Han'ın tutuklu bulunduğu yere düzenlediği bir suikast girişimi bunu engellemiştir.[184] Bu konuda Veli Kayum-Han ise, kendisinin bağımsız bir Türkistan için verdiği mücadelenin tanındığını ve iade edilmesi yönündeki kararların bu nedenle geçersiz kılındığını söylemiştir.[185] Böylece Nürnberg Mahkemelerine götürülen Veli Kayum-Han için iki yıl süren sorgu ve yargılanma serüveni başlamıştır.

Veli Kayum-Han'ın sorgu dönemine ilişkin bilgilere baktığımızda bu sorgular büyük ölçüde onun Alman hükümetinde çalışmalarda bulunup bulunmadığı ve II.

[180] V. Kajum-Khan, *Tarih Tilga Kirganda,* s. 23.

[181] V. Kajum-Khan, *Tarih Tilga Kirganda,* s. 24.

[182] Andican, *a.g.e*., s.628.

[183] V. Kajum-Khan, *Tarih Tilga Kirganda,* s. 24.

[184] Andican, *a.g.e*., s. 570.

[185] Özay, *a.g.m*., s. XI-XII.

Dünya Savaşı dönemindeki faaliyetleri hakkındadır. Veli Kayum-Han'ın 1945 yılına ait olan sorgu dosyalarından beş tanesine ulaşmak mümkün oldu. Bu dosyalara baktığımızda Veli Kayum-Han; 14 Eylül 1945, 21 Eylül 1945, 20 Ekim 1945 ve 9 Kasım 1945 tarihli sorgularında Thomas S. Hinkel'in sorularını cevapladığı görülmektedir. 12 Kasım 1945 tarihli sorgulama ise Major General Alexandrov ve SSCB heyeti tarafından gerçekleştirilmiştir.[186]

Bu sorgulamalarda ilk olarak Veli Kayum-Han'a adı, soyadı, doğum yeri ve tarihi, dini gibi kendisini tanımaya yönelik sorular sorulmuştur. Sonrasında ise kendisinin Alman hükümeti içinde herhangi bir görevi olup olmadığı üzerinde durulmuştur. Veli Kayum-Han, Alman hükümetinde görev almadığını sadece Türkistan hükümetinin meseleleri ile ilgilendiğini belirtmiştir. Bunun üzerine kendisine Türkistan hükümetinde ne gibi görevlerde bulunduğuna dair bir soru yöneltilmiştir. O, Türkistan hükümetinin kurulduğu ilk yıllarda ailesinin bu hükümette görev aldığını söyleyerek sonrasında Türkistan tarihine dair bazı anlatımlarda bulunmuştur. Hinkel, Türkistan tarihi ile ilgilenmediğini sadece Veli Kayum-Han'ın ne gibi görevleri olduğunu anlamaya çalıştığını ifade ederek onun ne zaman ülkesinden ayrıldığını ve ülkesinden ayrılmasının ardından ne gibi faaliyetlerde bulunduğuna yönelik sorular sormuştur. Bu soruların ardından II. Dünya Savaşı'nın ilk dönemleri ve Almanya'ya esir düşen insanlarla ilgili sorular sorarak Veli Kayum-Han'ın kamp ziyaretleri hakkında bilgi almak istemiştir. Sonrasında ise esirlerden bir ordu kurma fikrinin ortaya çıkışı hakkında sorular yöneltilmiştir. Hinkel'in Türkistanlılardan kaç kişinin Alman ordusuna katıldığı konusunda ki sorusuna Veli Kayum-Han bu bilginin kendisinden gizlendiğini belirtmiştir.

Vlasov Komitesi ile bağlantısı olup olmadığı da sorgulanan bir diğer konu olmuştur. Veli Kayum-Han, Almanların kurmuş olduğu ve Türkistan'ın çıkarlarına ters düşen hiçbir komiteyle iş birliği içinde olmadığını vurgulamıştır. Alman hükümetinden maddi destek alıp almadığı üzerine sorulan sorulara da Veli Kayum-Han, zor durumda kalmadıkça Alman hükümetinden bir maddi destek alınmadığını belirtmiştir. Veli Kayum-Han, MTBK'nın faaliyetlerini yürütmüş olduğu dairede çıkan bir yangında tüm dokümanların yanması üzerine Alman hükümetinden Mayıs 1944'te 1500 Mark alındığını, daha sonra 1945 yılının başlarında 5000 Mark alındığını söylemiştir. Sahip

[186] Sorgu kayıtlarına internet aracılığıyla ulaşmak mümkün oldu. Bkz. https://www.fold3.com/title/620/wwii-nuernberg-interrogation-records (Erişim Tarihi: 30 Nisan 2018)

oldukları diğer paraların ise tamamen Türkistanlıların bağışları ile sağlandığını ve gerekirse bunu ispat edebileceğini belirtmiştir.

Bu sorgu metinleri dışında Ahat Andican'ın Veli Kayum-Han'ın sorgulanması hakkında yazdığı bilgilere göre; MTBK'nın ve Türkistan Lejyonu'nun Yahudi soykırımı ile bir bağlantısı olup olmadığı, NSDAP, Himmler ve SS Teşkilatı ile olan ilişkisi araştırılmıştır. Veli Kayum-Han; komitenin ve lejyonun pek çok Yahudi'nin hayatını kurtardığını belgeleriyle sunmuştur. Himmler ve SS Teşkilatı ile de arasındaki anlaşmazlıkları ve kendisine düzenlenen suikastları anlatmıştır.[187] Onun anlattıkları sonucunda yapılan araştırmalarda, komite üyelerinin NSDAP ile ilgisinin bulunmadığı kanıtlanmıştır. Kayum-Han'a, savaş döneminde General Vlasov ile neden birlikte hareket etmediği de sorulmuştur.[188] O bu soruya, "Vlasov bir haindi, çünkü kendi milleti olan Ruslara karşı savaştı. Bense kendi milletimin ve Türkistan'ın özgürlüğü için, SSCB ve Bolşevizm'e karşı savaştım" diyerek cevap vermiş, bu cevabı verdikten bir hafta sonra mahkeme kararı ile 1947 yılında serbest bırakılmıştır.[189] Veli Kayum-Han'ın serbest bırakılması, onun Türkistan için verdiği milli mücadelenin kabul edildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

1.3. Veli Kayum-Han'ın Soğuk Savaş Yıllarındaki Faaliyetleri (1947-91)

Veli Kayum-Han serbest bırakılmasının ardından ilk olarak, Ağustos 1947'de komite üyeleri ile birlikte komitenin faaliyetlerinin yeniden belirlenmesi ve çalışmaların devam etmesi için 3 gün süren resmi bir toplantı düzenlemiştir. Bu toplantıya, komiteye muhalif olan isimlerin başında olan Kares Kanatbay ve arkadaşları da çağrılmıştır. Savaş sonrasında sergilenen bu uzlaşmacı tavır ise ne yazık ki kısa süreli olmuş, Kanatbay MTBK ile çalışamayacağını bildirerek komiteden tekrar ayrılmıştır.[190]

Savaş döneminde Türkistan konusundaki çalışmaları için Alman hükümetinden destek alan Veli Kayum-Han, bu dönemde de çalışmalarını sürdürebilmek amacıyla öncelikle Amerika hükümetinden yardım almıştır. Savaş döneminde SSCB'ye karşı milli lejyonlar ve komiteler oluşturan Alman hükümeti gibi ABD hükümeti de

[187] Veli Kayum-Han, 12 Kasım 1945 tarihli sorgusunda kendisine 1944 yılında Viyana'da SS Teşkilatı tarafından bir suikast düzenlendiğine dair bilgi vermiştir. Bkz. http://www.fold3.com/image/231941539 (Erişim Tarihi: 30 Nisan 2018)

[188] General Vlasov, savaş bitiminde Ruslar tarafından tutuklanarak Moskova'ya götürülmüş ve vatana ihanetten yargılanarak idam edilmiştir.

[189] Andican, *a.g.e.*, s. 627-28.

[190] Andican, *a.g.e.*, s. 628-29.

Sovyetlerin yayılma politikalarını ve komünizmi engellemek için bir cephe oluşturmak istemiştir. Sovyet karşıtı güçleri bir arada toplamayı hedefleyen ABD, 1948 yılı ortalarından itibaren SSCB milliyetlerinin mülteci konumunda bulunan liderlerle iletişim kurmaya çalışmıştır. Bunun üzerine, Nürnberg'te tutuklu olduğu dönemden itibaren MTBK başkanı Veli Kayum-Han ile de iletişime geçmişlerdir. ABD hükümeti bu görüşmede, anti-komünist bir cephe oluşturmak istediklerini ve bu yolda çalışan tüm teşkilatlara destek vereceklerini Veli Kayum-Han'a söyleyerek birlikte çalışmak istediklerini belirtmiştir. Veli Kayum-Han, Türkistan'ın bağımsızlığını tanımaları ve MTBK'nın tek temsilci olarak kabul edilmesi şartını sunmuş, ABD hükümeti başlangıçta bunu değerlendireceğini fakat bu konunun zaman alacağını söylemişse de Veli Kayum-Han ABD ile bir yıl kadar çalışmıştır.[191]

ABD ile çalışmalarının neden son bulduğu konusunda ise farkı bilgiler mevcuttur. Veli Kayum-Han kendisi ile yapılan kişisel görüşmede bu konu hakkında: "ABD'nin o günkü uluslararası dengeler nedeniyle taleplerimi kabul edemeyeceklerini söylemeleri üzerine çalışmamız sona erdi" demiştir.[192] Başka bir kaynak ise bu konu hakkında bambaşka bir bilgi vermektedir. Buna göre; savaş sonrasında Orta Asya'daki durumu merak eden Amerikalılar, bu bölgeye bir grup Türkistanlıyı ajan olarak göndermek için Veli Kayum-Han'dan yardım talep etmişlerdir. Bunun üzerine Veli Kayum, ilk olarak dört kişiyi seçmiş, sıkı bir eğitimden geçirilen bu dört kişi içinden birisinin olaylardan bir yakınına bahsetmesi sonucu bu operasyona son verilmiştir. Bundan sonra da Veli Kayum ile Amerikalıların iş birliği son bulmuştur.[193]

ABD ile iş birliği bozulan Veli Kayum-Han'ı sonrasında İngilizler ile birlikte görmekteyiz. Diplomat Olaf Caroe ile iletişim kuran von Mende aracılığıyla, Veli Kayum-Han İngiliz hükümetinin Doğu bölümü yetkilileri ile iletişime geçmiştir. İngiltere ile varılan anlaşmaya göre; İngiltere Türkistan'ın bağımsızlığını tanımayı, MTBK'ya maddi destek sağlamayı ve Türkistanlı gençlerin eğitimine destek vermeyi; bunlara karşılık MTBK'da komünizm karşıtı propagandalara destek vermeyi kabul etmiştir. Anlaşmaya varılması ile Almanya'nın Minden kasabasında hem Türkistan konusundaki çalışmaların yürütüldüğü hem de savaştan önce Almanya'nın uygulamış olduğu Doğu politikaları ile ilgili arşivlerin düzenlenmesi amacıyla bir merkez

[191] Andican, *a.g.e.*, s. 631-32.

[192] Andican, *a.g.e.*, s. 632.

[193] Altaylı, *a.g.e.*, s. 236.

oluşturulmuştur.[194] Verilen maddi destek sonucunda Nisan 1945'ten sonra çıkarılamayan *Milli Türkistan* dergisi de 15 Eylül 1949 itibariyle Cenevre'de yeniden çıkarılmaya başlanmıştır. Yayın hayatına yeniden başlayan dergi, bu dönemde aldığı maddi destek ile Türkistanca (A nüshası), İngilizce (B nüshası), Arapça (C nüshası) ve Arap harfleri ile Özbek Türkçesi (D nüshası) olarak dört dilde yayınlanmıştır.[195]

Bu dönemde ABD hükümeti de bir taraftan SSCB karşıtı çalışmalarına devam etmiştir. Savaş sonrası anti-komünist bir cephe kurma fikri ile yola çıkan ABD, Rusya Halklarının Özgürlüğü İçin Amerikan Komitesi (American Committee for liberation of the peoples of Russia)'ni kurmuştur. Komite, SSCB içindeki tüm milliyetlerin mülteci liderlerini bir arada toplamayı amaçlamıştır. Bu yönden baktığımızda savaş döneminde kurulan Vlasov komitesi ile benzer niteliktedir diyebiliriz. Komitenin başına, 1917 Ekim İhtilali'nde Rusya'yı yönetmiş olan sosyal demokratların lideri Alexander Kerensky getirilmiştir. Kerensky, Avrupa'da komünizm karşıtı faaliyet gösteren teşkilatları bu komite altında toplamıştır.[196]

Komitenin grup toplantısında, Rusya'nın tüm halklarına eşitlik verileceği ancak Rusya'nın parçalanmasının Rusya'yı felakete götüreceği belirtilmiştir. Ayrılma kararının ise sadece genel meclis onayı ile olabileceği belirtilmiştir.[197] Komitenin bu söylemleri, kendi bağımsızlığı için uğraşan tüm teşkilatların özellikle de MTBK ve dolayısıyla da Veli Kayum-Han'ın tepkisini çekmiştir. Veli Kayum-Han, bu komiteyi *Milli Türkistan* dergisinde yayınlanan resmi bir bildiri ile eleştirmiştir. 6 maddeden oluşan bildiride Veli Kayum-Han öncelikle, 20.08.1951'de kurulan Rusya Haklarının Azatlık Komitesi'nin MTBK ile hiçbir alakası olmadığını ve MTBK'nın bu komiteyi tanımayarak reddettiğini belirtmiştir. Kerensky hareketinin esas amacının Sovyet Rusya'sının şeklini değiştirip yeniden başka bir görünüşte Rus emperyalizmini kurmak olduğunu da ekleyen Veli Kayum-Han; Kerensky komitesinin sadece Ruslar ile ilgili olduğunu, Türkistan halkının ise Rus olmadığını ve MTBK'nın milli mücadelesinin temel hedefinin Türkistan'ın tam bağımsızlığı olduğunu da bu bildiride vurgulamıştır.[198]

---

[194] Altaylı, *a.g.e.*, s. 236.; Andican, *a.g.e.*, s. 632.

[195] Uzunel, *a.g.e.*, s. 36.

[196] Andican, *a.g.e*, s. 633.

[197] Andican, *a.g.e,* s. 635.

[198] V. Kajum-Han, "Milliy Türkistan Birlik Qomitasinin 28.8.51 da Kerenskiga berdigi cavabi" [Milli Türkistan Birlik Komitesinin 28.8.51'de Kerensky'e verdiği cevap], *Milli Türkistan*, VII/74A, (August-Sentabr (Ağustos-Eylül) 1951), s.3.

Komitenin yürütmek istediği faaliyetlerin Türkistan bağımsızlık hareketi için zararlı olduğunu belirten MTBK; komitenin 20 Ağustos 1951 tarihli Stutgart, 3-7 Kasım 1951 tarihli Wiesbaden, 19-21 Haziran 1952 tarihli Strasburg ve 10-17 Ekim 1952 tarihli Münih'te düzenlemiş olduğu toplantılarına da katılmamıştır. MTBK'nın milli hareketinin amacının Rus istilacılar ile iş birliği yapmak olmadığı, aksine Rus istilacılardan Türkistan'ı kurtarmak ve bağımsız bir devlet kurmak olduğu da MTBK tarafından vurgulanmıştır.[199]

Gösterilen tepkilere rağmen, ABD yönetimi bu komitenin gerçekleşmesi için ısrarcı olmuş ve komiteye katılacak yeni teşkilatlar kurulması yönünde adımlar atmıştır. Rus olmayan milliyetlerin temsilcilerine muhalif olan kesimler ile görüşerek yeni teşkilatların kurulmasını ve komiteye katılmasını sağlamıştır. Bu süreçte, Kares Kanatbay ile de iletişime geçilmiştir.

ABD ile iş birliğini kabul eden Kares Kanatbay, ABD'nin maddi destek sağlaması ile MTBK'dan tamamen kopmuştur. Kanatbay ve grubu 18 Eylül 1950'de Münih'te bir hazırlık toplantısı düzenlemiş, bu toplantıya katılan Zeki Velidi Togan da Kanatbay'a destek vermiştir. II. Dünya Savaşı döneminde muhalif çalışmalarıyla bilinen Kares Kanatbay, böylece bu dönemde de ABD hükümetinin maddi yardımı ve Togan'ın da manevi desteği ile muhalefetini güçlendirerek devam ettirmiştir. Türkistan Azatlık Komitesi adı altında toplanan Kanatbay ve grubu; komitenin yayın organı olan *Türkeli* dergisini de Eylül 1951 tarihinden itibaren, Türkçe ve Rusça olarak çıkarmaya başlamıştır.[200] Türkistan Azatlık Komitesi, 29-30 Ağustos 1952'de Münih'te bir toplantı düzenleyerek, komitenin nizamnamesini belirlemiş, geleceğe yönelik kararlarlar almış ve yönetici kadroyu seçmiştir.[201]

Türkistan Azatlık Komitesi bu dönemde Veli Kayum-Han ve MTBK'yı pek çok konuda eleştirmiştir. MTBK'nın 1942 yılında Rosenberg tarafından kurulduğu ve başa getirilen Veli Kayum-Han'ın Nazi rejimi altında Türkistan'ın bağımsızlığı için mücadele etmediği, MTBK'nın Özbek egemenliği altında kaldığını, demokratik prensiplere göre yol izlemediği eleştirilmiş ve MTBK bünyesinde görevli olarak bulunan kişiler "Kayumcular" olarak adlandırılmıştır. Bu "Kayumcular"ın birlik

[199] Milli Türkistan Birlik Qomitasi, "Yolimiz qat'idir" [Yolumuz Kesindir], *Milli Türkistan*, X/80-81A (Ağustos-Kasım 1952), s. 3.

[200] Andican, *a.g.e.*, s. 636-637.

[201] Andican, *a.g.e.*, s. 639.

bozucu, hain, Ruslara satılmış olduğu yönünde de eleştiriler yazılmıştır. Savaş sonrasında MTBK'nın 120.000 Türkistanlı askerin ölümüne sebep olduğu da eleştirilen konular arasındadır.[202]

Kares Kanatbay ve grubunun bu dönemde ki muhalefeti karşısında Veli Kayum-Han oldukça sert eleştirilerde bulunmuştur. *Türkeli* dergisinden Rus yanlısı olarak bahsetmiş ve bu dergiye karşı çıkılmasını istemiştir.[203] Ayrıca Veli Kayum-Han, Zeki Velidi Togan'ı da Kares Kanatbay'a destek vermesinden dolayı eleştirmiştir. Togan'ın bu tavrını; Rus yanlısı olanlarla ve Türkeli ile hareket ederek Türkistanlılar arasında karmaşa yarattığı şeklinde değerlendirmiştir.[204] Bir bilim insanı olarak Togan'a saygı duyduğunu, ancak siyasi fikirlerinin kendisi ile uyuşmadığını ve hiçbir Rus dostunun milli hareketleri ile alakası olmadığını belirtmiştir.[205]

Veli Kayum-Han gibi Baymirza Hayit de Türkeli grubunun eleştirilerine karşı cevap vermiştir. Baymirza Hayit, MTBK'nın 1942 yılında Rosenberg tarafından değil, Veli Kayum-Han tarafından kurulduğunu ve bununla ilgili yeterli delillerin olduğunu, MTBK bünyesinde çalışanları Kayumcular olarak adlandıran kişilerin ise önceki dönemlerde MTBK içinde çalıştığını söyleyerek eleştirilere cevap vermiştir. Hayit; Veli Kayum-Han ve MTBK'nın Türkistan'ın bağımsızlığı için çalışmadığına dair gelen eleştirileri de yersiz bulmuştur. Hayit bu eleştiriye, "eğer Veli Kayum-Han ve komitedeki diğer isimler milli istiklal için mücadele etmediyse neden cephelerde savaştı ve neden bunca makale kaleme aldı?" şeklinde bir soruyla karşılık vermiş; ayrıca bu konuda Nürnberg'de bulunan belgelere, komitenin kongre kararlarına bakılmasını söylemiştir.[206]

Türkeli grubunun MTBK'yı eleştirdiği noktalardan biri de Amerika ile iş birliği içinde olmamasıdır. Bu konuda MTBK, 9 Nisan 1952'de gerçekleştirdiği toplantıda Veli Kayum-Han'ın sunduğu bir bildiri ile MTBK'nın Rusya Halklarının Özgürlüğü İçin Amerikan Komitesi ile iş birliğini neden reddettiği üzerine açıklama yapmıştır. Ancak; bu iş birliğini reddetmenin Amerika halkı ve hükümetine karşı gösterilen bir

[202] S. Gayratiy, "Kuraşimiz haq, yolimiz babalar yolidir", *Türkeli*, II/5 (Mayıs 1952), s. 17-26.

[203] Türkistani, *a.g.e.,* s. 57.

[204] Türkistani, *a.g.e*., s. 64.

[205] Türkistani, *a.g.e*., s. 68.

[206] M. H. Batir [Baymirza Hayit], "Milli Yolımızda Toğrı Harakat Etaylik!" [Milli Yolumuza Doğru Hareket Ediyoruz], *Milli Türkistan*, IX/79A (Haziran-Temmuz 1952), s. 14-24.

hareket anlamına gelmediğini, hiçbir Türkistanlının Amerika halkının yardımlarını hiçbir zaman unutmayacağını da belirtmiştir.

MTBK'nın Amerikan Komitesi ile neden iş birliği içinde olmadığı konusunda Veli Kayum-Han; bir Rus halkı olduğunu ancak Rusya halkları diye bir şey olmadığını, SSCB içinde de Ruslar ve Rus olmayanların olduğunu söyleyerek sözlerine başlamıştır. SSCB dışında bulunan Rus göçmenlerin, bahsedilen Amerikan Komitesi'nin desteği ile Rus olmayan halklar üzerinde kendi siyasi amaçlarına ulaşma peşinde olduğunu; komitenin Avrupa'da bulunan vekili Don Levin'in de Rus olmayan halkların Rusların rehberliği altında olmaları için elinden geleni yaptığını söylemiştir. Bu durumun ise MTBK'nın milli bağımsızlık esasları ile ilgisi olmadığını vurgulamıştır. Bu sözlerine ek olarak Veli Kayum-Han, Amerikan Komitesi altında toplanan teşkilatların öncelikli amaçlarının Bolşevizm'i bitirmek olduğunu ve onun yerine başka bir görünüşte Rus imparatorluğu kurmak olduğunu belirtmiştir. Kendi mücadelelerinin ise yalnız Rusların devlet rejimine ve devlet şekline karşı bir mücadele olmayıp, Rus emperyalizmine karşı kesin mücadele olduğunu vurgulamıştır. Rusların daima federasyonlardan, bölünmez Rusya'dan ve milli toprak muhtariyetlerinden söz ettiklerini, hiçbir zaman milli istiklal üzerine bir söz duymak istemediklerini de ekleyen Veli Kayum-Han bu şartlar altında Amerikan Komitesi ile iş birliği yapamayacaklarını belirtmiştir.[207]

Veli Kayum-Han'ın bildirisinde bahsetmiş olduğu bu sıkıntıların, zamanla Amerikan Komitesi içinde bulunan teşkilatların da tepkisini arttırmaya başladığını görmek mümkündür. Komite içindeki bağımsızlık taleplerini dikkate almayan ve bu konuda belli bir politikası olmayan Amerika yönetimi, artan tepkiler üzerine komitede değişiklikler yapma yoluna gitmiştir. Bu konuda ilk olarak; Rusya Halklarının Özgürlüğü İçin Amerikan Komitesi (American Committee for Liberation of the Peoples of Russia) olan komite adı Bolşevizmden Kurtulmak İçin Amerikan Komitesi (The American Committe for Liberation from Bolshevism) olarak değiştirilmiştir. Sonrasında da Bolşevizm ile mücadele amacıyla bir merkez kurulmuştur. Ancak bu değişim de çok etkili olmamış, 1952 sonuna doğru komite içerisinde bulunan teşkilatlara verilen destekte azalmalar başlamıştır.[208]

---

[207] "Milli Türkistan Birlik Qomıtasının Faaliyatlarıdan" [Milli Türkistan Birlik Komitesi'nin Faaliyetlerinden], *Milli Türkistan*, IX/78A (Nisan-Mayıs 1952), s. 29-32.

[208] Andican, *a.g.e.*, s. 642-643.

Nitekim 1953 yılına gelindiğinde ABD hükümeti politikalarında değişiklik yapmış, bu da alt tabanında yer alan komitelerin sonunu getirmiştir. 31 Ağustos 1953 tarihinden itibaren Amerika'nın komitelere sağladığı maddi yardımı sonlandıracağını açıklaması üzerine Türkeli Komitesi de son bulmuştur. Dağılan Türkeli Komitesi'nin bazı üyeleri MTBK'ya geri dönmüş bazıları da ABD hükümetinin kurmuş olduğu kuruluşlarda görev almıştır. Böylece MTBK'ya muhalefeti ile etkin olan Türkeli sona ermiştir.[209]

Bu dönem içinde MTBK, komitenin Türkistanlılar için tek merkez olması adına faaliyetlere girişmiş, bunun sonucunda Baymirza Hayit, Doğu ülkelerinde teşkilatlandırmayı gerçekleştirmekle görevlendirilmiş ve 1953 Mayıs ayından itibaren 5 ay süreli bir seyahate çıkmıştır. Amaç; MTBK'ya bağlı olan şubeler veya temsilcilikler açmaktır.[210] Ancak 1953 yılı MTBK'nın muhalefetten kurtulduğu ve genişleme faaliyetlerine başladığı bir dönem olduğu gibi zor günlerin de başladığı bir yıl olmuştur. Bu dönemde İngiltere, MTBK'ya sağlamış olduğu maddi yardımı kesmiş, MTBK bundan sonraki süreçte kendi imkânları ile çalışmalarını devam ettirmeye çalışmıştır. Yardımın kesilmesi ile Minden'de bulunan MTBK binası boşaltılmış, Düsseldorf yakınlarında bulunan Erkrat isimli kasabaya taşınmıştır. Ayrıca komite üyeleri de başka işler bulmaya çalışarak komiteden ayrılmıştır.[211]

Maddi yardımın kesilmesi ile Veli Kayum-Han'ın çalışmalarına yine de son vermediğini ve mücadelesini devam ettirdiğini görmekteyiz. Bu dönemde komite ve yürüttüğü çalışmalar büyük ölçüde dışarıdaki şubelerden de gelen yardım paraları ile olmuştur.[212]

1.3.1. Veli Kayum-Han'ın Gerçekleştirdiği Seyahatler

Veli Kayum-Han'ın birçok ülkeye seyahat ettiğine kaynaklarda rastlamak mümkün olmuştur. Öncelikle Veli Kayum-Han'ın bu ziyaretleri neden gerçekleştirdiği

---

[209] Andican, *a.g.e.,* s. 645-46.

[210] Türkiye, Suriye, Ürdün, Mısır, Arabistan, Pakistan'daki Türkistanlılar ile görüşerek Türkistan dernekleri bulunmayan ülkelerde MTBK şubeleri açılmıştır. Şube açılamayan yerlerde ise temsilcilikler. Ayrıca bu ziyaret ile MTBK'nın ülke temsilcileri de belirlenmiştir. Buna göre; İtalya'da M. Said Kerimi, Türkiye'de Salih Erkinkol Ürdün'de Mehmet Murathan, Irak'ta Muhammed Ali, Arabistan'da Zuhuriddin Türkistani, Pakistan'da Mahmut Aykarlı temsilci olarak seçilmiştir. Bkz. Andican, *a.g.e.,* 647.

[211] Andican, *a.g.e*., s. 648-49.

[212] Bu bilginin geçtiği net bir kaynak yok, ancak Veli Kayum-Han ve Zuhriddin Mirza Abid Türkistani'nin mektuplaşmalarında dergi ve komite için toplanan yardım paralarından bahsedildiği görülmektedir. Buradan yola çıkarak bu şekilde komitenin ve derginin ayakta kaldığını söylesek yanlış olmaz. Nitekim komite, 1970'li yıllara gelindiğinde büyük ölçüde dağılarak 1975 yılında son bulmuştur. Komitenin dağılmasında yeni insan kaynağının olmayışı ve maddi kaynak sıkıntıları son derece etkili olmuştur. Bkz. Andican*, a.g.e.,* s. 652.

konusuna değinmemiz yararlı olacaktır. Veli Kayum-Han, 1953 yılında İngiltere tarafından MTBK'ya verilen maddi desteğin kesilmesi ile başka destek arayışlarına girmiş, MTBK'ya diğer ülkelerde yaşayan Türkistanlıların desteğini sağlamak adına seyahatler gerçekleştirmiştir.[213] Ayrıca milli mücadelesini daha fazla duyurma isteği, Hac görevini yerine getirmesi veya konferanslardan davet alması gibi durumların da ziyaretlerde söz konusu olduğu görülmektedir. Biz burada kendisinin öne çıkan ve kaynaklarda rastlayabildiğimiz seyahatlerine yer vermeye çalıştık.

Veli Kayum Han'ın Türkiye ziyareti ile ilgili ayrıntıları *ABN-Correspondence* dergisi ile Türkiye'deki gazetelerden öğrenmek mümkün oldu. Veli Kayum-Han'ın bu ziyaretine Türk basınında da yer verilip verilmediğini incelediğimde, kendisine yer verilmiş olduğunu gördüm. Ancak çıkan haberleri incelediğimde ziyaret hakkında verilen bilgilerin çok sınırlı olduğuna ve Veli Kayum-Han adının çoğu gazetede Melih Kayyumi olarak yazılmış olduğuna şahit oldum.[214]

Öncelikle Türkiye seyahatinin tarihi ve ne kadar sürdüğü ile ilgili bilgileri vermemiz gerekirse, 1956 yılının Mayıs ayında Veli Kayum-Han, eşi Eva Kayum-Han ile birlikte bu ziyareti gerçekleştirmiştir. Türkiye'deki gazete haberlerinde Veli Kayum-Han'ın ülkeye gelişi hakkında ki bilgilerden net tarihin 11 Mayıs 1956 olduğunu söylememiz mümkündür. 12 Mayıs 1956 tarihli gazetelerde "Veli Kayum-Han eşi ile birlikte dün saat 16.30'da Almanya'dan şehrimize geldi" yazıları ile bunu görmek mümkündür.[215] Türkiye ziyaretinin ne kadar sürdüğü konusunda ise oldukça farklı ifadelerle karşılaştım. İlk olarak bu ziyaretin yaklaşık dört ay sürdüğüne dair bir bilgiye rastladım.[216] Buna bağlı olarak da bu ziyaretin birbuçuk ayını Türkiye hükümetinin misafiri olarak geçirmiş olduğu bilgisi de yine bu derginin bir başka sayısında görülmektedir.[217] Ancak Türkiye basınında bu ziyaretin süresi ile ilgili daha farklı bilgiler mevcuttur. On günlük bir ziyaret olduğu yazıldığı gibi[218] ziyaretin iki ay süreceği ve Veli Kayum-Han'ın bu süreçte Türk İstiklal Savaşı, Türk İnkılabı ve

[213] Andican, *a.g.e.*, s. 649-650.

[214] *Dünya* (16 Mayıs 1956, s. 3.), *Vatan* (12 Mayıs 1956, s. 2.), *Yeni Sabah* (12 Mayıs 1956, s. 3), *Yeni İstanbul* (12 Mayıs 1956, s. 2) gazetelerinde ismi Melih Kayyumi olarak yazılmıştır.

[215] "Milli Türkistan Komitesi Başkanı Melih Kayyumi geldi", *Vatan*, (12 Mayıs 1956), s. 2.

[216] "ABN-Leaders visit Turkey", ABN-*Correspondence*, VII-10/12, (Oct. /Dec. 1956), s. 7.

[217] Veli Kajum Khan, "Turkestan Against Russian Imperialism", *ABN-Correspondence*, VIII-3/4, (March/April 1957), s. 6.

[218] "Milli Türkistan Komitesi Başkanı Melih Kayyumi geldi", *Vatan*, s. 2.

Türkiye hükümetinin son çalışmaları hakkında incelemeler yapacağı da yazılmıştır.[219] Ancak, Haziran 1956'da Adana'da yayınlanan bir gazetede Veli Kayum-Han şerefine Adana'da verilen bir ziyafetten bahsedilmesi, Türkiye ziyaretinin iki ay olduğunun daha kabul edilebilir bir bilgi olmasını sağlamıştır.[220]

Kaynakların sağlamış olduğu bilgilere bakıldığında Veli Kayum-Han, Türk hükümet yetkilileri ve Türkiye'de yaşayan Türkistanlılar tarafından sıcak bir şekilde karşılanmıştır. Türkistanlılar, Veli Kayum-Han'ın ziyaret ettiği tüm şehirlerde kültürel ve sosyal organizasyonlar düzenlemiş, onu karşılamak için özel komiteler kurmuştur. Bazı Türkistanlılar tur boyunca ona eşlik etmiştir. Onun ziyareti boyunca; Pakistan, Irak, Suriye, Arabistan ve Lübnan'da bulunan MTBK temsilcileri de Türkiye'ye gelerek Veli Kayum-Han ile Türkistan'ın problemlerini tartışmış ve raporlar hazırlamıştır. Ayrıca bu temsilciler, Veli Kayum-Han'ı kendi ülkelerine davet etmiştir.

Veli Kayum-Han Türkiye seyahatinde, öne çıkan siyasi isimlerle konuşma fırsatı bulmuştur. Türkiye'de başbakanlık genel sekreterliğince ve meclis başkanı tarafından başbakanın yetkisiyle ağırlandığı gibi dışişleri bakanı, basın direktörü ve yayın örgütleri tarafından da ağırlanmıştır. Toplumsal ve kültürel hayatın öne çıkan isimleri, gençlik derneklerinin temsilcileri ve Türkiye'deki kadın örgütlerinin temsilcileri ve ekonomistlerle konuşma fırsatı bulmuştur. Bu sayede önemli ve farklı konularla ilgilenen isimlerle fikir alışverişi yapmıştır.

Türkiye'de onuruna birçok kez ziyafet düzenlenen Veli Kayum-Han bu ziyafetlerde Türk hükümetinden kişiler ve Türkiye'de yaşayan Türkistanlılar önünde konuşmalar yapmıştır. Veli Kayum-Han'ın konuşmalarında öncelikli konular Türkistan'ın milli problemleri ve MTBK'nın ana esasları olmuştur. Ayrıca o, Türkistan'ın önemli meseleleri üzerine 60'tan fazla toplantı düzenlemiştir.[221] Veli Kayum-Han için düzenlenen ziyafetler hakkında da gazetelerde az da olsa bilgi bulmak mümkün olmuştur. 15 Mayıs 1956'da Liman Lokantası'nda Veli Kayum-Han için düzenlenen ve 150 kişiden oluşan ziyafet basında kendine yer bulmuştur. Ziyafete, İstanbul Valisi ve Belediye Reisi Fahrettin Kerim Gökay'da katılmıştır. Ayrıca, dış Türk ülkelerinden gelen muhacir ve mültecilerin temsilcileri, milliyetçi olarak tanınan önemli kişiler ve basın mensupları da hazır bulunmuştur. Veli Kayum-Han burada bir

[219] "Türkistan Milli Komitesi'nin Lideri Geldi", *Tercüman*, (12 Mayıs 1956), s. 5.

[220] "Kayyum Han'a Verilen Ziyafet", *Vatandaş*, (10 Haziran 1956), s.2.

[221] Veli Kajum Khan, "Turkestan Against Russian Imperialism", s. 6.

konuşma yapmış ve konuşmasında Türkistan'ın son 150 senelik tarihinden, milli bağımsızlık yolundaki çalışmalarından ve Türkistanlıların çektiği sıkıntılardan bahsetmiş, Türkistan'ın Türkiye'ye olan bağlılığını ve sevgisini özellikle belirtmiştir. Gece yarısına kadar devam etmiş olan bu toplantıda Türk Ocağı reisi Hamdullah Suphi Tanrıöver'inde ülkü birliğinin sağlanmasında İslam dini ve Türk dilinin öneminden bahsederek Veli Kayum-Han ve arkadaşlarını selamladığı yazılmıştır.[222]

Haziran 1956'da Adana Santral Palas'ta Veli Kayum-Han ve eşi için bir akşam yemeği düzenlenmiştir. Neşeli bir şekilde geçen bu yemeğe, DP ve CHP başkanları ile ileri gelen başka isimlerinde katıldığı yazılmıştır. Veli Kayum-Han yemekte yapmış olduğu konuşmada; Türkistan'ın coğrafi olarak önemini ve bu topraklarda yaşayan 25 milyon Türkistanlının vatan hasreti ile yaşadığını söyleyerek Türkistanlılar için Türkiye Cumhuriyeti'nden maddi ve manevi destek beklediğini ve SSCB karşısında mücadelelerinin son ana kadar süreceğini belirtmiştir.[223]

Veli Kayum Han'ın Türkiye ziyaretinde İstanbul ve Adana dışında Ankara, Konya, İzmir ve Manisa'yı ziyaret ettiği bilgileri görülmüştür.[224] Ne yazık ki bu ziyaretlerden sadece Ankara ziyareti ile ilgili olarak bazı bilgilerimiz mevcuttur Anıtkabir'i ziyaret ettiği bir fotoğraf bulunmaktadır.[225]Orhan Eren'i ziyaret ettiğine dair hakkında bir haber yapılmış olması da Ankara'yı ziyaret ettiğine dair bir diğer kaynağımızdır.[226]

Veli Kayum-Han'ın Türkiye ziyareti, Türkistan'ın 60 sene önce bağımsızlığını kaybettiğinden beri ilk kez Türkistanlı bir siyasetçinin Türk hükümetinin misafiri olması bakımından önem arz etmiştir. Bu ziyaretin sonucunda, Türkiye'deki Türkistanlıların ve onların Orta Asya'da bulunan Türkistanlılarla mektuplar ve heyetler aracılığıyla bağlarını koruduklarını gören Veli Kayum-Han MTBK'nın açık bir şekilde

[222] "Veli Kayyum Han şerefine verilen ziyafet", *Tercüman*, (16 Mayıs 1956), s.1 ve s. 5.

[223] "Kayyum Han'a Verilen Ziyafet", *Vatandaş*, (10 Haziran 1956), s.2.

[224] Ankara ve Konya bilgisi *Vatandaş*, *Vatan* ve *Yeni İstanbul* gazetelerinde görülmüştür. İzmir ve Manisa bilgisi ise Baymirza Hayit'in Zuhuriddin Mirza Abid Türkistani'ye 16.07.1956 tarihli yazdığı mektupta geçmektedir. Bkz. Türkistani, *a.g.e.,* s. 214.

[225] Kurt Tarık Özhan tarafından yazılan *Hayır! Esir Türk İlleri Kurtarılacaktır* isimli 1960 yılında basılmış olan eserin arka kapağında bu fotoğraf bulunmaktadır. Hakkında bir tarih belirtilmemiş olan bu fotoğraf için çalışmamızın ek kısmına bakabilirsiniz.

[226] "Veli Kayyum-Han Orhan Eren'i ziyaret etti", *Vatandaş*, (30 Mayıs 1956), s. 2.

desteklendiğini, komitenin Türkistanlılar tarafından hukuki ve yetkili milli temsilcileri olarak görüldüğünü teyit etmiştir.[227]

Veli Kayum-Han Türkiye ziyaretinin ardından, 1957 yılında Suudi Arabistan'a hac ziyareti gerçekleştirmiştir. Bu hac ziyaretinin önceki yıllarda düşünüldüğü ancak gerçekleşmediği görülmektedir. Anlaşıldığı kadarı ile Zuhriddin Mirza Abid Türkistani, Veli Kayum-Han'ın Arabistan'a gelmesi konusunda ki fikirlerini 12.07 ve 29.07.1954 tarihli mektuplarında Baymirza Hayit ile paylaşmıştır. Bu konuda Baymirza Hayit, Veli Kayum-Han'ın resmi olarak hükümet davetlisi şeklinde Arabistan'a gidebilmesi için izlenecek yolları öğrenmiştir. Ancak bu yıl içinde bir hac ziyareti olmamıştır. [228]

Baymirza Hayit ve Türkistani'nin 1956 yılının temmuz ayında ki mektuplarında tekrar Veli Kayum-Han'ın hac vesilesi ile davet edildiği bilgisine rastlıyoruz.[229] Bu dönemde Türkiye seyahatinde olan Veli Kayum-Han'ın bu ziyareti ile Baymirza Hayit yakından ilgilenmiş, bu ziyaret için yapılması gerekenleri Türkistani'ye bildirmiştir. Hayit; Dışişleri Bakanlığı'nın Veli Kayum-Han'ın ziyareti hakkında bilgilendirilmesini, onun kabulü için genç ve yaşlılardan oluşan bir heyet oluşturulmasını, ziyaret edeceği bölgelerde kalacağı yerlerin ayarlanmasını, bir program hazırlanarak o şekilde bu ziyaretin gerçekleşmesini istemiştir. Ayrıca, Veli Kayum-Han'ın korunmasına da önem gösterilmesini istemiştir.[230]

Veli Kayum-Han, hac ziyareti için masraflar konusunda tedirgin olduğu için yıllardır yapılan tekliflerden çekindiğini belirtmiştir. Ancak bu sefer ki daveti kabul etmiş ve Almanya'daki Suudi Arabistan konsolosluğu ile görüşerek vize alabileceğini Türkistani'ye haber vermiştir. [231]

1957 yılında Veli Kayum-Han Arabistan seyahatini gerçekleştirmiştir. Bu seyahat, Arabistan hükümeti tarafından da olumlu karşılanmıştır.[232] 2,5 aydan fazla süren bu seyahatinde Veli Kayum-Han, devlet sekreterleri, Medine ve Taif valisi, polis müdürü ve itibarlı Asyalı ve Batılı diplomatlarla ve oradaki Türkistanlılarla siyasi problemleri ve özellikle SSCB tarafından boyun eğdirilmiş insanların hedefleri ve

[227] Veli Kajum Khan, "Turkestan Against Russian Imperialism", s. 6.

[228] Türkistani, *a.g.e.,* s. 130.

[229] Türkistani, *a.g.e.*, s. 214.

[230] Türkistani, *a.g.e.*, s. 227-228.

[231] Türkistani, *a.g.e.*, s. 231.

[232] Andican, *a.g.e.*, s. 650.

fikirlerini görüşerek bunları tartışma fırsatı bulmuştur. Suudi Arabistan, Hindistan, Pakistan, Ürdün, Irak, Türkiye ve diğer ülkelerden gelen Türkistanlı resmi devlet görevlilerince karşılanmıştır. Veli Kayum-Han, sadece Mekke ve Medine'yi değil, birçok ülkeyi ziyaret etmiştir.

Veli Kayum-Han bu ziyareti ile ilgili izlenimlerinde, bölgede iki kutup olduğunu aktarmıştır. Öncelikle Sovyetlerin yapısı hakkında cahillikten dolayı bazı bölgelerde Sovyetlere karşı bir sempati olduğunu, bunun sebebinin de insanların SSCB'nin emperyalizm ile savaştıklarını düşünmelerinin olduğunu gözlemlemiştir. Batı tarafından hayal kırıklığına uğratılmış olan bu ülkelerin bu durumundan SSCB'nin faydalandığını, ancak diğer taraftan Sovyetler tarafından işgal edilmekten korktuklarını, Sovyet ilerleyişinin hükümetlerin ve insanların çoğunluğu tarafından reddedilmekte olduğunu da belirtmiştir.[233]

Olumlu bir hava içinde geçen bu ziyaretin ardından ne yazık ki bazı sorunlar çıkmıştır. MTBK ile ilgisi olan Türkistanlılar içinden Medine, Taif ve Cidde şehirlerinde tutuklamalar gerçekleşmiştir. Ziyaretten bir süre sonra 1958 yılında MTBK ile ilgisi olan 16 Türkistanlı Arabistan yönetimince tutuklanmıştır. O dönem Taif'te yaşayan Türkistani, Taif şubesinden birkaç kişinin bir şikâyet mektubu yazması nedeniyle bu tutuklamaların gerçekleştiğini belirtmiştir. Mektupta, şubenin bazı üyelerinin MTBK'ya gönderilmesi için toplanan yardım paralarının bir kısmını kendi menfaati için kullandığı belirtilerek 16 kişinin ismi verilmiştir.[234]Ahat Andican, Türkistani ile gerçekleştirdiği kişisel görüşmede bu konuya değinmiştir. Bu konu hakkında Türkistani, Veli Kayum-Han'ın İngiliz ve Yahudilerle ilişkisi olduğu yönünde şikâyetler gelmesi ile tutuklanmaların olduğunu söylemiştir.[235] Bahsi geçen nedenler sonrasında inceleme başlatılmış, Türkistanlıların suçsuz olduğu anlaşılarak serbest bırakılmışlardır. Ancak bu olaydan sonra çoğu ticaret ile uğraşan Türkistanlılar kendileri ile iş yapılmaması nedeniyle Türkiye, Almanya ve Amerika gibi başka ülkelere göç etmek zorunda kalmıştır.[236] Bu durum, Arabistan'daki Türkistanlılar siyasi

[233] "President Veli Kajum Khan's Tour of the Near East", *ABN-Correspondence*, IX-3/4, (March-April 1958), s.3

[234] Türkistani, *a.g.e.*, s. 269.

[235] Andican, *a.g.e*, s. 650.

[236] Türkistani, *a.g.e.*, s. 270-271.

nitelikteki çalışmaların dışında kalmasına ve sadece maddi yardım yapmalarına neden olmuştur.[237]

Veli Kayum-Han, Türkiye ve Arabistan seyahatinin ardından 1958 yılı içinde İran hükümetinden bir davet almıştır. Veli Kayum-Han'ın bu seyahatine Türkistani'nin de eşlik edeceği ve iki ismin Beyrut'ta buluşup İran ve diğer ülkeleri gezeceği belirtilmiştir. [238] Türkistani'ye yazmış olduğu mektupta 3 Nisan 1958'de vizesini aldığını bildiren Veli Kayum-Han, 25-26 Nisan gibi Beyrut'ta olabileceğini Türkistani'ye bildirmiştir.[239] Ancak bu seyahatin ayrıntıları hakkında bilgiye sahip değiliz.

1962 yılında *Milli Yol* dergisinde[240] Veli Kayum-Han hakkında bir haber çıkmış ve bu haberde Veli Kayum-Han'ın bir ziyaret için geldiği İstanbul'da önemli bir basın toplantısı yaptığından bahsedilmiştir.[241] Yine bu yıl içinde Veli Kayum-Han'ın başka isimler ile bir arada[242] basın ve sohbet yoluyla Türk halkını komünist politikalar hakkında bilgilendirme ve bilinçlendirme etkinlikleri yaptığına dair bir bilgi karşımıza çıkmıştır.[243] Yani Veli Kayum-Han'ın 1956'dan sonra bir Türkiye ziyareti daha olmuştur diyebiliriz.

Veli Kayum-Han, yaşadığı ülke içinde de aktif olarak seyahatler gerçekleştirmiştir. Bonn, Güney Almanya, Münih şehirlerinin isimleri Türkistani ile olan mektuplarında geçmektedir. Bu ülkeler dışında ismi geçenler; Suriye, Lübnan, İtalya, İsviçre, İngiltere olmuştur.[244] Onun, Florida'dan da bir konferans için davet aldığı bildirilmiştir ancak buraya gidip gitmediği bilinmemektedir.[245]

1.3.2. Veli Kayum-Han'a Karşı SSCB Propagandaları ve Düzenlenen Suikast Girişimleri

---

[237] Andican, *a.g.e.*, s. 689.

[238] Türkistani, *a.g.e.*, s. 254.

[239] Türkistani, *a.g.e.*, s. 257.

[240] *Milli Yo*l: Ocak 1962- Aralık 1962 tarihlerinde dergi sahibi Necati Bozkurt tarafından İstanbul'da haftalık olarak 48 sayı yayınlanmış olan siyasi milliyetçi dergidir.

[241] Hızır Bek Gayretullah, "Veli Kayyum Han'ın Dedikleri", *Milli Yol*, I/19 (8 Haziran 1962), s.6.

[242] Ergeş Şermet Bulakbaşı, Garip Sultan, Mustafa Edige Kırımal, Mehmet Emircan ile birlikte ismi geçmektedir.

[243] Selim Yıldız, "Tarihe Şerh Düşenler ve Şerh Olup Tarihe Düşenler: Türk Milliyetçileri ve Fikir Mücadeleleri", http://devlet.com.tr/makaleler/yazi/12/tarıhe_serh_dusenler_ve_serh_olup_tarıhe_dusenler_turk_mıllıyetcıleri_ve_fikır_mucadeleleri.html. (Erişim Tarihi: 22.09.2017).

[244] Özay, *a.g.m.*, s. XIII.

[245] Türkistani, *a.g.e.*, s. 149.

Soğuk Savaş Dönemi, hariçte yaşayan Türkistanlılara yönelik propagandaların artışını da beraberinde getirmiş, Veli Kayum-Han ve MTBK da bu propagandalara yoğun olarak maruz kalmıştır.

a) Propagandalar

Bu dönemde Veli Kayum-Han ve MTBK'ya karşı; gazete, radyo, televizyon gibi yayın faaliyetleri, tiyatro eserleri ve filmlerle propaganda faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. İlk olarak bu dönemde, 1947 yılında hapishaneden çıkmış olan Veli Kayum-Han hakkında Moskova Radyosu "Hain Veli Kayum hapisten çıktı" başlığıyla bir haber yayınlamış, sonraki yıllarda bu tarz haberler Moskova'dan yayın yapmakta olan diğer radyolarda da devam ettirilmiştir.[246]

1950'lerin sonlarına gelindiğinde Sovyet propagandaları bürokrasiye de taşınmış, Özbekistan Komünist Partisi Genel Sekreteri Şeref Raşidov 27 Eylül 1958'de Veli Kayum-Han'ı ve komitenin faaliyetlerini hainlik ve Sovyet düşmanlığı ile suçlamıştır.[247] Bu suçlamalar karşısında Veli Kayum-Han, Raşidov'a karşı tepkisini *Milli Türkistan* dergisinde dile getirmiştir. Kendisinin ve komitenin çalışmalarında amaçlarının; Türkistan halkını Rus ve Çin hâkimiyetinden çıkararak onları esaretten kurtarmak ve parçalanmaz bir Türkistan kurulmasını sağlamak olduğunu ancak Raşidov'un Türkistan halkını ezip duranlara yani Ruslara yardım ettiğini söylemiştir. Ayrıca MTBK'nın hariçte kendi halkına bağlı kalarak milli ordusunu kurduğunu ve sayısı 200.000'e ulaşan bu ordunun Türkistan bayrağı altında Ruslara karşı 1945 yılına kadar savaştığını, bu durumu bilen Rusların milli harekete, komite faaliyetlerine, milli birliğe ve kendisine zarar vermek için durmadan çalıştığını belirtmiştir.[248]

Veli Kayum-Han, *Milli Türkistan* aracılığı ile bir taraftan Raşidov'un suçlamalarına cevap vermiş, bir taraftan da kendisi hakkında bu dönemde SSCB'de çıkan haberlere parça parça yer vermiştir. Biz de bu vesile ile kendisi hakkında yapılan propagandaları görebiliyoruz. Veli Kayum-Han; *Golos Rodini*, *Pravda Vostoka*, *Qızıl Özbekistan*, *Yaş Leninçi*, *Özbekistan Kommunisti* gibi gazetelerde çıkan haberlere, hakkında radyolarda yayınlanan konuşmalara, kitap, sinema ve tiyatro gibi çalışmalarda kendisine yapılan eleştirilere cevaplar yazarak gerçekleri ortaya koymayı amaçlamıştır.

---

[246] Andican, *a.g.e*., s. 653.

[247] Andican, *a.g.e.,* s. 655.

[248] V. Kajum Han, "Şaraf Raşidoviç Raşidovga Açıq Mektüb" [Şaraf Raşidoviç Raşidov'a Açık Mektup], *Milli Türkistan*, X/99A (Kasım-Aralık 1963), s. 4.

SSCB'nin Veli Kayum-Han'a karşı propagandalarının belli konular üzerine yoğunlaştığını görmek mümkündür. Öncelikle Veli Kayum-Han'ın savaş döneminde Almanlar ile birlikte hareket etmesi en çok eleştirilen konulardan olmuştur. 1961 yılında *Golos Rodini* isimli gazetede, Almanların Orta Asya'da yeni bir devlet kurup bu devleti Veli Kayum-Han'ın hâkimiyeti altına vermek istedikleri, Veli Kayum-Han'ın da halkının nefret ettiği hanlığı kurup "Han" olmak isteyerek kendisini Türkistan devletinin hâkimi ilan ettiği yönünde Veli Kayum-Han eleştirilmiştir.[249]

Yine aynı gazetede Veli Kayum-Han'ın; Almanların isteği ile MTBK ve Türkistan Lejyonu'nu kurup savaş döneminde Almanlar ile birlikte kendi halkına karşı koyduğu, Almanya'nın galip geleceğine inanıp büyük Türkistan adı altında Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan, Karakalpakistan, Tataristan ve Başkürdistan'ı Alman faşistlerine sattığı yazılmıştır. Veli Kayum-Han'ın amacının büyük Türkistan'ı kurmak ve kendini bu büyük Türkistan'ın rehberi yapmak olduğu da ileri sürülmüştür. Türkistan Lejyonu'nun savaşçı ruhunu güçlendirmek için Türkistan Milli Kongresi adı altında bir meclis topladığı ve sonrasında Hitler'den tebrik telgrafı aldığı, böylece Veli Kayum-Han'ın Almanlara aktif olarak yardım etmek için ant içtiği yazılmıştır.[250]

Veli Kayum-Han Almanların Türkistan'ın bağımsızlığını ve MTBK'yı resmen tanıyarak MTBK'yı Türkistan'ın milli hükümeti olarak gördüğünü ve diplomatik hakları olduğunu söylemiştir. Ayrıca ne Almanya'nın ne de bir başka devletin Türkistan için milli bir devlet kurup vermediğini ancak Almanya'nın milli bağımsızlığa giden yolda kendilerine destek vererek bunu bildirdiğini belirtmiştir. Veli Kayum-Han, "Han" olmak isteyerek kendisini Türkistan devletinin hâkimi ilan ettiği yönünde ki eleştirilere de; kendisinin ya da MTBK'nın diğer üyelerinin hanlık kurmak, kendisinin de Han olmak gibi bir düşüncede olmadığını, tek amaçlarının Türkistan'ı bağımsız kılarak burada bağımsız bir Türk-İslam devleti kurmak olduğunu söyleyerek cevap vermiştir. Ayrıca gelecekteki Türkistan devletinin sisteminin sadece Türkistanlıların kontrolü altında bir mesele olduğunu da eklemiştir.[251]

---

[249] V. Kajum Han, "Şaraf Raşidoviç Raşidovga Açıq Mektüb", s. 4.

[250] V. Kajum Han, "Şaraf Raşidoviç Raşidovga Açıq Mektüb", s. 5.

[251] V. Kajum Han, "Şaraf Raşidoviç Raşidovga Açıq Mektüb (II)" [Şaraf Raşidoviç Raşidov'a Açık Mektup II], *Milli Türkistan*, XI/100A, (Ocak/Şubat 1964), s. 5-7.

Almanlar ile birlikte kendi halkına karşı savaştığı yönünde yazılanlara da, MTBK'ın ve Türkistan Lejyonu'nun amacının Türkistan'ın bağımsızlığını sağlamak olduğunu ve hiçbir zaman bir Türkistan askerinin kendi halkına karşı gelmediğini, Rusya'ya karşı savaştıklarını belirtmiştir.[252]

Hitlerden tebrik telgrafı geldiğini kabul eden Veli Kayum-Han, burada Hitler'e değil Türkistan'ın bağımsızlığı yönünde ki mücadele için ant içildiğini belirtmiştir.[253]

Halkların Dostluğu (Taşkent 1961) isimli bir kitapta ise, Veli Kayum-Han ve Mustafa Çokay'ın Hitler'in aktif hizmetçileri olduğu, Türkistan hakkında Almanlara bilgi verdikleri ve onların birlikte Orta Asya halklarından faşist Almanya için askeri birlikler oluşturulmasının girişimcileri oldukları, Veli Kayum-Han'ın Almanya'nın Türkistan'daki genel valisi olarak tayin edildiği yazılmıştır.[254] Çokay ve Veli Kayum-Han'ın önderliğinde 1942 yılında Türkistan Halklarının Milli Hareket Komitesi olarak adlandırılan teşkilatlarını kurdukları yönünde de birtakım sözler söylenmiştir. Veli Kayum-Han bu sözlere, "O vakitlerde Mustafa Çokay hayatta değildi ve ölmüş biri nasıl komite kursun? Çokay vefat ettiğinde ne MTBK kurulmuştu ne de Türkistanlılar esir kamplarından kurtulmuştu. MTBK, 1942 yılı ortalarından itibaren Türkistanlıların esir kamplarından kurtulmasının ardından onların desteği ile kurulmuştur" diyerek cevap vermiştir.[255]

SSCB tarafından savaş döneminde ki faaliyetleri ile eleştirilen Veli Kayum-Han, savaş sonrası dönemde ki faaliyetleri nedeniyle de eleştirilmiştir. Onun, II. Dünya Savaşı'nın bitmesi ile yalnız kaldığı, MTBK'nın milli mücadelesinin sona erdiği, hariçte ki Türkistanlılar arasında birlik kalmadığı gibi Taşkent Radyosu'nda yayınlar yapılmış; *Pravda Vostoka*, *Golos Rodini*, *Qızıl Ozbekistan* gibi gazetelerde makaleler yazılmıştır. Veli Kayum-Han bu sözler karşısında; mücadelenin bitmediğini ve her Türkistanlının kendi milli vazifesini yerine getirdiğini, hemen hemen bütün Türkistanlıların MTBK'nın arkasında olduğunu ve Rusların da bu mücadeleye zarar vermek istediğini belirtmiştir.[256]

---

[252] V. Kajum Han, "Şaraf Raşidoviç Raşidovga Açıq Mektüb (II)", s. 10.

[253] V. Kajum Han, "Şaraf Raşidoviç Raşidovga Açıq Mektüb (II)", s. 10.

[254] V. Kajum Han, "Şaraf Raşidoviç Raşidovga Açıq Mektüb", s. 5.

[255] V. Kajum Han, "Şaraf Raşidoviç Raşidovga Açıq Mektüb", s. 19-20.

[256] V. Kajum Han, "Şaraf Raşidoviç Raşidovga Açıq Mektüb", s. 6-7.

Savaş sonrası faaliyetlerinde Veli Kayum-Han'ın en fazla tepki gördüğü nokta, Amerikalılarla birlikte hareket etmesi olmuştur. Bu konuda eleştirilmesinin en büyük nedeni, öncelikle II. Dünya Savaşı döneminde ikinci bir cephenin açılması ile lejyon askerlerini İngiliz ve Amerika ordusuna karşı savaşmak üzere Batı cephesine göndermeye izin vermesi ve bu milliyetçi propagandanın tesiri altında binlerce kişinin ölmesine neden olmasıdır. Savaş döneminde bu şekilde mücadele ettiği kişilerle savaş sonrası dönemde iş birliği içinde olması SSCB'ye göre, Veli Kayum-Han'ın Amerikalıların Türkistan devletini kurup kendisine vereceğini ümit etmesindendir.[257] Türkistanlıların savaşta ölmesi konusunda Veli Kayum-Han; Rusların Türkistan bölgesine adım attığından beri Türkistanlıların bu baskınlara karşı çıkarak sayısız kurban verdiğini ve Türkistanlıların kanının deniz gibi aktığını, bunun tarihi bir gerçek olduğunu belirtmiştir. II. Dünya Savaşı döneminde de Türkistan'ın bağımsızlığı için verilen mücadelede de şehit olan Türkistanlıların olduğunu ancak sayının az olduğunu belirten Veli Kayum-Han, savaş bittikten sonra alınan kararlar sonucunda 100.000 asker ve asker olmayan Türkistanlının SSCB'ye teslim edilmesi ile Türkistanlıların tarihte görülmeyen bir vahşilikle cezalandırıldığını belirtmiştir. Amerikalıların yardımı konusunda ise; Avrupa, Amerika, Türkiye, İngiltere ve başka pek çok ülkenin Türkistan'ın bağımsızlık talebini reddetmediğini, bu ülkelerin söylendiği gibi Türkistan devletini kurup vermediklerini manevi destek verdiklerini belirtmiştir.[258]

Mustafa Çokay'ın ölümü konusunda da Sovyet propagandalarında Veli Kayum-Han suçlanmıştır. "Mustafa Çokay'ı Almanlar zehirledi çünkü Veli Kayum-Han böyle istedi" şeklinde haberler yayınlanmış, radyolarda bu konuda yayınlar yapılmıştır.[259] Bu konudaki propagandalarda Sovyet casusu olarak Türkistanlılar arasında çalışan Mahmut Aykarlı'da büyük ölçüde etkili olmuş, Aykarlı 1954 yılında SSCB'ye dönmesi ile birlikte yazmış olduğu *Hainlerin Desiseleri* isimli kitapta Veli Kayum-Han'ın talebi ile Mustafa Çokay'ı Almanların zehirlediğini yazmıştır.[260] Mustafa Çokay'ın eşi Maria Hanım da Çokay ile ilgili hatıralarını yazmış olduğu kitapta Aykarlı'nın eserine değinmiştir. Bu eserde Çokay'ın 1942'de Veli KAyum-Han tarafından zehirlenerek öldürüldüğüne dair yazılanların doğru olmadığını, eşinin Aralık 1941'de öldüğünü belirtmiştir. Ancak Maria Çokay da eşinin eceliyle ölmediğini, zehirlenmiş

[257] V. Kajum Han, "Şaraf Raşidoviç Raşidovga Açıq Mektüb", s. 4-5.

[258] V. Kajum Han, "Şaraf Raşidoviç Raşidovga Açıq Mektüb (II)", s. 8-9.

[259] V. Kajum Han, "Şaraf Raşidoviç Raşidovga Açıq Mektüb", s. 20.

[260] Andican, *a.g.e.*, s. 506.

olabileceğine dair şüphelerini bu kitapta zaman zaman anlatmıştır. Örneğin Veli Kayum-Han'ın 1942 yılı arafesinde bir yılbaşı kutlaması olduğunu ve bunun garibine gittiğini belirtmiştir. Maria Çokay tüm hatırlatmalara rağmen eşinin kabrine hatıra anıtı konmadığını, eşinin ölümünden sonra Veli Kayum-Han'ın oldukça değiştiğini ve bir diktatör gibi davrandığını belirtmiştir.[261]

Veli Kayum-Han Çokay'ın ölümü ile ilgili olarak, Almanların Çokay'ı zehirlemek için herhangi bir nedenleri olmadığını ve Çokay'ın tifüs nedeniyle vefat ettiğini söylemiştir. O dönemde tifüsün çok yaygın bir hastalık olduğunu ve gün içinde binlerce kişinin öldüğünü belirten Veli Kayum-Han, Çokay'ın ölümü ile ilgili belgelerin *Milli Türkistan* dergisinde de sunulduğunu yazmıştır.[262]

1957 yılından itibaren Sovyet propagandasının artması ile ortaya çıkan bu iddialar ne yazık ki günümüzde hala açığa kavuşmuş gözükmemektedir.[263] Mustafa Çokay'ın hayatını inceleyen eserlerde yoğun olarak işlenmiş olduğu için ve diğer kaynaklar dışında herhangi yeni bir bilgi ortaya koyamayacağımız için bu konu üzerinde fazla durmadık. Ancak hakkında şüpheden öteye gitmeyen bilgilerle Veli Kayum'u suçlu kabul etmek ne kadar doğrudur bu tartışılır.

Veli Kayum-Han, Türkiye ve Arabistan'a gerçekleştirdiği seyahatler nedeniyle de SSCB tarafından "dilenci" olarak gösterilmiştir. Veli Kayum-Han için "bu Prezident Veli Kayum-Han alçak bir dilencidir. Halk ondan bezdi ve ona nefretle bakıyor"

---

[261] Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Y. Çokayoğlu, *Eşinin Ağzından Mustafa Çokayoğlu*, çev. Türkistanlı, Yaş Türkistan Yayını, İstanbul 1972. Bu kitap daha sonra 2000 yılında Erol Cihangir tarafından yeniden yayınlanmıştır. Ancak bu esere ek olarak Çokay'ın memleketi olan Kazakistan'da yazılan bazı makalelere de yer verilmiş, yine bu makalelerde de Çokay'ın ölümü ve Veli Kayum-Han'a dair bazı iddialar ortaya atılmıştır. Örneğin "Masal ve Gerçek Hakkında" isimli makalede Çokay'ın Alman hükümeti tarafından zehirlendiği belirtilmiştir. "Bir Hatıra ve Mustafa Bey" isimli bir başka makaleye göre ise, Çokay esir kamplarını dolaşırken bir akrabasının Ahmet isimli oğluna rastlamış ve onu evlat edinmiştir. Ancak Mustafa Çokay'ın ölümünün ardından Veli Kayum-Han'ın adamları Ahmet'i alıp götürür ve bir daha kendisinden haber alınamaz. Ayrıntılı bilgi için bkz. Maria J. Çokayeva, *Mustafa Çokay'ın Hatıraları*, haz. Erol Cihangir, Turan Kültür Vakfı, İstanbul, 2000.

[262] V. Kajum Han, "Şaraf Raşidoviç Raşidovga Açıq Mektüb", s. 20.

[263] Mustafa Çokay'ın ölümü üzerine kaynaklarda farklı bilgiler mevcuttur. Abdulvahap Kara, Çokay'ın ölümü ile ilgili olarak başlangıçta Veli Kayum-Han'ın şüpheli olduğuna dair iddialarda bulunmaktadır. Ancak ilerleyen sayfalarda lejyonlarla ilgili çalışmaları destekleyen Doğu Bakanlığı'nda çalışan Rosenberg üzerinde yoğunlaşma yoluna gitmiştir. Kara, çalışmasında önce Veli Kayum'u Çokay'ın pozisyonuna göz dikmekle ve bu yüzden de onu zehirlemiş olması itham etmektedir. Sonrasında ise, Veli Kayum'un Çokay'ın yerine göreve gelebilecek tek kişi olmadığını, zaten Veli Kayum'un Çokay'ın Alman hükümeti ile lejyonlarla ilgili görevde olmak istemediğini bildiğini söyleyerek Veli Kayum'un Çokay'ı zehirlemesi için bir neden olmadığını söylemiştir. Bkz.: Abdulvahap Kara, *Türkistan Ateşi: Mustafa Çokay'ın Hayatı ve Mücadelesi,* Da yayıncılık, İstanbul 2002, s. 276-306; Ahat Andican, *a.g.e.*, s. 487-507; Darhan Hıdıraliyev, *Mustafa Çokay Hayatı, Faaliyetleri ve Fikirleri*, Yeni Avrasya Yayınları, Ankara 2001, s. 142-150.

Çokay'ın ölümü üzerine Ahat Andican ise bu konunun KGB casusu Mahmut Aykarlı ile başlatılan ve hariçte bulunan Türkistanlıların mücadelesini bölmeye yönelik bir çalışma olduğunu söyleyerek, Çokay'ın hastalığı ve ölümü üzerine ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Bkz. Andican, *a.g.e.*, s. 497-507.

şeklinde eleştiriler yapılmıştır. Ayrıca Almanya ve diğer ülkelerde yaşayan Türkistanlıların, ülkelerine geri dönmek istediği ancak Veli Kayum-Han'dan korktukları için dönemedikleri yönünde de radyolarda yayın yapılmıştır.[264]

Radyolarda yayınlanan konuşmalar ve gazetelerde çıkan haberlerden başka SSCB propagandası tiyatro ve filmlerde de kendini göstermiştir. Sovyet propagandalarının tiyatroda görünen örneklerinden bir tanesi; Ziya Said ve Nazir Safar tarafından yazılmış olan *Tarih Tilge Kirdi* [Tarih Dile Girdi] isimli tiyatro eseridir. Bu eser 1957'den itibaren sahnelerde gösterilmeye başlamıştır.[265]

Bir diğer tiyatro eseri ise Veli Kayum-Han'ı ve MTBK'nın milli faaliyetlerini eleştiren *Qanlı Sarob* [Kanlı Serap] isimli eserdir. Veli Kayum-Han'ın da dikkatini fazlasıyla çeken ve makalelerine konu ettiği bu eser; Taşkent'te bulunan Hamza isimli tiyatroda gösterime başlamıştır. Bu tiyatro eserinin yazarı Ruslar tarafından Özbekistan Sovyet Cumhuriyeti'nin Dışişleri Bakanı olarak atanan Sarvar Azimov'dur.[266]

Veli Kayum-Han bu eserin arkasında Komünist Parti ve SSCB hükümetinin bulunduğunu; eserin SSCB'nin itibarını yükseltmek, MTBK'nın ise milli mücadelesini karalamak ve halkın milli harekete olan inancını zedelemek amacıyla yazıldığını belirtmiştir.[267]

Kanlı Serap, 3 Nisan 1964'ten itibaren de Moskova'da Kremlin Sarayı'nın tiyatro sahnesinde gösterilmeye başlanmıştır. Azimov ve eseri konusu itibariyle Ruslar tarafından doğal olarak büyük bir ilgiyle karşılanmıştır. Bu ilginin nedenini Veli Kayum-Han şöyle açıklamıştır: SSCB'ye ve faaliyetlerine karşı olan Türkistan vekilleri hakkında karalayıcı çalışmalar lazımdı ki böylece onlar MTBK'nın aslı budur, onlara maddi-manevi yardımda bulunmayın, milli hareketlerine önem verilmesin diyebilsinler. Bu nedenle SSCB görevlileri Moskova'da yaşayan dış ülkelerin vekil, elçi, bakan ve diğer siyasi kişilerini de bu tiyatroyu izlemeleri için davet etmiş, böylece onları MTBK'nın faaliyetlerinin bu piyesteki gibi olduğuna inandırmak istemiştir.[268]

---

[264] V. Kajum Han, "Şaraf Raşidoviç Raşidovga Açıq Mektüb (II)", s. 11.

[265] Andican, *a.g.e*., s. 656.

[266] Taşkentli, "Qanlı Sarob" [Kanlı Serap], *Milli Türkistan*, XI/101 A (Mart-Nisan 1964), s.19.

[267] V. Yurtçı, "Milli Türkistan Davası Kremil Sarayında "Qanlı Sarob (Serab)"" [Milli Türkistan Davası Kremlin Sarayında "Kanlı Serap"], *Milli Türkistan*, XI/102 A (Mayıs-Haziran 1964), s.27.

[268] V. Yurtçı, "Milli Türkistan Davası Kremil Sarayında "Qanlı Sarob (Serab)"", s.26.

Kanlı Serap'ın içerdiği bilgilerin dayanağı olarak; MTBK'nın kâtipliğini yapan ve Veli Kayum-Han'ı yakından tanıyan bir isim olan Karimi gösterilmiş; radyo yayınlarında ve gazetelerde Karimi'nin canlı şahit olduğu belirtilmiştir. Eserde; Karimi'nin hariçteki milliyetçilerden bezdiği için onlardan ayrılıp Amerika'ya giderek oradaki SSCB konsolosluğuna gittiği, hariçteki kişilerin tüm sırlarını bildiği üzerinde durularak onun şahitliği güçlendirilmeye çalışılmıştır. Veli Kayum-Han ise Karimi'nin 1942 yılında MTBK'da sadece 4-5 ay kadar kâtiplik yaptıktan sonra İtalya'ya giderek kendi mesleği olan doktorluğu yaptığını, oradan Amerika'ya gittiğini, sonrasında da yurduna geri döndüğünü belirterek Karimi'nin MTBK ve Veli Kayum-Han'a karşı canlı şahitlik yapacak kadar geçmişi olmadığını belirtmiştir.[269]

Bahsedilen tiyatro eserleri dışında; 1965 yılında MTBK'nın faaliyetlerine karşı E. Arbenov ve L. Nikolayev tarafından yazılan, Mustafa Çokay ve Veli Kayum-Han'ın faaliyetlerine değinen Feniks[270] romanına dayandırılarak bir film çekilmeye başlanmıştır.[271] Bu filmin ismini Ahat Andican *Finiks* olarak belirtmişse de bu bilginin yanlış olduğunu filmin künyesine ulaştığımızda anlamak mümkün oldu.[272] Ravil Baytrov yönetmenliğinde çekilen ve 1967 yılında gösterime giren filmin adı "Yirmi Altıncıyı Vurmasınlar"dır.[273]

1958 yılında SSCB tarafından diğer ülkelerde yaşayan vatandaşlar ile de iletişim sağlamak amacıyla Yabancı Ülkelerle Dostluk ve Kültür İlişkileri Kurma Cemiyeti (kısaca Dostluk Cemiyeti) kurulmuştur. Daha sonra 1960 yılında bu cemiyetle bağlantılı olarak Vatandaş Radyosu adı ile bir program başlatılmıştır.[274] Türkistan'daki beş Sovyet Cumhuriyeti'nde de Dostluk Cemiyeti'nin şubeleri açılmıştır. Özbekistan şubesi 29 Haziran 1961 tarihinde cemiyetin faaliyete geçirilmiştir.[275] 1968 yılının Eylül

---

[269] V. Yurtçı, "Milli Türkistan Davası Kremil Sarayında "Qanlı Sarob (Serab)"", s. 27-28.

[270] Feniks veya İngilizce yazımı ile Phoenix, Anka kuşu anlamına gelmektedir. Biz kitap kapağında yazan şekli ile Feniks olarak bahsettik.

[271] V. Kajum-Han, "Türkistan Milli Hareketi Sovet Matbuatında", *Milli Türkistan*, XIII/112A (Ocak-Şubat 1966), s. 3.

[272] Andican, *a.g.e.*, s. 656. Ahat Andican, film adı konusunda kaynak olarak Veli Kayum-Han'ın "Türkistan Milli Hareketi Sovet Matbuatında" isimli makalesini kaynak göstermiştir. Ancak bu makalede Veli Kayum-Han filmin isminin Finiks olduğundan bahsetmez, filmin bu romana dayandırılarak çekildiğinden bahsederek filmin ismi konusunda herhangi bir bilgi vermemiştir.

[273] Filmin orijinal adı: в 26-го не стрелят (V 26-vo Nye Ctrelyat). Filmin künyesi için bkz. http://www.citwf.com/film367845.html (Erişim Tarihi: 05. 10. 2017).

[274] Andican, *a.g.e.,* s. 655.

[275] V. Kajum-Khan, *Şum Ala Kargalar*, Milli Türkistan Birlik Komitesi Türkistan Ahbarat Bürosu, Düsseldorf 1985, s. 3.

ayından itibaren ise Taşkent'te *Aydın* gazetesi çıkarılmaya başlanmıştır. Gazete, Latin ve Arap alfabesi ile Özbek dilinde iki şekilde çıkarılmıştır. SSCB destekli bu gazetede Türkistan halkına yönelik dikkat çekici haberler yayınlanmış olsa da asıl amaç Türkistanlıların milli mücadelesini sahte makaleler, eserler yayınlayarak baltalamaktır.[276] Ayrıca bu gazete; Türkiye, Almanya, Suriye, ABD, Mısır, Suudi Arabistan, Ürdün, Hindistan, Afganistan, Pakistan gibi Türkistanlıların bulunduğu ülkelere de dağıtılmıştır.[277] Dostluk Cemiyetleri ve bu cemiyetler kapsamında çıkan gazeteler aracılığıyla da SSCB propagandaları etkili olmuştur.

b) ***Düzenlenen Suikast Girişimleri***

Veli Kayum-Han, savaş döneminde karşı karşıya kaldığı suikastlarla savaş sonrası dönemde de karşılaşmıştır. Öncelikle II. Dünya Savaşı döneminde SSCB'den Almanlara geçen pek çok esir, savaşın bitmesi ile ya başka ülkelere giderek hayatlarına devam etmiş ya da ülkelerine dönmüşlerdir. Bir de Almanya'da kalanlar olmuştur ki bunların arasında SSCB casusu olanların olduğu ortaya çıkmıştır. Bu casuslar içinde Veli Kayum-Han'ı öldürmek için MTBK'ya sızanlar olmuştur. Sibgat adında bir Tatar bu casuslardan birisi olmuştur. Sibgat, öncelikle Veli Kayum-Han'ın güvenini kazanarak MTBK içinde bazı görevlerde yer almıştır. Asıl amacı Veli Kayum-Han'ı öldürmek olan Sibgat bunu gerçekleştirmemiş ve kendini vurarak intihar etmiştir. Onun, Veli Kayum-Han'ı neden öldürmediğine dair ise herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.[278]

Baymirza Hayit'in Zuhuriddin Türkistani'ye göndermiş olduğu 15.03.1955 tarihli mektupta; 3 Mart 1955 tarihinde SSCB tarafından Batı Almanya'ya gönderilen bir casusun Veli Kayum-Han'ın evinde yakalandığı belirtilmektedir. Bu casus, Veli Kayum-Han'ın yaşadığı dairenin alt katını tutarak ona suikast düzenlemeyi planlamışsa da Alman polislerince yakalanarak buna engel olunmuştur.[279]

Veli Kayum-Han'ın Zuhuriddin Türkistani'ye gönderdiği bir mektupta da, yine bir Sovyet casusunun peşinde olduğundan ve evinde yakalanan bir casustan bahsetmiştir. Tarihi belli olmayan ancak yüksek ihtimalle 1957 yılına ait olan bu

[276] A. Homidcan, "Aydın Gazetesi Hakkında", *Milli Türkistan*, XVI/126 A (Ocak-Nisan 1969), s. 30-31.

[277] Andican, *a.g.e*., s. 657.

[278] Türkistani, *a.g.e.,* s. 104.

[279] Türkistani, *a.g.e*., s. 181.

mektupla, Veli Kayum-Han'ın o gün Bonn'a gittiği için evde olmadığını ve bu sayede bu suikasttan kurtulduğunu anlıyoruz.[280]

1.4. Özel Hayatı ve Ölümü

Veli Kayum-Han, 1950 yılında iktisatçı ve öğretmen olan Eva Hanım[281] ile evlenmiştir.[282] Eşinin Türkistan hakkındaki çalışmaları konusunda kendisini her zaman desteklediğini ve eşinin de Türkistan hakkında oldukça bilgili olduğunu belirtmiştir. Veli Kayum-Han'ın Bibi Sabira [Sabire] adında bir kızı vardır.[283] Kendisi yaşamına Almanya'da devam etmektedir.

Veli Kayum-Han'ın geçimini nasıl sağladığı da merak edilen konulardan olmuştur. Kendisine bu şekilde bir soru yöneltildiğinde, "Avrupa'da iken herhangi bir ülkenin/devletin fırkası altında çalışmadığım için bana herhangi bir emeklilik maaşı verilmiyor. Türkistan Lejyonu'nu kurduğumuz dönemde kendi bütçemiz vardı. Bu bütçeyle birlikte özel sektörlerde çalışarak kendi hayatımı sürdürdüm" demiştir.[284] Bu konuda, başka bir kaynakta rastlanan bilgilere göre de von Mende savaştan sonraki dönemlerde yıllık olarak Veli Kayum-Han'a 3600 Mark ödemiştir.[285] 1961 yılından itibaren ise von Mende Almanya için daha önce yapmış olduğu hizmetlerin takdiri olarak Veli Kayum-Han'a 450 Mark aylık bağlatmıştır.[286] Ancak bu bilgilere başka kaynaklarda rastlamadığımız için doğruluğuna şüphe ile yaklaşmaktayız. Veli Kayum-Han'ın Almanya'da okulunu bitirdiği tarihlerde de gazetecilik alanında yaptığı çalışmalar hatırlanırsa eğer onun savaştan sonra da bu şekilde geçimini sürdürmüş olabileceğine kanaat getirebiliriz. Nitekim kendisi de komite ve dergi çalışmalarının dışında yayıncı olarak görev yaptığını belirtmiştir. Örneğin, 1959 yılında yazmış olduğu bir mektupta Alman gazetesi *Agenturis*'te çalıştığını ve Türkistan mücadelesi ile ilgili

---

[280] Türkistani, *a.g.e.*, s. 232.

[281] Çağatay Koçar ile 27.12.2017 tarihinde yaptığım telefon görüşmesi vesilesi ile edindiğim bilgiye göre; Eva Kayum-Han 8 Ekim 2017 tarihinde vefat etmiştir.

[282] İSAM Arşiv araştırmalarım sonucunda Abdulvahap İshak Oktay ve eşine Ruth Kayum-Han tarafından mektup yazıldığına rastladım. Ruth Hanım'ın Veli Kayum-Han'ın ilk eşi olduğu bilgisini Çağatay Koçar vasıtasıyla edindim.

[283] Veli Kayum-Han ile 23.09.1990 tarihinde yapılan mülakattan, (https://www.youtube.com/watch?v=Otoc7okm_tg, Erişim Tarihi: 22.12.2016.)

[284] Veli Kayum-Han ile 23.09.1990 tarihinde yapılan mülakattan, (https://www.youtube.com/watch?v=FQ60Bnd2pKc, Erişim Tarihi: 22.12.2016.)

[285] Ian Johnson, *Münih'te Bir Cami*, çev: Serhat Ataman, Mikado Yayınları, İstanbul 2012, s. 66.

[286] Johnson, *a.g.e.*, s. 155.

makaleler yayınladığını belirtmiştir.[287] Farklı bir kaynakta ise birçok Alman ve Amerikan radyo-televizyon kuruluşunda bilimsel konularda metin yazarı olarak çalıştığından bahsetmiştir.[288] Baymirza Hayit'in bilgilerine göre de o, hayatının sonuna kadar ABN teşkilatına bağlı Halklar Şurası"nın başkanlığını yapmış, bu görevi 40 yıl süre ile büyük bir fedakarlıkla yürütmeye çalışmıştır.[289]

Veli Kayum-Han, 1991 yılında Özbekistan'ın bağımsızlığını ilan ettiği dönem içinde ağır bir hastalık geçirmiştir.[290] Kendisi ile yapılan mülakatta; vatanını çok özlediğini dile getirmiş, vatanının bağımsızlığını kazandıktan sonra küçük bir köyde ev yaptırmak ve orada hayatını geçirmek istediğini belirtmişse de ne yazık ki bu hayalini gerçekleştirememiştir.[291]

Veli Kayum-Han, 13 Ağustos 1993 tarihinde Düsseldorf'ta vefat etmiştir. Naaşı, 20 Ağustos 1993'te Münih'teki Waldfriedhof Mezarlığı'nın Müslüman bölümüne defnedilmiştir.[292]

[287] Türkistani, *a.g.e.*, s. 278.

[288] Özay, *a.g.m.*, s. XIII-XIV.

[289] Hayit, "Türkistan Milli İstiklal Güneşinin Meşalesi Veli Kayyum Han ATA", s.38.

[290] Türkistani, *a.g.e.*, s. 267.

[291] Veli Kayum-Han ile 23.09.1990 tarihinde yapılan mülakattan, https://www.youtube.com/watch?v=FQ60Bnd2pKc, (Erişim Tarihi: 22.12.2016.)

[292] Hayit, "Türkistan Milli İstiklal Güneşinin Meşalesi Veli Kayyum Han ATA", s.38.

İKİNCİ BÖLÜM

VELİ KAYUM-HAN'IN FİKİRLERİ

Bu bölümde Veli Kayum-Han'ın yazmış olduğu makale ve kitapçıkları ele alarak onun görüşlerine zemin oluşturan fikirleri analiz etmeye çalışacağız. Veli Kayum-Han'ın Türkistan için etmiş olduğu mücadelede yayın faaliyetleri oldukça önemli bir yer turmaktadır. O, yayın faaliyetleri aracılığıyla Türkistan'da var olan sömürgecilik faaliyetlerini tüm dünyaya bildirmek istemiştir.

Öğrencilik yıllarının ardından gazetecilik alanında çalışan, savaş döneminde dergi ve gazete yayınlayan ve savaş sonrasında da yine kendi çıkardığı dergi ve başka kuruluşlar bünyesinde çıkan dergilerle yayın faaliyetlerine devam eden Veli Kayum-Han'ın fikrî dünyasını bize sunan pek çok yayınının bulunduğu bir gerçektir. Kendisinin elbette bizim burada bahsedeceğimiz makalelerinden ve dolayısıyla ortaya çıkan fikirlerinden daha fazlası bulunmaktadır.

2.1. Veli Kayum-Han'ın Yayın Faaliyetleri

II. Dünya Savaşı öncesi dönemde Almanya'daki eğitimini tamamlamamasının ardından gazetecilik alanında çalışmaya başlayan Veli Kayum-Han; Nazilerin iktidara gelmesiyle SSCB hakkında bilgi toplamak için açılan kuruluşların faaliyete geçmesiyle Türkistan hakkında makaleler yazmıştır. O; iki haftada bir Türkistan meselesi ile ilgili makaleler ele alarak bunları özellikle Alman general ve subaylara okuduğunu; Türkistanlı gençlerin Rus hükümetince hor görüldüğünü ve bu gençlere Alman hükümetinin de kötü davranmaması için yazılar yazdığını ve bunları üniversitelere, dış işleri ile ilgili kurumlara, tüm uluslararası kuruluşlara vermeye çalıştığını belirtmiştir. Ne yazık ki söz konusu Almanca makalelerine erişemediğimiz Veli Kayum-Han'ın bu yazılarına çalışmamızda yer vermemiz mümkün olmamıştır.[293]

II. Dünya Savaşı döneminde etkinliği artan ve Milli Türkistan Birlik Komitesi'ni kuran Veli Kayum-Han'ın fikri hayatı konusunda faydalanabileceğimiz en önemli kaynaklar da bu döneme aittir. MTBK bünyesinde Veli Kayum-Han tarafından çıkarılan *Milli Türkistan* ve *Milliy Edebiyat* dergisi, *Yangi Türkistan* gazetesi bizim için önemlidir.

---

[293] Veli Kayum-Han ile 23.09.1990 tarihinde yapılan mülakattan, https://www.youtube.com/watch?v=FQ60Bnd2pKc, (Erişim Tarihi: 22.12.2016).

Milli Türkistan Birlik Komitesi'nin yayın organı olarak 15 Haziran 1942'de çıkmaya başlayan ve yayın hayatını çeşitli aralıklarla 1975 yılına kadar sürdüren ve toplamda 134 sayı çıkan *Milli Türkistan* dergisidir. Dergiyi çıkaran kişi ve derginin başyazarı olması nedeniyle Veli Kayum-Han bu dergide pek çok konu üzerine makale yayınlamıştır. Dergide; J., V. Jurtçi, V. Kayum-Han, Veli Kajum-Han, V. Kayyum Han, V. Y., V. Z., Veli Kajum-Xan, V. Kajum-Xan, V. Kajum, Veli Kajum-Chan, V. K. Jurtçi, V. Yurtçi, V. K.-H, V. K. Han, Türkistan Milli Qomitasının Prezidenti gibi isimler kullanarak makalelerini yayınlamıştır.[294] Elde ettiğimiz başka bir bilgiye göre Veli Kayum-Han *Milli Türkistan* dergisindeki makalelerinde A. Taşkentli ve Dost mahlaslarını da kullanmıştır.[295]

Veli Kayum-Han'ın *Milli Türkistan* dergisinde yazmış olduğu makalelerde özellikle Türkistan milli birliği ve tam bağımsız bir Türkistan vurgusu göze çarpmaktadır. SSCB'nin siyasi ve iktisadi alanlarda etkin olması; Rus dilinin etkinliğinin arttırılması, dini olarak tüm inançların yok edilmesi ve ateizmin yerleştirilmek istenmesi; edebiyat, tarih, sanat gibi kültürel alanlarda Türkistanlılara engel konması ve SSCB tarzının yerleştirilmek istenmesi gibi konularda makaleleri yoğunlaşmıştır. SSCB'nin Türkistan üzerindeki sömürgecilik faaliyetleri ve Türkistanlıların bu faaliyetler karşısında göstermiş olduğu mücadeleleri ele aldığı makaleler dışında; SSCB'nin kendisine ve MTBK'ya yönelik propagandalarını içeren çalışmalara cevap niteliğinde makaleler yazmıştır. Doğu Türkistan'da Çin'in faaliyetleri üzerine de makaleler yazan Veli Kayum-Han ayrıca dergide; Mustafa Çokay, Münevver Kari, Batu, Ali Şir Nevai, Gerhard von Mende ve Abdulvahap Oktay'ın biyografilerini de kaleme almıştır.

Veli Kayum-Han tarafından yayınlanan bir diğer dergi de *Milliy Edebiyat* [Milli Edebiyat]'tır. Dergi; Ocak 1943'te Berlin'de yayın hayatına başlamıştır. Derginin yayıncısı ve başyazarı olarak Veli Kayum-Han'ı, redaktörü olarak ise Qobızcı Qorgıt'ı görmekteyiz. Derginin dili, Türkistan ortak dili olarak bilinen "Türkistanca"dır. Bu dergi Nisan 1945 yılına kadar devam etmiştir. Kesin olarak kaç sayı çıktığı bilinmemekle birlikte, bu konuda 10 sayı[296] ve 28 sayı çıktığının tahmin edildiğine

[294] Çalışmamızın giriş kısmında da belirttiğimiz gibi *Milli Türkistan* dergisi daha önce tez olarak çalışılmış, bu tez kitap olarak da yayınlanmıştır. Bu çalışma bize, Veli Kayum-Han'ın kullandığı takma isimleri bilme konusunda oldukça kolaylık sağlamıştır. Bkz. Nurgül Uzunel, *"Milli Türkistan: Türkistanlı Muhacirlerin Avrupa'daki Dergisi 1942-1975,* Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı, İstanbul 2016.

[295] Araştırmacı-yazar Çağatay Koçar ile 21.04.2017 tarihinde yaptığım kişisel görüşme.

[296] Ahat Andican, *a.g.e.*, s. 890.

dair[297] iki farklı görüşe rastladık. Dergi, eğer her ay düzenli olarak çıkmışsa 28 sayı olarak çıktığı söylenebilir. Fakat yayın hayatına düzenli devam edip etmediğini bilemediğimiz için bu bilgilerimiz tahminden öteye gidememektedir. Bu dergide Veli Kayum-Han'ın toplam kaç makale yazdığı konusunda bir bilgimiz olmamakla birlikte, üç makalesine erişebildik.

Yangi Türkistan [Yeni Türkistan] gazetesi O.K.W. (Alman Genelkurmay Karargâhı) ve MTBK lideri Veli Kayum-Han tarafından haftalık olarak 3 Mart 1943 tarihinde yayın hayatına başlamıştır. Gazetenin baş muharriri, Abil Zavqiy (Veli Zünnun)'dır. Dil bakımından gazete, *Milli Türkistan* dergisi ile aynıdır. Bu gazete; savaş meydanındaki Türkistanlı askerlere dünyada olup bitenler hakkında bilgi vermeyi amaçlamıştır. Ayrıca askerlerin savaş meydanlarındaki mücadelelerini ve hatıralarını da yayınlamıştır.[298]

Gazetenin ne kadar yayınlandığı konusunda farklı bilgiler bulunmaktadır. Rastladığımız bilgiler, gazetenin 1945 yılına kadar yayın hayatını sürdürdüğü yönündedir, fakat kaç sayı çıktığına dair bilgimiz yoktur.[299] Ancak A. Zavqiy'in *Milli Türkistan* dergisine 1964 yılında yazmış olduğu makalede "*Yeni Türkistan*'ın 125. sayısı çıktı" şeklindeki ifadesinden anladığımız kadarıyla gazete savaştan sonra da çıkmaya devam etmiştir.[300] Biz ne yazık ki bu gazetenin herhangi bir sayısına ulaşamadık.

II. Dünya Savaşı'nın ardından Veli Kayum-Han'ın yayın faaliyetleri zaman zaman duraklama dönemi geçirmiş olsa da bu dönemde de yine *Milli Türkistan* dergisi en önemli kaynak olmuştur. Ayrıca bu dönemde dergiye ek olarak Veli Kayum-Han tarafından yazılan kitapçıklar da bu bölümde ele alınacaktır.

Savaş sonrası dönemde Ukraynalı milliyetçiler tarafından kurulan ve anti-Bolşevik bir teşkilat olan ABN bünyesinde 1950 yılının Şubat ayında İngilizlerin desteği ile Münih'te yayınlanmaya başlanan *ABN Correspondence* dergisinde de Veli Kayum-Han'a ait makaleler vardır. Derginin tüm sayılarına ulaşamamakla birlikte, ulaşabildiğimiz sayılar içinde Veli Kayum-Han'ın 27 makalesine rastladık. Veli Kayum-Han ismi dergide; Veli Kajum Chan, V. Kayum-Khan ve V. Kajum-Khan olarak geçmektedir. Ayrıca bu dergide Veli Kayum-Han ile yapılan röportajlara, kendisi

[297] Çağatay Koçar, "Milli Türkistan Komitesi'nin Yayınları", s. 110.

[298] A. Zavqiy, "Yangi Türkistan", *Milli Türkistan*, XI/100, (Ocak-Şubat 1964), s. 23.

[299] Çağatay Koçar, "Milli Türkistan Komitesi'nin Yayınları", s. 111.

[300] A. Zavqiy, "Yangi Türkistan", s. 24.

hakkında haberlere ve fotoğraflara da rastlamak mümkün olmuştur. Veli Kayum-Han'ın *ABN-Correspondence* dergisindeki makaleleri; konu bakımından *Milli Türkistan* dergisindeki makaleleri ile örtüşmektedir. Rus emperyalizmi, SSCB'nin İslamiyet konusundaki politikaları, Asya ve Afrika'daki Sovyet ajanları, Türkistanlı aydınların komünizme bakış açısı gibi konuları ele almıştır.

2.2. Veli Kayum-Han'ın Makalelerinde Ele Aldığı Konular

2.2.1. Biyografi, Hatıra ve Anma Yazıları

Veli Kayum-Han'ın Türkistan'ın ilmi ve siyasi bağımsızlığı yolunda çalışan isimler ve onların çalışmaları hakkında *Milli Türkistan* dergisinde yazıları bulunmaktadır. Kronolojik olarak baktığımızda; derginin ilk sayısında karşımıza Mustafa Çokay'ın biyografisi çıkmaktadır. Çalışmamızın ilk bölümünde kaynaklarda onun, Çokay'ın ölümünden sorumlu tutulduğuna dair bilgilerden ve bu konuda yapılan propagandalardan bahsetmiştik. Mustafa Çokay'ı bir de Veli Kayum-Han'ın kaleminden görebilmek adına bu makaleleri bizim için değerlidir.

Çokay üzerine yazılan ilk makalede; 27 Aralık 1941 tarihinde vefat etmiş olan Çokay'ın hayatı hakkında bilgilere, Türkistan'ın bağımsızlığı konusunda düşüncelerine ve Veli Kayum-Han'ın Çokay ile geçirmiş olduğu son günlere dair hatıralarına rastlamak mümkündür.[301] Makale "Türkistan ülkesinin büyük oğlu, en mücadeleci Türkistan istiklalcisi, yurdumuzun yetiştirdiği bir gül olan Mustafa Çokayoğlu 1889 yılında Akmescit (şimdiki Kızıl Orda)'te doğdu, 27 Aralık 1941'de akşam saat 6'da Berlin'de vefat etti" sözleri ile başlamaktadır. Makalenin devamında Veli Kayum-Han; Çokay'ın otuz yıllık siyasi hayatında Türkistan milli bağımsızlığı için mücadele ettiği ve onun Türkistan'ın istiklalini gerçekten yürekten isteyerek bu yolda tüm ömrü boyunca durmadan yorulmadan çalıştığını belirtmiştir. Beklenmedik bir vakitte vefat eden Çokay'ın her zaman her bir vatandaşı ile bir baba gibi ilgilendiğinden bahseden Veli Kayum-Han, Çokay'ın bütün Türkistan'ın reisi olduğunu ve yaşamının son dakikalarında dahi "Oğlum birlik için mücadele ediniz, birleşiniz, yolunuz ağır, güçlerinizi toplayın bunu unutmayın." diyerek elini sıktığından bahsetmiştir. Çokay'ın Türkistanlılar için önemli siyasi yollar gösterdiğinden ve Türkistanlıların da bu yolda gitmeye bir ağızdan söz verdiğini eklemiştir.

[301] Veli Kajum-Xan, "Çoqay Oqli Mustafa", *Milli Türkistan*, I/1 A (15 İjün [Haziran] 1942), s. 2-6.

Kasım 1941'de Türkistanlı esirlerin durumlarını görmek amacıyla gittikleri Tschenstochau [Çenstohau] kampında tif (tifüs) hastalığının yaygınlığı nedeniyle karantinaya alındıklarını ve burada kaldıkları süre boyunca Çokay'ın Türkistan meselesi hakkında sohbetler ettiğini belirten Veli Kayum-Han onun kendisine söylediği şu sözleri de eklemiştir: "Türkistan şimdi kurtulur, böyle milli Türkistan yiğitleri varken Türkistan şimdi Rusya elinde kalmaz ve unutmayın ki esir düşen Türkistan yiğitlerini her açıdan terbiye etmek, bunları müdafaa etmek en büyük ve en önemli meselelerden birisidir. Yolumuz bir ve bunu her bir Türkistanlı bilmeli. Yapılan hatalar yeniden yapılmasın; bir olunuz, birlikte gidiniz." [302]

Veli Kayum-Han; "Mustafa Çokayoğlu aramızdan ayrıldı. Şimdi Mustafa Bey'in aramızda yokluğu Türkistanlılar için ağır bir durum ve 27 Aralık bizim için büyük matem günüdür. Büyük Mustafa Bey dileğine erişemedi, yurdunun istiklalini göremedi. Lakin biz Türkistanlılar Büyük Mustafa Bey'in ümidini yerine getireceğiz. Kulağımıza koyduğu sözleri unutmayacağız. Bir olup, birlikte yürüyüp, yurdumuzu azat edeceğiz. Mustafa Çokayoğlu, 2 Ocak 1942 saat 12.00'de büyük katılımlar ile Berlin'deki Türk-Müslüman mezarlığına gömüldü. Biz Türkistan yiğitleri kıymetli Mustafa Bey'i hiçbir zaman unutmayacağız, onun verdiği öğütleri kıymetli bir tac gibi saklayacağız. Mustafa Bey uzun uykuya gitmiş olsa da bizim içimizde ve bizimle birliktedir."[303] diyerek makalesini tamamlamıştır.

Mustafa Çokay hakkında bir diğer makale; II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Almanya'nın tüm Rusya halklarının siyasi muhacirlerini hapse alması sonucunda Veli Kayum-Han ve Mustafa Çokay'ın da hapse atılması ve sonrasında bu iki ismin bir araya gelmesi üzerine gelişen olayların anlatıldığı bir hatıra yazısıdır.[304] Veli Kayum-Han, hapisten kurtulmasının ardından dostlarının ve von Mende'nin yardımı ile Mustafa Çokay'ı hapisten kurtarmıştır. Bu süreçten sonra ikili önce Paris'te bir araya gelmiş, ardından 1941 Temmuz ayının ortalarında Berlin'e giderek birlikte hareket etmişlerdir. "Berlin'deki vaziyete göre hazırlıklar yapılmaya başlandı" diyen Veli Kayum-Han'ın bu cümlesinden anladığımıza göre savaşın gidişatı bu iki ismin çalışmalarını belirleyen unsur olmuştur. Nitekim Türkistanlıların Almanlara esir düşmesi ile bu iki isim önce

[302] Veli Kajum-Xan, "Çoqay Oqli Mustafa", s. 2-4

[303] Veli Kajum-Xan, "Çoqay Oqli Mustafa", s. 6

[304] V. Kayyum-Han, "Mustafa Coqajni Eslas" (Hatira Daftardan) [Mustafa Çokay'ı Anma], *Milli Türkistan*, II/70-71 A (Mart 1951), s. 22-27.

esirlerin durumunu öğrenebilmek, sonrasında ise esirleri kamplardan kurtarabilmek için çalışmalara başlamıştır. Esirlerin durumunu görmek amacıyla; Mustafa Çokay Almanya Hannover'de Kafkasyalılar ile Veli Kayum-Han ise Lehistan Suvalki'de bir Alman subayı ile görüşmüştür. Bu görüşmelerin ardından Mustafa Çokay gitmiş olduğu esir kampında Türkistanlıların olmadığını söylemiştir. Veli Kayum-Han ise Suvalki'de acı bir manzara ile karşılaşmış, 15-60 yaş arası 30-40.000 kadar Türkistanlının burada esir olduğunu görmüştür. Sonrasında Ebenrode ve Scherwind kamplarını da dolaşan Veli Kayum-Han ardından Berlin'e dönmüş, durumu Çokay ve diğer halkların temsilcilerine bildirmiştir. Böylece esirlere yardım edilmesi için çareler aranmaya başlanmıştır.

Öncelikle esirlerin durumunun araştırılması için Profesör von Mende'nin de yardımı ile oluşturulan bir komisyon, esir kamplarına ziyaretler gerçekleştirmiştir. Kafkasyalılar, İdil-Urallılar, Mustafa Çokay ve Veli Kayum-Han'dan oluşan komisyon Suvalki'de bulunan esir kampına gitmiş, durumun iç açıcı olmadığı teyit edilmiştir. Sonrasında ise Çokay ve komisyonda bulunan diğer isimler, Kasım ayının sonunda Tschenstochau'daki esir kampına gitmiştir. Burada; esirler için maddi manevi yardım alabilmek ve onların esir kamplarından kurtarılarak tarım işlerinde çalışmalarını sağlamak amacıyla esirlerin listesinin çıkarılması amaçlanmıştır.

Veli Kayum-Han, önemli işlerini halletmek için Berlin'de kaldığını ve bu kamp ziyaretine sonradan komisyon başkanı Kulimsirab'ın göndermiş olduğu bir telgraf üzerine katıldığını belirtmiştir. Veli Kayum-Han, Türkistanlı esirlerin sayısının çok olması nedeniyle kamp yerine Çokay'a yardım etmesi amacıyla çağrılmıştır. Ertesi gün Veli Kayum-Han ve Mustafa Çokay Türkistanlıların listesini çıkarmak amacıyla kampı ziyaret etmiş, burada doktorlar tifüs salgını nedeniyle kampı terk etmelerini söylemiş ve komisyon üyelerinin hepsi karantinaya alınmıştır. Birkaç gün sonra Çokay'ın baş ağrısı şikâyeti başlamıştır. Yaklaşık iki haftanın ardından komisyon üyeleri Berlin'e getirilmiş; Çokay, 22 Aralık 1941'de hastaneye yatırılmış, Azerbaycan vekili Talat Bey de şikâyetleri nedeniyle başka bir hastaneye yatırılmıştır. Veli Kayum-Han her gün Çokay'ı ziyaret etmek için izin aldığını, 27 Aralık 1941'de vefat eden Çokay'a isteği üzerine ölmeden bir gün önce Kur'an okuduğunu, Çokay'ın ölümü üzerine onun eşine 1945 yılına kadar MTBK'nın maddi ve manevi yardımlarda bulunduğunu belirtmiştir.

Veli Kayum-Han'ın Türkistan mücadelesinde en çok yardımı olan isim şüphesiz ki Gerhard von Mende olmuştur. Veli Kayum-Han, von Mende'nin 16 Aralık 1963'te

vefat etmesi üzerine onunla ilgili bir makale kaleme almıştır.[305] Makalede; öncelikle von Mende'nin eğitimi hakkında bilgiler verilmiştir. Veli Kayum-Han; von Mende ile 28 yıllık bir tanışıklıklarının olduğunu, onunla milli, siyasi, ilmi alanlarda ve Türkistan meseleleri hakkında sohbetler ettiğini belirtmiştir. Von Mende'nin Türkistan meselesi hakkında geniş bir bilgiye sahip olduğunu ve Türkçe, Rusça, İngilizce ve Fransızca'ya hâkim olması nedeniyle Türkistan hakkında yazılan eserleri okuyup değerlendirdiğini söylemiştir. II. Dünya Savaşı'nın başlaması ile aralarındaki bağın güçlendiğini belirten Veli Kayum-Han, bu dönemde von Mende'nin kendilerine oldukça yardımcı olduğunu, milli fikir ve amaçlarını koruduğunu belirtmiştir. Profesör von Mende'nin Sovyet sömürgeciliğinin sona ermesi taraftarı olduğunu ve Rus olmayan halkların bağımsız, milli devletlerini kurmalarından yana olduğunu, Rus General Vlasov'un bölünmez-büyük Rusya talebi karşısında kendilerini savunduğunu söylemiştir. Hapis döneminin ardından von Mende ile tekrar iletişime geçen Veli Kayum-Han, von Mende'nin bu dönemde on Türkistanlı öğrencinin Alman üniversitelerinde okuması konusunda yardımcı olduğunu belirtmiştir. "Mendenin ölümü Rusya hâkimiyetinde olan halklar için büyük kayıptır. Bizler de yakın bir dostumuzdan ayrıldık. Mende, Türkistan'ın ve Türkistanlıların yakın dostuydu. Onun bize ettiği yardımları asla unutmayacağız." diyerek makalesini bitirmiştir.

Özbekistan'ın siyasi simalarından biri olan Akmal İkramov (1898-1938) hakkında yazılan makaleye baktığımızda Veli Kayum-Han, Rusya'da *Pravda* gazetesinde çıkan bir makalenin dikkatini çekmesi üzerine bu yazıyı kaleme almıştır. İkramov, 1936-38 yıllarında Türkistan Sovyet Cumhuriyetleri'nde gerçekleştirilen terörün kurbanlarından olmuştur. *Pravda* gazetesinde onun Stalin tarafından haksız yere öldürüldüğü ve siyasi duruşunda Leninci milli siyasetin varlığı için mücadele ederek Pantürkizm ve Panislamizm'e karşı çıktığı yazılmıştır. Ölümünün üzerinden 26 yıl geçtikten sonra Rusların İkramov hakkında "partimizin sadık evladı, yetişmiş olan milli siyasi erbap idi" şeklinde yazdıklarını aktaran Veli Kayum-Han, 1938 yılında haksız yere önce hapis hayatına sonra da ölüme mahkûm edilen İkramov için sonradan olumlu sözler söylenmesini kabul etmemiştir. Veli Kayum-Han, suçluların böyle yaparak kaçamayacağını ve Türkistanlıların bu katillere ceza verilmesini talep ettiklerini söylemiştir. Öte yandan İkramov'un siyasi bir kişilik olduğunu doğrulamış ancak onun

[305] V. Kajum Han, "Professör Gerhard von Mende Haqqındağı Hatıram" [Profesör Gerhard von Mende Hakkında Hatıram*], Milli Türkistan*, XI/100A (Ocak-Şubat 1964), s. 31-32.

Lenin'i veya Stalin'i desteklemediğini, sadece Türkistan'ın yararları için çalıştığını vurgulamıştır.[306]

Bir başka anma yazısı Özbek şair Mahmud Hadi Batu'nun (1904-1936) hayatını ve Stalin döneminde genç yaşta öldürülmesi hakkında bilgiler içeren ve Batu'nun doğumunun 60. yılı olması üzerine yazılan yazıdır.[307] Makaleyi kısaca özetleyecek olursak: 16 Mayıs 1904 yılında doğan Batu, on üç yaşında iken Türkistan'ın Bolşevik Ruslar tarafından işgal edilmesi ile burada bulunan milli ve dini mektepler kapatılınca yerine açılan Rus mekteplerinde eğitimini sürdürmüştür. 1921 yılında Moskova'da yükseköğrenime başlayan Batu 1927 yılında başarı ile eğitimini tamamlayarak yurduna dönmüştür. Batu, 1925 yılında *Umid uçqunları* [Ümit Uçkunları], 1929'da *Tolqun Tavuşları* [Dalga Sesleri] isimli şiir kitapları yayınlamıştır. Ayrıca o *Alanga* isimli bir dergide çalışarak Latin alfabesinin halk arasında yayılmasında büyük hizmet göstermiştir. 1930'da komünistler Batu'yu Özbekistan eğitim bakanının yardımcısı olarak atamış, ancak Batu istifa ederek Sovyet okullarında milli nitelikli eğitim verilmesi yönünde çalışmıştır. Batu, Stalin ve Stalinciler tarafından 36 yaşında haksız bir şekilde öldürülmüştür.

Veli Kayum-Han'ın "A. Taşkentli" mahlası ile Ali Şir Nevai (1441-1501) üzerine iki makale kaleme aldığı görülmektedir. İlk makalede Ali Şir Nevai'nin hayatı üzerinde durularak şiirlerinden örnekler verilmiştir. Herat'ta doğan Nevai'nin eserlerinde hem Özbek-Türk hem de Fars dilini kullanmasından dolayı iki dilli şair olarak ün kazandığı, 1471-76 yılları arasında vezir olarak çalıştığı, sonrasında vezirliği bırakarak 1483-85 yılları arasında *Hamsa* [Hamse] isimli eserini yazdığı belirtilmiştir.[308]

Ali Şir Nevai hakkında yazdığı ikinci makalede ise Sovyet Rusya'nın Nevai'ye yaklaşımı üzerinde durmuştur. Makaleye göre; Sovyetler kendi menfaatleri için 1936 yılından itibaren Nevai'ye büyük önem vermeye başlamıştır. Bunun için Nevai'nin

[306] Taşkentli, "Akmal İkram Hakkında", *Milli Türkistan*, XI/102 (Mayıs-Haziran 1964), s. 29-32.

[307] Taşkentli, "Batunı Esleb (Şairnin 60 yaşğa tolışı münasebeti bilen)", *Milli Türkistan*, XI/103 A (Temmuz-Ağustos 1964), s. 30-32.

[308] A. Taşkentli, "Büyük ustaz Alişer Navaiy (I)", *Milli Türkistan,* XIII/115 A (Temmuz-Ağustos (Yul-August) 1966), s. 19-21.

büyük bir heykeli dikilmiş, doğum günleri coşku ile kutlanmış, eserlerine büyük önem verilerek vatanperver olarak nitelendirilmiştir.[309]

Veli Kayum-Han'ın bir diğer hatıra yazısı Türkistan'ın istiklali konusunda mücadeleleri ile tanınan Abdulvahap İshakoğlu Oktay[310] (1904-1968) üzerinedir.[311] Makale, Oktay'ın ölümü üzerine yazılmıştır. Makalede Taşkent'te doğmuş olan Oktay'ın aile ve eğitim hayatından bahsedilmiştir. Veli Kayum-Han Oktay'ın ailesi için Türkistan'ın kibar, milliyetçi ve terakkiperver ailelerinden olduğunu, ayrıca kendi ailesi ile Oktay'ın ailesi arasında dostluklar olduğunu belirtmiştir. Eğitimi hakkında ise; onun ilk eğitimini Taşkent'te Ceditçiler tarafından kurulan mektepte tamamladığını, sonrasında 1917 yılında Bakü'ye gittiğini ve 1921-22 yıllarında Buhara Hükümeti'nin eğitim programı ile Almanya'ya gönderildiğini söylemiştir. Almanya'da tıp eğitimi alan Oktay, ayrıca Türkistan'ın milli istiklali adına da çalışmalar yapmış, 1929-39 yılları arasında *Yaş Türkistan* dergisinin idaresinde çalışmış, bu dergide makaleler yayınlamıştır. 1933 yılında Saide Şirahmet ile evlenmiş, 1939 yılında Türkiye'ye yerleşmişlerdir. 1941 yılında İstanbul Aksaray'da özel muayenehanesini açarak mesleğine devam etmiştir. Savaş döneminde de Oktay ile sıkı bir ilişkisi olduğundan bahseden Veli Kayum-Han, onun savaş döneminde Tahir Çağatay ile birlikte Berlin'e gelip istiklal mücadelesi için çalışmayı istediğini ancak bunun gerçekleşemediğini de makalenin son satırlarında belirtmiştir.

14 Ocak 1969'da vefat eden Kudretulla Töre'yi anma vesilesi ile yazılan kısa bir yazıda; Kudretulla Töre'nin Türkistan'ın istiklali için yurtta ve yurt dışında ömrü boyunca mücadele ettiği ve bunların Türkistan milliyetçileri tarafından unutulmayacağı belirtilmektedir.[312]

2.2.2. Türkistan'da Rus İşgali Hakkında

Veli Kayum-Han'ın makalelerinin büyük çoğunluğu Türkistan'ın Rusya tarafından işgal edilme süreci hakkındadır. O, Çarlık döneminde Türkistan'da

[309] A. Taşkentli, "Büyük ustaz Alişer Navaiy (II)", *Milli Türkistan*, XIII/116 A (Eylül-Ekim (September-Oktober) 1966), s. 20-21.

[310] Abdulvahap İshakoğlu Oktay hakkında ayrıntılı bilgiye Prof. Dr. Ahmet Kanlıdere danışmanlığında hazırlanan yüksek lisans tezinden ulaşmak mümkündür. Bkz. Ceren Celasun, *Türkistanlı Aydınlardan Abdulvahap İshakoğlu Oktay (1904-1968): Hayatı ve Eserleri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015.

[311] V. Kayum-Han, "Dr. Oktaynı Esleş" [Dr. Oktay'ı Anma], *Milli Türkistan*, XV/125 A (Ağustos-Aralık (August-Dekabir) 1968), s. 21-22.

[312] Milli Türkistan Birlik Komitası Prezidenti V. Kayum-Han, "Türkistan Mücahıdı Qudratulla Töre'ni Esleş", *Milli Türkistan*, XVI/128 A (Eylül-Aralık (September-Dekabir) 1969), s. 33.

uygulanan politikaların daha sonrasında Sovyetler tarafından arttırılarak devam ettirildiğini ve bu hükümetler arasında bir ayrım olmadığını, aynı siyasi faaliyetleri yürüttüklerini yazılarında vurgulamıştır.

Konunun gidişatı bakımından ilk olarak Rus işgalinden önce Türkistan'ın durumu hakkında Veli Kayum-Han'ın değindiği bilgiler verilmiştir. Ardından Çarlık dönemi ve Sovyet dönemi olarak iki başlık altında inceleyeceğimiz Rus politikaları ve Türkistanlıların bu politikalar karşısındaki durumları hakkında neler yazdığını inceleyeceğiz.

Veli Kayum-Han, Türkistan'ın en eski tarihlerden itibaren sahip olduğu önemin nelerden kaynaklandığı hakkında bize bazı bilgiler sunmuştur. Türkistan'ın siyasi ve coğrafi konumu itibariyle eski dönemlerden itibaren doğu ve batı dünyası arasında köprü görevi gördüğünden bahsederek İpek Yolu'nun önemine değinmiştir.[313] İlim, sanat, ticaret gibi pek çok alandaki zenginliği ile dikkat çeken Türkistan'da medreselerin okumak isteyenler ile dolduğunu hatta uzak şehirlerden de bölgeye okuyucular geldiğini aktarmıştır.[314] Endüstri bölgesi olmayan Türkistan'da tarım ve hayvancılığın önemine de değinen Veli Kayum-Han, Türkistan'da endüstri bölgelerinde var olan kavga, açlık, işçilik, işsiz kalma gibi durumların Türkistan'da olmadığını, tarlaların ürün ile dolu olduğunu ve halkın yemek kaygısı çekmediğini ifade edinmiştir.[315]

Huzur ve zenginlik içinde yaşayan, bir zamanlar medeniyetin öncüsü, bilim ve meslek merkezi olan Türkistan'ın; büyük devletler kurarak büyük âlimler yetiştirdiği üzerinde de durmuştur. Timur dönemi ile önemi artan Türkistan'ın Timur döneminin ardından yavaş yavaş gerilemeye başladığını belirten Veli Kayum-Han, Timur'un ölmesi ile başlayan miras kavgalarının bunda etkili olduğunu ve sonrasında Türkistan'da Rus işgalleri ile karanlık günlerin başladığını yazmıştır.[316]

a) *Çarlık Yönetiminde İzlenen Politikalar*

[313] Veli Kajum-Xan, "Türkistan Millij (Ultcil) Hereketi ve Sovet Rusijenin Bunqa Qarşı Tutqan Joli" [Türkistan Milli (Ulu) Hareketi ve Sovyet Rsya'nın Buna Karşı İzlediği Yol], *Milli Türkistan*, I/2 A (1 Ijül [Temmuz] 1942), s. 1.

[314] V. Kayum-Xan, "Türkistanda orus bolşevizimige qarşı milliy ve diniy hareket" [Türkistan'da Rus-Bolşevizimine Karşı Milli ve Dini Hareket], *Milli Türkistan*, II/17 A (15 Mart 1943), s. 1.

[315] V. Kajum-Chan, "Türkistan xalqı ve kommunizm" [Türkistan Halkı ve Komünizm], *Milli Türkistan*, II/16 A (1 Mart 1943), s.1.

[316] Veli Kajum-Xan, "Türkistan Millij (Ultcil) Hereketi ve Sovet Rusijenin Bunqa Qarşı Tutqan Joli", s. 1.

"Rus hükümeti Türkistan'da milli varlığımızı yok etmek ve milli hareketi bitirmek için pek çok yol izledi" diyen Veli Kayum-Han'ın Çarlık dönemi hakkında sunmuş olduğu bilgilere baktığımızda Rusların Türkistan'da uyguladıkları politikaların neler olduğu üzerinde durulmuştur. Türkistan'da milli varlığın yok edilmeye çalışılması, Rusların bölgedeki pamuk siyaseti ve göç hareketleri ele alınmıştır.

Çar hükümetinden bir bakanın ülkesine Türkistan hakkında verdiği bilgilerde "Türkistan'da gerçekten de Rus Türkistan'ı yaratmak gerek" dediğine dair bir ifadeyi makalesinde bildiren Veli Kayum-Han, bu düşünce ile Türkistan'da milli düşünceye izin verilmediğini, milli edebiyat ve medeniyet ile meşgul olmanın yasaklandığını, milli mekteplerin açılmasının yasaklanarak Rus mekteplerinin açılmaya başlandığını ifade etmiştir.[317]

Rus hükümetinin Türkistan'ı parçalamak ve buradaki birliği bozmak amacıyla bölgeyi; Kaspi, Sirderya, Semerkant, Fergana ve Yedisu vilayeti olarak 5 askeri bölgeye ayırdığını ve Dala Guberniyası (Bozkır Valiliği) ile Buhara-Hive Hanlığı'nın da Ruslar elinde olduğunu yazmıştır. [318]

Veli Kayum-Han'ın Çarlık dönemi ile ilgili olarak üzerinde durmuş olduğu en yoğun konulardan biri Rusların bölgedeki pamuk siyasetidir. Öncelikle Veli Kayum-Han bölgenin Rus işgali öncesindeki tarımı hakkında bilgiler vermiştir. Bu bilgilere göre; Türkistan Rus işgalinden önceki dönemlerde de pamuk ekmekle birlikte aynı zamanda arpa, buğday gibi tahılları ve meyveleri de yetiştirmiştir. Rus işgaline kadar halkın kendine lazım olduğu kadar pamuk ekip, kalanını dış ülkelere sattığını aktaran Veli Kayum-Han; "bir halkın bağımsız yaşayabilmesi için en önemli şeyin tahıl bakımından dış ülkelere bağlı olmamasıdır diyerek" tarımın önemini de vurgulamıştır. Rusların bölgeyi işgal etmesi ile Ruslar, dokumacılık sanayii için kendilerine lazım olan pamuk ihtiyaçlarını Türkistan'dan karşılamak istemiştir. Bu nedenle Rusların izlediği pamuk politikası sonucunda bölgede pamuk üretimi hızla artış göstermiş, Veli Kayum-Han bu durumu oranları ile makalelerinde göstermiştir. 1885'te tüm Türkistan'da ekilen pamuk 50.000 hektar iken 1915 yılında 747.000 hektar pamuk ekildiğine dikkat

[317] Veli Kajum-Xan, "Türkistan Millij (Ultcil) Hereketi ve Sovet Rusijenin Bunqa Qarşı Tutqan Joli", s. 5.

[318] V.K. Han, "Car Rusija va Bolşevik Hükümatining Türkistandağı Siyasatining Birliği" [Çar Rusyası ve Bolşevik Hükümetinin Türkistan'daki Siyasetinin Birliği], *Milli Türkistan*, I/3 A (15 Ijül [Temmuz] 1942), s. 2.

çekmiştir. Öyle ki Türkistan'ın verimli bölgelerinden biri olan Fergana'nın %90'ı sadece pamuk ekimi için ayrılmıştır. [319]

Veli Kayum-Han; Çar hükümeti bakanlarından Krivoşeyn'in Türkistan'da pamuk yerine ekilen diğer ürünlerin Rusya için zararlı olduğu yönündeki fikirlerini bildirerek onun "Türkistan, Rusya için gerekli olan hammaddeleri yetiştirsin" dediğini aktarmıştır.[320] Türkistan'da pamuktan başka şey ekilmemesi yönünde alınan kararlar pamuk dışında herhangi bir ürünün yetiştirilmesini doğal olarak olanaksız kılmış, bu durumda Türkistan'ın tahıl konusunda tamamen Rusya'ya bağlı kalması adına çalışmalar yapılmıştır. Bunun için demiryollarının uzatılması üzerine projeler geliştirilmiştir. Türkistanlılar için lazım olan tahılların demiryolu aracılığı ile Rusya'dan getirilmesinin sağlanması amacıyla; 1897'de Taşkent-Orenburg, 1907'de Türkistan-Sibir demiryolunun Yedisu, Alma Ata ve Taşkent kısmının bitirilmesine karar verilmiştir. Veli Kayum-Han böylece Türkistan'ın; Taşkent-Orenburg, Kaspiy ve Türkistan-Sibirya demiryolları ile üç taraftan Rusya'ya bağlandığını belirtmiştir.[321]

Rus hükümetinin bölgedeki pamuk siyasetinin halkın tahıl konusunda Rusya'ya bağımlı olmasına sebep olduğu gibi hayvancılığa da zarar verdiğini aktaran Veli Kayum-Han, hayvanlar için gerekli yemlerin yetiştirilememesi sonucunda çok sayıda hayvanın öldüğünü yazmıştır. [322]

Ayrıca Çar hükümeti, Türkistan topraklarının bir kısmını kanunlar çıkarak hükümet malı ilan etmiş, Türkistanlıların yerlerini kolhoz ve sovhozlara bölerek kendi eline almış ve kredi sistemi ile de çiftçileri kendilerine bağlamıştır. Çiftçiler borçlarını ödemek için yetiştirdikleri pamuğu pazara getirdiğinde Ruslar pamuğun değerini düşük göstermiş, bu durumda kredi borçlarını ödeyemeyen yerli halk, 1-2 yıldan sonra kendi yerlerinden mahrum edilerek tüm malları elinden alınmıştır. Çar hükümetinin bu siyaseti 1917 yılındaki Rus inkılabına kadar devam ettirilmiş ve çiftçiler oldukça zor günler geçirmiştir.[323] Bu pamuk siyaseti sonucunda neredeyse tamamen Rusya'ya bağımlı kalan Türkistan halkı; 1917 yılında Taşkent-Orenburg demiryolunun

---

[319] V. Kajum-Xan, "Oruslarnin Türkistandaqi Paxta Sijasati" [Ruslar'ın Türkistan'daki Pamuk Siyaseti], *Milli Türkistan*, I/4 A (August [Ağustos] 1942), s. 2-3.

[320] V.K. Han, "Car Rusija va Bolşevik Hükümatining Türkistandağı Siyasatining Birliği", s.6.

[321] V.K. Han, "Car Rusija va Bolşevik Hükümatining Türkistandağı Siyasatining Birliği", s.4-5.

[322] V.K. Han, "Car Rusija va Bolşevik Hükümatining Türkistandağı Siyasatining Birliği", s.3.

[323] V. Kajum-Xan, "Oruslarnin Türkistandaqi Paxta Sijasati", s.3.

kesilmesi[324] sonucunda tahıl sıkıntısında kalmış ve büyük bir açlık sıkıntısı sonucunda 3 milyon kişi ölmüştür. [325]

Veli Kayum-Han, pamuk yetiştiriciliğinin artması ile Rusların bölgeye yerleştirilmesi siyasetinin de hızlandırıldığını ve bunun sonucunda Türkistan'da Rus kültürünün hızla yayılmaya başladığı üzerinde de durmuştur.[326] Çar hükümetinin "mümkün olduğu kadar Türkistan'da Rusları çoğaltmak lazım" kararı ile Ruslar hızla bölgeye göç ettirilmeye başlanmıştır. Rus göçmenler, yerli çiftçilerin ellerinde bulunan verimli arazilerden kovulmaları ile buralara yerleştirilmiştir.[327]

Veli Kayum-Han'ın makalelerinde bahsetmiş olduğu diğer politikalar ise şunlardır: 1895 yılında Türkistanlıların askere alınmasını engelleyici politikalar uygulanmıştır. "Türkistan halklarında hiçbir savaş hissi uyandırmamak gerek" düşüncesiyle halkın silah kullanması yasaklanmıştır.[328] Bir diğer engelleme de dış ülkeler ile iletişim kurulması konusunda yapılmış ve Türkistan'daki durumun bilinmemesi amacıyla alınan kararlar ile Türkistan kapıları dış ülkelere kapatılmıştır.[329]

Bahsedilen bu Rus politikalarına karşı Türkistan halkının nasıl mücadele ettiği konusunda da Veli Kayum-Han'ın makalelerinde, Ceditçilik faaliyetleri ve 1916 tarihinde çıkan isyan hakkında verdiği bilgilere rastlamak mümkündür.

İlk olarak Ceditçilik faaliyetleri üzerine söylediklerini inceleyelim: Milli duyguların bitirilerek Türkistan'ın Ruslaştırılmasını hızlandırmak yönünde atılan adımlardan biri de; milli mektepler yerine Rus mekteplerinin açılarak, Rus dilinin yoğun olduğu dersler vasıtasıyla bu mekteplere gelen çocuklara Rus kültürünü aşılamaktı. Bu mektepleri bitirenleri Ruslar tercüman olarak kullanmıştır. Ruslar ayrıca propagandalarını sürdürmek amacıyla gazeteler çıkarmıştır. 1870 yılından itibaren *Türkistan Vilayetinin Geziti*[330] çıkarılmaya başlanmıştır. Gazete başlangıçta Türkçe

[324] 1917 yılında Rus devrimi sonucunda çıkan karışıklıklar demiryollarının kullanılamamasına sebep olmuştur.

[325] V.K. Han, "Car Rusija va Bolşevik Hükümatining Türkistandağı Siyasatining Birliği", s.5.

[326] V. Kajum-Xan, "Oruslarnin Türkistandaqi Paxta Sijasati", s.2.

[327] V.K. Han, "Car Rusija va Bolşevik Hükümatining Türkistandağı Siyasatining Birliği", s.1 ve 5.

[328] V. Kajum-Xan, "Türkistan Terihi Cagiradi" [Türkistan Tarihi Çağırır], *Milli Türkistan*, I/7 A (15 Oktebir [Ekim] 1942), s. 2.

[329] Veli Kajum-Xan, "Türkistan Millij (Ultcil) Hereketi ve Sovet Rusijenin Bunqa Qarşı Tutqan Joli", s. 5.

[330] *Türkistan Vilayetinin Geziti* ismi ile kaynaklarda rastlanan bu gazete, Türkistan Genel Valisi General von Koufman döneminde (1867-82) çıkarılan Türkistan'ın ilk Türkçe gazetesidir. 1870 yılında Rusça olarak yayınlanan *Turkestanskie Vedomosti* gazetesinin Türkçe eki olan bu gazete 1883 yılına kadar Kazanlı tercümanların idaresinde (Şahmerdan İbrahimov ve H. Çanişov) çıkmış, sonrasında ise 1917'ye kadar Ortodoks misyoner N. P. Ostroumov

olarak çıkarılmış, 1885'te ise bir bölümü Türkistan dilinde bir bölümü Rusça çıkarılmıştır. Ancak Rusların siyasetlerini iyice belirginleştirmesi ile tamamı Rusça olarak çıkmıştır. Gazetede Rusların kültürü ve bu kültürün yüksekliği hakkında propagandalar yapılmıştır.[331]

Rusların bu faaliyetleri karşısında Türkistan gençlerinin çalışmalar başlattığını ve Cedit ismi ile ortaya çıktığını belirten Veli Kayum-Han; Ceditçilerin milli ruhu aşılamak için giriştiği faaliyetlere değinmiştir. Ceditçiler; milli mektepler açmaya ve Türkistan'da milli dil ile gazeteler çıkarmaya başlamışlar, 1908'den 1917'ye kadarki süreçte faaliyetlerini olumlu bir şekilde devam ettirmişlerdir. *Hurşit*, *Nejat*, *Semerkand*, *Terakki* gibi gazeteler çıkarıldığını aktaran Veli Kayum-Han, Çar yönetiminin bunları kapattırdığını ancak Ceditçilerin çalışmalarına yine de devam ettiğini söylemiştir.[332]

Ceditçilerin bir diğer düşmanının da mollalar olduğunu belirten Veli Kayum-Han; Kadimciler[333] adı verilen bu kişiler için "bunlar hakiki İslam kişileri değildiler" demiştir. Gerçek molla olmayan ancak molla sıfatını alan kişilerin Çarlık dönemi ve Rus İnkılabı başında Türkistan halkına çok zarar verdiğini vurgulamıştır. Kadimcilerin "Ceditçiler dine karşıdır, kâfirdir" şeklindeki söylemlerinin ve Ceditçiler ile olan bu mücadelelerinin Rusların işine yaradığını belirten Veli Kayum-Han; Ceditçilerin Türkistan halkının gözünü açmak için hareket ettiğini ve Türkistan istiklali için kişiler yetiştirmek çabasında olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca Ceditçilerin büyük kısmının medreseden çıkan kişiler olduğunu ve İslam'ı tüm manası ile düşünen kişiler olduğunu da eklemiştir.[334] Veli Kayum-Han; Çarlık hükümetinin ardından gelen Bolşevik döneminde Kadimcilerin Ceditçilerin hareketlerini anlayarak birlikte hareket etmeye başladığını ve bu nedenle Ceditçilerin mücadele devrinin 17 yıldan fazla olduğunu da eklemiştir.[335]

1916 İsyanı konusunda ise Veli Kayum-Han'ın fikirleri şunlardır: Çarlık döneminde uygulanan politikalardan birisi de Türkistanlıların askere alınmayarak, silah

---

idaresinde çıkmıştır. Bkz. Ahmet Kanlıdere, "Türkistan'da Çarlık Yönetimi ve Etkileri", *XIX. Yüzyıl Türk Dünyası*, AÖF Yayınları, Eskişehir 2013, s. 176.

[331] V. Kajum-Xan, "Cadidcilar" [Ceditçiler], *Milli Türkistan*, I/10 A (1 Dekabr [Aralık] 1942), s. 1-2.

[332] V. Kajum-Xan, "Cadidcilar", s. 2.

[333] Türkistanlı Ceditçiler ve Kadimciler mücadelesi hakkında bkz. Adeeb Khalid, *The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia*, University of California Press, Berkeley 1998.

[334] V. Kayum-Xan, "Türkistanda Orus Bolşevizimige Qarşı Milliy ve Diniy Hareket", s. 1.; V. Kajum-Xan, "Cadidcilar", s. 3.

[335] V. Kajum-Xan, "Cadidcilar", s. 3.

kullanımlarının da yasaklanması idi. Ancak bu durum 1916 yılında Rus hükümetinin çıkarmış olduğu bir emir ile değişmiş, Türkistanlıların işçi ve asker olarak savaşa alınacağı duyurulmuştur. Rus hükümetinin emrine göre; Türkistan'ın 19 yaşından 31 yaşına kadar olan erkekler savaş için geri hizmetlerde çalışmaları için çağırılmıştır. Türkistanlılar ise bu karara tepki göstererek Rusya için hizmette bulunmayacaklarını, onlar için can vermeyeceklerini söyleyerek isyan başlatmıştır. İsyan; Andican, Taşkent, Semerkant, Yedisu ve Yomud Türkmenleri'nin katılımı ile büyümüş, ancak Türkistanlıların ilmi, siyasi ve teknik hazırlığının yetersizliği bu isyanın Ruslar tarafından bastırılması ile sonuçlanmıştır.[336] Veli Kayum-Han; 1916 isyanı hakkında; "Çar hükümeti ne kadar Türkistanlılar arasında kabilecilik fikrini yaymak, kavga çıkarmak, bozmak için siyaset yürütmüş olsa da, bu siyasetin Türkistanlılara hiçbir tesir vermediğini 1916 isyanı açıkça gösterdi" demiştir.[337]

b) *Sovyet Döneminde İzlenen Politikalar*

Veli Kayum-Han; Çarlık Rusya ile Sovyet Rusya arasında bir fark olmadığını, Sovyet Rusya'nın politikalarının Çarlık Rusya'nın uygulamış olduğu politikaların devamı ve daha da genişletilmiş hali olduğunu sürekli vurgulamıştır. Veli Kayum-Han genel olarak Türkistan'da uygulanan politikalar üzerinde durmuş, bazı makalelerinde az da olsa diğer Rus olmayan halkların durumundan bahsetmiştir.

1917 yılında Ekim İhtilali ile Çar hükümeti yıkılmış ve yerine Vladimir Lenin'in liderliğinde Bolşevikler gelmiştir. Bolşevikler, Çar hükümetinin Türkistan'da uygulamış oldukları siyaseti devam ettirmiştir. "Büyük Rusya" fikri ile sömürgecilik siyaseti Rus olmayan halklar üzerinde şiddetle yürütülmüştür.[338] Veli Kayum-Han bu yeni dönemi, "Türkistanlılar için yeni mücadelelerin başladığı bir dönem" olarak adlandırmıştır. Ayrıca, iktidara gelen Bolşeviklerin "Tüm ezilen halklar şimdiden itibaren özgürdür. Herkes kendi yurduna sahiptir. Dinde, yolda özgürlük! Koloni devri bitti. Sömürgecilik altında ezilen halklara özgürlük güneşi doğdu." sözlerinin gerçek olmadığının Türkistanlılar tarafından çabuk fark edildiğini söylemiştir.[339]

Lenin'in "Rusya halklarının kendi geleceklerini kendileri tayin edebilme" hakkındaki beyanına Türkistanlılarca neden inanılmadığı konusunda da Veli Kayum-

[336] V. Kajum-Xan, "Türkistan Terihi Cagiradi", s. 2-4.

[337] Veli Kajum-Xan, "Türkistan Millij (Ultcil) Hereketi ve Sovet Rusijenin Bunqa Qarşı Tutqan Joli", s. 5.

[338] V. Kayum-Han, "Ruslar Blan Birga İşlamaq Mumkin mi?", s. 3.

[339] Veli Kajum-Xan, "Türkistan Millij (Ultcil) Hereketi ve Sovet Rusijenin Bunqa Qarşı Tutqan Joli", s. 6.

Han bazı yaklaşımlarda bulunmuştur. Lenin'in bir Rus inkılapçısı ve Rus olarak Büyük Rusya İmparatorluğu için izlediği siyasette Türkistan'a ve 1917 yılına kadar Çarlık Rusya yönetimi altında olan tüm Rus olmayan memleketlere büyük bir önemle yaklaştığını ancak bu halkların özgürlüğü ile değil, yeraltı ve yerüstü zenginlikleri ile ilgilendiğini vurgulamıştır. Ayrıca Lenin'in Türkistan ile hiçbir yönden bir bağlılığı olmadığını, onun tamamen Rus topraklarında Rus ruhuna bağlı olan komünizm ideolojisi ile hareket ettiğini ve bunun da Türkistan halkının milli ideoloji ile birbirine zıt olmasından dolayı Türkistanlıların Lenin'in sözlerine inanmadıklarını vurgulamıştır. Bunun sonucunda Türkistanlıların Lenin'in sözlerine kulak asmadığını ve Rus dostu olmayarak kendi yolundan gittiklerini belirtmiştir.[340]

Veli Kayum-Han; Lenin'in "Çarlık Rusya'nın Türkistan'ı ikinci Rusya yapma yönündeki siyaseti"ni izleyerek bunu gerçekleştirme yolunda çalıştığını ve 1918 yılından itibaren bir yandan bağımsız devletlere son vermek için kararlar çıkardığını, bir yandan da cumhuriyet birliğini sağlamak için planlarını harekete geçirdiğini yazmıştır.[341] Lenin'in bu çalışmalarını görebilmek amacıyla Veli Kayum-Han'ın Bolşevik yönetimin ilk dönemlerinde Türkistan'daki durum hakkında yazmış olduklarına bakalım:

Moskova'da Bolşeviklerin iş başına gelmesinden bir ay sonra 10 Aralık 1917 tarihinde Ceditçi aydınlar tarafından Hokand Türkistan Milli Muhtariyeti kurulmuştur. Veli Kayum-Han; milli bir hükümetin varlığı karşısında Türkistanlıların oldukça mutlu olduğunu ancak bu hükümetin Ruslar tarafından acımasız bir şekilde yıkıldığını belirtmiştir.[342] Türkistanlılar Sovyet hükümeti karşısında mücadele etmişse de silah güçlerinin olmaması, askeri düzen içinde hareket edememeleri ve kimseden yardım alamamaları sonucunda başarısız olmuştur. Türkistanlılar, 1918-19 yılında İngilizlerden küçük bir yardım alabilmişse de yeterli olmamıştır.[343]

Lenin; daha sonra Bolşevik Hükümeti'ni güçlendirmeye vakit kazanmak için yumuşak bir siyaset izleyerek, 1918 yılında Taşkent merkezli Türkistan Özerk Sovyet Cumhuriyeti kurulmasını sağlamıştır. Türkistanlılar ise bu cumhuriyete zarar vermiş,

[340] V. Kayum-Han, "Lenin'in Türkistan Siyaseti", *Milli Türkistan*, XVII/129 A (Ocak-Mayıs (Januar-Mai) 1970), s. 4-5.

[341] V. Kayum-Han, "Lenin'in Türkistan Siyaseti", s. 4.

[342] Veli Kajum-Xan, "Türkistan Millij (Ultcil) Hereketi ve Sovet Rusijenin Bunqa Qarşı Tutqan Joli", s. 6.

[343] Veli Kajum-Han, "Türkistan", *Milli Türkistan*, II/69 A (Oktaber-Nojabir [Ekim-Kasım] 1950), s. 12.

bunun karşısında Lenin'e haber verilmiş, Lenin de yardım gönderileceğini bildirmiştir. Veli Kayum-Han bu durumun Lenin'in Türkistan'a karşı izlediği siyaseti açıkça gösterdiğini belirtmiştir. Bu siyasetin sonrasında ise Lenin silah gücü ile Türkistan'daki tüm milli hükümetleri, Buhara Emirliği ve Hive Hanlığı'nı ele geçirmiştir.[344]

Buhara Emirliği ve Hive Hanlığı'nın Sovyet Rusya tarafından işgal edilmesi hakkında Veli Kayum-Han'dan ayrıntılı bilgiler okumak mümkün oldu. Veli Kayum-Han Sovyet hükümetinin "Ekim İhtilali; Buhara Emirliği ve Hive Hanlığı'nda 400 yıl zulüm, azap çeken, ezilen biçareleri özgürleştirdi" şeklindeki söylemlerine dikkat çekerek bunların gerçeği göstermediğini ve bu ihtilalin Rus sömürgeciliğinin yeniden inşa edilmesini sağladığını belirtmiştir.[345]

Hive Hanlığı'na Kızıl Ordu 1917-18'de hücum etti. Hive Hanlığı Kızıl Ordu'yu yenip topraklarından çıkardı. Bundan sonra Moskova 8 Nisan 1919'da Hive Hanlığı ile anlaşma yaparak bağımsızlığını tanıdı. Veli Kayum-Han burada Bolşevik hükümetinin vakit kazanmaya çalıştığını ve hazırlık yaptığını belirtmiştir. Nitekim 25 Ocak 1920'de Kızıl Ordu Hive Hanlığı'nı işgal etmiş, Seyid Abdullah Han Kızıl Ordu eline düşmüş ve Cüneyt Han Kızıl Ordu'ya karşı mücadelesini devam ettirmiştir. 26 Nisan 1920'de Harezm kurultayı yapılmış ve Harezm Halk Cumhuriyeti ilan edilmiştir.[346]

Harezm Halk Cumhuriyeti'nin ilan edilmesi üzerine bu sefer de bu cumhuriyet ile 13 Eylül 1920'de bir dostluk anlaşması yapılmıştır. Bu anlaşma ile Harezm Halk Cumhuriyeti bağımsız ve egemen olarak tanınmış ancak Sovyet hükümeti bu anlaşmaya da ihanet ederek Ekim 1923'te Harezm Halk Cumhuriyeti'ni Harezm Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak ilan etmiştir. 1924 yılında ise Harezm Halk Cumhuriyeti işgal edilerek toprakları Özbekistan SSC'ye bağlanmıştır.[347]

Veli Kayum-Han Sovyet hükümetinin aynı şekilde Buhara Emirliği'ni de işgal ettiğini belirterek Sovyet hükümetinin Buhara Emirliği'ni işgalinin Türkistan halkının isteği ile olduğu şeklindeki yalanlarına açıklık getirmeye çalışmıştır. Veli Kayum-Han "Buhara Emirliği 400 yıldan fazla Türkistan'da yaşayan bağımsız bir devletti. Buhara'daki durumlar, Ceditçiler ve emir arasında olan tartışmalar Türkistan'ın iç

[344] V. Kayum-Han, "Lenin'in Türkistan Siyaseti", s. 5-6.

[345] V. Kajum-Han, "Oktabır İnqılabı ve Türkistan" [Ekim Devrimi ve Türkistan], *Milli Türkistan*, XIV/119 A (Mart-Mayıs (Mart-Mai) 1967), s. 5-6.

[346] V. Kajum-Han, "Oktabır İnqılabı ve Türkistan", s. 5-6.

[347] V. Kajum-Han, "Oktabır İnqılabı ve Türkistan", s. 8.

meselesi idi ve Ruslar bunları bahane ederek Buhara'yı işgal etti" diyerek Buhara'nın işgal edilme sürecine değinmiştir.

Buhara, Ekim İhtilali'nin başında kendisini Çarlık Rusya'nın tesirinden kurtarmış ancak Mart 1918'de Kızıl Ordu Buhara'ya hücum etmiş ve yenilmiştir. Bu işgal sonrasında Sovyet hükümeti, Buhara Emirliği'nin bağımsızlığını tanıdığını içeren bir anlaşma imzalamış ancak Kızıl Ordu bir süre sonra yeniden Buhara'yı işgal ederek 1 Eylül 1920'de Buhara Halk Cumhuriyeti'ni kurmuştur. [348]

Veli Kayum-Han, Buhara Emirliği'nin işgal edilmesi ile ilgili olarak Sovyet gazetelerinde çıkan haberlerden, farklı kitaplarda yazılan bilgilerden örnekler vermiştir.

> "2 Eylül 1920'de 4 günlük şiddetli savaş sonucunda Buhara emirinin silahlı güçleri tarumar edildi. Buhara şehri şanlı Kızıl Ordu ve Buharalı devrimciler tarafından işgal edildi. Registan'da kızıl bayrak dalgalandı. M. V. Frunze Orta Asya'da karşı devrimin yıkılıp, Buhara'da bir Sovyet cumhuriyeti vücuda getirildiğine dair V. I. Lenin'e tebrik telgrafı gönderdi.
>
> 12 Eylül 1920'de V. V. Kuşbiyev Sovyet hâkimiyeti ve Komünist Parti vekili sıfatıyla Buhara'ya geldi. Yine bugün Buhara Halk Cumhuriyeti'nin hükümeti kuruldu, Feyzullah Hocayev başkanlığında bakanlar şurası oluşturuldu.
>
> 6-8 Eylül 1920'de Sitaray-Mohassa [Yazlık Saray] 'da Buhara Halk Cumhuriyeti vekillerinin birinci kurultayı olup, bu kurultaya 2000 delege katıldı. Kurultay, Buhara'da demokratik rejimi ve Sovyet Cumhuriyeti esasına göre kurulduğunu resmileştirdi.
>
> 4 Mart 1921'de Sovyet Rusya ve Buhara Cumhuriyeti arasında ekonomik anlaşma imzalandı.
>
> 20 Aralık 1921 Buhara Kompartiyası'nın ikinci kurultayında Buhara Kompartiyası'nın programı kabul edildi.
>
> 18 Mayıs 1922'de Orta Asya Bürosu oluşturulup, Feyzullah Hocayev Orta Asya Bürosu'na üye oldu.
>
> 23 Eylül 1921'de ikinci dönem toplantısında cumhuriyet anayasası kabul edildi." [349]

Veli Kayum-Han bu gazete haberini paylaşarak Sovyet Rusya'nın adım adım Buhara'yı nasıl işgal ettiğini göstermeye çalışmıştır.[350] İngiliz bilim adamı Gavin Hambly'nin *Orta Asya* isimli eserinden de "1922 yılında Moskova, Buhara Komünist Partisi'ni Rusya Komünist Partisi'ne bağlamış, 1923'te Buhara milli hükümetinin

---

[348] V. Kayum-Han, "Oktabır İnqılabı ve Türkistan(II)" [Ekim Devrimi ve Türkistan II], *Milli Türkistan*, XIV/120 A (Haziran-Ağustos (Yun-August) 1967), s. 3-4.

[349] V. Kayum-Han, "Oktabır İnqılabı ve Türkistan (II)", s. 4.

[350] Veli Kayum-Han bu haberin *Sovyet Özbekistanı* (Taşkent, 26 Ocak 1967) gazetesinden alındığını dipnotlarında belirtmiştir.

üyelerini hapse almıştır" şeklindeki yazılarını paylaşan Veli Kayum-Han, bu hapse alınmaların nedenini "Buhara hükümetinin milli siyaset yürütmesi" olarak göstermiştir.[351] 1924 yılına gelindiğinde ise Buhara Halk Cumhuriyeti işgal edilerek ortadan kaldırılmıştır.

Veli Kayum-Han Sovyet hükümetinin; Hokand Muhtariyeti ve Alaş Orda hükümetlerini, 400 yıldan beri bağımsız yaşayan Buhara Emirliği ve Hive Hanlığı'nı silah gücü ile bitirdiğini ancak Rusların "Kızıl Ordu Han baskısından kurtulmak isteyen Orta Asya halklarına yardımda bulundu" şeklinde hareket ederek tarihi yalanlar yarattıklarını ispat etmeye çalışmıştır.[352]

Rusların yukarıda bahsedilen milli hükümetleri bitirme yönündeki çabaları karşısında Türkistanlılar da Ruslara karşı milli mücadeleyi elden bırakmamıştır. Bunun en büyük örneklerinden birisi Basmacılık adı verilen harekettir. Hokand Milli Muhtariyeti'nin Kızıl Ordu tarafından acımasız bir şekilde bitirilmesinin ardından Türkistanlı gençlerin Türkistan dağlarında toplanarak Sovyet Rusya'ya karşı savaş açması ile Basmacılık faaliyetleri 1918 yılında başlamıştır. Hive ve Buhara'da da Sovyet hükümetinin işgalinin başlaması üzerine Basmacılık hareketi buralara da sıçramıştır.

Bu mücadelecilere Ruslar "Basmacı" adını vermiş ancak bu kişiler sadece Türkistan'ın özgürlüğünü kazanması yönünde hareket etmiştir.[353] Veli Kayum-Han "Basmacılık" adı konusunda; "Ruslar, Türkistan yiğitlerine basmacı adını verdi. Bu dışarıdan gelen düşman Rus halkı, kendi evinin sahibi olan Türkistan yiğitlerine Basmacı diye isim verdi ama kim basmacıdır o iyi bilir" şeklinde bir açıklama yapmıştır. [354]

1920-1921'de Sovyet hükümeti, Rus askerlerini Doğu Buhara'ya yollamış, Türkistan'daki Rus köylülerini, demiryollarında çalışan Rus işçilerini ve askeri teşkilatlarda bulunanları silahlandırarak Hisar Seferi adı ile ortaya çıkmıştır. 15 Şubat 1921'de bu silahlı Ruslar Doğu Buhara tarafına yol almıştır. Veli Kayum-Han, bunların amacının Buhara halkına özgürlük vermek olmadığını, tüm ülkeyi Sovyet hükümeti idaresine sokmak olduğunu belirtmiştir. Sovyet tarihçisi A. Makaşov ise bir

[351] V. Kayum-Han, "Oktabır İnqılabı ve Türkistan (II)" , s. 5.

[352] V. Kajum-Han, "Oktabır İnqılabı ve Türkistan", s. 7

[353] Veli Kajum-Xan, "Türkistan Millij (Ultcil) Hereketi ve Sovet Rusijenin Bunqa Qarşı Tutqan Joli", s.6.

[354] V. Kajum-Xan, "Cadidcilar", s. 4.

makalesinde "emir zulmünden halkı kurtarmak lazımdı, bu yüzden Hisar Seferi düzenlendi" şeklinde yazmıştır.

Enver Paşa bu dönemde Bakü'den Buhara'ya gelerek Basmacılık hareketine katılmış ve "Türkistan için mücadele lazım, kurtuluş için ölümü göze alırsak hem kendimizin hem de bizden sonrakilerin hür ve bahtiyar olmasını temin ederiz" diyerek Türkistanlılara güç vermiştir. Enver Paşa'nın etrafında toplanan 15.000 Basmacı silahlanarak bölgedeki Rusların varlığını tehlikeye sokmuştur. Bunun üzerine Lenin, Buhara'ya yardım amacıyla başkumandan S.S. Kamenevn'i göndermiştir. [355]

1922 yılında Enver Paşa, tüm Türkistanlılar adına Türkistan askerlerinin kumandanı sıfatıyla Lenin'e bir nota vererek Türkistan'ın 14 gün içinde boşaltılmasını emretmiştir. [356] Basmacılık hareketi 1921-23 yıllarında başarılı bir süreç geçirmiş ve Türkistan'ın birçok şehrine hâkim olmuştur. Şir Muhammed Beg önderliğinde 1922 yılında Türkistan-Türk İslam Cumhuriyeti kurulmuş ve Türkistan'ın Rus hükümetinden bağımsız olduğunu ilan etmiştir. Ancak Sovyet hükümeti büyük bir askeri kuvvet ile Basmacılık hareketini bastırmıştır. Veli Kayum-Han, Basmacılık hareketinin tamamen yok edilemediğinin de altını çizerek sonraki yıllara (1930, 1931, 1935 ve 1937 yıllarında) SSCB hükümetine karşı çeşitli isyanların çıktığını belirtmiştir.[357]

Türkistan topraklarında bulunan halkların tümüyle SSCB hükümetine bağlanmasının ardından bölgede uygulanan ilk politika sınırların belirlenmesi üzerine olmuştur. Nitekim 1918-1924 yılları arasında Türkistan'daki milli birliği parçalamak için bazı teşkilatlar kurulmuştur. Askeri Dönüşüm Komiteleri ve Basmacılığa Karşı Türkistan Cephesi Başkumandanlığı gibi teşkilatlar örnek gösterilebilir. En önemlisi ise; Türkistan coğrafyasının şekillenmesi amacıyla kurulan "Turkkomissiya" isimli komisyondur. Yani Sovyet yönetimi "Rusya halklarının kendi geleceklerini kendileri tayin edebilme" hakkındaki beyanına uymamıştır. "Türkistan" adı 1924 yılından itibaren haritadan çıkarılmaya başlanarak yerine "Orta Asya Cumhuriyetleri" adı yerleştirilmiştir.[358]

Bunun sonucunda; Özbekistan SSC (1924), Türkmenistan SSC (1924), Tacikistan SSC (1929), Kazakistan SSC (1936) ve Kırgızistan SSC (1936) yıllar süren

[355] V. Kayum-Han, "Oktabır İnqılabı ve Türkistan (II)", s. 6.

[356] Veli Kajum-Xan, "Türkistan Millij (Ultcil) Hereketi ve Sovet Rusijenin Bunqa Qarşı Tutqan Joli", s.7.

[357] Veli Kajum-Han, "Türkistan", s.14.

[358] Veli Kajum-Han, "Türkistan", s. 9.

sınır belirleme süreci ile şekillendirilmiştir. Bu coğrafi şekillendirme Sovyet politikalarının da hızla Türkistan'da yerleşmesine neden olmuştur. Bu yeni devlet sınırları halkın rızası alınmadan mecburi olarak kabul ettirilmiştir.[359] Sınır belirleme sürecinin ardından oluşturulan yeni cumhuriyetlerde siyasi, iktisadi ve kültürel (eğitim, dil, din, tarih ve edebiyat gibi) alanlarda politikalar gerçekleştirilmiştir. Bu politikaların ayrıntılarına değinmeden önce Veli Kayum-Han, Türkistanlı milliyetçilerin Sovyet hükümetinin Türkistan'da ilk dönemlerden itibaren başlatılan çalışmalara karşı nasıl mücadele ettiklerine dair bazı noktalara değinmiştir. Kısaca bu konuda yazdıklarını da aktaralım:

Veli Kayum-Han; Türkistan milliyetçilerinin Sovyet Rusya'ya karşı gizliden ve açıktan mücadele etmek üzere iki yol takip ettiklerini olduğunu yazmıştır. Buna göre; Münever Kari, Ubeydullah, Samu Kari gibi isimlerin açıktan açığa mücadele ettiğini belirtmiştir. Münevver Kari için "Ceditçilerin babası" diyerek, ceditçilerin mücadelesinin 1917'de bittiğinin söylendiğini ancak bunun doğru olmadığını ve Bolşevik devrinde de çalışmalarını sürdürdüklerinden bahsetmiştir. Örneğin onlar; kendi gazetelerinde makaleler yazmış, tüm Türkistanlıların gözlerini açmak için propagandalar yürütmüş ve başarılı da olmuşlardır. Mektepler, okuyan ve okutanlar onların çalışmaları ile çoğalmaya başlamıştır. Veli Kayum-Han; Türkistan'a dışarıdan bir devletin yardım vermediğini ama Ceditçilerin "halkım, yurdum, medeniyetim, dinim, istiklalim" diyerek mücadele ettiğini vurgulamıştır.[360]

Gizliden müdahale eden Türkistanlı milliyetçiler ise; hükümet işlerine girip burada faaliyetlerde bulunarak idareyi ele alıp önemli mevkileri kendi kişileri ile doldurarak hükümeti ele geçirmek için çalışmaktaydı. Kasım Hoca (Özbekistan Yüksek Mahkemesi'nin başı), Bedriddin Şerif (Özbekistan Yüksek Mahkemesi'nin savcısı), Mirsaat Mirzakir (Taşkent Halk Mahkemesi'nin başı) gibi isimlerin bu şekilde çalıştığını belirtmiştir.[361] Akmal İkram ve Feyzullah Hoca da devlet işlerinde görev alarak gizliden çalışmalarını sürdüren isimlerden olmuştur. Akmal İkram yıllarca "Milli İstiklal" teşkilatına, Özbekistan Halk Komiserler Şûrâsı Başkanı Feyzullah Hoca da "Milli İttihat" teşkilatına rehberlik etmiştir. Türkistan idarelerine Ruslar yerine

[359] V. Kayum – Han, "Memorandum", s. 6-7.

[360] V. Kajum-Xan, "Oruslarnin Türkistandaqi Paxta Sijasati", s. 10.

[361] Veli Kajum-Xan, "Türkistan Millij (Ultcil) Hereketi ve Sovet Rusijenin Bunqa Qarşı Tutqan Joli", s. 7-8.

Türkistan halkından birilerini yerleştirmesi yönünde çalışarak, Sovyet rejimini zayıflatmak ve halk arasında milli duyguları yaymak istemişlerdir. [362]

SSCB hükümeti ise 1937 yılından itibaren tüm Türkistanlı milliyetçilerin çalışmalarını yok etmiştir. Çoğu kişi ya sürgüne gönderilmiş ya da öldürülmüştür. Veli Kayum-Han bu durum için; "bu Türkistan mücadelecileri Türkistan için kurban oldu ama onların yerine binlerce yeni Türkistanlı da yetişti" diyerek onların çalışmalarının önemini belirtmiştir.[363]

Sovyetlerin İktisadi Siyaseti

Sovyet Rusya'nın Rus olmayan halkların topraklarına girmek istemesindeki en büyük neden, hammadde arayışı yani bu topraklarda olan iktisadi zenginliklerden yararlanmak istemesi olmuştur.[364] Sovyet Rusya, sanayileşme faaliyetlerinde Rus olmayan halkların sahip olduğu pek çok zenginlikten faydalanmıştır. Veli Kayum-Han bir makalesinde hangi üründen ne oranda faydalanıldığını bizlere aktarmıştır.[365] Buna göre SSCB; Ukrayna'nın kömürü, demiri ve buğdayı, Kırım'ın bakırı, Kafkasya'nın petrol ve subtropik ürünleri, Türkistan'ın pamuğu, madeni ve kömürü, İdil-Ural'ın maden ve petrolü ile Belarus'un ağaç zenginliğinden faydalanmıştır. Veli Kayum-Han, bu zenginliklerin bu ülkelerin ilerlemeleri için değil, Rusya'nın kendi menfaatleri için kullanıldığını belirtmiştir. Veli Kayum-Han'ın bu ürünlerin kullanılma oranları konusunda bize aktarmış olduğu bilgilere kısaca göz atacak olursak:

1949 yılında Sovyetler Birliği'nde kömür üretimi 210 milyon tonu bulmuştur. Bu üretimin %40'ı Ukrayna'daki Donets Havzası'ndan, %9'u Türkistan bölgesinde bulunan Karağandı'dan ve %0,7'si de Kafkas bölgesinden sağlanmıştır. Yani kömür üretiminin yaklaşık %50'si Rus olmayan ülkelerden sağlanmıştır. Aynı şekilde demir üretiminde %90 oranında Rus olmayan ülkelerden faydalanmıştır. Demir üretiminin %60'ı Ukrayna'daki Kryvyi Rih şehri ve Kırım'da bulunan Kerç şehrinden, kalan kısmı ise Başkurdistan Sovyet Cumhuriyeti'nde bulunan Halilova ve Magnitogorski'den temin edilmiştir. Manganez madeni için de Gürcistan'da Ciatura ve dünyanın en zengin

[362] Veli Kajum-Han, "Türkistan", s.15.

[363] V. Kajum-Xan, "Oruslarnin Türkistandaqi Paxta Sijasati", s. 10.

[364] Taşkentli, Türkistan Baylıgın Talavcılar, *Milli Türkistan*, XII/106 A (Ocak-Şubat 1965), s. 33.

[365] Veli Kajum-Han, "Mazlum Halqlarnin Hoçaliq Guvvati va Rusija İmperijasi Bitirilgan Son, Unin Ornida Qurulgan Milliy davlatlarnin Jangi Tartibdagi İgtisadij Asaslari" [Mazlum Halkların Tabii Zenginlik Kaynakları ve Rus Emperyalizmi Yok Edildikten Sonra Onun Yerine Kurulan Milli Devletlerin Yeni Usuldeki Ekonomik Esasları], *Milli Türkistan*, II/69 A (Oktaber-Nojabir [Ekim-Kasım] 1950), ss. 19-25.

manganez madenine sahip olan Ukrayna'daki Nikopol şehrinden SSCB'nin %100 manganez madenini karşılamıştır.

Rus olmayan halkların topraklarında var olan ve faydalanılan bir diğer ürün de petroldür. Azerbaycan'da Bakü, Kuzey Kafkasya'da Grozny ve Maykop, Türkistan'da Emba, Başkurdistan'da Eşimbay önemli petrol noktaları olmuştur. Bunun dışında bakır, cıva ve altın-kükürt oranları da şu şekildedir: Bakır, 1947 yılında %63 Türkistan ve Kafkas bölgesinden alınıp Türkistan birinci sıradadır. Cıva, %80 Türkistan'dan ve %20 Ukrayna'dan elde edilmiştir. Altın-kükürt ise %80 oranında Türkmenistan topraklarından sağlanmıştır.

SSCB ayrıca köy ekonomisi için önemli olan şeker pancarı, pamuk, ipek, çay, pirinç, şarap ve meyve gibi ürünlerden de faydalanmıştır. Şeker pancarının temin edilmesinde, toprakları bu ürünün yetişmesi için uygun olan Ukrayna %75 oranıyla ilk sırada yer almıştır. Pamukta ise Türkistan bölgesi ön plandadır. 1937-38 senelerinde Türkistan pamuk üretiminde %91, Kafkas bölgesi (Azerbaycan), Kırım ve Güney Ukrayna ise %9 oranında SSCB'nin pamuk ihtiyacını karşılamıştır. Pamuk üretimi nedeniyle tahıl üretimi Türkistan'da arka plana atılmış, SSCB tahılın Türkistan'a Sibirya ve Avrupa kısmından girmesi için çalışmıştır. Ancak bu durum Türkistan'da açlık felaketlerinin olmasına sebebiyet vermiştir. İpek Türkistan'dan, çay Gürcistan ve Ermenistan'dan, şarap ve meyveler Kırım, Güney Kafkas ve Türkistan'dan karşılanmıştır. Et ve yağda da gayri Rus halklar ön planda olmuştur. Yağ, Ukrayna ve Kuzey Kafkasya'dan temin edilmiştir. Türkistan'ın göçmen politikasına son verilmesi ve kolhozlaştırılması hayvancılığa darbe vurmuşsa da Türkistan et konusunda da SSCB için önemli olmuştur.[366]

Veli Kayum-Han, özellikle kendisinin de doğup büyüdüğü Türkistan bölgesindeki iktisadi siyasete makalelerinde yoğunlaşmıştır. Bolşevik hâkimiyetinin sağlanması ile 1920 yılında Taşkent'te Komünist Partisi'nin Türkistan şubesi açılmış, 1922 yılında ismi Orta Asya Bürosu olarak değiştirilmiştir. Ayrıca bu siyasi teşkilatın yanında Orta Asya İktisadi Şurası kurulmuştur. İktisat alanındaki teşkilatlar 1934 yılında kaldırılmış ancak daha sonra 1962 yılında yeniden kurulmuştur.

Sulak alanların ve hayvancılığın Türkistan'ın zenginliği olduğunu belirten Veli Kayum-Han, mecburi kolhozlaştırma ve Türkistan'ın iklim şartlarından dolayı göçebe

[366] Veli Kajum-Han, "Mazlum Halqlarnin Hoçaliq Guvvati va Rusija İmperijasi Bitirilgan Son, Unin Ornida Qurulgan Milliy davlatlarnin Jangi Tartibdagi İgtisadij Asaslari", s. 19-23.

yaşam süren halkın yerleşik hayata geçirilmesinin yetiştirilen mallarda düşüşe neden olduğunu yazmıştır.[367] Sovyet Rusya'nın Türkistan'da iktisadi alandaki en önemli faaliyeti pamuk üretimi konusunda olmuştur. Bu dönemde Çarlık dönemindeki pamuk siyaseti aynı şekilde önemini korumuş ve SSCB, Çarlık döneminin bu siyasetini geliştirmek için harekete geçerek çalışmalarını sürdürmüştür. Halka bedava pamuk tohumları verilmiş, halk ise tohumları almış fakat ekmeyerek yağını çıkarıp kullanmıştır.

Sovyet hükümeti döneminde Fergana'nın %90'ı pamuk ekimi için kullanılmış ve pamuk ekilmesi mecburi kılınmıştır. Veli Kayum-Han Sovyet hükümetinin Orta Asya Bürosu idarecisi Zelenskij'nin "Orta Asya Cumhuriyetleri'nin tek vazifesi Rusya sanayisi için lazım olan ham malları üretmek ve böylece Sovyet hükümetini yabancı devletlere olan bağlılıktan kurtarmak" dediğini de aktararak Sovyet hükümetinin Türkistan'daki pamuk siyasetini özetlemiştir. [368]

Veli Kayum-Han, halkın 1917'den itibaren Rusya'nın pamuk siyasetine açıkça karşı çıktığını ve bu siyasete zarar vermek için bazı dönemlerde pamuk yerine tahıl ektiğini belirtmiştir. Öyle ki; 1917 yılında 525.000 hektar olan pamuk ekimi 1922'de 70.000'e düşmüştür. Bu, 1885 yılındaki ekim oranı ile aynıdır. Sovyet hükümeti ise bu durumda baskısını arttırarak ekimin artması yönünde faaliyete geçmiş ve 1927-28'de pamuk ekimi 629.600 hektara yükseltilmiştir. Türkistan cumhuriyetlerinin verdiği bilgilere göre, Sovyet Rusya'ya 1931'de 633.000 ton pamuk lazımken bunun 500.000 tonu, 1932'de 788.000 ton Türkistanlılara sipariş verilmiştir. Sovyet hükümetinin faaliyetleri ile Türkistan, Rusya'nın tüm pamuk endüstrisini sağlamış, ayrıca 1930'da 10.134 ton da dışarıya satmıştır.

Birinci Beş Yıllık Plan ile 1.326.000 hektar pamuk üretimi için tüm ağırlık Türkistan'a verilmiştir. Sovyet hükümeti ayrıca verimi de arttırmak istemiş ancak Türkistan halkının iktisadi mücadelesi neticesinde bu gerçekleşememiştir.[369] Bu mücadeleler için Veli Kayum-Han şunları söylemiştir:

> "Türkistan halkı, 1934-35 yıllarında Afganistan çevresinde çıkmış olan isyanda acımasızca zehirli gazları kullanan Sovyet hükümetine karşı yeniden mücadeleye başlayarak Sovyet hükümetinin iktisadi siyasetine zarar verme yoluna gitmiştir. Bu dönemde çiftçiler ekin

[367] Veli Kajum-Han, "Türkistan", s. 12.

[368] Veli Kajum-Xan, "Türkistan Millij (Ultcil) Hereketi ve Sovet Rusijenin Bunqa Qarşı Tutqan Joli", s. 6.

[369] V. Kajum-Xan, "Oruslarnin Türkistandaqi Paxta Sijasati", s. 4-7.

ekmemiş, Rusya için lazım olan pamuk yerine tahıl ekme yoluna gitmiştir. Nerede pamuk ekimi mecbursa orada pamuk ekimi doğru şekilde yapılmamış, sular vakitsiz verilmiş, çiftçiler zamanında iş başına gelmemiştir. Bu durumda, köylüler arasındaki milli komiteler ve din adamları da birlik olarak halka destek vermiştir. Sovyet hükümeti çiftçiler arasındaki birliği bitirmek için onları 1940'tan sonra verimsiz topraklara göç etmeye zorlamış, göç ettirilenler yerine ise Ruslar yerleştirilmiştir. 1940-41 yılında Rus siyasetine karşı yeniden mücadeleler hızlanmış, bu dönemde atlara vaktinde yem verilmemiş, atlar kışın zayıf tutularak baharda çalışamaz hale getirilmiştir. Böyle olunca işler de vaktinde bitmemiş, yağ, süt, et, patates vb. ürünler hükümete teslim edilmeyerek kolhozlar kendi aralarında paylaşmıştır."[370]

II. Dünya Savaşı döneminde ise; Sovyet Rusya'nın savaşa girmesi Türkistan'ı da etkilemiştir. 1942 yılında yazdığı bir makalesinde Veli Kayum-Han, Türkistan'dan gelen haberler doğrultusunda Türkistan'da durumun kötü olduğundan bahsetmiştir. Türkistan'da Sovyet Rusya'nın yürütmüş olduğu pamuk siyasetinin kötü etkilerinden dolayı açlık başladığını belirtmiştir. Türkistan'da tahılın az olduğunu belirten Veli Kayum-Han ayrıca bölgeye Rusların, Yahudilerin ve Baltık ülkelerinden gelenlerin yerleşmesi ile durumun daha da kötüleştiğini vurgulamıştır. Sadece Taşkent'e 1 milyona yakın kişinin geldiğini belirtmiştir. Bu gelenlerin ise yurdun en iyi yerlerine yerleştirilmeleri, bir Türkistanlının iki evi varsa bir tanesini bu gelenlerden birisine verme zorunluluğu. Türkistan'a gelen bu kişilere Rusya tarafından Türkistan'da serbestlik verildiğini ancak Türkistan'ın asıl sahibi olan Türkistanlılara ise özgürlük yerine ceza verildiğini belirtmiştir. Bu duruma karşı olan Türkistanlıların mücadelesini engelleyebilmek içinse Sovyet Rusya, Türkistanlı gençleri ya askerliğe almış ya da işlere alarak çalıştırmıştır. [371]

Sovyet hükümeti Türkistan'ın zenginliklerinin kullanılması için Türkistan'a fabrikalar da kurmuştur. Türkistan'daki Sovyet cumhuriyetlerinin parti başkanları, iktisadi alandaki çalışmalarla övünerek dışarıya satılan mallardan bahsetmişlerdir. Türkistan'da yetiştirilen mallar, Moskova'ya gönderilmekteydi ve Sovyet hükümeti bu malları kendi menfaatlerine göre kullanıp diğer ülkelere satmaktaydı. Türkistan halkı çalışmakta, ürünler yetiştirmekte ancak halkın elinde ise kendine ait hiçbir şey bulunmamaktaydı.[372]

[370] Veli Kajum-Xan, "Türkistan Millij (Ultcil) Hereketi ve Sovet Rusijenin Bunqa Qarşı Tutqan Joli", s. 9-12.

[371] V. Kajum-Xan, "Türkistanda Ahval" [Türkistan'da Durum], *Milli Türkistan*, I/6 A (1 Oktebir [Ekim] 1942), s. 1-3.

[372] MTBQ: V. Kayyum-Han, "Türkistandağı Rus Müstemlekeçiliğinin Tüzümi ve Türkistan Halqının Talebi", *Milli Türkistan*, XV/124 A (Nisan-Temmuz (April-Yul) 1968), s. 4.

Veli Kayum-Han, SSCB hükümetinin iktisat siyasetine bağlı olarak yol sistemini de kendi çıkarlarına uygun olarak kurduğunu ve tüm yolların Rusya merkezine toplanacak şekilde yapıldığını belirtmiştir. Suyolları ile birlikte demiryolları SSCB açısından önem arz etmiştir. Ukrayna'da tüm önemli demiryolları Moskova'ya bağlantılı yapılmıştır. Bu durum Türkistan için de böyle olmuştur. Örneğin; Sibirya anayolları Karağandı kömür madenine ve Kongirat bakır madenine bağlantılı olacak şekilde ayarlanmıştır. Bu ülkelerin ihtiyaçları ise hesaba alınmamış, SSCB hükümeti kendi çıkarlarına göre hareket ettiği bir iktisadi politika uygulamıştır.[373] Türkistan'daki pamuk siyaseti ile tahılın Türkistan'da yetişmesi engellenerek tahılın Rusya'dan gelmesi için çalışılmış ve böylece Türkistan Rusya'ya mecbur edilmek istenmiştir. Türksib Demiryolu ile Türkistan'a buğday getirme planı ortaya atılmış ancak bu düzenli olarak gerçekleştirilmemiştir.

Veli Kayum-Han, Türkistan'da uygulanan mono kültür siyaseti ile toprakların harap olduğunu, zamanla pamuk veriminin azaldığını belirtmiştir. Verimin düşmesinin nedeni olarak; halkın isteyerek pamuk ekmemesi, pamuk yerini iyi hazırlamaması ve gübre yokluğunu göstermiştir. Hayvancılığın azaltılması gübrenin de azalmasına yol açmış, suni gübrenin içindeki maddeler toprağı bozmuştur. Bu durum pamuğun azalmasına ve hastalık çıkmasına neden olmuştur. Veli Kayum-Han Türkistanlıların pamuk ekmek istediğini ancak bunu kendileri için yapmak istediklerini, pamukla birlikte başka ürünler de ekmek istediklerini ve hayvancılığa da önem vermek istediklerini vurgulamıştır. Türkistan'da sulak ve ekim yapılabilecek alanın çok olduğunu ve Türkistan'ın yetiştirmiş olduğu pamuğu Avrupa'ya temin edebileceğini ve kendisi için lazım olan pamuk ve meyveyi de sağlayabileceğini belirtmiştir. Son olarak ise Türkistan'ın milli bağımsızlığını kazanması için iktisadi açıdan da bağımsız olması gerektiğinin önemini vurgulayan Veli Kayum-Han, bu yolda çalışılması gerektiği konusunda da uyarılarda bulunmuştur. Ayrıca Almanya gibi dost devletlerin bu konuda yardımcı olabileceğini de belirtmiştir.[374]

Sovyetlerin Kültürel Politikaları

Dine Karşı Mücadele

[373] Veli Kajum-Han, "Mazlum Halqlarnin Hoçaliq Guvvati va Rusija İmperijasi Bitirilgan Son, Unin Ornida Qurulgan Milliy davlatlarnin Jangi Tartibdagi İgtisadij Asaslari", s. 20-21.

[374] Veli Kajum-Xan, "Türkistan Millij (Ultcil) Hereketi ve Sovet Rusijenin Bunqa Qarşı Tutqan Joli", s. 8-10.

Türkistan'ın coğrafi ve siyasi konumu, yer altı ve yerüstü zenginlikleri gibi özelliklerinin varlığına her fırsatta değinen Veli Kayum-Han İslam medeniyetinin de Türkistan halkının sahip olduğu bir diğer zenginlik olduğunu belirterek halkın %95'inin Müslüman Türklerden oluştuğuna dikkat çekmiştir. [375] Ayrıca eski tarihlerde Buhara ve Semerkant gibi şehirlerin İslam dini açısından merkezi konumda olduğuna değinerek, büyük medreseler inşa edildiğinden ve dini eğitim almak için bölgeye öğrenciler geldiğinden bahsetmiştir.[376]

Veli Kayum-Han; Bolşevik Hükümeti'nin Türkistan'a iyice yerleşmesi sonucunda dine karşı hareketin ve dini bitirmek adına yapılan çalışmaların başlatıldığını ve Türkistan'ın sahip olduğu zenginliklerin Sovyetlerin dikkatini çektiğini belirtmiştir.[377]

Sovyet hükümetinin 1924 yılından 1941 yılına kadar dini inançları yasakladığını belirten Veli Kayum-Han, bu süreçte Türkistan'ın bütün din görevlilerinin öldürüldüğünü veya hapishanelere gönderildiğini, sonraki dönemde ise din görevlilerinin Devlet Güvenliğini Sağlama Bakanlığı (MGB) gözetiminde hareket edebildiğini belirtmiştir.[378]

"Din, ahlak ve öz milli medeniyetimizi küle çevirmek için büyük çalışmalar yapıldı" diyen Veli Kayum-Han, halk için kutsal olan dini mekânların kapatıldığını, mescitlerin kızıl kütüphanelere, saraylara, kulüplere çevrildiğini belirtmiştir. Özellikle dini büyüklerin itibarını düşürme yönünde de propagandalar yürütülmüştür.[379] Veli Kayum-Han; cami, mescit ve medreselerin dönüştürülmesi ile ilgili olarak; *Kızıl Özbekistan* gazetesindeki 19 Nisan 1936 tarihli haberden örnekler vermiştir. Buna göre; Buhara'nın Zarganan mahallesinde bulunan eski büyük medrese kapatılmış, Minara, Mescid-i Kalan, Devanbegi gibi büyük medreseler de tahrip edilerek farklı kullanım alanlarına çevrilmiştir. Bunlardan başka; Hokand Katta Camisi şeker fabrikasına, Taşkent Şayhantahur'daki büyük eski medrese sinemaya, Eski şehirdeki Kökaltaş Medresesi kütüphaneye dönüştürülmüştür. Rusların çalışmaları bununla da sınırlı

[375] V. Kayum-Xan, "Türkistanda orus bolşevizimige qarşı milliy ve diniy hareket", s. 1-2.

[376] V. Yurtci, "Türkistan va İslam Halqlari" [Türkistan ve İslam Halkları], *Milli Türkistan*, I/64 A (Nojabr (Kasım) 1949), s. 4.

[377] V. Kayum-Xan, "Türkistanda orus bolşevizimige qarşı milliy ve diniy hareket", s. 1-2.

[378] V. Kayum – Han, "Memorandum", s. 8-9.

[379] V. Kajum-Chan, "Türkistan xalqı ve kommunizm" [Türkistan Halkı ve Komünizm], II/16 A (1 Mart 1943), s.3.

kalmamış, XV-XVII. asırlarda yazılmış olan önemli ilmî ve dinî kitapların 80.000'den fazlası rutubetli ambarlarda çürümeye terk edilmiştir. [380]

Sovyet hükümetinin özellikle izlediği Doğu siyasetinde Türkistan'ın öneminden faydalanmak istediğini; Afganistan, İran, Hindistan, Doğu Türkistan, Çin ve bütün İslam ülkelerine kendi ideolojisini yaymak amacıyla Türkistan'ı bir merkez olarak belirlediğini vurgulamıştır. Türkistan'ın konumundan yararlanma yönünde Taşkent ve Semerkant gibi şehirlerde dini mektepler açıldığını ve Kızıl müftüler belirlenerek buralara atandığını belirtmiştir.[381]

Türkistan'da Moskova tarafından belirlenen Kızıl müftüler, Stalin'in 11 Mayıs 1938'de söylemiş olduğu "Türkistan aracılığıyla doğu memleketlerinin Sovyet tesiri altına alınması lazım." buyruğu ile çalışmalarını yürütmüştür. Türkistan'da doğu memleketlerinin her biri ile ilgili Sovyet idareleri kurulmuş, bunların yöneticileri de belirlenmiştir.

Özbekistan'daki Allahsızlar Cemiyeti'nin başkanı Aybek; Afganistan ve Pakistan halkları, Türkmenistan'dan Kılıç Berdi; İran ve Yakındoğu halkları, Tacikistan'dan Mirza Tursun Zade Hindistan halkları ile bağlantı kurmak amacıyla görevlendirilmiştir. Kızıl müftü Eşan Babahan Abdul Macid ve Abdul Rahman Rasuli ise; Moskova siyasetine fayda sağlamak amacıyla İslam halkları arasında müracaatname dağıtmakla görevlendirilmiştir. Nitekim Abdul Rahman Rasuli; II. Dünya Savaşı döneminde dağıtmış olduğu müracaatnamede; İslam halkları tarafından Sovyetlere her sahada yardım verilmesini talep etmiştir. Ayrıca Eşan Babahan Abdul Macid ve Abdul Rahman Rasuli birkaç kişi ile birlikte hacca da giderek Sovyetler için propaganda yapmıştır. Onlar "Türkistan'da bağımsızlık ve dini özgürlük var" diyerek doğu halklarının gözlerini boyamaya çalışmıştır.[382]

Ruslar, 24 Eylül 1940 tarihinde "din, halk için afyondur" diyerek "Din görevlileri hükümet kararlarına karşı çalışmakta, hükümet planlarını bozmakta ve kadınlar meselesine karşı propaganda yapmakta" söylemleri ile propagandalar gerçekleştirmiştir. Türkistan'ın her bölgesinde dine karşı propaganda yürütüldüğünü belirten Veli Kayum-Han; yalnızca Taşkent'te Ocak ayından Eylül ayına kadar İslam

[380] V. Jurtci, "Türkistan va İslam Halqlari", s.6.

[381] V. Jurtci, "Türkistan va İslam Halqlari", s.3-4.

[382] V. Kajum Han, "Türkistan ve İslam", *Milli Türkistan*, VI/83 A (Şubat-Mart 1953), s.3-5.

dinine karşı 71 konferans ve 120 mertebe dine karşı hareket yönünde tartışma gecesi, Kirov bölgesinde de propaganda komitesi tarafından 84 konferans yapıldığından bahsetmiştir. [383]

Veli Kayum-Han, Sovyet hükümetinin bu faaliyetlerinin II. Dünya Savaşı'ndan sonra değiştiğini, din özgürlüğü ilan edildiğini hatta hacca gidilmesi için de imkânlar verildiğine değinmiştir. Tabi bu durum da Sovyetlerin kendine has amaçları olduğuna değinen Veli Kayum-Han; hacca gidenlerin Türkistan'ın gerçek durumu hakkında hiçbir şey söyleyemediğini, çünkü onların ailelerinin Sovyetler tarafından rehin tutulduğunu vurgulamıştır. Bu durum diğer doğu halklarınca ve İslam kardeşlerince elbette bilinmemekteydi, bu nedenle de onlar Türkistan'da din özgürlüğü ve bağımsızlığın var olduğunu düşünmekteydi. Doğu Müslümanları, Sovyet cumhuriyetlerinin uzaktan görünüşünü biliyordu ancak içeride ne olduğundan habersizlerdi. Moskova'nın din hürriyeti ilan etmesinin gerçeği yansıtmadığını belirten Veli Kayum-Han, Sovyet hükümetinin diğer taraftan bu din hürriyetine karşı mücadele ettiğini söyleyerek büyük din erbaplarının cezalandırılmasını ve kutsal dini mekânların Sovyetler tarafından ne hale getirildiğini örnek göstermiştir. Din hürriyeti ilan edilmiş olarak gösterilse bile, gerçekte dini ibadetlerini gerçekleştirenlerin kontrol altına alındığını, bu nedenle insanların dini ibadetlerini çoğunlukla evlerinde gerçekleştirdiğini belirtmiştir. Sovyetler tarafından açılan dini mektepler ise propaganda maksadı ile açılmıştır.[384]

Plitecky isimli bir Rus'un 20 Aralık 1949'da "İslam dini insanlığın ve özellikle işçilerin düşmanı ve baskıncıların ellerindeki silahtır, buna karşı sert bir şekilde mücadele edilmelidir" şeklindeki söylemine yazısında yer veren Veli Kayum-Han, Türkistan'daki gerçek vaziyetin bu cümleden anlaşılabileceğini vurgulamak istemiştir.[385]

"Din ve Allah yoktur" propagandası risaleler, gazete ve kitaplar aracılığıyla halk arasına yayılması, Türkistan'ın büyük münevverlerinin yok edilerek halkın aldatılmaya çalışılması gibi Sovyet mücadelelerinin Türkistan halkına tesir etmediğini belirten Veli Kayum-Han, bu konuda bazı örnekler vererek bu durumun doğruluğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Veli Kayum-Han, bir kişide dahi dine karşı his oluşmadığını,

[383] V. Kayum-Xan, "Türkistanda Orus Bolşevizimige Qarşı Milliy ve Diniy hareket", s. 2-4.

[384] V. Jurtci, "Türkistan va İslam Halqlari", s.4-6.

[385] V. Kajum Han, "Türkistan ve İslam", s.5.

Türkistan halkının dinini sevdiğini, hürmet ettiğini belirterek[386] II. Dünya Savaşı döneminde Sovyetlerden batıya kaçan gençlerle gerçekleştirdiği sohbette "biz komünist mekteplerinde okusak da millete, dine sadık kaldık" şeklindeki söylemlere tanık olduğunu bildirmiştir.[387]

Bu durumun 1961 yılında Ekim ayında yapılan Komünist Partisi'nin XXII. kurultayında Kruşçev; "komünizme karşı olan güçlerin, milliyetçi ve din görevlilerinin halktan koparılması gerektiğini" söylemiştir. Bu kişilerin halkı zehirlediğini, bu nedenle de dini esasların ve adetlerin tamamıyla yok edilmesi gerektiğini içeren bir konuşma yapmıştır. Veli Kayum-Han; Kruşçev'in söylediği bu cümleler ile Türkistanlıların dinlerine sadık kaldığının tasdiklendiğini vurgulamıştır.[388]

Veli Kayum-Han, Sovyetlerin İslam dinine karşı yoğun politikalarının olduğu 1970 yıllarında Sovyetlerin kendilerini İslam dostu olarak gösterdiğini söyleyerek eleştirmiştir. Gerçekte ise İslam dinine karşı mücadelelerin hızla devam ettiğini belirten Veli Kayum-Han, Sovyetler Birliği'nde çıkan gazetelerden almış olduğu bilgilerle, Kazakistan'da 45.000 ateist, Özbekistan'da 200.000 siyasi haberci ve 30.000 propagandacı, Tacikistan'da ise 60.000'den fazla propagandacının dine karşı faaliyette olduğunu belirtmiştir. Türkmenistan ve Kırgızistan'da da faaliyetlerin devam ettirildiğini eklemiştir. Veli Kayum-Han; İslam dinine karşı durmadan kitap ve makaleler basılarak komünizm zehrinin Türkistanlılar arasında yayılmak istendiğini ancak Sovyet hükümetinin bu konuda başarılı olamadığını, Komünist Partisi'nin Türkistan'daki yazar, şair, tarihçilerden bahsederken onları eleştirdiğini söylemiştir. SSCB hükümeti bu kişileri "Bunlar dine karşı az yazmaktalar. Bunlar İslam dinine hücum yerine ve onun zararlarını halka bildirmek yerine başka konular üzerinde yazmaktalar, propaganda yürütmemekteler, bunların eserleri sadece ulemalara karşı yazılmakta" diyerek eleştirmiştir.

Böyle yoğun İslam karşıtı politikaların sürdüğü dönemde Arap misafirlerin bölgeye geldiğini belirten Veli Kayum-Han, Arap ulemanın vekillerinin Türkistan'a gelmeleri ve *Sovyet Tacikistan'ı* gazetesinin bunu haber yapması üzerine de bazı noktalara değinmiştir. *Sovyet Tacikistanıı* gazetesinin 12.9.1970 tarihli nüshasında "Arap Misafirler: Teşrifimiz Faydalı Oldu" başlıklı yazısını eleştiren Veli Kayum-Han,

[386] V. Kayum-Xan, "Türkistanda Orus Bolşevizimige Qarşı Milliy ve Diniy Hareket", s. 5.

[387] V. Jurtci, "Türkistan va İslam Halqlari", s.7.

[388] V. Kajum Han, "45 Yil içinda Türkistan", *Milli Türkistan*, IX/92 A (Eylül-Ekim 1962), s.7.

misafirlerin sadece iki günlüğüne Duşanbe'ye gelmekle gerçek durumu göremeyeceklerini belirtmiştir. Veli Kayum-Han, Türkistan halkının Arap ulemasından talebinin Türkistan'daki sömürgeciliğin durumunun bağımsız dünyaya bildirilmesi olduğunu ancak Arap ulemanın ise Sovyet hükümetine teşekkürlerini bildirerek kendi devletlerinin yararını gözeterek hareket ettiklerini belirtmiştir.[389]

SSCB hükümetinin İslam dinine yönelik propagandalarının ne yoğunlukta olduğunu Veli Kayum-Han'ın bir başka makalesinde daha görmek mümkündür. Buna göre, Komünist Partisi tarafından İslam dini için; "Din bizim memleketimizde Marksizm-Leninizm'e karşı duran idealist bir dünya görüşüdür" düşüncesi hâkim olmuştur. Bu nedenle de İslam dininin tesirine karşı, propagandacılar vazifelerini yapmaları için ayaklandırılmıştır. "Propagandacıların Görevi" isimli bir makalede, parti teşkilatlarının halk arasında işçi, köylü, çiftçi ve gençler arasında yapılacaklar konusunda yol göstererek, buyruklarını bildirdiğine değinmiştir. SSCB hükümeti komünist ideoloji ile halkın yaşamı arasında bir köprü kurmak gerekliliği üzerinde durmuş, bu ideolojinin yayılması için okul ve seminerler açılmıştır. 1973 yılında yazmış olduğu bu makaleye göre Veli Kayum-Han, bu dönemlerde Buhara'da komünist ideolojisi üzerine yapılan çalışmalardan bahsetmiştir. *Sovyet Özbekistan'ı* gazetesinin 1.3.1971 tarihli sayısında 15.000'den fazla siyasi haberci, 400'e yakın lektörün (okutman?) hazır olduğu bildirildi. 254 kulüp, 588 kütüphane, 376 sinema da faaliyette olmuştur. Özbekistan'ın bilim cemiyeti üyeleri son iki yılda ateizm hakkında 42.000 konferans vermiştir. Özbekistan'da açılan ateizm üniversitelerinde dine karşı propaganda yapılmış ve propagandacı yetiştirilmiştir. Özbekistan'da İlmi Ateizm Evleri kurularak, ateist okutmanlar dine karşı konferanslar vermiştir. Burada eski dini merasim, örf ve adetlere karşı propaganda yürütülüp Sovyetlerin yeni örf adetleri teşvik edilmiştir. Dine karşı terbiye meseleleri hakkında durmadan parti komiteleri meclisler oluşturup, bu meclislerde dine karşı çalışıp ve mücadele şekilleri üzerine tartışılmıştır. Bu dönemde sadece Özbekistan'da ateist propagandacıların 218 okulu mevcut olup, 3000'den fazla kişi burada okumuştur.

Kaşka Derya vilayetinde, 1972 yılında 1348 defa dine karşı konferans verilmiştir. 97.000'den fazla kişi katılmıştır. Her konferanstan sonra film gösterimleri olmuştur. Film konuları; "din fen düşmanı", "çalışanları komünizm ruhunda terbiye

[389] V. K.-Han, "İslam Dini ve Bazı Çet Elli Ulemalar" [İslam Dini ve Bazı Yabancı Âlimler], *Milli Türkistan*, XVII/130 A (Aralık (Dekabir) 1970), s. 18-22.

etmekte ilmi ateizmin önemi", "kimya ve din" gibi. Aynı şekilde Semerkant'ta da 6.425 konferans verilmiştir. 1973 yılına gelindiğinde ise propagandacıların sayısı 363.000'i bulmuştur. 1046 köy, 880 kolhoz kulübü çalışanlara hizmet vermiştir. Bu kulüpler, kütüphaneler, üniversiteler, kurslar ateizm propagandalarının merkezi konumunda olmuştur.[390]

Dil Siyaseti

Türkistanlıların hayatında Sovyet hükümetinin gerçekleştirmiş olduğu bir başka politika da alfabe değişikliğidir. Veli Kayum-Han, her bir halkın medeni bir dili olduğuna dikkat çekerek dil birliğinin sağlanması konusunda da mücadeleci olduğunu makalelerinde anlatmıştır. Bir Kazak'ın yazdığı eserin sadece Kazaklar içinde değil tüm Türkistan içinde okunmasını, 4-6 milyon kişi içinde yayılması yerine 25-30 milyon Türkistanlı içinde yayılmasını temenni etmiştir.[391]

Dil politikalarında ilk olarak 1928 yılında Arap alfabesinden Latin alfabesine geçiş sağlanarak, Türkistan halkının iletişim konusunda çaresiz bırakılması sağlanmaya çalışılmıştır.[392] Veli Kayum-Han bu dönemde Türkiye'de de alfabe değişikliğinin yaşandığını makalesinde belirtmiştir. Buna göre; Türkistan'daki alfabe değişikliği ile geleneksel düzen bozularak, diğer İslam halkları ile bağlantı kesilmiştir. Her kabileye kendine has Latin harfleri getirilmiş, şivelerdeki ayrılık ilerletilerek birleştirici taraflar yok edilmiştir. Bu vesile ile Türkistan halkları arasındaki bağlantılar kesilmiştir.[393]

1940 yılında ise Latin alfabesi yerine Kiril alfabesinin getirilmesi zorunlu kılınmış, Türk dilinin ses sistemine uzaklaşma ve dili Ruslaştırma yolunda çalışılmıştır. İlk ve ortaokullarda, memuriyette, parti işlerinde ve askeri hizmette Rus dili getirilmiş, bunun sonucunda Ruslar sayı olarak arttırılarak Türkistanlı görevlilerin sayısı azaltılmıştır.[394]

Dil politikaları konusunda Veli Kayum-Han'ın dikkat çeken makalelerinden bir diğeri; Moskova'da 2-5 Temmuz 1968 tarihinde SSCB bünyesindeki öğretmenlerin

[390] V. Yurtçı, "Türkistan'da İslamğa Qarşı Küreşler" [Türkistan'da İslama Karşı Mücadele], *Milli Türkistan*, XX/132 A (Ekim 1973), s. 31-33.

[391] V.K. Han, "Car Rusija va Bolşevik Hükümatining Türkistandağı Siyasatining Birliği", s.8.

[392] V. Kajum Han, "45 Yil içinda Türkistan", s.6.

[393] Veli Kajum-Han, "Türkistan", s. 13.

[394] Veli Kajum-Han, "Türkistan", s. 14.

katılımı ile gerçekleşen II. Genel Kongre üzerinedir.[395] Bu kongreye, 15 Sovyet cumhuriyetindeki öğretmenlerin 3992 vekili katılmıştır. Burada talim, terbiye ve gençleri komünizm ruhunda yetiştirme, milli ideolojinin tesirine karşı çareler üzerine konuşulmuştur. Veli Kayum-Han Türkistanlılar için bu kongrenin önemli olduğuna değinmiştir. Buna göre; bu kongre ile Rus dilinin resmen Rus olmayan halkların çocuklarına öğretilmesi keskin şekilde ortaya konarak, Rus dili ve önemi hakkında çokça konuşulmuştur. Rus dili ve edebiyatının öğretilmesi hakkında tekrar tekrar konuşulan bu kongrede "Rus dili Lenin dilidir ve bu nedenle bu dâhinin dilinin öğrenilmesi her bir birlik vatandaşının doğal olarak Türkistanlılar için de şart ve şereftir" şeklinde açıklama yapılmıştır. Bu dil aracılığıyla halkların dostluğunun yükseleceği de belirtilmiştir. Rus dili ve edebiyatını okuma, konuşma ve yazmanın partinin siyaseti olduğu resmen bildirilerek, bu meselenin pedagojik mesele değil ideolojik mesele olduğu kongrede vurgulanmıştır. Böylece Türkistan ve diğer Türk-Müslüman halklarını Ruslaştırma siyaseti daha da güçlendirilmiştir. [396]

Özbekistan Komünist Partisi Sekreteri R. N. Nişanov; Rus dilinin öğrenilmesinin siyasi ve ideolojik bir mesele olduğunu söylemiştir. Veli Kayum-Han ise bu duruma tepki göstererek; Türkistan Türk dilinin Rusların çocuklarının da öğrenmesi gerektiği hakkında hiçbir söz söylenmediğine dikkat çekmiş, her fırsatta insanların eşit haklara sahip olduğundan bahseden Sovyet Rusya'yı her daim bunun aksi yönünde hareket etmekle suçlamıştır. Ayrıca o; Rus dilinin, edebiyatının ve tarihinin Türkistanlılar tarafından öğrenilmesinin mecbur kılındığını belirterek bu duruma "Rus dili hâkimiyeti" veya "Rus dili sömürgeciliği siyaseti" diye isim verilebileceğini söylemiştir.

Nizami isimli Taşkent Devlet Pedagojik Enstitüsü'nün ilmi görevlisi "İkinci Ana Dilimiz" isimli bir makalesinde Rus dilinin Özbekler için ne kadar önemli olduğunu ve Türkistanlı çocukların 7-8 yaşından başlayıp Rusça öğrenmeye mecbur olduklarını belirtmiştir. Nitekim, Rus dili ve edebiyatı hakkında öğrenciler sınav yapılmıştır. Veli Kayum-Han bu durumu eleştirerek, daha öz dillerinin bile gerekliliklerini tam bilmeyen bu çocuklara ilk olarak kendi dillerinin öğretilmesi gerektiğini vurgulamıştır.[397] Ancak "Rus dili ikinci anadilimiz" siyasetini yürüten Nişanov ve Raşidov'un bildirdiğine göre

[395] V. Kayum-Han, "Türkistan'da Til Meselesi" [Türkistan'da Dil Meselesi], *Milli Türkistan*, XV/125 A (Ağustos-Aralık (August-Dekabir) 1968), s. 3-10.

[396] V. Kayum-Han, "Türkistan'da Til Meselesi", s.3.

[397] V. Kayum-Han, "Türkistan'da Til Meselesi", s. 4.

Rus hükümeti Rus dilinin yerleştirilmesi için çareler aramaktadır. Ancak Rus dilini Türkistanlıların severek ve isteyerek öğrenmediklerini belirtmiştir.

Üniversitelerde eğitim almak için ise Rusçayı bilmek şarttı. Veli Kayum-Han ise bu durumu "Eğer bu cumhuriyetler bağımsızsa neden üniversitelerde kendi ana dillerinde ders veremiyor?" diyerek eleştirmiştir. Ayrıca Veli Kayum-Han makalesinde şu sorulara da cevap aramıştır: Türkistan'daki beş Sovyet cumhuriyetinde yetişen alimler, profesörler yok mu ki bunlar kendi anadillerinde ders veremesinler? Bizim bildiğimize göre yeterli alimler vardır. Bunlar nerede, hangi işle meşguller? Bunlar kendi alanlarında çalışmak yerine Rusların propaganda işleri ile meşgul olmaktalar. Neden Rus olmayan halkların dilleri de Ruslarca öğrenilmeye mecbur edilmedi? [398]

Veli Kayum-Han'ın dil konusunda üzerinde durduğu bir konu da dile giren terimler üzerine olmuştur. Veli Kayum-Han; her bir milletin kendi anadili ile kurulduğu gibi Türkistan'ın da kendi anadili olduğunu ve her bir dilde olduğu gibi Türkistan diline de yabancı terimler girdiğini söylemiştir. Bu terimlerin ilmi, iktisadi, edebi ve teknik terimlerden ibaret olduğunu belirterek, milletlerin bu terimleri kabul ederken kendi dillerine uydurmak için hareket ettiklerini vurgulamıştır. İslam tesiri aracılığıyla Türkistan diline Arap ve Fars terimlerinin girdiğini, şimdi ise Rus terimlerin girmekte olduğunu söyleyen Veli Kayum-Han'ın bu konuda eleştirdiği nokta; Rus terimler yerine kendi dillerinde terimlerin bulunması halinde bile Rusça halinin öncelikle sunulmasıdır. Her bir milletin uluslararası terimleri kabul ettiğinde, o terimleri kendi diline uydurduğunu ya da aynı şekilde aldığını ancak Türkistan'da buna izin verilmeyerek Ruslaştırılmış şeklinin kabul ettirilmesini eleştirmiştir. Ayrıca, Sovyet döneminde kişi isimlerinin sonuna *viç* ve *ov* konularak Ruslaştırıldığını, kendi dil ve edebiyatlarında mevcut olan kelimelerin yerine Rusçalarının kabul ettirilmekte olduğunu da belirtmiştir.[399]

Edebiyat Alanında Müdahaleler

Sovyet hükümeti edebiyat alanında da milli edebiyat yerine Sovyet edebiyatını yerleştirmek yolunda hareket etmiştir. Sovyetlerin bu politikalarına karşı en çok mücadele eden gruplardan birisi de şair ve yazarlar olmuştur. Veli Kayum-Han, edebiyatta realizmin önemli olduğunu vurgulayarak, her yazar ve şairin gerçek

[398] V. Kayum-Han, "Türkistan'da Til Meselesi", s. 5.

[399] V. Kayum- Han, "Til- Atamalar Meselesi" [Dil Terimleri Meselesi], *Milli Türkistan*, XXI/133 A (Ocak-Nisan (Januar-April) 1974), s. 29-31.

olaylardan ilham aldıklarını belirtmiştir. Nitekim Türkistanlı şair ve yazarların da bu çerçevede eserlerini kaleme aldıklarına değinmiştir. Ancak Sovyet hükümetinin ise bu durumu değiştirmeye çalışarak, parti ve hükümetin siyasi ideolojisi ile edebiyat yazımının gerçekleştirilmesi yönünde çalıştığını belirtmiştir.[400] Türkistanlı şair ve yazarların milli eserler kaleme alarak bağımsızlığa giden yolda verdikleri mücadele için Veli Kayum-Han, "Halkımız ellerindeki silahlar ile Rus emperyalizmine karşı mücadele ederken, yazarlarımız da bunlara kendi şiir ve sivri dilleri ile güç verdi" demiştir. Sovyetlerin Türkistan'a hâkim olması ile Türkistanlı şair ve yazarların ele aldıkları konuların da değiştiğini vurgulayan Veli Kayum-Han; onların önceki dönemlerde bülbül, kırmızı gül ve aşk konularına yoğunlaşırlarken bu dönemde siyasi konulara bürünerek halkım, yurdum, silah, istiklal, kan, mücadele, bağımsızlık gibi konularla ön plana çıktıklarını belirtmiştir. Örneğin; şair Çolpan'ın "Fergana" şiiri ve Fıtrat'ın "Kan" şiiri açıkça Rus işgaline karşı çıkmış; Elbek, halkını silahlı mücadeleye çağırmıştır. Çünkü Ruslar yıllardan beri Türkistanlıları silah tutmaktan mahrum bırakmıştır. Bu şairlerin Türkistan halkına güç verdiğini belirten Veli Kayum-Han, bu durumun Ruslar tarafından hoş karşılanmadığını ve bu durumu yok etmek için mücadeleye giriştiklerini aktarmıştır.[401]

SSCB hükümetinin dört dönemde millî edebiyata karşı şiddetli hücum gösterdiği görülmektedir. İlk dönemleri kapsayan, 1920-32 yıllarında şeklen millî, içerik bakımından Sosyalist bir kültür alanı oluşturmak için mücadele edilmiştir. 1932-38 yılları arasında, burjuva milliyetçilerine ve halk düşmanlarına karşı mücadele ederek, milli edebiyatçılar hedef alınmıştır. 1938-50 yılları arasında sosyalist gerçekçiliğin geliştirilmesi için mücadele etmiştir. 1950 yıllarında ise geçmiş dönem yok sayılmaya, halk tarafından sevilip okunan halk destanlarına karşı hücuma başlanmıştır. Bu ana kadar övülüp gelen eserler, birdenbire gerici olarak gösterilmiştir.[402]

SSCB'nin ilk dönemlerinde, 1917 yılında Abdurrauf Fıtrat tarafından kurulmuş olan "Çağatay Gürüngi" isimli yazarlar birliği Sovyet hükümeti tarafından 1921 yılında yasaklanmıştır. Bu birliğin kuruluş amacı; Türkistan'ın milli dil, edebiyat ve kültürü

[400] A. Taşkentli, "Kışanlangan İcad," [Zincirlenen İcat], *Milli Edebiyat*, I/64 A (Nojabr (Kasım) 1949), s. 15-19.

[401] Veli Kayum-Han, "Millij Edebijat", *Milli Edebiyat*, 1 (1943) , s. 5-6.

[402] Taşkentli, "Türkistan Adabiyatı Modkav Nazaratında," [Türkistan Edebiyatı Moskova Kontrolünde], *Milli Türkistan*, II/72-73 A (April-Ijul [Nisan-Mayıs] 1951), s. 33-38.

sahasında çalışmalar yapmaktı.[403] Sonrasında Türkistan edebiyatı, 18 Haziran 1925'te "Partinin Sanat ve Edebiyat Alanındaki Siyaseti Hakkında" adlı karar ve bu karara bağlı olarak "Partisiz edebiyatçılar bitsin" şeklindeki kararı çerçevesinde şekillendirilmiştir.[404]

Milli yazarların yolunun yanlış olduğunu göstermek amacıyla Rus yanlısı kişiler, Veli Kayum-Han'ın deyimiyle satılmış kişiler ortaya çıkarılıp konuşmaya mecbur edilmiştir. 1925 yılında ideoloji alanında mücadele diyerek yeni kararlar ile ortaya çıkılmış, milli edebiyatçıların tesirinden genç şair ve yazarları uzaklaştırmak için Kızıl Kalem Teşkilatı kurularak bu teşkilat tarafından yazılacak konular belirlenmiştir. Şair ve yazarlar; kolhoz ve sovhoz hayatından, Sovyetlerin başarısı, Beş Yıllık Plan vb. konularda tiyatro eserleri yazmaya başlamıştır. Ancak Rusların bu teşkilattan istedikleri verimi alamadığını belirten Veli Kayum-Han; halkın bu tiyatrolara gitmediğini, bu konularda yazılan kitapları da okumadığını ve yine eski şair ve yazarların eserlerini okumaya devam ettiklerini vurgulamıştır. Kızıl Kalem Teşkilatı ile istediği verimi alamayan Sovyet hükümeti ise 1937-38 yıllarında milli edebiyatçıları ortadan kaldırma yoluna gitmiştir. Veli Kayum-Han bu nedenle de Türkistanlı genç edebiyatçıların öndersiz kaldıklarını belirtmiştir. [405]

Veli Kayum-Han, II. Dünya Savaşı döneminde *Milli Edebiyat* isimli dergiyi de bu öndersiz kalan Türkistanlı genç edebiyatçılar için çıkarmış olduğunu belirtmiştir. Türkistanlı gençlere yeni yollar göstermenin ve milli terbiye vermenin MTBK'nın vazifelerinden biri olduğunu söyleyen Veli Kayum-Han *Milli Edebiyat* dergisi ile tüm Türkistan gençlerini, yazar ve şairlerini bir noktaya bağlamak istemiştir. *Milli Edebiyat* dergisi, Türkistanlı büyük şair ve yazarların eserlerini de basarak onlarla Türkistanlı gençlerin tanışmasını sağlamıştır. Ayrıca Berlin'de Türkistan Milli Yazarlar Birliği kurulmuştur.[406] Veli Kayum-Han, *Milli Edebiyat* dergisi ile Sovyetlerin edebiyat alanındaki çalışmalarının başarılı olamadığının ispatlandığını belirtmiştir. "Bu dergi ile büyük bir kültüre, sivri dil ve kaleme sahip olduğumuz görüldü" demiştir.[407]

---

[403] V. Kajum-Han, "Türkistanda Şarqçılıq" [Türkistan'da Şarkiyatçılık], XIII/115 A (Temmuz-Ağustos (Yul – August) 1966), s.6.

[404] V. Kayyum- Han, "Türkistan'da İcadiyat Meselesi ve Yazuvçılarnın Vaziyati. Adabiyat- Kültür Sahasındağı Cereyanlar ve Tartışuvlar" [Türkistan'da Yazılar ve Yazarların Durumu], *Milli Türkistan*, XIX/131 A (Aralık (Dekabir) 1972), s. 3.

[405] Veli Kayum-Han, "Millij Edebijat", s. 8.

[406] Veli Kayum-Han, "Millij Edebijat", s. 9.

[407] Veli Kajum-Xan, "Jangi Jumuşlar", *Milli Edebiyat*, 2 (1944) ,s.15.

Veli Kayum-Han, Türkistan'da komünizm ruhunda eserler veren şair ve yazarlar olduğunu söyleyerek bu kişileri eleştirmiştir. Ancak o, tecrübeleri üzerine bu kişilerden çoğunun hayatlarını geçirebilmek için bu tarzda yazdığını da eklemiştir. Sarvar Azimov, Gafur Gulam, Tursunzade, Berdi Kirbaba, Cengiz Aytmatov gibi isimleri Moskova yolunda hizmet edenler olarak göstermiştir. Veli Kayum-Han'a göre bu isimlerin, Türkistan'ın genç şair ve yazarlarını eleştirip, izledikleri yolların bozuk ve kötü olduğunu söylemiştir.[408]

Türkistan Tarihinin Çarpıtılması Hakkında

Sovyet hükümetinin Türkistan üzerinde uyguladığı politikalardan biri de milli tarih yazımı yerine Marksizm-Leninizm ideolojisine dayanan bir tarih yazımının geliştirilmesini arttırmak olmuştur. Veli Kayum-Han, makalelerinde Türkistan tarihinin sahteleştirildiğinin ve Türkistan meselesinin bu nedenle diğer ülkelerde doğru şekilde bilinmediğinin altını çizmiştir.

Rus yazarların ve profesörlerin Türkistan hakkında kitaplar yazmaya, tarihi denetlemeye ve yeniden düzenlemelere giderek doğruları saklamaya başladıklarını ve bütün Türkistan meselesinin Rusların düşüncesi ve fikirleri ile yazıldığını aktarmıştır. Türkistanlıların yazmış olduğu kitapların ise Ruslarca yok edildiğini belirtmiştir. Ayrıca Veli Kayum-Han diğer ülkelerle iletişim içinde olunamamasının da Türkistan tarihi için zararlarına değinmiştir. O; yabancı birinin Türkistan'a gelmesinin Çar hükümeti döneminde yasaklandığını, Sovyetlerin de aynı şekilde Türkistan'a dış ülkeler ile tanışabilme için hiç fırsat vermeyerek Türkistan'ı kapalı bir memleket haline getirdiğini belirtmiştir. Başka ülkelerden âlimlerin, yazarların, okuyucuların, gezicilerin Türkistan'a gelip kendi gözleri ile buradaki durumu görmelerine, Türkistan medeniyeti ile tanışmalarına çoğunlukla izin verilmediğini vurgulamıştır. Eğer, Türkistan tarihi ve hayatına merak duyan bir Avrupalı Türkistan'a gelebilirse, halk ile dil probleminden dolayı karşılıklı olarak bağlantı kuramazdı. Bu nedenle de bu âlim ve yazarlar Rus tercümanlar aracılığıyla halk ile bağlantı kurmaya çalışmış ya da Ruslardan Türkistan hakkında kaynaklar alıp dönmüştür. Dolayısıyla Avrupalı âlimlerin Türkistan hakkında yazdıkları kitaplar Rusların verdiği kaynaklara dayanmıştır. Veli Kayum-Han; Türkistan'ın nerede olduğunu bilmeyen, ömründe Türkistan'ı görmeyen, konuşmayan, Türkistan hayatından örf ve adetlerinden, medeniyetinden habersiz olan kişilerin

[408] V. Kajum-Han, "Türkistanda Şarqçılıq", s.4.

Türkistan hakkında kitaplar yazmaya başladığını ve bu durumda da Türkistan probleminin dış ülkelerde iyi bilinmediğini vurgulamıştır.[409]

Sovyet hükümeti, Türkistanlıların ilmi görevlileri ve tarih kitaplarını soruşturmaya alarak meclisler toplamış, Türkistanlı tarihçilere karşı çalışmalar yürütmüştür. Veli Kayum-Han, Kazak tarihçi Ermukhan Bekmakhanov'a karşı yürütülen SSCB propagandalarını örnek göstermiştir. Buna göre; Bekmakhanov'un "1820 ve 1840'lı Yıllarda Kazakistan" isimli doktora tezi, 1947 yılında kitap olarak yayınlanmıştır. Bu kitap çıkar çıkmaz SSCB hükümeti; milli ruhta yazıldığını, Kenesarı Kasımoğlu hareketinin Bekmakhanov'un ileri sürdüğü gibi bir milli mücadele hareketi olmadığını, onun kendi şahsi menfaatlerini gözeten bir harekette bulunduğunu söyleyerek eleştirmiştir. [410]

Veli Kayum-Han; Özbekistan SSC'nin kuruluşunun üzerinden 40 yıl geçmesi nedeniyle kutlama yapılacak olması üzerine kaleme aldığı bir makalesinde de tarihin değiştirilmesine değinmiştir.[411] Türkistan'daki Rus sömürgeciliği "bayram, büyük olay, sömürgeciliğin bitişi" olarak gösterilerek, kutlamalar için büyük hazırlıklar yapılması yönünde çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu konuda Veli Kayum-Han; Sovyet gazetelerinde çıkan yazılardan da örnekler vermiştir. Örneğin; tarihçi H. Tursunov tarafından yazılan bir makalede bugünün tarihi bir öneme sahip olduğundan bahsedilmiştir. Ayrıca Tursunov; Buhara Emirliği, Hive Hanlığı, Milli Alaş Orda Hükümeti ve Hokand Muhtariyeti'nin Ruslar tarafından yok edilişini "Türkistan halkının inkılap hareketleri", "zenginlere, emirlere ve hanlara karşı olan komünist inkılabı" gibi sözlerle değerlendirerek tarihi gerçekleri değiştirerek yazmıştır. (*Özbekistan Komünisti*, Taşkent, 3.3.1964.)

Aslen Türkistanlı olan E. S. Nasriddinova (Özbekistan SSC Yüksek Sovyet Meclisi Başkanı), Cezayir'in devlet başkanı Ahmed bin Bella şerefine Taşkent'te verilen ziyafette:

> "Özbekistan, Ekim inkılabı öncesinde sömürge idi. Çar memurları, mahalli feodaller ve zenginler halkımızı ezdi. Halkımız cahillik ve yoksullukta yaşardı. Ulu Lenin ve kurduğu

[409] V. Kayum-Xan, "Jaş Tarixcilarimiz Diqqatiga" [Genç Tarihçilemizin Dikkatine], II/21 A (1 Ijün [Haziran] 1943), s. 1-2.

[410] Veli Kajum-Han, "Türkistan Tarihiga Ruslarnin Huçumi" [Türkistan Tarihine Rusların Hücumu], *Milli Türkistan*, III/74 A (August-Sentabr (Ağustos-Eylül) 1951), s. 8-14.

[411] V. Kajum Han, "Qızıl Müstemlekeçiliknin 40 Yıllığı Aldında" [Kızıl Sömürgeciliğin 40. Yıl Dönümünde], *Milli Türkistan*, XI/102 A (Mayıs-Haziran 1964), s. 3-14.

Komünist Parti rehberliğinde gerçekleşen inkılap sonucunda Özbek halkı azatlığa erişti." (*Kızıl Özbekistan*, Taşkent, 30.04.1964)

H. Tursunov da Lenin'in milli siyaseti sayesinde dağılan, yersiz mülksüz kalan Türkistanlıların bir yerde toplandığını ve onlar için devlet, cumhuriyet, hükümet kurup verdiğinden bahsetmiştir.

Veli Kayum-Han, Özbekistan SSC'nin 40. Yılı dolayısıyla yapılan kutlamaların Ruslar için kutlama olabileceğini, Türkistanlılar içinse bunun matem günü olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Veli Kayum-Han, bu doğru olmayan ifadelerin gerçekleri söylenmezse hem Türkistanlıların hem de Doğu ve Batı'daki diğer ülkelerin Türkistan'ın milli davasını ve gerçek halini unutacağından endişelenmiştir.

Veli Kayum-Han, Sovyet Rusların gerçek tarihi olayları kendilerine nasıl doğru geliyorsa o şekilde yeniden yazdığı konusunda bir örnek de 1916 isyanını göstermektedir. Tursunov; şunları yazmıştır: Çar Rusyası'ndaki başka halklarla birlikte Özbek halkı monarşiye büyük toprak sahiplerine ve kapitalist yönetimlere karşı başkalarının gücünden faydalananlara karşı mücadele gösterdiler. 1916 isyanı milli bağımsızlık hareketinin en büyük olaylarından biri oldu. Veli Kayum-Han bu yazılanların da gerçeği yansıtmadığını belirterek; Türkistanlıların Çar hükümetine karşı isyan ettiğini çünkü o dönemde Çar hükümetinin Türkistan'ın büyük yerlerini devlet malı olarak ilan ettiğini, fabrikaları da aldığını söylemiştir. Türkistanlıların güçlerini Ruslara karşı kullanmış olduğunu ve bu isyanın milli istiklal isyanı ve inkılabı olduğunu belirtmiştir.

Milli tarih yazımının değiştirilmesi yolunda okul yurtlarında dersler verilmesi, yeni tarih kitaplarının yazılması, İslam dünyası ve Avrupa'da bu yalanların dağıtılması da SSCB'nin yürütmüş olduğu diğer çalışmalar olmuştur.

Veli Kayum-Han, Türkistanlılara tarih yazımı konusunda dikkat edilmesi gereken noktaları da belirtmiştir. İlk olarak; bir kişi eğer Türkistan tarihi hakkında bir şey yazmaya veya okumaya kalkarsa özellikle bakacağı kaynakların düşmanları tarafından yazılmışsa çok dikkatli olmak gerektiğini ve büyük bir araştırma ile okunmasının önemi üzerinde durmuştur. İkinci olarak; Türkistan tarihi yazılırken veya gelecekte yazılacağı zaman milli idea, düşünce ve duyguların göz önüne alınması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca şu sözleri de eklemiştir:

"Gelecekte tarih olacak olan bugünkü örnek işlerimize yani milli hareketimize düşman nasıl bakar veya biz nasıl bakarız? Bizim tarihçilerimiz bizim mücadelelerimize gerçekten değer

verirler. Bizim tarihi işlerimizi yazmaya başlayan Türkistan milli hareketçileri, alimleri ve Türkistan meselesi ile tanışan ve şimdiki mücadele devrini yaşayan kişiler objektif, tarafsız ve pozitif sözler ile kıymet verip kitaplar yazmaktalar. Bu durumda düşmanımız şimdiki tarihi mücadelemize nasıl kıymet verip yazar? Elbette şu an bize düşman gözüyle bakıp yazanlar gelecekte de bizim bugünkü hareketlerimize kötü bakar. Gelecekte bizim milli hareketimize karşı olan düşmanlarımız tarafından işlenen materyaller şimdi yahut yıllar sonra Türkistan meselesini öğrenmek isteyenlerin eline düşerse biçare tarihçiler yahut yazarlar yanlışa gittiğini kendi de bilmez. Düşmanın bizim üzerimizden gelecekte hazırlayacağı yanlış materyallere karşı şimdi milli duygudaki materyallerde ilerlemek lazımdır." [412]

Veli Kayum-Han, II. Dünya Savaşı öncesinde özellikle Almanya'da genç âlimlerin yetişmeye başladığını ve bu âlimlerin Türkistan meselesini tarafsız bir şekilde yazmaya başladıklarını belirtmiştir.[413] II. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemlerde ele aldığı bir makalesinde; ABD, Almanya, Fransa, İngiltere, Türkiye, Pakistan ve başka ülkelerde Türkistan'ın geçmiş dönemleri ve şimdiki durumuna dair eserler yazıldığına dikkat çekmiştir. Ancak bu durumun da SSCB tarafından hoş karşılanmadığını, I. S. Zenuşkina isimli bir Rus tarafından *Vestnik* dergisinde bu eserlerin Türkistan tarihini sahteleştirmekte olduğuna dair bir makale kaleme alındığını belirtmiştir. [414]

2.2.3. Doğu Türkistan'ın Durumu

Veli Kayum-Han'ın asırlardır bir taraftan Çin diğer taraftan Rusya kıskacında kalmış olan Doğu Türkistan hakkında yazmış olduğu makaleleri de bulunmaktadır. Makalelerine baktığımızda; bölgenin büyüklüğü ve sınırlarından, burada yaşayan milletlerden ve vilayetlerinden kısaca bahsettiğini, yoğun olarak ise bölgede var olan Rus-Çin mücadelesini ele aldığını görmemiz mümkündür.

Öncelikle Veli Kayum-Han ana yurtları Türkistan'ın; Rusya hâkimiyeti altında olan Batı Türkistan ve Çin hâkimiyeti altında olan Doğu Türkistan olarak ikiye ayrıldığını, Doğu Türkistan'ın ise aslında Batı Türkistan'ın devamı olduğunu vurgulamıştır. Doğu Türkistan'ın Türk tarihinin beşiği olduğunu, burada yaşan Uygur Türklerinin Fergana ve Yedisu vilayeti şivesinde konuştuklarını belirten Veli Kayum-Han dil, din, millet ve tarihlerinin aynı olduğunu vurgulayarak iki parçaya bölünmüş olan Türkistan'da 26 milyon kadar Türk'ün yaşadığını, Batı ve Doğu Türkistan halkının

[412] V. Kayum-Xan, "Jaş Tarixcilarimiz Diqqatiga", s. 3-5.

[413] V. Kayum-Xan, "Jaş Tarixcilarimiz Diqqatiga", s. 3.

[414] Taşkentli, "Tarihni Sahteleştirayatğan Kim" [Tarihi Sahteleştiren Kim?], *Milli Türkistan*, XIV/121 A (Eylül-Ekim (September – Oktober) 1967), s. 32-33.

sömürgeci siyasetlere karşı yıllardır savaştığını belirtmiştir. Ayrıca Türkistan ismi üzerinde yapılan değişikliklere de değinen Veli Kayum-Han; Rusların Batı Türkistan'ı "Orta Asya" olarak adlandırarak beş Sovyet Cumhuriyeti halinde böldüğünü, Doğu Türkistan adını ise Çinlilerin "Sinkiang" [Sincan] olarak ilan etmesi nedeniyle Avrupa kaynaklarında bu isimle geçtiğini belirtmiştir.[415]

Bu bilgilerin ardından Doğu Türkistan'ın tarihi sürecine dair bilgileri ele alan Veli Kayum-Han; bölgenin tarih boyunca Çin, Kırgız, Hay-Ha adı verilen bir halk, Türk-Moğol İmparatorluğu, Kalmuklar ve sonrasında yeniden Çin hâkimiyetine geçtiğini ve yeniden Doğu Türkistan'da çok kan döküldüğünü yazmıştır.[416] Doğu Türkistan'a en fazla zararı Çin halkının verdiğini belirten Veli Kayum-Han bundan sonraki bilgilerde bölgede dönemsel olarak değişen Çin ve Rus işgalleri ile bu devletlerin politikaları üzerine yoğunlaşmıştır.

Öncelikle Çin işgali[417] altında ki Doğu Türkistan'da zulüm ve haksızlıkların varlığı karşısında Çinlilere karşı pek çok defa (1826, 1830, 1845, 1856, 1857, 1860, 1963 -Veli Kayum-Han bu şekilde yazmış ama 1863 olmalı- yıllarında) isyan çıkmıştır. 1826 yılındaki isyan Cihangir Han kumandanlığı altında olmuş, Çinliler mağlup edilerek bölgeden uzaklaştırılmıştır. Ancak 1828 yılında Çin yeniden bölgeyi işgal etmiş ve yeniden bölgede isyanlar çıkmıştır. Bu isyanlar neticesinde Doğu Türkistan'da bağımsızlığın kazanıldığı bir dönemin olduğunu görmekteyiz. Bu bağımsızlık örneklerinden birisi Mehmed Yakup Bey tarafından 1863 yılında Kaşgar merkez olmak üzere kurulan devlettir. Veli Kayum-Han; Doğu Türkistan'ın bu istiklal mücadelesinde kimseden yardım alamadığını, yalnızca Türk sultanı Abdülaziz'in Yakup Bey'e bir askeri heyet göndererek ona "Emir" unvanını verdiğini yazmıştır.[418] Ayrıca bu müstakil devlet 1871 yılında İngiltere tarafından tanınmışsa da Yakup Bey'in 1877 yılında dış güçler tarafından öldürülmesi ile bu devlet son bulmuştur.[419] Bundan sonraki süreçte ise Doğu Türkistan'da Çin işgali yeniden başlamıştır. Veli Kayum-Han'ın bahsetmiş

---

[415] V. Jurtci, "Şarqi Turkistan" [Doğu Türkistan], *Milli Türkistan*, II/66 A (Mart 1950), s. 3.

[416] V. Jurtci, "Şarqi Turkistan", s. 10.

[417] Kalmukların ardından Doğu Türkistan'ı ele geçiren Çin İmparatorluğu bu dönemde Mançu sülalesi hâkimiyeti altındadır. Bu sülale 1644-1911 yılları arasında Çin İmparatorluğu'nda egemen olmuştur. Çin İmparatorluğu'nun Doğu Türkistan'a gerçekleştirdiği bu işgal İlk Mançur İstilası(1760-1863) olarak da kaynaklarda görülmektedir. Bkz. İsa Yusuf Alptekin, *Doğu Türkistan Davası*, Seha Yayınları, İstanbul 1992, s. 103.

[418] V. Jurtci, "Şarqi Turkistan", s. 11.

[419] V. Kayum-Han, "Memorandum", *Milli Türkistan*, II/67 A (Mart 1950), s. 4.

olduğu ilk konulardan biri olan Doğu Türkistan adının değiştirilerek "Sinkiang" halini alması da bu döneme rastlamaktadır.[420]

Bağımsızlığını kaybeden ve yeniden Çin işgali altına giren Doğu Türkistan halkı bu dönemde zor günler geçirmiştir. Doğu Türkistan halkı Çin hükümetinin bölgedeki varlığı karşısında yeniden direnç göstermeye başlamış, bu direnç karşısında Çin hükümeti ise bölgede sistematik olarak Çinlileştirme politikalarını uygulamıştır. Veli Kayum-Han'ın makalelerinde belirtilen politikalardan bazıları şunlardır:

Müslüman çocuklara Çin isimlerinin verilmesi zorunluluğu, eğitimde milli okulların yerine Çin okullarının mecbur edilmesi, idare ve okullarda Çin dilinin kullanılması gibi halkı zor durumda bırakan politikalara ek olarak 60.000'den fazla Çinlinin Doğu Türkistan bölgesine göç ettirilerek bölgedeki Çin nüfusunu arttırma politikası da uygulanmıştır. Doğu Türkistan halkı bölgeye yerleştirilen bu göçmenlere ev, eşya, toprak ve tohum vermeye mecbur edilmiş, göçmenlerin yerlerini ekip dikme mecburiyeti getirilmiştir.[421]

Çin politikaları neticesinde zor günler geçiren Doğu Türkistanlılar, 1931 yılında Çinlilere karşı yeniden bir isyan başlatmıştır.[422] 1931 yılında Kumul'dan başlayan bu isyan ile 1932'de Kumul Çin elinden kurtarılmıştır. Çin zulmüne karşı gösterilen bu mücadelede 35 bin Müslüman şehit olmuştur. Doğu Türkistanlılar verilen şehitlere rağmen mücadelelerinden vazgeçmeyerek savaş meydanında büyük başarılar elde etmiş ve 1933 yılında Türk-İslam Milli Cumhuriyeti[423] kurularak Hoca Niyaz Hacı cumhurbaşkanı ve başkumandan, Sabit Damolla Abdulbaki başbakan seçilmiştir.

Kurulan bu milli hükümet Rusları fazlasıyla rahatsız etmiştir. Çünkü Doğu Türkistan'ın Çin'den bağımsız olması Batı Türkistan ve Asya'da Rusların siyaseti için olumsuz bir durumdur. Rusya, Doğu Türkistan'daki milli direnişin Batı Türkistan'a da

---

[420] Yakup Bey'in ölümü ile yeniden Çin işgali altına giren Doğu Türkistan bu dönemde Çin İmparatorluğu'nun emri ile on dokuzuncu eyalet olarak "yeni topraklar" anlamına gelen "Sinkiang" [Sincan] adı ile imparatorluğa bağlanmıştır. Bkz: Alptekin, *a.g.e.*, s. 139.

[421] V. Kayum-Han, "Memorandum", s. 10-11., V. Jurtci, "Şarqi Turkistan", s. 14-15.

[422] 1911 yılına kadar Çin İmparatorluğu'nun Doğu Türkistan topraklarındaki istilası devam etmiş, 1911 yılında imparatorluk topraklarında çıkan isyanlar sonucunda imparatorluğun devrilmesi ile Doğu Türkistan topraklarında Çin politikaları genel valiler aracılığıyla devam ettirilmiştir. Bu genel valiler dönemi Yang Tseng-Hsin [Yang-Zing-Şin] Dönemi (1911-1928) ve Chin Shu-Jen [Cin Şü-rin] Dönemi (1928-1933) olarak belirtilebilir. Bu dönemde de Doğu Türkistan'da zulüm ve işkenceler devam ettirilmiştir. Veli Kayum-Han makalelerinde bu dönemi ele almamış, sadece Çin politikalarını genel olarak anlatmıştır. Dönem hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Alptekin, *a.g.e.,* s. 145-154.

[423] Kurulan bu devletin adı kaynaklarda Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti olarak da geçmektedir. Biz çalışmamızda Veli Kayum-Han'ın bahsettiği şekilde Türk-İslam Milli Cumhuriyeti olarak aldık.

sıçrayabileceğini düşündüğü için doğal olarak telaşa kapılmıştır. Bu nedenle de bu milli hükümeti ortadan kaldırmak amacıyla çareler aramaya başlamıştır.[424]

Veli Kayum-Han'ın belirttiğine göre Rusya; Doğu Türkistan ile İngiltere ve Türkiye'nin arasını bozmak amacıyla propaganda siyaseti izlemiş, Çinlilere yardım etme girişiminde bulunmuştur. Özellikle Rusya'nın Çin'e sağlamış olduğu askeri yardım dikkat çekmektedir. Rusya; 1932 yılında Mançurya'dan kaçarak Rusya'ya gelen 10.000 Çin ve Mançur askerini toplayarak Doğu Türkistan bölgesine göndermiştir. Ayrıca Türkistan bölgesinde yaşayan yaklaşık 40-50.000 Rus göçmen de Doğu Türkistan'a karşı girişilen savaşta Çin'e destek olmuştur.[425] Ek olarak Rusya, Çinlilerin bölgedeki ezici siyasetine tank, uçak ve Taşkent'te okutulan casusları ile yardım etmiştir.[426]

Devletin yıkılışını hızlandıran bir diğer neden de Hoca Niyaz Hacı'nın Ruslarla iş birliği içine girmesidir. Veli Kayum-Han; "içimizden çıkan hainler de oldu" diyerek Hoca Niyaz Hacı'nın Ruslar ile anlaşma yaparak milli hükümete verdiği zararları aktarmıştır. Hoca Niyaz Hacı Ergaştam'a[427] giderek Ruslar ile anlaşmış, bu anlaşmaya göre de Doğu Türkistan hükümetinin milli ordusunu dağıtmaya ve milli hükümetin bakanlarının hapse alınmasına izin vermiştir.[428]

Ne yazık ki hiçbir yerden maddi, manevi yardım ve silah gücü alamayan bu milli hükümet Rusya'nın askeri yardımı ve bölgede bulunan Rus göçmenlerin de yardımı ile 1934'te yıkılmıştır. Bu mücadelede 200 bin kadar Türkistanlı öldürülmüştür.[429]

Doğu Türkistan'da bağımsız bir devletin varlığını sona erdiren Rusya, Doğu Türkistan'a yerleşmiş ve bundan sonraki dönemde bölgeye 10 yıl Ruslar (1933-43) hâkim olmuştur. Veli Kayum-Han, bu bilgiyi İsa Yusuf Alptekin'in sözlerinden alıntı yaparak bizlere sunmuştur.[430] Bu dönemde Rusya'nın bölgedeki çalışmaları hakkında da; Sovyet Rusya'nın 1936'dan itibaren bölgeye kendi nüfusunu yerleştirmeye

[424] V. Jurtci, "Şarqi Turkistan", s. 11-12.

[425] V. Jurtci, "Şarqi Turkistan", s.12.

[426] V. Kayum-Han, "Memorandum", s. 11-12.

[427] Ergaştam: Doğu Türkistan'ın Rus sınır karakolu

[428] V. Jurtci, "Şarqi Turkistan", s. 13-14.

[429] V. Kayum-Han, "Memorandum", s. 12.

[430] Veli Kajum Han, "Şarqi-Türkistan" [Doğu Türkistan], *Milli Türkistan*, II/72-73 A (April-Ijul [Nisan-Mayıs] 1951), s. 11.

başladığını, Taşkent'te okullar açarak Doğu Türkistan'a gönderilmek üzere insanlar yetiştirdiğini söyleyerek bu kişilerin isimlerinden bazılarını vermiştir.[431]

Veli Kayum-Han, Doğu Türkistan'ın 1949 yılında Mao Tse-Tung liderliğinde Çin Komünist Hükümeti'nin işgali altına girmesine kadarki süreci ayrıntılı olarak aktarmadığı için burada birkaç bilgi eklemek konunun gidişatını anlamamız açısından faydalı olacaktır.

Yukarıda bahsetmiş olduğumuz Rus işgali, II. Dünya Savaşı'nın başlaması ile Almanların Sovyet topraklarında ilerlemesi sonucunda Rusların bölgeyi terk etmesine neden olmuştur. Bu durumda Doğu Türkistan toprakları yeniden Çin işgali altına girmiştir. 1944 yılında başlayan bu Çin işgali Milliyetçi Çin (Nanking) Hükümeti tarafından gerçekleşmiş ve 1949 yılına kadar sürmüştür. 1949 yılında ise Çin Komünistleri devreye girmiş, Rusya Çin Komünistlerinin lideri Mao Tse-Tung ile anlaşarak Doğu Türkistan'ı işgal etmelerini ve bu konuda Rusya'nın her konuda kendilerine yardım edeceğini belirtmesi üzerine Çin Komünistlerinin işgali bölgede devam ettirilmiştir. Şunu da belirtelim ki bu dönemde Çin Komünistlerine, Milliyetçi Çin generallerinin bazılarından da yardım gelmiştir. Dolayısıyla Doğu Türkistan'ın Çin Komünistleri tarafından işgali kolaylaşmıştır.[432]

Çin-Rus hükümetinin bu ideolojik birlikteliği sonucunda bölgenin Çin Komünistlerinin hâkimiyeti altına girmesi ile Doğu Türkistan'ın bağımsızlığı mücadelesinde önemli rol oynayan insanların yurtlarından ayrılmak zorunda kaldığını görmekteyiz. Veli Kayum-Han, "Doğu Türkistan devletinin sabık başkâtibi İsa Yusuf Alptekin birkaç büyük siyasi, ilmi ve başka yurttaşları ile birlikte Doğu Türkistan'dan kaçıp çıkabildi" diyerek bu durumu aktarmıştır.[433]

Ayrıca Veli Kayum-Han Doğu Türkistan'ın merkezi konumu nedeniyle önemli olduğundan bahsederek Rus ve Çin işgali nedeniyle vatanlarını terk etmeye başlayan Doğu Türkistan halkının büyük bir kısmının açlık, soğuk ve hastalıktan dolayı vefat ettiğini belirtmiş, bu yurttaşlarına yardım etmenin ve onları korumanın tüm Türkistanlıların milli vazifesi olduğunu da vurgulamıştır.[434]

---

[431] V. Jurtci, "Şarqi Turkistan", s. 7.

[432] Alptekin, a.g.e., s. 167-193.

[433] Veli Kajum Han, "Şarqi-Türkistan", s. 11.

[434] Veli Kajum Han, "Şarqi-Türkistan", s. 11-12.

Çin ve Rusya'nın bölgedeki birlikteliği yapılan bir anlaşma ile de güçlendirilmiştir. Bu konuda Veli Kayum-Han; Doğu Türkistan'da demiryolu kuruluşunun sağlanması ve yer altı zenginliklerinden faydalanması amacıyla Rusya ile 50 yıllık bir anlaşma imzalandığını yazmış ve artık Doğu Türkistan'ın Moskova'da okutulan kişilerce ve Moskova'nın sözlerine kulak veren yöneticiler tarafından idare edilmeye başlandığını yazmıştır.[435]

Veli Kayum-Han, bu anlaşmanın varlığı hakkında başka bir makalesinde gazete haberlerinden de örnekler vermiştir:

> "İsviçre'nin *Die Tat* gazetesi 1.5.1949'da, İngiltere'nin *The Times* gazetesi de 4.6.1949'da uzun bir makale yayınladı. Bu makalelerde Moskova'nın Doğu Türkistan'ın üstündeki oyunu ve dünyanın kalbi olan Doğu Türkistan'ın tehlike altında olduğu bildirildi. Çin hükümetinin resmi ahbarat* bürosu Zentral Neus* Şubat ayında Urumçi'de Sovyet vekili ile Çin vekili arasında bir anlaşma düzenlendiğini bildirmiştir. Bu anlaşmada Sovyet Rusya Doğu Türkistan'ın iktisadi kaynaklarından, zanaatından, yer altı ve yer üstü zenginliklerinden 50[436] yıl boyunca faydalanacağı göze çarpmaktadır." [437]

Doğu Türkistan'daki bu Çin-Rus ideolojik birlikteliğinin sonraki dönemlerde sınır anlaşmazlığı sorununa dönüşerek Çin-Rus mücadelesi halini aldığını görmekteyiz. 1953 yılında SSCB başına geçen Kruşçev ile bu iki komünist güç arasında göz ardı edilen ayrılıklar ortaya çıkmaya başlamıştır.

Veli Kayum-Han'ın bu iki hükümetin arasını bozan konulara dair yazmış olduklarını toparladığımızda şunları görmekteyiz:

İlk olarak ortaya atılan sınır meselesi ve Çinlilerin Ruslardan bir kısım Türkistan toprağını talep etmesi ile başlayan gerginlikler, Kruşçev'in "barış içinde yaşama politikası" ile artmıştır. Çin ve Rusya arasındaki bu ideolojik anlaşmazlık üzerine Kruşçev Çin tarafından eleştirilerek, Marks-Lenin talimatlarına hainlik yapmakla ve Sovyet ittifakında doğru olmayan siyaset yürütmekle eleştirilmiştir.[438] Gerginliği arttıran bir diğer neden de Sovyet hükümetinin Moskova'daki Çin elçiliğindeki üç

---

[435] V. Kayum-Han, "Memorandum", s. 12.

[436] Bu anlaşma ile ilgili olarak rastladığımız bir bilgiye göre; bu anlaşma 14 Şubat 1950'de 30 yıl süreli ve 19 maddeden oluşan gizli bir anlaşmadır. Gizli maddelerine bakıldığında Doğu Türkistan ile ilgili olan 18. madde de; Çin ve SSCB hükümetleri Doğu Türkistan, Tibet ve İç Moğolistan'da yaşayan milletlerin kendi halk cumhuriyetlerini kurmalarını ve bu bölgelerin bağımsız olmaları için tarafların ortak şekilde yardımcı olacağını kabul eder. Ancak bu durumun geçerli olmadığı ve sömürgeci siyasetin bölgede devam ettirildiği görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. http://www.uyghurnet.org/50-yil-gizlenen-cin-sovyet-antlasmasi/ (Erişim Tarihi: 23.12.2017.)

[437] V. Jurtci, "Şarqi Turkistan", s.4.

[438] Taşkentli, "Sovet-Hitay Macarası Ustıda Bir Neça Söz" [Sovyet-Çin Macerası Hususunda Birkaç Söz], *Milli Türkistan*, X/97 A (Temmuz-Ağustos 1963), s. 33.

diplomatı ve Moskova Üniversitesi'nde okuyan Çinli öğrencilerden iki tanesini istenmeyen şahıslar diye Moskova'dan kovmasıdır.[439] 1960 yılında Kruşçev'in Çin'de bulunan Sovyet uzmanlarını geri çağırması ise ilişkileri tamamen kopma noktasına getiren bir neden olmuştur.[440]

Bu problemler içinde Veli Kayum-Han, Çin ve Rusya hükümeti arasındaki toprak meselesi konusunu ayrıntılı olarak işlemiştir. Onun bu konuyu makalelerinde nasıl ele aldığına daha ayrıntılı bakalım:

Çin ve Rusya'nın geçmişte aralarında yapılan anlaşmaları yeniden düzenleyerek birbirlerinden toprak talep etmekte olduğunu belirten Veli Kayum-Han bu konunun Mao Tse-Tung'un 1964 yılında Japon uzmanlarla yapmış olduğu bir toplantıda dile getirdiğini söylemiştir. Bu toplantıda Mao Tse-Tung; 1954'te Çin Halk Cumhuriyeti'nde yeni bir tarih dersi kitabı yayınlandığından ve bu kitaba eklenen Çin haritasında Çin'in I. Afyon Savaşı'na kadarki durumunun verildiğini söylemiştir. Bu haritada Birma, Vietnam, Kore, Tayland, Malaya, Nepal, Butan, Sakkim ile batıda; Kırgızistan, Tacikistan, Kazakistan cumhuriyetlerinin bir kısmı (Balkaş Gölü'ne kadar) Çin sınırlarında gösterilmiştir. 1,5 milyon km^2'lik bu toprak sahasının Sovyet birliği elinde olmasının şüpheli olduğuna dikkat çekmiştir.[441]

Çin hükümetinin bu söylemleri karşısında paniğe kapılan Sovyet hükümeti Çin'e karşı güçlü bir cevap verme uğraşına girmiştir. Sovyetler, durumu Çar hükümeti ve Sovyet dönemi hükümeti olarak ayırarak durumu açıklamak üzere hareket etmiştir. Kruşçev de tıpkı Mao Tse-Tung gibi Japon sosyalistlerle yapmış olduğu bir toplantıda Çin hükümetine cevaplarını vermiştir. Bu konuda Veli Kayum-Han Japonya'nın hem SSCB hem de Çin hükümetinin mücadelesine destek olup hizmet ettiğini ifade etmiştir.[442]

Kruşçev Mao'nun sözlerine karşılık olarak şunları söylemiştir:

> "Mao Tse-Tung, "Sovyetler Birliği aşırı ölçüde büyük memleket" diyerek kinaye yapmakta. Rusya'nın Çar hükümeti büyük ölçüde toprak sahasına sahip oldu ve bu sahaları kendi alanına girerek aldı, deyip tekrar tekrar söylemekte. … Biz Rus padişahlarının korunmasını istemeyiz.

[439] Taşkentli, "Sovet-Hitay Macarası Ustıda Bir Neça Söz", s. 34.

[440] Taşkentli, "Sovet-Çin Macerası ve Türkistan", *Milli Türkistan*, XIV/118 A (Ocak-Şubat (Januar – Februar) 1967), s. 21.

[441] A. Taşkentli, "Sovet-Çin Macerası ve Türkistan" [Sovyet-Çin Macerası ve Türkistan], *Milli Türkistan*, XI/104 A (Eylül-Ekim 1964), s. 12.

[442] A. Taşkentli, "Sovet-Çin Macerası ve Türkistan", s. 13.

> Onlar da başka padişahlar gibi talancılık yaptılar, talan savaşlarını yapanlarda kendilerinin mülkünü çekip alarak kendi yerlerini oluşturarak hareket ettiler. Lakin geçmişteki istilacıların hepsine nispeten Rus padişahları da Çin padişahları da münasebet bir halde olması lazım. Rus padişahları baskıncılık yaparak savaşlarını kazandı. Peki, Çin padişahları ne ile meşgul oldu? Rusya padişahları gibi onlar da baskın ve talancılık ile meşgul oldu. Örneğin Doğu Türkistan'da Çinliler geçmişten beri mi yaşamakta? Doğu Türkistan milli dil ve başka açılardan Çinlilerden bütünüyle farklı idi. Uygurlar, Kazaklar, Kırgızlar ve başka halklar Doğu Türkistan'ın tabanındaki halklardır. Çinliler geçmişte onları istila ederek aldılar ve onları bağımsızlıktan mahrum ettiler."

Kruşçev, önceki Rusya ile mevcut Sovyetler Birliği komünist düzenini koruma peşinde olduklarını belirterek Japon vekillere şunları da söylemiştir.

> "Ekim Devrimi Rusya'nın tüm halklarına kendi kaderini kendilerinin tayin edebilmesi hakkını verdi, onlar da bu haktan yararlandılar, bazıları SSCB ittifakında kendi istekleri ile birleştiler. Kazak halkının çoğunluğu SSCB'de yaşamaktaydı ve Kazak halkının yerleştiği toprak sahasının çoğunluğu Sovyet ittifakının içine girmekteydi. Bu alanda Kazak halkı Kazakistan SSC'yi kurdu. Eğer Kazak halkı isterse SSCB anayasasına göre Sovyet Birliği'nden çıkma hakkı var. Kazakların bir bölümü ve onların yerleşmiş olduğu toprakların bir bölümü ise Çin tarafında. Kırgızistan SSC Sovyet birliği yapısına giren cumhuriyettir ve Kırgız halkının egemen devletidir. Eğer Kırgız halkı isterse SSCB anayasasına göre o da Sovyet ittifakından ayrılabilme hakkına sahip. Kırgızların bir bölümü ve onların yerleşmiş olduğu toprakların bir bölümü ise Çin tarafında. Sovyet memleketinde toprak sahası ve milli meseleler halkların kendi bildirdiği isteklere göre çözülür. Biz halkların kendi takdirini kendilerinin çözmesinden yanayız."[443]

Çinlilerin toprak davasını öne sürmesinden itibaren Sovyet devlet adamları başta da Kruşçev'in Türkistanlıların kendi topraklarına kendilerinin sahip olduğunu, kendi devletleri ve hükümetlerinin olduğunu belirten söylemler geliştirdiğine dikkat çeken Veli Kayum-Han bu durumu eleştirmiştir. Kruşçev'in tarihi sahteleştirerek göz boyamaya çalıştığını belirten Veli Kayum-Han, Rusların kendi sömürgeciliklerini gizlemek için milli cumhuriyetlerde bulunan yardımcılarını da Çin'e karşı konuşturmaya başladıklarını, ayrıca Çin'e karşı mücadele eden ve Doğu Türkistan'dan kaçan insanlardan da faydalandıklarını söylemiştir. Mesela bu kişilerden biri olan Ahmetcan Mametov'u örnek göstermiştir. Ahmetcan Mametov; *Komünizm Tugı* isimli gazetenin başyazarı ile yapmış olduğu sohbette Çin'in Doğu Türkistan'daki politikalarını (Çinlilerin alfabeyi değiştirmesi, Uygur tarihinin değiştirilmesi ve milli kadrolar yerine Çin kadrolarının arttırılması gibi) eleştirmiştir. Bunun üzerine Veli Kayum-Han, onu Batı Türkistan'da aynı şekilde var olan Rus sömürgeciliğini ve

[443] A. Taşkentli, "Sovet-Çin Macerası ve Türkistan", s. 13-14.

politikalarını görmemekle eleştirerek Çin ve Rusya'nın Türkistan üzerindeki politikalarının aynı olduğunu vurgulamıştır.

Moskova'da Japon vekillere; Kazak ve Kırgızların kendi devletleri olduğunu, eğer isterlerse Sovyet Birliği'nden çıkabileceklerini belirten Kruşçev'in aynı dönemlerde Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın Doğu Türkistan ile sınır olan bölgelerine Rus askerleri yerleştirmeye başladığını da yazan Veli Kayum-Han bu durumun Mao'nun Japon vekillerle olan görüşmesi sırasında ortaya çıktığını ifade etmiştir. Aynı zamanda Mao Tse-Tung'un da 1964'ün ilk yarısında Gulca şehrine ve Doğu Türkistan'ın kuzeybatı kısımlarına yaklaşık 10 bin asker getirdiğinden bahsetmiştir.[444]

Günden güne artan Rusya-Çin gerginliğinin bir savaş haline dönüp dönmeyeceği elbette bilinmiyordu. Ancak her ihtimale karşı iki tarafın da askeri hazırlıkları olduğuna dair bilgileri veren Veli Kayum-Han'ın; *Times* gazetesinden aktardığı bilgiye göre Çin hükümeti Sovyet sınırına 69 tümen, Moskova ise Çin sınırına 39 tümen askeri birlik yerleştirmiştir. Ayrıca Çin basınında ve Çin devlet adamları arasında da "Sovyetler Çin'e karşı hücuma geçecek" seslerinin işitilmekte olduğunu *Komsomolskaya Pravda* (25.10.1966) gazetesini kaynak göstererek yazmıştır. Öte yandan Veli Kayum-Han; Çin ve Rusya arasındaki gerginliklerin çok fazla olmadığı dönemlerde de bu tarz askeri hazırlıkların yapılmış olduğunu ve bunun nedeninin Sovyetlerin, Çin ile ilişkisi bozuk olmasına rağmen Doğu Türkistan topraklarına hâkim olma isteklerinden vazgeçmemeleri olarak göstermiştir.

Veli Kayum-Han'ın *Sovettik Qırgızıstan* gazetesinden aktardığı bilgilere (22.12.1966) göre; iki hükümet arasında gerginliğin artması ile işini şansa bırakmak istemeyen Rus hükümeti, Türkistan'daki Sovyet cumhuriyetlerinin yöneticilerine Türkistan ile Çin sınırına yakın bölgelerde yaşayan halkın özellikle de gençlerin savaş hazırlıkları konusunda bilgilendirilmesi için emir vermiştir. Bütün cumhuriyetlerde var olan DOSAAF (Ordu, Havacılık ve Donanma Gönüllü Yardım Teşkilatı) da faaliyete geçerek sınır bölgelerindeki halkı askeri işlere yönlendirmiştir.[445]

Veli Kayum-Han'ın Doğu Türkistan hakkında ele aldığı konuları ve düşüncelerini aktarmaya çalıştığımız bu kısımda son olarak şunu söyleyebiliriz ki o, Çin

[444] A. Taşkentli, "Sovet-Çin Macerası ve Türkistan", s. 16-17.

[445]Taşkentli, "Sovet-Çin Macerası ve Türkistan", s. 21-24.

ve Rusya'nın mücadelesini Türkistan topraklarında değil de kendi topraklarında sürdürmesini ve Türkistan topraklarında daha fazla kan dökülmemesini yürekten istemiştir.

Başkanı olduğu MTBK'nin Türkistan'ın bağımsızlığı konusunda Doğu Türkistan ve Batı Türkistan şeklinde bir ayrım gözetmediğini ve bölünmez büyük bir Türkistan için mücadele ettiklerini devamlı olarak vurgulamıştır. Ayrıca zulüm ve işkence altında kaldıkları için başka yerlere göç eden Doğu Türkistanlılara yardımcı olmanın milli bir vazife olduğunun da altını çizmiştir.

2.2.4. Asya ve Afrika Halkları

Veli Kayum-Han makalelerinde sadece Türkistan'ı ele almakla kalmamış, Asya ve Afrika halklarındaki değişimler ile Sovyet ve Çin hükümetlerinin bu halklar üzerindeki politikaları hakkında da fikirlerini bildiren yazılar kaleme almıştır. Veli Kayum-Han'ın bu yazılarından bahsetmeden önce birkaç noktaya değinmek faydalı olacaktır.

Öncelikle Veli Kayum-Han, 18-24 Nisan 1955'te Endonezya'nın Bandung kentinde gerçekleşmiş olan Asya ve Afrika halklarının siyasi toplantısına memorandum metni göndermiştir. SSCB ve Çin'den de vekillerin bulunduğu bu konferansta, Veli Kayum-Han gönderdiği metin ile Türkistan'ın milli davasını ortaya koymayı ve bu davanın geniş kitlelerce bilinmesini amaçlamıştır. O; Asya, Afrika, Avustralya ve Amerika'da bulunan devlet yöneticilerine, dünya basınına, siyasi ve dini İslam teşkilatlarına bu metni gönderip Türkistan halkı için yardım talep etmiştir.[446]

Memorandum metninde Türkistan'ın bağımsızlığının SSCB ve Çin tarafından alınarak bölgede uygulanan politikalar kısa kısa sıralanmıştır.[447] Bu metin ile Veli Kayum-Han; Asya ve Afrika halklarından yardım ve destek beklemiştir. MTBK'nın kongre katılımcılarından, Türkistan'daki durumu yerinde görmeleri ve bir rapor hazırlayarak tüm dünya kamuoyuna sunulması yönünde tarafsız bir komite kurulmasını talep etmiştir. Veli Kayum-Han, gerçekten Türkistan'da özgür ve refah bir ortam varsa Rusların bu komitenin bölgeye girmesine izin vereceğini ve vermesi gerektiğini vurgulamıştır. Eğer böyle bir komitenin bölgeye girmesine izin vermezlerse de Asya ve Afrika Konferansı katılımcılarının SSCB ve Çin hükümetlerini emperyalist ve terörist

[446] Türkistani, *a.g.e.*, s. 182.

[447] Memorandum metni için bkz. Türkistani, *a.g.e.*, s. 183-185.

olarak tanımlamalarını, basın, radyo ve toplantılar aracılığıyla da ilan etmelerini söylemiştir.

Bu memorandum, Asya ve Afrika halklarının dikkatini çekmiş, onlar Türkistanlıların milli davasını destekleyerek bu kongreye Veli Kayum-Han'ı davet etmişlerdir. Ancak Veli Kayum-Han maddi imkânsızlıklardan dolayı bu konferansa katılamamıştır.[448]

Memorandum ile Türkistan davasının Asya ve Afrika halkları arasında kendine yer bulması birtakım hareketlenmeleri de beraberinde getirmiştir. 1957 yılı başlarında Endonezya'da Türkistan'ın Kurtuluş Hareketi adı altında bir dernek kurulmuştur. Bu dernek, komünist emperyalizmine karşı gerçekleştirilen mücadelelerin bir sonuca ulaşmasında Türkistan'ın kurtuluşunun etkili olacağını belirtmiştir. Dernek; coğrafi olarak Türkistan'a uzak olan Endonezya'nın desteğini göstermesi bakımından oldukça önemli olmuştur.[449] Derneğin kurucuları ve yöneticileri arasında Türkistanlı olmaması dikkat çekicidir ve amacı Endonezya ve Malaya'da etkin olmaya başlayan komünizm tehlikesine karşı mücadele etmek ve Türkistan'ı da Sovyet esaretinden kurtarmaktır.[450]

Bu dernek ile ilgili olarak Veli Kayum-Han'ın düşüncelerini Zuhriddin Mirza Abid Türkistani'ye yazmış olduğu mektupta görmek mümkündür. Veli Kayum-Han bu dernekten haberdar olduktan sonra; bir telgraf ile tüm Türkistanlılar adına bu derneği tebrik etmiştir. Sonrasında, MTBK'nın dış ülkelerde yaşayan Türkistanlıların milli dayanağı olduğunu ve milli mücadelelerinde takip ettikleri bir yol olduğunu bildirerek birkaç siyasi ve milli konu üzerine ilk olarak kendileri ile görüşülmesini istemiştir. Bunun için de Endonezya'ya gelebileceğini veya onların bir vekil gönderebileceklerini eklemiştir.

Mektupta, henüz dernek kurucuları hakkında bilgisi olmadığını ve bu nedenle onlarla yakın iletişim kurmanın ve görüşmenin öneminden bahseden Veli Kayum-Han, Türkistani'den Endonezya'ya teşekkürlerini ve Türkistan hakkındaki bazı konularda öncelikle MTBK başkanı olan Veli Kayum-Han ile görüşülmesi gerektiğini bildiren bir telgraf veya mektup yollamasını istemiştir. Ayrıca Türkistanlıların MTBK çatısı altında hareket ettiğini de belirtmesini istemiştir. Veli Kayum-Han, Türkistanlıların merkezi bir

[448] Türkistani, *a.g.e*., s. 189-190.

[449] M. E. Buğra, "Türkistan ve Endonezya", *Türkistan Sesi*, I/8-9, (Şubat-Mart 1957), s.2.

[450] Andican, *a.g.e.,* s. 649.

teşkilatı yoktur diye düşünülebileceği için komitenin varlığının vurgulanmasının gerekli olduğunu belirtmiştir. [451]

Bir taraftan Asya ve Afrika halklarında bu hareketlenmeler yaşanırken, SSCB ve Çin hükümeti de bu halkları kendi tarafına çekme yönünde çalışmalar yapmıştır. Veli Kayum-Han'ın makalelerinde de SSCB ve Çin'in bu halklara nasıl tesir etmeye çalıştığını örnekleri ile görmek mümkündür.

Asya ve Afrika halkları konusunda Rusya hükümeti kendini; ezilen halkların dostu, Asya ve Afrika halklarının yegâne arkadaşı ve sömürgeciliğe karşı bir devlet gibi göstermiş ve Türkistan, Kafkas, İdil-Ural, Kırım ve başka Rus olmayan halklar üzerindeki sömürgecilik faaliyetlerini gizleme yönünde dış siyasetini yürütmüştür. Bu Rus olmayan halklar içinde birkaç kişi de Rusya'nın bu siyasetine destek vermiştir. Türkistan milliyetçileri ise yıllardır Türkistan davasını ortaya koyup Türkistan'ın durumunu bildirmiştir. Bu faaliyetlere karşı ise Rusya sadece Türkistan'da değil, Asya, Afrika ve batı ülkeleri arasında propaganda çalışmaları yürütmüştür. Ruslar ve yardımcıları olan Şeref Raşidov, Sarvar Azimov, Mirzo Tursun-Zade gibi Sovyet Cumhuriyetleri'nde görevli olan bazı isimler 1965 yılının Kasım ayında yapılacak olan Asya ve Afrika ülkelerinin ikinci konferansına (II. Bandung Konferansı) katılmayı talep etmiştir. Sovyet hükümeti hem kendi çalışmaları ile hem de bu kişiler aracılığıyla bu konferansa katılabilmek için çaba harcamıştır. Amacı; bu konferansta kendisinin sömürgeci bir devlet olmadığını göstermek ve kendi tesirini yaymak istemesidir.

Veli Kayum-Han SSCB'nin konferansa katılıp katılmaması ile ilgili olarak şunları söylemiştir:

> "Eğer bu Asya ve Afrika hükümetlerinin bu kongrede tüm dileği ve yolu emperyalizme karşı koymak ve bu konuda kararlar almak ise Sovyet Rusya'nın bu kongreye katılmasına kesinlikle izin vermemeliler. Bu kongrenin prensibi; sömürgeciliğe karşı çıkıp, buna yalnız Asya ve Afrikalı bağımsız halklar katılırken SSCB'deki cumhuriyet vekilleri bu kongreye katılmaya hakkı yoktur. Rusya Asyalı değil, sömürgeci bir devlettir. Türkistan, Kafkas, İdil-Ural, Kırım ve diğer Rus olmayan halkların yurtları Rusların sömürgesi altındadır."

Sovyet hükümeti bu kongrenin dışında kalmamak için her yola başvurmuş, Asya ve Afrika hükümetlerine bildiriler göndermiş ve kendisinin büyük bir Asya devleti olduğunu, bu kongreye katılma hakkı olduğunu yazmıştır. Ayrıca Asya ve Afrika

[451] Türkistani, *a.g.e.*, s. 223-226.

halklarının vekillerini Moskova'ya davet ederek kendi tarafına çekmek için çabalamıştır.

Hatta 8.5.1964'te Bakü'de gerçekleşen Asya ve Afrika Halkları Birlikteliği İkinci Sovyet Meclisi'nin katılımcılarına Kruşçev telgraf göndermiş, Asya ve Afrika Memleketlerinin Birlikteliği-Sovyet Komitesi'nin başkanı olan Mirzo Tursun-Zada (aslen Tacik) kongrede bu komitenin faaliyetlerinden saatlerce bahsederek "Sovyet topraklarının yarısından çoğu Asya'dadır. Bu nedenle Sovyet Rusya II. Bandung Konferansı'na katılmalıdır. Sovyetler Birliği'ndeki 15 cumhuriyetin 9'u Asya'dadır" demiştir. Böylece Moskova, Turzun-zada aracılığıyla kongreye kesinlikle katılmak istediğini bildirmiştir.[452]

Veli Kayum-Han; SSCB içindeki Türk-Müslüman halkların Asya ve Doğu halkları ile bağlantılı olduğunu ancak Rusya'nın bir bağlantısı olmadığını belirtmiştir. Rusya'nın bu halklar üzerinde sömürgecilik politikalarını uygulayan bir devlet olduğunu ve bu devletler üzerinde herhangi bir hakkı olmadığını, kendini koruyucu olarak göstermesinin mantıksız olduğunu vurgulamıştır. Bu nedenle de Asya ve Afrika halklarının konferansa katılacak olan ülkeleri seçerken, Rusya altında ezilen halkları unutmayarak hareket etmelerini istemiştir.[453]

Veli Kayum-Han, kendisi gibi düşünenlerin de olduğunu gösteren bazı ifadelere de yer vermiştir. SSCB propagandaları bir taraftan devam ederken, Batı Avrupa ve Amerika basını, siyasi ve ilmi kişiler kendi fikirlerini bildirerek Türkistan'ın durumu hakkında SSCB'ye karşı bir tavır sergilemiştir. Ayrıca hükümette bulunan birkaç Asya ve Afrikalının da "Sovyetler Birliği kızıl emperyalisttir" şeklinde söylemi de ortaya çıkmıştır. Asya ve Afrika siyasetinden önemli kişilerin de SSCB'ye "Siz bu II. Bandung Konferansı'na katılmasanız iyi olur" şeklinde fikir belirtmesi ile Sovyet hükümeti geri çekilmeye mecbur kalmıştır. [454]

Bir başka makalesinde Veli Kayum-Han Türkistan'a gelen Asya ve Afrikalı konuklardan bahsetmiştir. SSCB hükümeti, Kruşçev'in devrilmesinden birkaç gün önce Doğu ülkelerinden hükümet yöneticileri, meclis üyeleri, siyasi ve ilmi isimler, yazarlar ve gençlerin Türkistan'a gelmesini sağlamıştır. Pakistan, Afganistan, İran, Türkiye,

[452] V. Kayum Han, "Rusyanın Haqiqı Yüzi" [Rusya'nın Gerçek Yüzü], *Milli Türkistan*, XI/104 A (Eylül-Ekim 1964), s. 3-6.

[453] V. Kayum Han, "Rusyanın Haqiqı Yüzi", s.11.

[454] V. Kayum Han, "Rusyanın Haqiqı Yüzi", s. 8.

Hindistan, merkezi Afrika, Meksika ve Arap ülkelerinden gelenler, Japonya tüccarları, Afrika ve Asya'nın gazetecileri Taşkent, Semerkant, Buhara ve başka şehirleri gezerek Türkistan'daki sanat ve ziraat faaliyetleri ile tanışmıştır.

Bu kişilerin şerefine Özbekistan Sovyet Cumhuriyeti başkanı Nasiriddinova, 3 Ekim 1964'te büyük bir ziyafet vermiş, bu ziyafete Türkistan komünist parti ve hükümetinin yöneticileri de katılmıştır. Türkistanlılar tarafından değil de Sovyet Rus hâkimiyetinin adamları tarafından çağırılan bu kişiler her yerde Kruşçev fotoğrafları görmüştür. Server Azimov, Şeref Rasidov Nuriddinova gibi isimler Asya ve Afrika'dan gelen vekillere, Türkistan'daki özgürlükten, SSCB'deki başarılardan Sovyet demokrasisinden bahsetmiştir. Veli Kayum-Han ayrıca bu isimlerin Kruşçev'den de dahi olarak bahsettiklerini ama çoğu vekil daha ya Taşkent'te ya da yeni yola çıkmışken Kruşçev'in hükümetten indirildiğini belirtmiştir.

Veli Kayum-Han'ın bu ziyaretleri hoş karşılamadığı açıktır. Gelen konukların Türkistan'ın sömürülen bir devlet olduğunu unutup, Rusların burada kendi faydaları için kurduğu yerlere gitmelerinin Türkistanlıları yaraladığını belirterek şunları yazmıştır:

> "Eğer bir Türkistanlı, Pakistan, Hindistan, Mısır ve başka ülkelerin İngiltere, Endonezya, Hollanda gibi ülkelerin sömürgesi olduğu dönemde yerli halk arasında İngiltere, Hollanda övgüsü yapmasına nasıl bakarlardı? Bugün bu devletler bağımsız oldular ama geçmişlerini unutmamaları gerek. Türkistan halkı gelen konuklardan Rus sömürgeciliğini övmelerini değil bu sömürgeden kurtuluşlarına yardım vermelerini istiyor." [455]

Veli Kayum-Han SSCB'nin Asya ve Afrika halkları içine karışmasında izlediği politikalara değinirken bu politikaların iki aşamalı olarak gerçekleştiğine de değinmiştir. Buna göre, SSCB ilk aşamada komünizm ideolojisini fazla belli etmemiştir. Asya ve Afrika halkları ile bağlantı kurmaya başladıkça kültür ve dostluktan söz ederek içlerine girmiştir. Sonrasında fabrikalar için makineler, yiyecek ve başka eşyaları Asya ve Afrika halklarına hediye etmeye başlamıştır. İkinci aşamada ise resmi hediyeler başlayıp büyük miktarda silah, teknik ve ziraat makinaları bu halklara satılmış veya borç verilmiştir.[456]

Sovyet Rusya'nın iktisadi, askeri ve kültür gibi alanlarda vermiş olduğu yardımlar için Brejnev "Bizler Asya ve Afrika halklarına bu yardımlarımızı, onları

[455] V. Yurtçı, "Türkistan ve Şarq" [Türkistan ve Doğu], *Milli Türkistan*, XI/105 A (Kasım-Aralık 1964), s. 27-30.

[456] V. Kajum-Han, "Sovet-Çin 'Yardamı'nın Aqıbeti ve Bizim Taleb" [Sovyet-Çin 'Yardımı'nın Sonucu ve Bizim Talebimiz], *Milli Türkistan*, XII/107 A (Mart-Nisan (Mart –April) 1965), s. 4.

kendi tesirimize alış niyetinde vermiyoruz, bizler bu yardımlarımızı dostluk ruhunda vermekteyiz. Bu yardımlarımız onların kendi bağımsızlıklarını sağlamaları yönünde büyük güç olmakta ve bu yardımlarımızla onların emperyalizme batı sömürgeciliğine karşı milli mücadelelerini desteklemekteyiz" demiştir. Veli Kayum-Han, SSCB hükümetinin bu desteklerinin komünizm ideolojisini yaymak için olduğunu belirterek aynı şekilde Çin hükümetinin de bu halklara yardımlar verdiğini belirtmiştir.[457]

Veli Kayum-Han, bu iki hükümetin amaçları arasında Batı dünyasına karşı bu halkları ayaklandırmak olduğuna da değinmiştir. Moskova ve Pekin'de Asya ve Afrika Halklarının Birlikteliği, Asya-Afrika Yazarlarının Birliği gibi teşkilatlar da kurularak bu halkların kültür hayatına da müdahale edilmek istendiğini eklemiştir.[458]

Türkistan aracılığıyla Afrika'ya ayak basmaya çalışan Sovyet hükümeti, Asya ve Afrika münevverlerini, her alandaki meslek uzmanlarını, yazarları, gazetecileri hatta devlet ve hükümet başkanlarını Türkistan'a davet edip onlar için gezi ve ziyafetler düzenlediği gibi ayrıca kurslar da açmıştır. Veli Kayum-Han, Moskova'nın bu oyununa Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın da yardımcı olduğunu ve BMT'nin yardımı ile Asya ve Afrika halklarının münevverleri için Taşkent, Duşanbe, Alma-ata şehirlerinde seminerler ve kurslar açıldığından bahsetmiştir. Kurslar Türkistan'da 1961- 64- 65-66 yıllarında açılmıştır. Bu tarz kurslar sadece Afrikalılara değil Pakistan, İran ve başka halklar için de faaliyet göstermiştir. "Göçmen halkları yerleştirmede Sovyetlerin tecrübesi" , "çöl ve dağlarda ormancılık", "çöllerden faydalanma", "su kanalları açma kursu", "kuru toprak ve yaylalardan faydalanma kursu", " pamuk ekiminin yolları" gibi konularda kurslar açılmıştır. Bu vesile ile Ruslar kendi tesirini yaymaya çalışmıştır.[459]

Sovyet Tacikistan'ı gazetesinin 3 Kasım 1966 tarihli "Dış Ülkelerden Gelen Misafirlerin İzlenimleri" başlıklı makalede Tacikistan'a Asya ve Afrika'dan 21 memleketten vekilin geldiği belirtilmiştir. Bu vekillerin kurslardan memnun olduklarını dile getiren açıklamalara da yer verilmiştir.[460]

Veli Kayum-Han bu durum hakkında; Asya ve Afrikalıların Türkistan'a gelişlerine karşı olmadıklarını ama gelen vekillerin kendi yurtlarına döndüklerinde

[457] V. Kajum-Han, "Sovet-Çin 'Yardamı'nın Aqıbeti ve Bizim Taleb", s. 3.

[458] V. Kajum-Han, "Sovet-Çin 'Yardamı'nın Aqıbeti ve Bizim Taleb", s. 5.

[459] V. Kajum-Han, "Türkistan, Afrika ve Rusya", *Milli Türkistan*, XIV/118 A (Ocak-Şubat (Januar – Februar) 1967), s. 5-6.

[460] V. Kajum-Han, "Türkistan, Afrika ve Rusya", s. 6.

Moskova'nın siyasetini övdüklerini söyleyerek eleştirmiştir. "Bunların çoğu Moskova sömürgeciliğini göklere çıkarıp buradaki halklar bağımsızdır" şeklinde konuşmaktadır diyen Veli Kayum-Han bu sözlerin Türkistanlılar için hakaret olduğunu vurgulamıştır. Sömürgeciliği kendi yurtlarında istemeyen, reddeden Afrikalıların Rus sömürgeciliğinin Türkistan'daki tecrübesinden faydalanma yoluna gitmelerinin komik olduğunu belirten Veli Kayum-Han bu vekillerin kolhoz ve sovhozları, fabrikaları, okulları görüp ne kadar güzel demelerinin Moskova propagandasına uyduklarının ispatı olduğunun altını çizmiştir.[461]

1 Aralık 1966'da Moskova tarafından Türkistan'daki Sovyet cumhuriyetlerinde Afrika Haftası, Afrika Bağımsızlık Günü adı altında tantanalı bayramlarla Moskova kendini dost olarak göstermiştir. SSCB; meclisler, gösteriler ve basın aracılığıyla propagandalarını genişletmiştir. Veli Kayum-Han; SSCB hükümetinin bu süreçteki "Rusya, Ekim İhtilali ile Afrika halklarına bağımsızlık yolunu açtı" şeklindeki iddialarını eleştirerek şunları söylemiştir:

> "Herkesçe biliniyor ki Ekim İhtilali 49 yıldan beri Türkistan, Kafkas, İdil-Ural, Ukrayna, Kırım, Belarus ve Baltık memleketlerini aldı. Bundan başka 1945'ten sonra Almanya'nın bir kısmını ve Balkan ülkelerini de kendi tesiri altına aldı. Ekim İhtilali hiçbir zaman sömürge halindeki halklara bağımsızlık vermedi. Bu tarihi bir gerçektir. Batılı devletler 25 yıl içinde Asya ve Afrika'dan çıktı, bu memleketleri kendi sahiplerine bıraktı." [462]

Asya ve Afrikalıların Sovyet hükümetinin bu yalanlarına inanmasını yanlış bulan Veli Kayum-Han, bu halklardan geçmişte kendi topraklarında sömürgeci olan İngiltere, Fransa, Portekiz yerine şimdi Rusya yazılmasını ve olaylara bu şekilde bakmalarını istemiştir.[463]

Veli Kayum-Han, Asya ve Afrika halklarının sömürgeciliğin tanımını yanlış bildiklerini düşünerek Rusya'yı sömürgeci bir devlet olarak görmemelerini eleştirmiştir. Asya ve Afrika halklarından Türkistan'a gelen misafirlerin "Sovyet Birliği'ndeki cumhuriyetlerde özgürlük var, burada sömürgecilik yok" şeklindeki açıklamalarının doğru olmadığını belirterek, onların SSCB'ye büyük hizmet ettiklerini vurgulamıştır. Moskova da bu söylemleri Türkistan'da yaymaya çalışarak "Bakınız sizler özgür, egemen ve bağımsızsınız. Asya ve Afrikalıların fikirleri ile tanışınız, okuyunuz.

---

[461] V. Kajum-Han, "Türkistan, Afrika ve Rusya", s. 7.

[462] V. Yurtçı, "Türkistanda Afrika Haftası-Moskovanın Oyunı", *Milli Türkistan*, XIV/118 A (Ocak-Şubat (Januar – Februar) 1967), s. 11.

[463] V. Yurtçı, "Türkistanda Afrika Haftası-Moskovanın Oyunı", s.12.

Satılmış milliyetçilerin ve batı ülkelerinin "Türkistan Rus sömürgesidir" şeklindeki yalanlarını anlayınız" şeklinde propaganda yapmıştır.[464]

Veli Kayum-Han, Türkistan'a misafir olarak gelen vekillerin sözleri üzerinde durarak onların Türkistan'ı nasıl gördüklerini aktarmıştır. Örneğin, Nijeryalı Ommono Ocbufor Çinbu; İngiltere ve Amerika'nın, Orta Asya cumhuriyetleri Rusya'nın şimdiki zamanda sömürgesidir, oralarda ne sanat ne medeniyet var diyerek Afrika halklarını zehirlediklerini ancak Sovyetlerin başarılarını gördüklerini ve Nijerya halkının da Sovyet halkları gibi yaşamak istediğini belirtmiştir. Veli Kayum-Han Çinbu'nun bu açıklamalarına cevap vermiştir. İngiltere ve Amerika'nın Sovyet cumhuriyetlerinde sanat ve ziraatın hangi seviyede olduğunu bildiklerini ancak Türkistan'da tüm işlerin Moskova tarafından idare edildiğinden de haberdar olduklarını belirterek Çinbu'nun gerçekleri göremediğini belirtmiştir.[465]

Yine aynı şekilde Mali'den Madeyra Kayeta ve Hindistan'dan Krişan Candr isimli vekillerin açıklamaları da bu yönde olmuştur. Pakistan vekili Mirza Abdul Hasan İspahanı da Türkistan'daki dokumacılık faaliyetleri üzerinde olumlu fikirlerini belirtmiştir. Veli Kayum-Han ise buna cevap vererek; her ülkede dokumacılık fabrikalarının olduğunu belirtmiş, Pakistan'daki fabrikaların hususi kişilerin mülkü olduğunu, fabrika sahipleri ve işçilerin buralardan yararlandığını ancak Türkistan'da durumun böyle olmadığını ve fabrikaların devlete bağlı olduğunu belirtmiştir.[466] Hindistanlı Ramşevari Neru; Türkistan'da kolhozlardaki kişilerin her birinin evi olduğundan bahsetmiştir. Veli Kayum-Han 1930-31 yıllarında Türkistan'da mecburi kolhozlar kurulduğunda 3 milyona yakın kişinin açlıktan öldüğünden, Türkistanlıların yerlerinden ve eşyalarından mahrum edilerek zor şartlarda yaşadıklarını belirtmiştir. Ayrıca önceki dönemlerde her bir Türkistanlının evinde at, koyun ve sığırı olduğuna değinerek şimdi ise neleri var diye sormuştur.

Asya ve Afrikalıların Türkistan'ı sömürge olarak görmemelerinde etkili olan ise; Türkistan'ı sanat, ziraat ve kültürel olarak ileri görmeleri, bölgede üniversitelerin, yurtların olmasıdır.[467] Veli Kayum-Han; Türkistanlıların Asya ve Afrika halklarına göre

---

[464] V. Kajum Han, "Müstemlekeçilikni Yanglış Tüşüngenler ve Türkistan Meselesi" [Sömürgeciliği Yanlış Düşünenler ve Türkistan Meselesi], *Milli Türkistan*, XII/106 A (Ocak-Şubat (Januar-Februar) 1965), s. 3.

[465] V. Kajum Han, "Müstemlekeçilikni Yanglış Tüşüngenler ve Türkistan Meselesi", s. 5.

[466] V. Kajum Han, "Müstemlekeçilikni Yanglış Tüşüngenler ve Türkistan Meselesi", s. 5-6.

[467] V. Kajum Han, "Müstemlekeçilikni Yanglış Tüşüngenler ve Türkistan Meselesi", s. 4.

bu konularda daha ileri olduğunu kabul etmiştir. Ancak bu durumun Türkistan'ın Sovyet sömürgesi olduğu gerçeğini değiştirmediğini de vurgulamıştır.[468]

Tesir alanını genişletmek isteyen SSCB hükümeti yukarıda bahsetmiş olduğumuz çalışmalarına ek olarak II. Bandung Konferansı'na katılabilmek için Hindistan hükümeti aracılığıyla da çalışmalar yapmıştır. Hindistan cumhurbaşkanı ile Moskova'da yapılan görüşmelerde ortak fikirlere varılmış, Kahire Konferansı'nda (10.10.1964) ve II. Bandung Konferansı'na Sovyet Rusya'nın katılması yönünde fikirler belirtilmiştir. [469]

Veli Kayum-Han, Asya ve Afrika halklarının neden Rus tesirine açık olduğu konusunda da fikirlerini belirtmiştir. İlk olarak Veli Kayum-Han'a göre, Asya ve Afrika halklarının tesire açık olmasında batı dünyasının bu topraklarda Rusya kadar propaganda yürütmemesi etkilidir.[470] Batılıların siyasetinde hatalar olduğunu ve günlük siyaset ile ilgilendiğini, SSCB ve Çin tarafından ezilen halkların bağımsızlığını göz önünde tutmadıklarını belirtmiştir. Ayrıca, emperyalizme karşı olan devletlerin, ilk olarak Çin ve SSCB altında ezilenlerin bağımsızlıklarını talep etmeleri gerektiğini ancak onların Asya ve Afrika'nın kızıl tesiri altından kurtarılması için hareket ederek bu bölgeleri unuttuklarından dolayı da üzüntüsünü dile getirmiştir.[471]

İkinci olarak Veli Kayum-Han bu ülkelerde büyük endüstri olmadığı için SSCB ve Çin hükümetleri tarafından kendilerine verilen makinelere lazım olan parçaları yine SSCB ve Çin'den temin etmek zorunda oldukları için onların tesiri altına girmelerinin kolay olduğunu belirtmiştir. Öte yandan bu halklar SSCB ve Çin hükümeti tarafından verilen modern silahların kullanılışını bilmediği için bu hükümetlerin uzmanlarına da ihtiyaç duymuştur. Bu da komünizm ideolojisine sahip olan kişilerin bu halkların arasına girmesi demekti. [472]

2.3.Veli Kayum-Han'ın Kitapçıkları

Veli Kayum-Han'ın fikri hayatına dair bilgilere ulaşabildiğimiz diğer kaynaklarımız da yazmış olduğu kitapçıklardır. Ulaşabildiğimiz bu kaynaklarda Veli Kayum-Han, makalelerinde olduğu gibi Sovyet hükümetinin Türkistan üzerinde izlemiş

[468] V. Kajum Han, "Müstemlekeçilikni Yanglış Tüşüngenler ve Türkistan Meselesi", s. 7.

[469] V. Kayum Han, "Rusyanın Haqiqı Yüzi", s.11.

[470] V. Kajum Han, "Müstemlekeçilikni Yanglış Tüşüngenler ve Türkistan Meselesi", s. 5.

[471] V. Kajum-Han, "Sovet-Çin 'yardamı'nın Aqıbeti ve Bizim Taleb", s. 6.

[472] V. Kajum-Han, "Sovet-Çin 'yardamı'nın Aqıbeti ve Bizim Taleb", s. 4.

olduğu siyasetlere, KGB'nin faaliyetlerine, Asya ve Afrika halkları üzerindeki amaçlarına değinmiştir. Sırasıyla inceleyecek olursak:

2.3.1. Komünizm ve İslam

Veli Kayum-Han 1955 tarihinde yayınlanan bu eserinde Sovyet Rusya'nın İslam dini üzerindeki politikalarına yoğunlaşmıştır. Önsöz ve kitapçığın sonunda bulunan Türkistan Milli Meselesi isimli ek kısmı dışında eserde üç bölüm bulunmaktadır. 1954 yılında yazılmış olan bu bölümler kısa makaleler şeklindedir. İslam Ülkelerinde Sovyet Propagandası, İslam Dünyasında Komünizme Karşı Mücadeleler ve Doğulu Büyük Devletler Rusya Arasında isimli bu bölümler aracılığıyla Sovyet hükümetinin İslam dini konusundaki propagandaları ve Türkistan halkının komünizme bakış açısı anlatılmaktadır.[473]

2.3.2. Taşkent Ruhu: Asya ve Afrika Yazuvçilarinin 1958-yil Ekim Ayında Taşkentda Bolub Ötkan Konferansnin Neticeleri

Bu eser; Sovyet Rusya'nın Asya ve Afrika halklarına nüfuz edebilmek üzere gerçekleştirdiği faaliyetlerden biri olan Asya ve Afrika Yazarlar Konferansı hakkındadır ve 7-13 Ekim 1958 tarihlerinde Taşkent'te gerçekleştirilmiş olan bu konferansın ayrıntıları hakkında bizlere bilgi vermektedir. Kitapçığı incelediğimizde Veli Kayum-Han'ın önsözü kaleme aldığını görmekteyiz.[474] Onun belirttiğine göre; diğer yazılan bölümler hakkındaki kaynaklar Baymirza Hayit tarafından toplanıp açıklanmış, düzenleme kısmı ise *Milli Türkistan* dergisinin yönetimi gözetiminde gerçekleştirilmiştir. Sovyet hükümetinin hangi maksatla bu konferansı topladığı, konferansa kimlerin katıldığı ve katılanların hangi görüşlerde bulunduğu, konferans sonucunda ne gibi kararlar alındığı ayrıntılı olarak verilmiştir. Ayrıca bunlara ek olarak "Türkistan Milli Faciası" isimli bir başlık eklenmiş ve bu kısımda Sovyet Rusya'nın Türkistan'daki gerçek faaliyetlerine değinilmiştir. Bu kitapçık, Almanca olarak da yayınlanmış ve böylece Batı dünyasının da dikkati Türkistan üzerine çekilmek istenmiştir.

Veli Kayum-Han; ilk olarak Sovyet Rusya'nın yıllarca Türkistan'daki amaçlarına ulaşmak için çalıştığını ve bunda da başarılı olduğunu belirtmiştir. Sovyet

---

[473] *Komünizm ve İslam*, Milli Türkistan Neşriyatı, Düsseldorf 1955.

[474] *Taşkent Ruhu: Asya ve Afrika Yazuvçilarinin 1958-yil Ekim Ayında Taşkentda Bolub Ötkan Konferansinin Neticeleri*, Milli Türkistan Naşriyatı, Düsseldorf 1959, s. 5-7.

Rusya'nın yıllarca uğraştığı bir diğer meselenin de Asya ve Afrika'nın aydınları ile bağlantı kurabilmek olduğuna değinmiştir.

1955 yılında Bandung'da gerçekleştirilen Asya ve Afrika Halklarının Birlikteliği Konferansı'na Asya halkı olmadığı için katılamayan Sovyet Rusya, 1957 yılında yine aynı isimle Mısır'da gerçekleştirilen konferansa Şeref Raşidov'u göndermiştir. Veli Kayum-Han; Şeref Raşidov'un "esselamü aleyküm İslam kardeşlerimiz" diyerek ortaya çıkıp Türkistan'ın bağımsızlığından bahsettiğini ve Sovyet Rusya'nın propagandalarını yürüttüğünü söylemiştir. Bunun üzerine Mısır'daki konferans ile başlayan bağlantıları güçlendirmek isteyen Sovyet Rusya, 1958 yılında Taşkent Konferansı'nı gerçekleştirmek üzere hazırlıklara başlamıştır.

Sovyet Rusya'nın amacı; Asya ve Afrika aydınlarının manevi hayatlarına ve milli düşüncelerine tesir edip bu ülkelerin halklarına kendi tesirini geçirmektir. Bunun için de Ruslar Türkistan'ı köprü olarak kullanma yoluna gitmiştir. Ruslar için Türkistan, doğuda komünist faaliyetleri yayma ve doğuya sahip olmak için de önemliydi. Türkistanlıların milli medeniyetlerini, tarihini ve edebiyatını kullanıp; bu halkın büyük simalarının isimlerini de "Sovyet fikrinde düşünen Sovyet milliyetçisi olan" kişiler olarak göstermiştir. Sovyetlerin sömürgecilik faaliyetlerine hizmet eden kişiler doğu ülkelerini gezip, konferansa katılarak Sovyet propagandası yapmıştır. Böylece Asya-Afrika halkları arasında Rus nüfuzu yükseltilmeye çalışılmış, yalan ifadelerle halkların gözü boyanmaya çalışılmıştır. Türkistan'daki gerçek durumdan haberdar olmayan ilmi kişiler ve din erbapları da bu yalanlara inanmıştır.

Veli Kayum-Han bu konferans için; "Taşkent ruhu komünist ruhudur ve bununla Türkistan halkının alakası yoktur" demiştir.

2.3.3. Şum Ala Kargalar

KGB'nin Türkistanlıları nasıl ajan olarak kullandığı hakkında yazılan bu eserde Cora Kari Bötaköz eleştirilmektedir. Cora Kari Bötaköz; aslen Andican'da doğmuş, 3 yaşına geldiğinde anne ve babasını kaybetmiş, bu nedenle Andican'dan büyükleri rehberliğinde ayrılarak farklı ülkelerde yaşamış bir Türkistanlıdır. Afganistan, Türkiye, Suriye, Irak, Hindistan, Suudi Arabistan ve İran'da bulunmuştur.[475] Hakkında ne yazık ki daha ayrıntılı bir bilgiye ulaşamadık. Onun faaliyetleri ile ilgili bilgileri alabildiğimiz

[475] V. Kajum-Khan, *Şum Ala Kargalar*, Milli Türkistan Birlik Komitesi'nin Türkistan Ahbarat Bürosu (TAB), Düsseldorf 1.4.1985, s.7.

iki kaynak elimizde bulunmaktadır. İlki *Şum Ala Kargalar*, ikincisi ise kendisinin Veli Kayum-Han'ın yazmış olduklarına cevap verdiği *Hilekâr Tilki*[476] isimli kitapçıktır.

Bahsettiğimiz bu iki eseri bir arada inceleyerek gitmenin konunun anlaşılırlığı açısından daha yararlı olacağı kanaatindeyim. Bu nedenle önce Veli Kayum-Han'ın Cora Kari'ye yönelik eleştirilerini, ardından Cora Kari'nin cevaplarını ve aynı şekilde onun Veli Kayum-Han'a yönelik eleştirilerini değerlendirerek ele aldım.

İlk olarak Veli Kayum-Han'ın eserinin adının ne anlama geldiğinden bahsedecek olursak; Veli Kayum-Han bu isim konusunu "Türkistan halkı kendine yabancı, kötü fikir ve niyette olan kötü kişilere şum kargalar diye isim verir" şeklinde belirtmiştir.[477] Şum; Özbek Türkçesi'nde hileci, kurnaz, uğursuz anlamına gelmektedir. Veli Kayum-Han'a göre bu kişilerden birisi de Cora Kari Bötaköz'dür.

Cora Kari; hakkında yazılan *Şum Ala Kargalar*'dan dostları vasıtasıyla haberdar olduğunu ve burada yazılanların her bir satırının gözüne fesat yuvası olarak göründüğünü belirtmiş ve Veli Kayum-Han'ı "hilekâr tilki" olarak adlandırmıştır. *Şum Ala Kargalar* eserinin pek çok kısmının gerçeği yansıtmadığını ve uydurmalardan ibaret olduğunu belirtmiş ve böyle bir kitapçığın yazıldığına hem sevindim hem de üzüldüm demiştir. Bunun nedenlerini de şu şekilde açıklamıştır: "Sevindim çünkü o hilekârın maskesinin altındakileri gördüm. Üzüldüm çünkü o uydurmalarla halkın birlik ve beraberliğine zarar verdi." [478]

Veli Kayum-Han'ın yazdığı bilgilere göre; Cora Kari kendi isteği ile Taşkent'e gelerek 15 yıl Ruslara hizmet etmiş ve KGB'nin *Aydın*[479] gazetesinde çalışmıştır. Ancak Cora Kari, daha sonra birden ailesi ile birlikte İstanbul'a gitmiştir. Veli Kayum-Han burada aklına takılan şu soruya cevap aramaktadır:

> "Kim ve niçin onu ailesi (3 çocuğu ve eşi) ile birlikte ülke dışına çıkardı? Niçin kendini göklere çıkaran Sovyetler dünyasını bıraktı? Herkesçe bilinmektedir ki; sadece KGB'nin onayı ile güvenilir biri ülke dışına çıkabilir, ancak böyle bir durumda da ailesi rehin alınır. Ancak Cora Kari ailesi ile birlikte yurttan ayrılabiliyor, o kim?" [480]

---

[476] Cora Kari Bötaköz, *Hilekâr Tilki: Vali Qayum-Han'ning "Ala Kargalar" Rısalasıga Raddiya*, İstanbul 01.08.1986.

[477] V. Kajum-Khan, *Şum Ala Kargalar*, s.1.

[478] Bötaköz, *a.g.e.*, s. 1.

[479] *Aydın* gazetesi; 1968 yılında SSCB'nin hariçteki Türkistanlılara yönelik yayın yapan gazetelerinden birisidir. Latin ve Arap harflerinde ayda bir defa çıkmıştır.

[480] V. Kajum-Khan, *Şum Ala Kargalar*, s.1.

Veli Kayum-Han; Cora Kari'nin Vatan Cemiyeti'nin başkanı olan Ramz Nasiroviç Babacanov'un çok güvendiği biri olarak 15 yıl maaş alıp memur olarak onların cemiyetinde ve resmi yayın organı olan *Aydın* gazetesinde çalıştığını ve bunu kendi dostlarının da resmen ilan ettiğini belirtmiştir.[481]

Veli Kayum-Han Vatan Cemiyeti'nin tarihi yapısına da değinerek; bu cemiyetin medeni ilişkiler kurma perdesi altında saklanan, gerçekte ise Komünist Parti ve KGB'nin gizli yönetiminde olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca; Vatan Cemiyeti'nin şubeleri Türkistan'daki 5 Sovyet Cumhuriyeti'nde de açılmıştır. 29.06.1961'de Özbekistan'da Vatan Cemiyeti'nin şubesi açılarak Özbek dilinde yayın yapan radyo açıldığı da ilan edilmiştir. Sovyet hükümetinin resmi teşkilatının propagandasını ve komünizm fikrini hariçteki Türkistanlılar arasında yayıcı *Aydın* gazetesinde Cora Kari resmen memur olarak çalışmıştır. Ayrıca; Afganistan'daki Türkistanlılar için Özbekçe *Yulduz* [Yıldız] ve Türkmence *Güreş* ve Beluciler için *Sub* isimli gazeteler Taşkent'te hazırlanmıştır. Veli Kayum-Han, bu gazeteler ve *Gülistan* dergisi aracılığıyla Cora Kari'nin aktif hizmetlerde bulunduğunu belirtmiştir.

Cora Kari bu yazılanlara şu şekilde cevap vermiştir:

> "Ben küçük yaşta vatanımdan büyüklerim rehberliğinde mecburen ayrıldım, yaşım büyüdüğünde vatana gelme, milletimin durumundan haberdar olma gibi duygular uyanmaya başladı. Kendi isteğim ile aziz vatanım Taşkent'e geldim. Vatanımın durumunu gördüm, vatandaşlarımın durumu ile ilgilendim. Taşkent'te kalabilmek için onay alana kadar geçimim için çalışmam gerekliydi. Ben Vatan Cemiyeti'ne işe girdim, burada basın bölümünde çalışmaya başladım. Sonra kendi isteğim ile kendi halkıma faydalı olmak adına Özbekistan Vatan Cemiyeti'nin yayın organı olan *Aydın* gazetesine işe girdim. Vatan Cemiyeti'nin KGB'nin yan teşkilatı olduğu doğru ama Türkistan'da KGB'ye ait olmayan bir idare veya işyeri yoktur. Serbest bir çalışma yapmak kanunen yasak. Şunu söylemek gerek ki Taşkent'te çalıştığımı, nerede olduğumu hiç kimseden gizlemedim, gizlemem de.
>
> Afganistan'daki gazeteler hakkında Veli Kayum-Han'ın bu söyledikleri de çöp. Birincisi ben bu gazetelerde çalışmadım. Delil gerekirse; *Aydın* gazetesi ile *Yıldız* gazeteleri karşılaştırılarak bunu görmek mümkün. Bu gazeteler; konu, imla, yapı bakımından birbirinden farklıdır. *Yıldız* gazetesinin imlası Afganistan'daki Türki halkların imlasıdır. *Yıldız*, *Sub*, *Güreş* gazetelerinin içeriği Afgan hükümetinin resmi yayın organı olan *Hakikat-ı Afganistan* gazetesinden alındı. İkincisi o gazeteler muhacirler için değil orada yaşayan yerli Türkler içindir. Veli Kayum-Han, o gazeteler Türkistanlılar için Taşkent'te hazırlandı diyerek yakın tarihimizde Orta Asya'dan Afganistan'a göç eden vatandaşlarını nazarda tutadı. Afgan topraklarında çok

[481] V. Kajum-Khan, *Şum Ala Kargalar*, s.2.; Veli Kayum-Han bu bilgiye *Şark Yıldızı* dergisi aracılığıyla ulaştığını da belirtmiştir. (*Şark Yıldızı*, Taşkent Mayıs 1981, s.5)

yıllardan beri yaşayan Türki halklar Türk dilinde konuşan ulusdaşlarımız var. Veli Kayum-Han ise oradaki Türki halkları sonradan yerleşmiş gibi gösterir. Veli Hayum-Han o gazeteler Türkistanlılar için Taşkent'te hazırlandı diyerek büyük bir hataya yol açmakta, Afganistan'daki Türkistanlılara sadece *Aydın* gazetesi verilmektedir."[482]

Veli Kayum-Han; Cora Kari'nin milli mücadelelerine çok zararının olduğunu ve onun 1957'de 3-4 meslektaşıyla Doğu memleketlerinin birinde sakince yaşayıp duran Türkistanlılara suç atarak memleketin gizli polisine "Veli Kayum-Han komünist ve Komünist Parti reisidir. MTBK ve onun üyeleri yurdunuzda inkılap çıkaracak. Padişahı indirip kendileri hâkimiyete çıkacak" şeklinde bir yazıyı imzalayıp bildirdiğini söylemiştir. Cora Kari yüzünden vatandaşlarının harap olduğunu ve derhal yüzlerce kişinin hapse alındığını yazmıştır. Milli komitenin üyelerinin Alman hükümetinin yardımıyla serbest bırakıldığını ve Cora Kari'nin de kaçtığını belirtmiştir.[483]

Cora Kari'nin risalesi vasıtasıyla öğrendiğimize göre bu olay 1957 yılında Suudi Arabistan'da gerçekleşmiştir. Cora Kari bu olay hakkındaki suçlamaların yalan olduğunu, kendisinin Suudi Arabistan'a ilk defa 1959 yılında gittiğini yazmıştır. "Suudi Arabistan'da Veli Kayum-Han'ın ziyaretinden sonra[484] gerçekleşen tutuklamalarda Veli Kayum-Han beni suçlasa da olayla benim alakam yoktur" demiştir. Ayrıca Cora Kari burada bulunan isimlerin milli mücadele yönündeki çalışmalarını takdir ettiğini ancak onların Veli Kayum-Han'a inanıp ona katılmalarını yanlış bulduğunu da belirtmiştir.[485]

Veli Kayum-Han; Cora Kari'nin Sovyetlerle bağlantı kurduğunu ve kendilerinin milli ideolojilerini çürük ve ölü olarak adlandırarak komünistlere ve Sovyet teşkilatına bildirdiğini belirtmiştir. Cora Kari'nin yıllarca milli mücadelelerine karşı propagandada bulunarak bu yolda şehit düşen vatandaşlara hakaret ettiğini de söyleyerek, Cora Kari'nin 1969 yılında *Aydın* gazetesine yazdığı mektubu eleştirmiştir. Bu mektupta Cora Kari, *Aydın* gazetesinin çıkmasından dolayı mutlu olduğunu belirten ifadelere yer verip, hariçte çıkan dergi ve gazetelerin de yazım dilinin saf Özbek dilinde olmadığını söyleyerek eleştirmiştir.[486]

Cora Kari bu mektup hakkında Veli Kayum-Han'a şu cevabı vermiştir:

---

[482] Bötaköz, *a.g.e.*, s.2-4.

[483] V. Kajum-Khan, *Şum Ala Kargalar*, s.3-4.

[484] Çalışmamızın birinci bölümünde bulunan "Veli Kayum-Han'ın Seyahatleri" kısmında bu tutuklamalardan bahsetmiştik.

[485] Bötaköz, *a.g.e.*, s.4-5.

[486] V. Kajum-Khan, *Şum Ala Kargalar*, s.4-5.

> "1957 yıllarında ben İstanbul'da iken büyük küçük, okuyan okumayan her birimiz anadilimizi unutmaya yüz tuttuk. Bu halde gidersek varlığımız yok olur, bu göçün bir anlamı kalmaz. Bunun için kendi aramızda Özbekçe, Kazakça, Kırgızca ve Türkmence şivelerinde Türkiyeli kardeşlerimizle ise Türkçe konuşalım. Bu durum Türkistan istiklalini alana kadar devam etsin. Aksi halde vatan ile ilişkimiz yakınlığımız yok olup gidecek. Başka bir ifadeyle bizim ana dilimiz milli kültür ve siyasetimiz olsun. Türkistan'daki halkımızdan haberdar olalım, oradaki olaylardan habersiz kalmayalım diye çırpınmaktaydım. Bu faaliyetim Veli Kayum-Han ve ona yakın olanların hoşuna gitmese de vicdanım ile hareket ettim. Bu hareketimi, vatana varıp oradaki halkımıza yerleştirmeye de hevesliydim ki vatanda *Aydın* gazetesi çıkmaya başladı. Bu fırsattan faydalanıp *Aydın* gazetesini tebrik edip memlekete mektup yazdım. Mektubun amacını Veli Kayum-Han anlamıyor veya anlamak istemiyor. Mektubun içeriğinden konusundan görünmekteki mektup tam yazılmış değil. Mektupta değiştirilmiş, atılan cümleler var. Aslında mektup diplomatik bir dilde, siyasi vazifeler çerçevesinde yazıldı."[487]

Veli Kayum-Han; İlyas Fazılov'un Cora Kari hakkında yazmış olduklarına da değinmiştir. İlyas Fazılov *Şark Yıldızı* dergisinde "Mening Kabam Vatanım" [Benim Kabem Vatanım] başlığı ile bir makale yazmıştır. Makale Cora Kari'nin İlyas Fazılov'u 1978 yılındaki ziyareti ve aralarında gerçekleşen konuşmalar üzerinedir. Makalede altı çizilerek belirtilen noktalardan biri; Cora Kari'nin "Kapitalist sistemde halklar bahtsızlıkla, biçarelikle ve horlanma ile uğraşmakta. Fakat sosyalist düzen halkları mutlu etmek için çalışmakta" sözleri olmuştur. İlyas Fazılov bu makale ile Cora Kari'yi örnek gösterip muhacirlerin SSCB'ye geri dönmelerini rica etmiştir. Bunun üzerine Veli Kayum-Han; Cora Kari hakkında aklına takılan şu soruyu sormuştur:

> "Cora Kari *Aydın* gazetesinde yıllarca çalışıp Rus hâkimiyeti altında bahtiyar bir hayat geçirirken neden kötü gördüğü kapitalist ülkelerden biri olan Amerika'ya giderek onların radyolarında çalışmak için yalvardı? Cora Kari Bötaköz, bu radyolardaki Özbekçe bölümünde çalışan tanıdığı ve tanımadığı kişilere muhterem kadirşinasım, aziz akalar vb. şekillerde hitap etmiştir."[488]

Cora Kari; İlyas Fazılov meselesine ve Amerika'dan iş istediği konusuna Veli Kayum-Han'ı eleştirerek cevap vermiştir. İlyas Fazılov'un yazdıkları konusunda, Veli Kayum-Han'ın gerçek ve hayali edebiyatı ayırt edemediğini, yazılanların tasvir edilerek hayali bir şekilde yazıldığını belirtmiştir. Kapitalizmi kötülemesi ve Amerika'dan iş istediği konusunda ise; "ben bir rejimi övücü değilim, başkasını kötüleyip hayat geçirenlerden değilim. Amerika'dan iş istediğim de yok ayrıca öyle bir şey olsa da bundan kime ne?" şeklinde cevap vermiştir. Radyoya yazmış olduğu mektuplar

[487] Bötaköz, *a.g.e.*, s.6.

[488] V. Kajum-Khan, *Şum Ala Kargalar*, s.10.

hakkında da; mektuplarında hiçbir kötülük olmadığını, bir vatandaşın bir vatandaşına samimiyetle mektup yazmasının günah olmadığını belirterek Veli Kayum-Han'ın kendini dev aynasında gördüğünü, milletin mektup hitabetlerinin, ilişkilerinin onun tekelinde olmadığını vurgulamıştır. Ayrıca Veli Kayum-Han'ı kendisinin şahsi mektuplarını okuduğu için hırsızlıkla suçlamıştır.[489]

İlyas Fazılov, Cora Kari'nin Abdullah Kadiri'nin *Ötken Künler* romanını 20 bin dolar harcayarak bastırdığını da belirtmiştir. Veli Kayum-Han ise bu konuda; Cora Kari'nin bu romanı yeniden bastırmak için 20 bin dolar harcamadığını ve onda bu kadar çok dolar olmadığını belirtmiştir. Çünkü bundan 25-30 yıl önce göçmenlerin çoğunda hatta büyük tüccarlar da bile bu kadar dolar olmadığını söylemiştir. Ayrıca, Özbekistan Devlet Neşriyatı'nın bu romanı Arap harflerinde 1926'da Semerkant ve Taşkent'te yayınladığını, Taşkent'ten bu kitabı getirmenin kolay olduğu ve hariçte bu kitabın yeniden basılışında A. Haşimi, Mahmud Beg, Dr. Osman ve başkalarının birlikte hareket ettiğini de eklemiştir.[490]

Cora Kari; Türkiye, Arabistan ve Pakistan'a karşı düşmanlık duygusunun yaratılması amacıyla bu ülkelerin milli ruhta yazılan eserleri yurtlarına sokmadıklarını belirterek *Ötken Künler* romanını vatandaşlarına ulaştırıp verdiğini söylemiştir. Veli Kayum-Han bunun yalan olduğunu, *Yaş Türkistan*, *Yeni Türkistan*, *Milli Türkistan*, *Türkistan Sesi*, *Bulak*, *Hür Türkistan*, *Türkler Birliği* ve *Hint İhtilalcileri* gibi pek çok yayının, ilmi ve siyasi eserlerin bu memleketlerde dağıtılıp basıldığını hatta Arap harflerinde yayınlandığını belirtmiştir. Fakat demir perde altındaki Türkistan'a ise bu milli ruhtaki eserlerin gönderilmesi Ruslarca yasaklanmıştı.[491]

Ötken Künler romanı hakkında Cora Kari; Veli Kayum-Han'ın sözlerinde samimiyet olmadığını söyleyerek 1936 yılından itibaren milli edebiyata ait eserlerin Ruslar tarafından imha edildiğini, Çolpan, Mağcan Cumabay, Fıtrat Damla gibi yazarların da hapse alındığını belirtmiştir. Ayrıca vatandaşların da korkarak kitaplıklarındaki eserleri yaktığını veya topraklara gömdüğünü, Arap harflerinde ise SSCB'de eser verilemediğini söylemiştir.

---

[489] Bötaköz, *a.g.e.*, s.7-8.

[490] V. Kajum-Khan, *Şum Ala Kargalar*, s.10-11.

[491] V. Kajum-Khan, *Şum Ala Kargalar*, s.12.

Hariçte *Ötken Künler* romanının bilinen nüshalarına değinen Cora Kari; Zeki Velidi Togan'ın şahsi kütüphanesinde eserin orta ve son bölümünün, Suudi Arabistan'da Ubeydullah Derviş'te baş tarafı yırtılmış bir nüsha ve Taif'teki Minhacıddin Mahdum'da latin harflerinde bir nüsha olup kimsenin yararlanamadığını yazmıştır. Yani Veli Kayum-Han'ın dediği gibi kitap tüm muhacirlerde yoktur. Ayrıca Cora Kari, Veli Kayum-Han'ın kitabın Taşkent'ten getirilişinin kolay olduğunu söyleyerek ikiyüzlülük yaptığını belirtmiştir. "Veli Kayum-Han, önceden Taşkent'ten çıkan kitaplar okunmasın, kim okursa komünisttir dememiş miydi? Şimdi ise kitabın Ruslar tarafından değiştirilmiş şekilde okunmasını onaylamakta" diyerek de eleştirmiştir. Cora Kari, 1958'de *Ötken Künler* romanının Taşkent'te değiştirilmiş hali ile yayınlandığını ve bu yayınlanan nüshaların belli sayfalarında komünizm ideolojisine uyacak şekilde değişiklik yapılarak veya bazı cümleler çıkarıldığını belirtmiştir.[492] Cora Kari kendisinin ise romanı asıl nüshalarıyla yayınladığını vurgulamıştır.[493]

Romanın giriş kısmını yazan Karaçi Türkistan Muhacirleri Yardımlaşma Derneği sekreteri Haybadulla Muhit, Cora Kari tarafından gerçekleştirilen bu çalışmadan "Bu eserin yeniden basılması Türkistan'da bugün hâkim olan komünist ideolojisine uygun gelmeyen ve basılıp okunması yasaklanan tüm milli eserlerin gelecekte yeniden meydana getirilmesinin habercisidir" şeklinde bahsetmiştir.[494]

Cora Kari, bu romanın yayınlanması için 20 bin dolar harcadığına inanmayan Veli Kayum-Han'a; hayırlı bir iş için harcanan paranın önemli olmadığını, ancak kendisi tarafından kitabın nüshalarının toplanması yönünde maddi ve manevi harcadığı çabanın bahsedilen paranın da üzerinde olduğunu söylemiştir. Cora Kari kitabın tam nüshasını elde edebilmek için Ortadoğu memleketlerindeki şahsi ve resmi kütüphanelere gitmiş, romanın orijinal nüshalarına sahip olanların kendisi ile nüshaları paylaşmaması onu uğraştırmıştır. Z. V. Togan elindeki nüshaları kendisi ile paylaşmıştır.

O devirlerde kitap basımının ve Özbek dilini Arap harflerinde tab edecek kişi bulmanın da zorluğuna değinen Cora Kari bu nedenle Arap ülkeleri, Hindistan, Pakistan gibi Arap harfi kullanan yerlere giderek malumat toplama gerekliliği ortaya çıktığını da belirtmiştir. Bu gezileri sırasında İran'da ayağının sakatlanması ile 6 ay hastanede

[492] Bötaköz, *a.g.e.*, s.13-14.

[493] Bötaköz, *a.g.e.*, s.20.

[494] Bötaköz, *a.g.e.*, s.24.

kaldığını da eklemiştir. Cora Kari son olarak, bu kitabın hariçte basılışında Osman Bey, Mahmut Bey ve Azam Haşimi'nin yardımlarının olmadığını çünkü Osman Bey'in 1955'te Türkiye'ye, Mahmut Bey'in ise Rusya'ya gittiğini de eklemiştir. "1959'da romanın orta cildini, 1961'de ise romanın son cildini Karaçı'da bastırıp dağıttım. Karaçı'da Veli Kayum-Han'ın vekili olan Azam Haşimi ise bana hiçbir yardımda bulunmadı hatta benim fikirlerime karşıydı. Madem Azam Haşimi bu eserin bastırılmasında çalışmalar yaptı neden hiçbir basılan nüshada ismi geçmemekte?" şeklinde de bir soru yöneltmiştir.[495]

İlyas Fazılov'un bir diğer değindiği konu ise Cora Kari'nin Türkiye, Arabistan ve Pakistan'da hapse düşen vatandaşlarını kurtarması olayıdır. Veli Kayum-Han, hiçbir Türkistanlının buralarda hapse düşmediğini ve Türkistanlıların buralarda özgürce yaşayıp, eğitim görerek, milli istiklal yolunda hizmette bulunduklarını belirtmiştir. Bir Türkistanlının bile cinayet işleyip hapse düşmediğini ve İlyas Fazılov'un bu konuda yalan söylediğini vurgulamıştır.[496]

Veli Kayum-Han çalışmasında Cora Kari'nin dil hakkında yazmış olduklarına da dikkat çekerek onu eleştirmiştir. Buna göre; Cora Kari yurttaki vatandaşlarla muhacirler arasında nifak salmak amacıyla *Gülistan* dergisinde "Ana Dil Şerafeti" başlığı ile yayınlanan makalesinde güya kendini Özbek dilinin saflığı için mücadele eden biri olarak gösterip birkaç şehirde basılan kitaplar için karışık dilde yazıldı diyerek Türkistanlıların itibarını düşürme çabasında olmuştur. Cora Kari'nin Özbek diline Fars, Arap ve başka dile ait sözcüklerin karıştırıldığını ve bunları görünce dehşete düştüğünü yazması üzerine Veli Kayum-Han bunu sahtekârlık olarak tanımlamış ve dili asıl bozanın Ruslar olduğunu vurgulamıştır. Yine bu dil konusu hakkında Veli Kayum-Han, Cora Kari'nin *Aydın* gazetesinde yazıklarına dikkat çekmiştir. Cora Kari hariçte çıkan milli ruhtaki eserler için "Dış memleketlerin hiçbirinde halk ruhunda Özbek dilinde gazete, kitap çıkarıldığı yok. Çıkarılanlarsa bozuk dilde olup gayrı milli menfaatlere hizmet etmektedir. Bozuk Özbek dilini "Türkistanca" olarak adlandırıp bu dil ile çürük ve ölü mefkûreler yazılmakta." demiştir.[497] Cora Kari'nin ana dilin kullanılması konusundaki düşüncelerini önceki sayfalarda belirttiğimiz için burada tekrar etmiyoruz.

---

[495] Bötaköz, *a.g.e*., s. 26-27.

[496] V. Kajum-Khan, *Şum Ala Kargalar*, s.11.

[497] V. Kajum-Khan, *Şum Ala Kargalar*, s.12-14.

Veli Kayum-Han; Cora Kari'nin vatandaşların arasına girerek onların adreslerini KGB'ye bildirdiğini yazmıştır. Cora Kari ise bu suçlamalara: "Bir iki vatandaşımız bize müracaat ederek vatandaki kardeşlerine mektup yazarak bizden iletmemizi rica etti. Biz de vatandan gelen mektupları okuyup onlara cevap yazdık. Ayrıca KGB memleketteki vatandaşlarımız da diğer ülkelerde kim varsa onlar hakkında soru sorup form doldurtmakta. Kalan bilgileri diplomatik yollar, siyasi yollar, turistler, öğrenciler, hacılar aracılığıyla alır. KGB'nin casusları da muhacirler arasında faaliyet göstermekte" diyerek suçlamaları kabul etmemiştir.[498]

Sening Şaninga Ölkam [Senin Şanına Ülkem] isimli kitabın "Şiirler Toplamı" bölümünde hariçte yaşayan 17 solcunun şiirleri yayınlandı. Bu şiirlerin toplanmasında Cora Kari'nin aktif olduğunu söylemiştir.

Son olarak ise Cora Kari'nin Taşkent'ten Türkiye'ye 1983 yılında geldiğini ancak geldikten sonra da neden Türkistan'daki milli facia hakkında hiçbir şey demediğini merak etmiştir. [499]

2.3.4. Tarih Tilga Kirganda

Çalışmamızın birinci bölümünde de kaynak olarak kullandığımız bu eserde, Sovyet hükümetinin Türkistanlı göçmenler üzerinde izlediği siyaset belgelerle gösterilmeye çalışılmıştır. Kitapçık; 10 Ekim 1985 tarihinde Belçika Dış İşleri Bakanı Leo Tindemans'ın Veli Kayum-Han'a gönderdiği mektup ile başlamaktadır. Mektupta, 16 Mayıs 1984'te Lukianoff'un Sovyetler tarafından idam edildiği bilgisi yer almaktadır. Belçika hükümeti ve Leo Tindemans, Lukianoff'un ölüm cezasından kurtarılması yolunda hareket etmiş ancak Sovyet hükümeti bunu kabul etmemiştir. Veli Kayum-Han'ın bu mektuba verdiği cevaptan Lukianoff'un Türkistan Lejyonu askerlerinden biri olduğunu öğreniyoruz.[500]

Lukianoff, 1942 yılında kendi isteği ile Türkistan Lejyonu'na girmiş ve 1945 yılına kadar Sovyet Rusya'ya karşı savaşmıştır. MTBK Doğu cephesindeki savaş durumunun ağırlaşmaya başlaması ile tüm lejyonerleri Batı Avrupa'ya getirip, Fransa, İtalya, Almanya Avusturya, Belçika, Hollanda, Yunanistan ve Lüksemburg'a yerleştirmiştir. Lukianoff da Belçika'ya yerleşerek 40 yıl burada yaşamış ve 1967

[498] Bötaköz, *a.g.e*., s. 49.

[499] V. Kajum-Khan, *Şum Ala Kargalar*, s.24.

[500] V. Kajum-Khan, *Tarih Tilga Kirganda*, s. 4-6.

yılında Belçika vatandaşlığına geçmiştir. 17 Eylül 1955'te Sovyetler Birliği'nde genel af çıkması ile 1957 yılında ülkesini ziyaret etmiş ve sonrasında Belçika'ya geri dönmüştür. 1968 yılında yeniden ülkesine gitmek için yola çıkmış ancak bu sefer KGB tarafından yakalanarak hapse atılmıştır. 15 yıl psikolojik rahatsızlığı var denilerek hastanede saklanan Lukianoff'un serbest bırakılması için Belçika'nın siyasi, ilmi erbabı ve 250 milletvekili harekete geçmiştir. Ancak tüm bu çabalar sonuç vermemiş ve Lukianoff 16 Mayıs 1984'te idam cezasına çarptırılmıştır.[501]

Kitapçıkta üzerinde durulan diğer bir konu, SSCB'nin II. Dünya Savaşı'nın bitmesi ile Yalta Konferansı'nda alınan kararlar sonucu Almanya'da kalan Sovyet muhacirlerinin geri verilmesini istemesidir. 1947 yılından sonra Amerika ve Batı Avrupa hükümetleri artık kimseyi geri vermemiştir. Ruslar ise taleplerinde ısrarcı olmuştur. Nitekim, 1955 yılında Moskova'da *Vatanga Qaytuv Komiteti* [Vatana Dönüş Komitesi] gazetesinin birinci sayısında "Vatanga Qaytmag Ugrunda" [Vatana Dönmek Uğrunda] komitesinin başkanı General Nikolay Mihailov bu komitenin başvurularını ilan etmiş, birçok Rus generali, ilim adamı, basın görevlileri imza vermiştir. Onların içinde birkaç Türkistanlı da vardır. Gazetenin tüm bir sayfası "Vatan sizi hatırlıyor! Vatan sizi çağırıyor! Dönün ve vatan sizi kabul eder!" şeklinde doldurulmuş, bu tarz faaliyetler devam ettirilmiştir.[502]

1955 yılında Alman hükümetine notalar gönderilmiş ve burada yaşayan tüm muhacirlerin SSCB'ye geri verilmesini, isim ve adreslerini talep etmiştir. Sovyet radyoları ve yayın organları da bu yolda propagandalar yapmıştır. Almanya'nın muhacirleri zorla ülkede tuttuğunu, durumlarının çok kötü olduğunu belirtmiştir. Alman hükümeti, SSCB'nin bu isteğini reddettiğini bildirmiş, kendi isteği ile dönmek isteyenlerin ise dönebileceğini bildirmiştir. 31 Sovyet hükümeti ise muhacirleri geri döndürmek için çalışmalarını devam ettirmiş, muhacirlere türlü yollar aracılığıyla 1955 yılında kabul edilen genel af fermanını dağıtmıştır. "Sovyet hükümeti herkesi affetti, hiç kimseye ceza verilmiyor" diyerek propaganda yapılmıştır.[503]

Son olarak ise Türkistanlı muhacirlere karşı yazılan kitaplardan bahsedilmiştir. İlyas Fazılov *Gurbatda Garip* isimli kitapta, komünizm ideolojisini övmüştür. Kitabın giriş bölümünü yazan Cora Kari Bötaköz ise, Türkistan lejyonerlerinin boşuna

[501] V. Kajum-Khan, *Tarih Tilga Kirganda*, s. 8-10.

[502] V. Kajum-Khan, *Tarih Tilga Kirganda*, s. 25-26.

[503] V. Kajum-Khan, *Tarih Tilga Kirganda*, s. 29-35.

öldüğünü, milli mücadelenin çürük ve ölü olduğunu belirtmiştir.[504] İbrahim Rahim tarafından yazılan *General Ravşanov* isimli kitapta ise Türkistan Lejyonu ve lejyonerlerin sorunları anlatılıp ele geçirilen lejyoner Tanrierdihoca'nın durumu tasvir edilerek anlatılmaktadır. Ayrıca kitabın filmi de yapılmıştır. Eserde, ele geçirilen Türkistan lejyonerlerine verilen cezanın ölüm olduğundan da bahsedilmiştir.[505]

Veli Kayum-Han kitapçığın sonuç kısmında, SSCB'nin göçmen milliyetçilere karşı izlediği siyasetler karşısında kimsenin Sovyet hükümetine inanmayacağını, Türkistan'da 1917'den beri hiçbir değişiklik olmadığını ve hala ele geçirilen milliyetçilerin öldürüldüğünü belirtmiştir.[506]

2.4. Veli Kayum-Han'ın Makalelerinin Kronolojik Listesi

Veli Kajum-Xan, "Çoqay Oqli Mustafa", *Milli Türkistan*, I/1 A (15 İjün [Haziran] 1942), s. 2-6.

Veli Kajum-Xan, "Türkistan Millij (Ultcil) Hereketi ve Sovet Rusijenin Bunqa Qarşı Tutqan Joli" [Türkistan Milli (Ulu) Hareketi ve Sovyet Rsya'nın Buna Karşı İzlediği Yol], *Milli Türkistan*, I/2 A (1 Ijül [Temmuz] 1942), s. 1-12.

V.K. Han, "Car Rusija va Bolşevik Hükümatining Türkistandağı Siyasatining Birliği" [Çar Rusyası ve Bolşevik Hükümetinin Türkistan'daki Siyasetinin Birliği], *Milli Türkistan*, I/3 A (15 Ijül [Temmuz] 1942), s. 1-9.

V. Kajum-Xan, "Oruslarnin Türkistandaqi Paxta Sijasati" [Ruslar'ın Türkistan'daki Pamuk Siyaseti], *Milli Türkistan*, I/4 A (15 August [Ağustos] 1942), s. 1-11.

V. Kayum-Han, "Türkistan Eli Menen Legioncilar Birliği" [Türkistan Halkı İle Lejyonerler Birliği], *Milli Türkistan*, I/5 A (1 Sentebir [Eylül] 1942), s. 1-6.

V. Kajum-Xan, "Türkistanda Ahval" [Türkistan'da Durum], *Milli Türkistan*, I/6 A (1 Öktabir [Ekim] 1942), s. 1-6.

V. Kajum-Xan, "Türkistan Legioncilariga" [Türkistan Lejyonerlerine], *Milli Türkistan*, I/6 A (1 Öktabir [Ekim] 1942), s.19-20.

---

[504] V. Kajum-Khan, *Tarih Tilga Kirganda*, s. 37-38.

[505] V. Kajum-Khan, *Tarih Tilga Kirganda*, s. 45-46.

[506] V. Kajum-Khan, *Tarih Tilga Kirganda*, s. 47.

V. Kajum-Xan, “Türkistan Terihi Cagiradi” [Türkistan Tarihi Çağırır], *Milli Türkistan*, I/7 A (15 Oktabir [Ekim] 1942), s. 1-8.

V. Kajum-Xan, “Türkistan Millij Birlik Qomitasindan Jene Biznin Jol Haqında (resimler bilen)” [Türkistan Milli Birlik Komitesinden Yine Bizim Yol Hakkında], *Milli Türkistan*, I/8 A (1 Nojebir [Kasım] 1942), s.2-7.

V. Kajum-Xan, “Kömak Meselesi” [Yardım Meselesi], *Milli Türkistan*, I/8 A (1 Nojebir [Kasım] 1942), s.7.

V. Kajum-Xan, “Türkistan Masalasi” [Türkistan Meselesi], *Milli Türkistan*, I/9 A (15 Nojebir [Kasım] 1942), s.1-7.

V. Kajum-Xan, “Cadidcilar” [Ceditçiler], *Milli Türkistan*, I/10 A (1 Dekabr [Aralık] 1942), s. 1-5.

Veli Kayum-Han, “Millij Edebijat”, *Milli Edebiyat*, 1 (1943), s. 3-10.

V. Kajum-Xan, “Unutmajlik” [Unutmayalım], *Milli Türkistan*, II/12 A (1 Janvar [Ocak] 1943), s.1-4.

V. Kayum-Xan, “Keskin Söz”, *Milli Türkistan*, II/13-14 A (1 Febral [Şubat] 1943), s. 1-5.

V. Kajum-Chan, “Türkistan xalqı ve kommunizm” [Türkistan Halkı ve Komünizm], *Milli Türkistan*, II/16 A (1 Mart 1943), s.1-12.

V. Kayum-Xan, “Türkistanda orus bolşevizimige qarşı milliy ve diniy hareket” [Türkistan'da Rus-Bolşevizimine Karşı Milli ve Dini Hareket], *Milli Türkistan*, II/17 A (15 Mart 1943), s. 1-6.

V. Kayum-xan, “Türkistan milliy askerlerive siyasi yol” [Türkistan Milli Askerleri ve Siyasi Yol], *Milli Türkistan*, II/19-20 A (15 Maj [Mayıs]1943), s. 1-9.

V. Kayum-Xan, “Jaş Tarixcilarimiz Diqqatiga” [Genç Tarihçilemizin Dikkatine], *Milli Türkistan*, II/21 A (1 Ijün [Haziran] 1943), s. 1-5.

Veli Kajum-Xan, “Millij Türkistan Bir Jaşga Toldi, Maçmuamızga Jubarilgan Tabriklar” [Milli Türkistan Bir Yaşında, Mecmuamıza Gönderilen Tebrikler], *Milli Türkistan*, II/22-23 A (15 Ijün [Haziran] 1943), s.1-8.

Veli Kajum-Xan, “Türkistanlılar Diqqatiga!” [Türkistanlıların Dikkatine], *Milli Türkistan*, II/24 A (1 Ijül [Temmuz] 1943), s. 1-7.

Veli Kajum-Xan, “Jangi Jumuşlar”, *Milli Edebiyat*, 2 (1944),s.15-16.

V. Kayum-Han, “Biznin Jüksek, Gözel Kulturamız Bar”, *Milli Edebiyat*, 2 (1944), s. 7-14.

“Biznin Yol” [Bizim Yol], *Milli Türkistan*, I/63 A (15 Sentabr [Eylül] 1949), s. 3-4.

J., “62 dan 63 ga” [62’den 63’e], *Milli Türkistan*, I/63 A (15 Sentabr [Eylül] 1949), s. 5-6.

Jurtci, “Mustamlakalar Mas’alası” [Sömürgeler Meselesi], *Milli Türkistan*, I/63 A (15 Sentabr [Eylül] 1949), s. 7-10.

J., “Türkistan ve Rusija” [Türkistan ve Rusya], *Milli Türkistan*, I/63 A (15 Sentabr [Eylül] 1949), s. 15-18.

A. Taşkentli, “Ezilgan Halqlar Azadlıq İstaydi” [Ezilen Halklar Hürriyet İstiyor], *Milli Türkistan*, I/63 A (15 Sentabr [Eylül] 1949), s. 18-22.

V. Yurtci, “Türkistan va İslam Halqlari” [Türkistan ve İslam Halkları], *Milli Türkistan*, I/64 A (Nojabr (Kasım) 1949), s. 3-7.

A. Taşkentli, “Kışanlangan İcad” [Zincirlenen İcat], *Milli Türkistan*, I/64 A (Nojabr (Kasım) 1949), s. 15-19.

Millij Turkistan Birlik Qomitasi Millij Turkistan başqarmasi “Bahtli Jangi Jil Tilamiz”, *Milli Türkistan*, II/65 A (Janvar [Ocak] 1950), s. 3.

A. Taşkentli, “Dunya Tinçliğini Kim Buzayatir?” [Dünya Huzurunu Kim Bozmakta?], *Milli Türkistan*, II/65 A (Janvar [Ocak] 1950), s. 21-24.

A. Taşkentli, “Erksız Matbuat” [Bağımlı Matbuat], *Milli Türkistan*, II/65 A (Janvar [Ocak] 1950), s. 27-30.

V. Jurtci, “Şarqi Turkistan” [Doğu Türkistan], *Milli Türkistan*, II/66 A (Mart 1950), s. 3-15.

A. Taşkentli, “İkki Tüzümnin Sajlavi” [İki Rejimin Seçimi], *Milli Türkistan*, II/66 A (Mart 1950), s. 25-27.

V. Kayum – Han, “Memorandum”, *Milli Türkistan*, II/67 A (Mai-Ijun (Mayıs-Haziran)1950), s. 3-17.

V. Kayum-Han, “Muraçatnama” (Turkistanca va İnglizca), *Milli Türkistan*, II/68 A (Jjul-August (Temmuz-Ağustos) 1950), s. 3-6.

A. Taşkentli, “Türkistannin san’at ve musiqası” [Türkistan’ın Sanatı ve Müziği], *Milli Türkistan*, II/68 A (Jjul-August [Temmuz-Ağustos] 1950), s.13-19.

Veli Kajum Chan, “The Natural Wealth of the Oppressed Peoples”, *ABN-Correspondence,* I/7 A (Ağustos 1950), p. 7-8.

Veli Kajum-Han, “Türkistan”, *Milli Türkistan*, II/69 A (Oktaber-Nojabir [Ekim-Kasım] 1950), s. 9-17.

Veli Kajum-Han, “Mazlum Halqlarnin Hoçaliq Guvvati va Rusija İmperijasi Bitirilgan Son, Unin Ornida Qurulgan Milliy davlatlarnin Jangi Tartibdagi İgtisadij Asaslari” [Mazlum Halkların Tabii Zenginlik Kaynakları ve Rus Emperyalizmi Yok Edildikten Sonra Onun Yerine Kurulan Milli Devletlerin Yeni Usuldeki Ekonomik Esasları], *Milli Türkistan*, II/69 A (Oktaber-Nojabir [Ekim-Kasım] 1950), s. 17-25.

V. Kayum-Han, “Ruslar Blan Birga İşlamaq Mumkin mi?” [Ruslarla Beraber Çalışmak Mümkün Mü?], *Milli Türkistan*, II/70-71 A (Mart 1951), s. 3-7.

V. Kayyum-Han, “Mustafa Coqajni Eslas” (Hatira Daftardan) [Mustafa Çokay’ı Anma], *Milli Türkistan*, II/70-71 A (Mart 1951), s. 22-27.

A. Taşkentli, “Din Hürriyetinden Bir Singil” [Din Hürriyetinden Bir Salkım], *Milli Türkistan*, II/70-71 A (Mart 1951), s. 44-46.

Veli Kajum Han, “Türkistanlılar Diqqatiga” [Türkistanlıların Dikkatine], *Milli Türkistan*, II/72-73 A (April-Ijul [Nisan-Mayıs] 1951), s. 3-5.

Veli Kajum Han, “Şarqi-Türkistan” [Doğu Türkistan], *Milli Türkistan*, II/72-73 A (April-Ijul [Nisan-Mayıs] 1951), s. 11-12.

Taşkentli, “Türkistan Adabiyatı Modkav Nazaratında,” [Türkistan Edebiyatı Moskova Kontrolünde], *Milli Türkistan*, II/72-73 A (April-Ijul [Nisan-Mayıs] 1951), s. 33-38.

V.Kayum-Khan, “Is Cooperation with the Russians Possible?”, *ABN-Correspondence*, II/6-7 (June-July 1951), p.10.

Veli Kajum-Han, “Milliy Türkistan Birlik Komitasının Kerensiga Berdigi Çavabi”, *Milli Türkistan*, III/74 A (August-Sentabr (Ağustos-Eylül) 1951), s. 3.

Veli Kajum-Han, “Türkistan Tarihiga Ruslarnin Huçumi” [Türkistan Tarihine Rusların Hücumu], *Milli Türkistan*, III/74 A (August-Sentabr (Ağustos-Eylül) 1951), s. 8-14.

Dost, “A.K.Ş (USA) va SSSR [ABD ve SSCB]”, *Milli Türkistan*, III/74 A (August-Sentabr (Ağustos-Eylül) 1951), s. 4-8.

Veli Kajum-Han, “Necün Türkistanlılarni Kommunist Gilabilmadilar” [Neden Türkistanlıları Komünist Yapamadılar?], *Milli Türkistan*, III/75 A (Oktabir-Najabir [Ekim-Kasım] 1951), s. 3-5.

V. Kajum-Han, “Azız Oquvcılarga” [Aziz Okurlara], *Milli Türkistan*, III/75 A (Oktabir-Najabir [Ekim-Kasım] 1951), s. 16-17.

V. Kajum-Han, “Millij asasimiz ve Ruslar” [Milli Esasımız ve Ruslar], *Milli Türkistan*, IV/76 A (Aralık 1951-Ocak 1952), s. 3-7.

V. Kajum-Han, “Türkistan Halqi Manavi Yardam İstaydir” [Türkistan Halkı Manevi Yardım İstiyor], *Milli Türkistan*, IV/78 A (Nisan-Mayıs 1952), s. 6.

V. Kajum-Han, “İslam Halqlari Türkistanni Mudafaa Giluvğa Kirişdilar” [İslam Halkları Türkistan’ı Müdafaa Etmeye Girişti], *Milli Türkistan*, V/79 A (Haziran-Temmuz 1952), s. 3-4.

V.Kayum-Khan, “Turkestan is Not Alone”, *ABN-Correspondence*, III/8 (August 1952), p.2.

Veli Kayum Han, “Hal Bolmagan Masalalar” [Hallolmayan Meseleler], *Milli Türkistan*, VI/82 A (Aralık 1952-Ocak 1953), s.3-5.

V. Kajum Han, “Türkistan ve İslam”, *Milli Türkistan*, VI/83 A (Şubat-Mart 1953), s.3-5.

V. Kajum Khan, “The Unsolved Problems of the Nations”, *ABN-Correspondence*, IV/3-4 (March-April 1953), p. 3-4.

V. Kajum Han, “Ikki qadam alğa-Bir qadam arqağa” [İki Adım İleri Bir Adım Geriye], *Milli Türkistan*, VI/84 A (Nisan-Mayıs 1953), s. 3-6.

V. Kajum Han, “Uzuliksiz halq kötarilişlari” [Aralıksız Devam Eden Halk Ayaklanmaları], *Milli Türkistan*, VI/85-86 (Iyun-Sentabir [Haziran-Eylül]1953), s. 3-6.

Veli Kajum Han, “Türkistan Milli Birlik Cabhasi Mavcuddir” [Türkistan Milli Birlik Cephesi Mevcuttur], *Milli Türkistan*, VI/87 (Oktabir-Dekabir [Ekim-Kasım]1953), s. 3-5.

Veli Kajum Khan, “The Russian Tactics: Two Steps Forward-One Step Back”, *ABN-Correspondence*, IV/11-12 (Nov-Dec 1953), p.3-4.

Veli Kajum Han, “Dünya Vaziyeti ve Biznin Vazifelerimizdir” [Dünya Vaziyeti ve Bizim Vazifelerimiz], *Milli Türkistan*, VII/88 D (Ocak-Şubat 1954), s. 3-6.

Veli Kajum-Han, “Azad Halqlar Müdafaa Cephesi va Bizning Milli Küraşi” [Hür Halklar Müdafaa Cephesi ve Bizim Milli Mücadele], *Milli Türkistan*, VII/89 D (Mart-Nisan 1954), s. 3-7.

Veli Kajum Khan, “Turkestanian Unity!”, *ABN-Correspondence*, V/3-4 (March-April 1954), p.1.

V. Kayyum- Han, “Türkistan Millî Masalasını Türkistanlılar Hal Etirler” [Türkistan Milli Meselesini Türkistanlılar Hallederler], *Milli Türkistan*, VII/90 D (Mayıs- Haziran 1954), s. 3-6.

V. Kayyum- Han, “Devletlerin Hükûmet Vekillerine”, *Milli Türkistan*, VIII/91 D (Temmuz 1954), s. 3-6.

Qomita Hadimları (Vekilleri) va M.T. Başqarması (V. Kayum Han), “Düşmanning Yana Bir Harakati Faş Etildi” [Düşmanın Yine Bir Hareketi İfşa Edildi], *Milli Türkistan*, VIII/91 D (Temmuz 1954), s.7-8.

Veli Kajum-Khan, “Crescent Moon and Red Star”, *The Ukrainian Review*, II/1 (March 1955), s. 9-12.

Veli Kajum-Khan, “Moscow and The Peoples Of The U.S.S.R.”, *The Ukrainian Review*, II/4 (December 1955), s.12-16.

Veli Kajum Khan, “Is Russia Really Russia?”, *ABN-Correspondence*, VII/4-5 (April-May 1956), s.2.

Veli Kajum Khan, “Turkestan Against Russian Imperialism”, *ABN-Correspondence*, VIII/3-4 (March-April 1957), s. 6.

Veli Kajum Khan, “Basic Principles of Soviet Russia’s Islam Policy”, *ABN-Correspondence*, VIII/9-10 (September-October 1957), s.2-14.

V. Kajum Khan, “White and Red Colonialism in Turkestan”, *ABN-Correspondence*, X/7-8 (July 1959), s.15-17.

V. Kajum Khan, “White and Red Colonialism in Turkestan (II)”, *ABN-Correspondence*, X/9-10 (September 1959), s.16-18.

V. Kajum-Khan, “Turkestan as a Stepping-Stone of Russian Propaganda”, *ABN-Correspondence*, XII/2 (March-April 1961), s.7-9.

Veli Kajum-Khan, “Russia in Asia and Africa Tasks and Methods of Soviet Liaison Agents in Asia and Africa”, *ABN-Correspondence*, VII/3 (May-June 1961), s.1-4.

V. Kajum-Khan, “Russian Collonial Power Gaining Foothold In Africa”, *ABN-Correspondence*, XII/6 (November-December 1961), s.18-21.

V. Kajum-Khan, “No Example For the Orient”, *ABN-Correspondence*, XIII/2 (March-April 1962), s.5-7.

V. Kajum-Khan, “Khrushchov Defends Russian Colonialism”, *ABN-Correspondence*, XIII/3 (May-June 1962), s.1-4.

V. Kajum-Khan, “The Kremlin’s Double Game”, *ABN-Correspondence*, XIII/5 (September-October 1962), s. 15-18.

V. Kajum-Khan, “The Attitude of the Turkestanian Intellectuals to Communism”, *ABN-Correspondence*, XIV/1 (January-February 1963), s.7-9.

V. Kajum Han, “45 Yil içinda Türkistan”, *Milli Türkistan*, IX/92 A (Eylül-Ekim 1962), s.5-13.

V. Yurtçi, “Bayquş Yana Türkistan’ga Keldi” [Baykuş Yine Türkistan’a Geldi], *Milli Türkistan*, IX/92 A (Eylül-Ekim 1962), s. 23-26.

V. Kajum Han, “45 Yil İçinda Türkistan (II)”, *Milli Türkistan*, IX/93 A (Kasım-Aralık 1962), s. 3-10.

Taşkentli, “Sovet-Rus Mustamlakaciliği Keskin Qaralanmagda,” [Sovyet- Rus Sömürgeciliği Keskin Şekilde Karalanmakta], *Milli Türkistan*, IX/93A (Kasım-Aralık 1962), s.31-34.

V. Kajum Han, “45 Yil İçinda Türkistan (III)”, *Milli Türkistan*, X/94 A (Ocak-Şubat 1963), s. 3-13.

V. Kajum Han, “45 Yil İçinda Türkistan (IV)”, *Milli Türkistan*, X/95 A (Mart-Nisan 1963), s. 3-16.

V. Kajum Han, “45 Yil İçinda Türkistan (V)”, *Milli Türkistan*, X/96 A (Mayıs-Haziran 1963), s. 5-15.

Taşkentli, “Tirilgan Murda” [Dirilen Ceset], *Milli Türkistan*, X/96 A (Mayıs-Haziran 1963), s. 27-29.

V. Kajum Han, “45 Yil İçinda Türkistan (VI) Hala Türkistan Rus Müstemlekesi”, *Milli Türkistan*, X/97 A (Temmuz-Ağustos 1963), s. 3-16.

Taşkentli, “Sovet-Hitay Macarası Ustıda Bir Neça Söz” [Sovyet-Çin Macerası Hususunda Bir Kaç Söz], *Milli Türkistan*, X/97 A (Temmuz-Ağustos 1963), s. 33-35.

V. Kajum Han, “45 Yil İçinda Türkistan (VII) Türkistan’da İslam Meselesi”, *Milli Türkistan*, X/98 A (Eylül-Ekim 1963), s. 3-16.

V. Kajum-Khan, “The Present Position of the Intellectuals in Turkestan”, *ABN-Correspondence*, XIV/4 (July-September 1963), p. 10-13.

Yürtçi, “Zorlıq Nişanası Bolğan Qanun”, *Milli Türkistan*, X/98 A (Eylül-Ekim 1963), s. 28-29.

V. Kajum Han, “Şaraf Raşidoviç Raşidovga Açıq Mektüb” [Şaraf Raşidoviç Raşidov’a Açık Mektup], *Milli Türkistan*, X/99 A (Kasım-Aralık 1963), s. 3-22.

Taşkentli, “Müstemlekeçiliknin 100 Yıllık Tamgası” [Sömürgeciliğin 100 Yıllık Damgası], *Milli Türkistan*, X/99 A (Kasım-Aralık 1963), s. 40-42.

V. Kajum Han, “Şaraf Raşidoviç Raşidovga Açıq Mektub (II)” [Şaraf Raşidoviç Raşidov’a Açık Mektup II], *Milli Türkistan*, XI/100 A (Ocak-Şubat 1964), s. 3-19.

V. Kajum-Khan, “Attacked by Moscow”, *ABN-Correspondence*, XV/1 (January-February 1964), p. 26.

V. Kajum Han, “Milli Türkistan”, *Milli Türkistan*, XI/100 A (Ocak-Şubat 1964), s. 20-23.

V. Kajum Han, “Professör Gerhard von Mende Haqqındağı Hatıram” [Profesör Gerhard von Mende Hakkında Hatıram], *Milli Türkistan*, XI/100 A (Ocak-Şubat 1964), s. 31-32.

Yurtçı, “Rus Siyasetinin Türkistandağı ve Almanyadağı Körinişi” [Rus Siyasetinin Türkistan’daki ve Almanya’daki Görünüşü], *Milli Türkistan*, XI/100 A (Ocak-Şubat 1964), s. 33-34.

V. Kayum Han, “Şaraf Raşidoviç Raşidovga Açıq Mektub (III)”, *Milli Türkistan*, XI/101 A (Mart-Nisan 1964), s. 3-17.

A. Taşkentli, “Qanlı Sarab” [Kanlı Serap], *Milli Türkistan*, XI/101 A (Mart-Nisan 1964), s. 18-22.

V. Kajum Han, “Qızıl Müstemlekeçiliknin 40 Yıllığı Aldında” [Kızıl Sömürgeciliğin 40. Yıl Dönümünde], *Milli Türkistan*, XI/102 A (Mayıs-Haziran 1964), s. 3-14.

V. Yurtçı, “Milli Türkistan Davası Kremil Sarayında “Qanlı Sarob” (Serab)”, *Milli Türkistan*, XI/102 A (Mayıs-Haziran 1964), s.26-28.

Taşkentli, “Akmal İkram Hakkında”, *Milli Türkistan*, XI/102 (Mayıs-Haziran 1964), 102 A (Mayıs-Haziran 1964), s. 29-32.

V. Kajum-Han, “Türkistan Ruhanilerinin Yaşırın Teşkilatları Ğayevi Küreş” [Türkistan Din Görevlilerinin Gizli Teşkilatları Gayevi Mücadelesi], *Milli Türkistan*, XI/103 A (Temmuz-Ağustos 1964), s. 3-15.

V. Yurtçı, “Türkistanda Almanya Meselesi”, *Milli Türkistan*, XI/103 A (Temmuz-Ağustos 1964), s. 28-30.

Taşkentli, “Batuni Esleb: Şairnin 60 Yaş Tolışı Münasabati Bilen” [Batu’yu Anma: Şairin 60. Yaş Günü Nedeni İle], *Milli Türkistan*, XI/103 A (Temmuz-Ağustos 1964), s. 30-32.

V. Kayum Han, “Rusyanın Haqiqı Yüzi” [Rusya’nın Gerçek Yüzü], *Milli Türkistan*, XI/104 A (Eylül-Ekim 1964), s. 3-11.

V. Yurtçı, “Baykuş Yana Türkistanğa Keldi” [Başkuş Yine Türkistan’a Geldi], *Milli Türkistan*, XI/104 A (Eylül-Ekim 1964), s. 30-34.

A. Taşkentli, “Sovet-Çin Macerası ve Türkistan” [Sovyet-Çin Macerası ve Türkistan], *Milli Türkistan*, XI/104 A (Eylül-Ekim 1964), s. 12-27.

V. Kajum Han, “Hruşçevden Sonra” [Kruşçev’den Sonra], *Milli Türkistan*, XI/105 A (Kasım-Aralık 1964), s. 3-10.

V. Yurtçı, “Türkistan ve Şarq” [Türkistan ve Doğu], *Milli Türkistan*, XI/105 A (Kasım-Aralık 1964), s. 27-30.

Taşkentli, “Hruşçev ve Unin Mirashorları” [Kruşçev ve Onun Mirasları], *Milli Türkistan*, XI/105 A (Kasım-Aralık 1964), s. 30-33.

V. Kajum Han, “Müstemlekeçilikni Yanglış Tüşüngenler ve Türkistan Meselesi” [Sömürgeciliği Yanlış Düşünenler ve Türkistan Meselesi], *Milli Türkistan*, XII/106 A (Ocak-Şubat (Januar-Februar)1965), s. 3-12.

V. Yurtçı, “Brecnev neçün Türkistanga Keldi?” [Brejnev Neden Türkistan’a Geldi?], *Milli Türkistan*, XII/106 A (Ocak-Şubat (Januar-Februar) 1965), s.26-30.

Taşkentli, “Türkistannın Baylığın Talavcılar” [Türkistan’ın Zenginliğini Yağmalayanlar], *Milli Türkistan*, XII/106 A (Ocak-Şubat (Januar-Februar) 1965), s. 32-34.

V. Kajum-Han, “Sovet-Çin ‘yardamı’nın Aqıbeti ve Bizim Taleb” [Sovyet-Çin ‘Yardımı’nın Sonucu ve Bizim Talebimiz], *Milli Türkistan*, XII/107 A (Mart-Nisan (Mart –April) 1965), s. 3-8.

Taşkentli, “Komünizm ve Müstemlekecilik” [Komunizm ve Sömürgecilik], *Milli Türkistan*, XII/107 A (Mart-Nisan (Mart –April) 1965), s. 24-26.

V. Kajum-Han, ““Milli Souverenitet” Meselesi” [Milli Bağımsızlık Meselesi], *Milli Türkistan*, XII/108 A (Mayıs-Haziran [Mai –Yun] 1965), s. 3-10.

V. Yurtçı, “Asyada Rus-Çin Reqabetçiliği” [Asya’da Rus-Çin Rekabeti], *Milli Türkistan*, XII/108 A (Mayıs-Haziran (Mai –Yun) 1965), s. 25-31.

V. Kajum-Han, “Türkistanda İslam ve Milliyetçilik”, *Milli Türkistan*, XII/109 A (Temmuz-Ağustos (Yul – August) 1965), s. 3-9.

A. Taşkentli, “Harazm Halq Cumhuriyetinin 45 Yıllığı”, *Milli Türkistan*, XII/109 A (Temmuz-Ağustos (Yul – August) 1965), s. 27-29.

T. Taşkentli, “Sovet Milli Siyasetinin Negizgi Maqsadı” [Sovyet Milli Siyasetinin Asıl Amacı], *Milli Türkistan*, XII/110 A (Eylül-Ekim (September – Oktaber) 1965), s. 16-24.

MTBQ V. Kayum-Han, “Türkistan Milli Davası”, *Milli Türkistan*, XII/111 A (Kasım-Aralık (Novembir – Dekabir) 1965), s. 3-6.

Taşkentli, “İqtisadi Emes, Belki Siyasi Islahatlar Zarurî” [İktisadi değil Belki Siyasi Islahatlar Gerekli], *Milli Türkistan*, XII/111 A (Kasım-Aralık (Novembir – Dekabir) 1965), s. 6-12.

V. Kajum-Han, “Neçün “Orta Asya Yegâne İktisadi Ölke” Yasaq Etildi?” [Neden “Orta Asya Yegâne İktisadi Ülke” Yasak Edildi?], *Milli Türkistan*, XII/111 A (Kasım-Aralık (Novembir – Dekabir) 1965), s. 19-24.

V. Yurtçi, “Moskovanın Türkistanda Almanyağa Qarşı Töhmeti” [Moskova’nın Türkistan’da Almanya’ya Karşı İftirası], *Milli Türkistan*, XII/111A (Kasım-Aralık (Novembir – Dekabir) 1965), s. 24-27.

V. K., “Bizge Hem Tegişli Avrupadağı Cereyanlar” [Bizi de İlgilendiren Avrupa’daki Cereyanlar], *Milli Türkistan*, XII/111 A (Kasım-Aralık (Novembir – Dekabir) 1965), s. 27-29.

V. Kajum-Han, “Türkistan Milli Hareketi Sovet Matbuatında” [Türkistan Milli Hareketi Sovyet Basınında], *Milli Türkistan*, XIII/112 A (Ocak-Şubat (Janvar – Fevral) 1966), s. 3-8.

V. Kajum-Han, “Qızıl Emperyalist Hâkimiyetinin Türkistanda Qurulış Yolı” [Kızıl Emperyalist Hâkimiyetinin Türkistan’da Kuruluş Yolu], *Milli Türkistan*, XIII/113 A (Mart-Nisan [Mart-April] 1966), s.7-13.

V. Yurtçi, “Türkistanda Muştumzorlıq” [Türkistan’da Zorbalık], *Milli Türkistan*, XIII/113 A (Mart-Nisan (Mart-April) 1966), s. 24-29.

V. Kayum-Han, “Partiye ve Türkistan Meseleleri” [Parti ve Türkistan Meseleleri], *Milli Türkistan*, XIII/114 A (Mayıs-Haziran (Mai – Yun) 1966), s.3-10.

A. Taşkentli, “Partiya ve Sinema” [Parti ve Sinema], *Milli Türkistan*, XIII/114 A (Mayıs-Haziran (Mai – Yun) 1966), s. 20-23.

V. Kajum-Han, “Türkistanda Şarqçılıq” [Türkistan’da Şarkiyatçılık], *Milli Türkistan*, XIII/115 A (Temmuz-Ağustos (Yul – August) 1966), s.3-7.

V. Yurtçi, “Almanya Sovet Matbuatında” [Almanya Sovyet Basınında], *Milli Türkistan*, XIII/115 A (Temmuz-Ağustos (Yul – August) 1966), s. 24-27.

A. Taşkentli, “Büyük Ustaz Alişer Navaiy-I” [Büyük Üstat Ali Şir Nevai-I], *Milli Türkistan*, XIII/115 A (Temmuz-Ağustos (Yul – August) 1966), s. 20-21.

V. Kajum Khan, “Soviet Russian Show Of Power In Turkestan”, *ABN-Correspondence*, XVII/4 A (July-August 1966), p. 20-22.

V. Kajum-Han, “Tarihnin Sabağı” [Tarihin Dersi], *Milli Türkistan*, XIII/116 A (Eylül-Ekim [September – Oktober] 1966), s. 3-6.

A. Taşkentli, “Büyük Ustaz Alişer Navaiy-II” [Büyük Üstat Ali Şir Nevai-II], *Milli Türkistan*, XIII/116 A (Eylül-Ekim (September – Oktober) 1966), s. 20-24.

V. Kajum-Han, “1916’nçi Yıl Qozgalanı (50 yıllığı münasebeti bilen)” [1916. Yıl Ayaklanması- 50. Yıldönümü Münasebetiyle], *Milli Türkistan*, XIII/117 A (Kasım-Aralık (Novembir – Dekabir) 1966), s.3-13.

Milli Türkistan Birlik Qomitası Prezidenti, “1966nçı yıldan 1967 yılğa” [1916 Yılından 1917 Yılına], *Milli Türkistan*, XIV/118 A (Ocak-Şubat (Januar – Februar) 1967), s. 3-5.

V. Kajum-Han, “Türkistan, Afrika ve Rusya”, *Milli Türkistan*, XIV/118 A (Ocak-Şubat (Januar – Februar) 1967), s. 5-10.

V. Yurtçı, “Türkistanda Afrika Haftası-Moskovanın Oyunı”, *Milli Türkistan*, XIV/118 A (Ocak-Şubat (Januar – Februar) 1967), s. 10-12.

Taşkentli, “Sovet-Çin Macerası ve Türkistan”, *Milli Türkistan*, XIV/118 A (Ocak-Şubat (Januar – Februar) 1967), s. 21-25.

V. Kajum-Han, “Oktabır İnqılabı ve Türkistan” [Ekim Devrimi ve Türkistan], *Milli Türkistan*, XIV/119 A (Mart-Mayıs (Mart-Mai) 1967), s. 3-11.

V. Kayum-Han, “Oktabır İnqılabı ve Türkistan (II)” [Ekim Devrimi ve Türkistan II], *Milli Türkistan*, XIV/120 A (Haziran-Ağustos (Yun-August) 1967), s. 3-12.

Taşkentli, “Egzak Müstemlekeci” [İkiz Sömürgeciler], *Milli Türkistan*, XIV/120 A (Haziran-Ağustos (Yun-August) 1967), s. 23-27.

V.Y., ““Soviet Empire”, “The Turks Of Central Asia And Stalinism. Olaf Caroe, London, 1917” [Sovyet İmparatorluğu, Orta Asya’daki Türkler ve Stalinizm], *Milli Türkistan*, XIV/120 A (Haziran-Ağustos (Yun-August) 1967), s. 30-32.

V. Kajum-Khan, “Russian October Counter-Revolution Unmasked”, *ABN-Correspondence*, XVIII/4 (July-August 1967), p. 1-3.

V. Kayum-Han, “Türkistandağı Hazırğı Ceryanlar” [Türkistan’da Şimdiki Cereyanlar], *Milli Türkistan*, XIV/121 A (Eylül-Ekim (September – Oktober) 1967), s. 3-11.

Taşkentli, “Tarihni Sahteleştirayatğan Kim” [Tarihi Sahteleştiren Kim?], *Milli Türkistan*, XIV/121 A (Eylül-Ekim (September – Oktober) 1967), s. 32-33.

V. Kayum-Han, “Ular ve Bizler” [Onlar ve Bizler], *Milli Türkistan*, XIV/122 A (Kasım-Aralık (Novembir – Dekabir) 1967), s. 3-11.

V. Kayum-Han, “Basqınçılıqğa Yengi Tabir” [Baskıncılığa Yeni Terim], *Milli Türkistan*, XV/123 A (Ocak-Mart (Januar – Mart) 1968), s. 3-10.

Taşkentli, “Sovet Hâkimiyetinin İki Tayançığı” [Sovyet Hâkimiyetinin İki Dayanağı], *Milli Türkistan*, XV/123 A (Ocak-Mart [Januar – Mart] 1968), s. 10-16.

MTMQ: V. Kayyum-Han, “Türkistandağı Rus Müstemlekeçiliğinin Tüzümi ve Türkistan Halqının Talebi”, *Milli Türkistan*, XV/124 A (Nisan-Temmuz (April-Yul) 1968), s. 3-8.

V. Jurtçı, “Komünizm ve Millî Ânane”, *Milli Türkistan*, XV/124 A (Nisan-Temmuz (April-Yul) 1968), s. 18-29.

V. Kajum-Khan, “Turkestani Élite Against Falsification Of History”, *ABN-Correspondence*, XIX/4 (July-August 1968), p. 1-3.

V. Kayum-Han, “Türkistan’da Til Meselesi” [Türkistan’da Dil Meselesi], *Milli Türkistan*, XV/125 A (Ağustos-Aralık [August-Dekabir] 1968), s. 3-10.

V. Kayum- Han, “Dr. Oktaynı Esleş” [Dr. Oktay’ı Anma], *Milli Türkistan*, XV/125 A (Ağustos-Aralık (August-Dekabir) 1968), s. 21-22.

Taşkentli, “Taşkent Büyük Propaganda Ocağı”, *Milli Türkistan*, XV/125 A (Ağustos-Aralık (August-Dekabir) 1968), s. 27-31.

V. Kayum-Han, “Tek Yol (Millî Hareketnin Sadası, Türkistan Mücadelecilerinin Faaliyeti, Tesiri ve Qızıllarnın Feryadı”, *Milli Türkistan*, XVI/126 A (Ocak-Nisan (Januar-April) 1969), s. 3-8.

V. Yurtçi, “Müstemlekecilik” [Sömürgecilik], *Milli Türkistan*, XVI/126 A (Ocak-Nisan (Januar-April) 1969), s. 26-29.

A. Taşkentli, “Tacikistan Faciâsı Umunî Türkistan Faciâsıdır”, *Milli Türkistan*, XVI/126 A (Ocak-Nisan (Januar-April) 1969), s. 18-22.

V.K., “Kitablar”, *Milli Türkistan*, XVI/126 A (Ocak-Nisan (Januar-April) 1969), s. 31-34.

V. Kayum-Han, “Millî Mesele: Türkistanda Millî Mesele Hal Boldımı?”, *Milli Türkistan*, XVI/127 A (Mayıs-Ağustos (Mai-August) 1969), s. 3-10.

V. Kayum- Han, “Oquvçılarımızdan Ötünç” [Okuyucularımızdan Ödünç], *Milli Türkistan*, XVI/127 A (Mayıs-Ağustos (Mai-August) 1969), s. 31.

A. Taşkentli, “Taşkentde Konferansiya, Duşanbede Kengeş”, *Milli Türkistan*, XVI/127 A (Mayıs-Ağustos (Mai-August) 1969), s. 32-33.

V. Kayum-Han, “Şarq Milletlerige Hitab” [Doğu Milletlerine Sesleniş], *Milli Türkistan*, XVI/128 A (Eylül-Aralık (September-Dekabir)1969), s. 3-6.

V. Kayum-Han, “Buhara-Hive Faciası”, *Milli Türkistan*, XVI/128A (Eylül-Aralık (September-Dekabir) 1969), s. 11-15.

Veli, “Uluğbek 575 Yaşda” [Uluğbek 75 Yaşında], *Milli Türkistan*, XVI/128 A (Eylül-Aralık (September-Dekabir) 1969), s. 31-32.

Milli Türkistan Birlik Komitası Prezidenti V. Kayum-Han, “Türkistan Mücahıdı Qudratulla Töre’ni Esleş”, *Milli Türkistan*, XVI/128 A (Eylül-Aralık (September-Dekabir) 1969), s. 33.

V. Kayum-Han, “Lenin’in Türkistan Siyaseti”, *Milli Türkistan*, XVII/129 A (Ocak-Mayıs (Januar-Mai) 1970), s. 3-9.

V. Yurtçı, “Lenin ve Buhara”, *Milli Türkistan*, XVII/129 A (Ocak-Mayıs (Januar-Mai) 1970), s. 22-25.

V.K.H., “Das Reich aus dem Nichts (Yoqdan Bunyad Bolgan İmperiye)” [Yoktan Var Olan İmparatorluk], *Milli Türkistan*, XVII/129 A (Ocak-Mayıs (Januar-Mai) 1970), s. 28-31.

V. Kayum-Han, “İcad ve Borç” [İcad ve Borç], *Milli Türkistan*, XVII/130 A (Aralık (Dekabir) 1970), s. 3-7.

V. K.-Han, “İslam Dini ve Bazı Çetelli Ulemalar” [İslam Dini ve Bazı Yabancı Ulemalar], *Milli Türkistan*, XVII/130 A (Aralık (Dekabir) 1970), s. 18-22.

A. Taşkentli, “2500 Yaşını Toldurgan Şahar” [2500 Yaşını Dolduran Şehir], *Milli Türkistan*, XVII/130 A (Aralık (Dekabir) 1970), s. 22-24.

V. Yurtçı, “Sovet ittifaqıda Rus hükümranlığı” [Sovyet İttifakında Rus hükümdarlığı], *Milli Türkistan*, XVII/130 A (Aralık (Dekabir) 1970), s. 24-25.

V. K.-Han, “Sovet İttifaqının Milli Siyaseti” [Sovyet İttifakının Milli Siyaseti], *Milli Türkistan*, XVII/130 A (Aralık (Dekabir) 1970), s. 27-30.

V. Kayyum- Han, “Türkistan’da İcadiyat Meselesi ve Yazuvçılarnın Vaziyati. Adabiyat- Kültür Sahasındağı Cereyanlar ve Tartışuvlar” [Türkistan’da Yazılar ve Yazarların Durumu], *Milli Türkistan*, XIX/131 A (Aralık 1972), s. 3-14.

V. Yurtçı, “İkki Aqım: Milletlernin Dostlığı ve Düşmanlığı (Türkistan’ga Ruslarnın Agışı)” [İki Akım: Milletlerin Dostluğu ve Düşmanlığı (Türkistan’a Rusların Girişi)], *Milli Türkistan*, XIX/131 A (Aralık 1972), s.33-35.

V. K., “Federasyon Meselesi ve Unın Yeryuzidegi Farqları” [Federasyon Meselesi ve Onun Yeryüzündeki Farkları], *Milli Türkistan*, XIX/131 A (Aralık 1972), s. 35-36.

V. Kayum-Han, “Millî Devletnin Qurılış Meselesi ve Usullari” [Milli Devletin Kuruluş Meselesi ve Usulleri], *Milli Türkistan*, XX/132 A (Ekim 1973), s. 3-13.

V. Yurtçı, “Türkistan’da İslamğa Qarşı Küreşler” [Türkistan’da İslama Karşı Mücadele], *Milli Türkistan*, XX/132 A (Ekim 1973), s. 31-33.

V. Kayum- Han, “Millatçilik, Mahaliçilik ve Millî Çekleniş Masalasi” [Milliyetçilik, Mahallicilik ve Milli Dışlanış Meselesi], *Milli Türkistan*, XXI/133 A (Ocak-Nisan (Januar-April) 1974), s. 3-8.

V. Yurtçı, “Temur Sağanası” [Timur Türbesi], *Milli Türkistan*, XXI/133 A (Ocak-Nisan (Januar-April) 1974), s. 19-23.

V. K. H., “Adabi Meras, Adabî Tanqıdçılık ve Zaman Talabı” [Edebi Miras, Edebi Eleştiri ve Zaman Talebi], XXI/133 A (Ocak-Nisan (Januar-April) 1974), s. 23-27.

V. Kayum- Han, “Til- Atamalar Meselesi” [Dil Terimleri Meselesi], *Milli Türkistan*, XXI/133 A (Ocak-Nisan (Januar-April) 1974), s. 29-31.

V. Kayum- Han, “Ellik Yıl İçinda Türkistan” [Elli Yıl İçinde Türkistan], *Milli Türkistan*, XXII/134 A (1975), s. 3-13.

Yurtçi, “Sovet Tarihçilarinin Yagana Türk Halqı ve Millati Haqqındağı Fikirleri” [Sovyet Tarihçilerinin Yegâne Türk Halkı ve Milleti Hakkında Fikirleri], *Milli Türkistan*, XXII/134 A (1975), s. 28.

Veli Kayum-Khan, “As History Begins to Speak”, *ABN-Correspondence*, XXXI/4 (July - August 1980), s. 4-8.

Veli Kayum Khan, “Russia Conquers Turkestan to Gain Control over Afghanistan”, *ABN-Correspondence*, XXXII/6 (November- December 1981), s. 4-6.

Veli Kajum-Khan, “Turkestan’s Struggle for Independence”, *ABN-Correspondence*, XXXVII/ 3-4 (May-August 1986), s.91-92.

V. Kajum-Khan, “Russification Results”, *ABN-Correspondence*, XXXIX/5 (September-October 1988), s. 20-22.

2.5. Veli Kayum-Han’ın Yazmış Olduğu Kitapçıklar

Veli Kayum-Han, *Komünizm ve İslam*, Milli Türkistan Neşriyatı, Düsseldorf 1955.

_____, *Şum Ala Kargalar*, Düsseldorf 1985.

_____, *Taşkent Ruhu,* Düsseldorf 1959. (Önsözünü yazmıştır.)

_____, *Tarih Tilga Kirganda* [Tarih Dile Girdiğinde], Düsseldorf 1986.

SONUÇ

Veli Kayum-Han hem faaliyetleri hem de yayın faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan çalışmaları ile Türkistan davasına hizmet etmiş isimlerden birisidir. Türkistan topraklarının modernleşmesi ve gelişebilmesi adına yurt dışında eğitim almaya giden ilk gençlerden biri olan Veli Kayum-Han'ın hayatını ve faaliyetlerini bilmek, o dönemi anlayabilmemiz açısından önemli bir kaynak olma özelliği taşımaktadır. Bu vesile ile Veli Kayum-Han, yaşadığı dönemin insanın hayatı ve fikri oluşumu üzerindeki etkisinin aslında önemli olduğunu bizlere gösterdi.

Kendisinin daha önce ayrıntılı bir şekilde araştırılmaması sonucunda Türkiye'de yeterince tanınmıyor olduğuna şahit olduk. Veli Kayum-Han'ın ailesi ve eğitim hayatına dair merak edilenleri, savaş dönemi ve sonrasındaki faaliyetleri, kendisi hakkında oluşturulan propagandalar ve gerçekleştirmiş olduğu seyahatlere dair pek çok bilinmeyen, bilinse de dağınık şekilde olan bilgileri çalışmamızda ayrıntılı bir şekilde sunduk.

Hayatı boyunca Türkistan'ın bağımsızlığı için çabalamış olan Veli Kayum-Han'ın ardında pekçok makale bıraktığını gördük. Daha önce ortaya çıkarılmış bazı makalelerinin yanında hiç bilinmeyen makalelerine de çalışmamızda yer verdik. Konu başlıkları altında makalelerini inceleyerek fikri dünyasını sunduk. Ayrıca bu makaleleri kronolojik bir sıraya koyarak okuyucular için de faydalı olmasına sağladık. Fikirlerinin kitlelere ulaşması için dergi ve gazeteler yayınladığına şahit olduğumuz Veli Kayum-Han'ın ayrıca Türkistan meselesinin tüm dünya tarafından bilinmesi için uluslararası teşkilatlarla da çalıştığını gördük. Onun, Türkistan'daki Sovyet ve Çin sömürgesine dikkat çekmek istemiş, hayalindeki bağımsız Türkistan fikrini yaymaya çalıştığı açıkça görülmüştür. Daha önce bilinmeyen ve incelenmeyen eserlerine de ulaşarak bu eserleri inceledik ve çalışmamızın orijinalliğini arttırdık.

Son olarak şunu söyleyebiliriz ki; biz bu çalışma ile ülkemizde hakkında genellikle birkaç kaynak dışında, kısa kısa ve hep aynı cümlelerin olduğu Veli Kayum-Han için farklı bir kapı aralamış olduk. Kendisi hakkında pek çok ayrıntıyı ve bilinmeyen eserlerini sunduk. Tabii hayatı hakkında bilemediğimiz bazı ayrıntılar ve ulaşamadığımız çalışmaları da oldu ancak kısa ve aynı bilgiler dışına çıkabilmeyi de başararak ortaya düzenli, kronolojik bir çalışma koyduk.

BİBLİYOGRAFYA

1. Veli Kayum-Han'ın Eserleri

1.1. Makaleleri

Veli Kajum-Xan, "Çoqay Oqli Mustafa", *Milli Türkistan*, I/1 A (15 İjün [Haziran] 1942), s. 2-6.

Veli Kajum-Xan, "Türkistan Millij (Ultcil) Hereketi ve Sovet Rusijenin Bunqa Qarşı Tutqan Joli" [Türkistan Milli (Ulu) Hareketi ve Sovyet Rsya'nın Buna Karşı İzlediği Yol], *Milli Türkistan*, I/2 A (1 Ijül [Temmuz] 1942), s. 1-12.

V.K. Han, "Car Rusija va Bolşevik Hükümatining Türkistandağı Siyasatining Birliği" [Çar Rusyası ve Bolşevik Hükümetinin Türkistan'daki Siyasetinin Birliği], *Milli Türkistan*, I/3 A (15 Ijül [Temmuz] 1942), s. 1-9.

V. Kajum-Xan, "Oruslarnin Türkistandaqi Paxta Sijasati" [Ruslar'ın Türkistan'daki Pamuk Siyaseti], *Milli Türkistan*, I/4 A (August [Ağustos] 1942), s. 1-11.

V. Kajum-Xan, "Türkistanda Ahval" [Türkistan'da Durum], *Milli Türkistan*, I/6 A (1 Oktabir [Ekim] 1942), s. 1-6.

V. Kajum-Xan, "Türkistan Terihi Cagiradi" [Türkistan Tarihi Çağırır], *Milli Türkistan*, I/7 A (15 Oktabir [Ekim] 1942), s. 1-8.

V. Kajum-Xan, "Cadidcilar" [Ceditçiler], *Milli Türkistan*, I/10 A (1 Dekabr [Aralık] 1942), s. 1-5.

V. Kajum-Chan, "Türkistan xalqı ve kommunizm" [Türkistan Halkı ve Komünizm], *Milli Türkistan*, II/16 A (1 Mart 1943), s.1-12.

Veli Kayum-Han, "Millij Edebijat", *Milli Edebiyat*, 1 (1943) , s. 3-10.

V. Kayum-Xan, "Türkistanda orus bolşevizimige qarşı milliy ve diniy hareket" [Türkistan'da Rus-Bolşevizimine Karşı Milli ve Dini Hareket], *Milli Türkistan*, II/17 A (15 Mart 1943), s. 1-6.

V. Kayum-Xan, "Jaş Tarixcilarimiz Diqqatiga" [Genç Tarihçilemizin Dikkatine], II/21 A (1 Ijün [Haziran] 1943), s. 1-5.

Veli Kajum-Xan, “Jangi Jumuşlar”, *Milli Edebiyat*, 2 (1944) , s.15-16.

A. Taşkentli, “Kışanlangan İcad,” [Zincirlenen İcat], *Milli Edebiyat*, I/64 A (Nojabr (Kasım) 1949), s. 15-19.

V. Yurtci, “Türkistan va İslam Halqlari” [Türkistan ve İslam Halkları], *Milli Türkistan*, I/64 A (Nojabr (Kasım) 1949), s. 4.

V. Jurtci, “Şarqi Turkistan” [Doğu Türkistan], *Milli Türkistan*, II/66 A (Mart 1950), s. 3-15.

V. Kayum-Han, “Memorandum”, *Milli Türkistan*, II/67 A (Mai-Ijun (Mayıs-Haziran) 1950), s. 3-17.

Veli Kajum-Han, “Türkistan”, *Milli Türkistan*, II/69 A (Oktaber-Nojabir [Ekim-Kasım] 1950), s. 9-17.

Veli Kajum-Han, “Mazlum Halqlarnin Hoçaliq Guvvati va Rusija İmperijasi Bitirilgan Son, Unin Ornida Qurulgan Milliy davlatlarnin Jangi Tartibdagi İgtisadij Asaslari” [Mazlum Halkların Tabii Zenginlik Kaynakları ve Rus Emperyalizmi Yok Edildikten Sonra Onun Yerine Kurulan Milli Devletlerin Yeni Usuldeki Ekonomik Esasları], *Milli Türkistan*, II/69 A (Oktaber-Nojabir [Ekim-Kasım]1950), s. 17-25.

V. Kayum-Han, “Ruslar Blan Birga İşlamaq Mumkin mi?” [Ruslarla Beraber Çalışmak Mümkün Mü?], *Milli Türkistan*, II/70-71 A (Mart 1951), s. 3-7.

V. Kayyum-Han, “Mustafa Coqajni Eslas” (Hatira Daftardan) [Mustafa Çokay’ı Anma], *Milli Türkistan,* II/70-71 A (Mart 1951), s. 22-27.

Veli Kajum Han, “Şarqi-Türkistan” [Doğu Türkistan], *Milli Türkistan*, II/72-73 A (April-Ijul [Nisan-Mayıs] 1951), s. 11-12.

Taşkentli, “Türkistan Adabiyatı Modkav Nazaratında,” [Türkistan Edebiyatı Moskova Kontrolünde], *Milli Türkistan*, II/72-73 A (April-Ijul [Nisan-Mayıs] 1951), s. 33-38.

Veli Kajum-Han, “Türkistan Tarihiga Ruslarnin Huçumi” [Türkistan Tarihine Rusların Hücumu], *Milli Türkistan*, III/74 A (August-Sentabr (Ağustos-Eylül) 1951), s. 8-14.

V. Kajum-Han, “Milliy Türkistan Birlik Qomitasinin 28.8.51 da Kerenskiga berdigi cavabi” [Milli Türkistan Birlik Komitesinin 28.8.51’de Kerensky’e verdiği cevap], *Milli Türkistan*, VII/74 A, August-Sentabr (Ağustos-Eylül 1951), s.3.

Veli Kajum Khan, “Turkestan Against Russian Imperialism”, *ABN-Correspondence*, VIII-3/4, (March/April 1957), s. 6.

V. Kajum Han, “Türkistan ve İslam”, *Milli Türkistan*, VI/83 A (Şubat-Mart 1953), s.3-5.

V. Kajum Han, “45 Yil içinda Türkistan”, *Milli Türkistan*, IX/92 A (Eylül-Ekim 1962), s.5-13.

Taşkentli, “Sovet-Hitay Macarası Ustıda Bir Neça Söz” [Sovyet-Çin Macerası Hususunda Birkaç Söz], *Milli Türkistan*, X/97 A (Temmuz-Ağustos 1963), s. 33-35.

V. Kajum Han, “Şaraf Raşidoviç Raşidovga Açıq Mektüb” [Şaraf Raşidoviç Raşidov’a Açık Mektup], *Milli Türkistan*, X/99 A (Kasım-Aralık 1963), s. 3-22.

V. Kajum Han, “Şaraf Raşidoviç Raşidovga Açıq Mektüb (II)” [Şaraf Raşidoviç Raşidov’a Açık Mektup II], *Milli Türkistan*, XI/100 A, (Ocak/Şubat 1964), s. 3-19.

V. Kajum-Han, “Milli Türkistan-100”, *Milli Türkistan*, XI/100 A (Ocak-Şubat 1964), s. 20-23.

V. Kajum Han, “Professör Gerhard von Mende Haqqındağı Hatıram” [Profesör Gerhard von Mende Hakkında Hatıram], *Milli Türkistan*, XI/100A (Ocak-Şubat 1964), s. 31-32.

Taşkentli, “Qanlı Sarob” [Kanlı Serap], *Milli Türkistan*, XI/101 A (Mart-Nisan 1964), s.18-22.

V. Yurtçı, “Milli Türkistan Davası Kremil Sarayında “Qanlı Sarob (Serab)”” [Milli Türkistan Davası Kremlin Sarayında “Kanlı Serap”], *Milli Türkistan*, XI/102 A (Mayıs-Haziran 1964), s.26-28.

Taşkentli, “Akmal İkram Hakkında”, *Milli Türkistan*, XI/102 A (Mayıs-Haziran 1964), s. 29-32.

V. Kajum Han, “Qızıl Müstemlekeçiliknin 40 Yıllığı Aldında” [Kızıl Sömürgeciliğin 40. Yıl Dönümünde], *Milli Türkistan*, XI/102 A (Mayıs-Haziran 1964), s. 3-14.

Taşkentli, “Batunı Esleb (Şairnin 60 yaşğa tolışı münasebeti bilen)”, *Milli Türkistan*, XI/103A (Temmuz-Ağustos 1964), s. 30-32.

V. Kayum Han, “Rusyanın Haqiqı Yüzi” [Rusya’nın Gerçek Yüzü], *Milli Türkistan*, XI/104 A (Eylül-Ekim 1964), s. 3-11.

A. Taşkentli, “Sovet-Çin Macerası ve Türkistan” [Sovyet-Çin Macerası ve Türkistan], *Milli Türkistan*, XI/104 A (Eylül-Ekim 1964), s. 12-27.

V. Yurtçı, “Türkistan ve Şarq” [Türkistan ve Doğu], *Milli Türkistan*, XI/105 A (Kasım-Aralık 1964), s. 27-30.

V. Kajum Han, “Müstemlekeçilikni Yanglış Tüşüngenler ve Türkistan Meselesi” [Sömürgeciliği Yanlış Düşünenler ve Türkistan Meselesi], *Milli Türkistan*, XII/106 A (Ocak-Şubat (Januar-Februar) 1965), s. 3-12.

Taşkentli, “Türkistannın Baylığın Talavcılar” [Türkistan’ın Zenginliğini Yağmalayanlar], *Milli Türkistan*, XII/106 A (Ocak-Şubat (Januar-Februar) 1965), s. 32-34.

V. Kajum-Han, “Sovet-Çin ‘yardamı’nın Aqıbeti ve Bizim Taleb” [Sovyet-Çin ‘Yardımı’nın Sonucu ve Bizim Talebimiz], *Milli Türkistan*, XII/107 A (Mart-Nisan (Mart –April) 1965), s. 3-8.

V. Kajum-Han, “Türkistan Milli Hareketi Sovet Matbuatında”, *Milli Türkistan*, XIII/112 A (Ocak-Şubat (Janvar-Fevral) 1966), s. 3-8.

V. Kajum-Han, “Türkistanda Şarqçılıq” [Türkistan’da Şarkiyatçılık], XIII/115 A (Temmuz-Ağustos (Yul – August) 1966), s.3-7.

A. Taşkentli, “Büyük ustaz Alişer Navaiy (I)” XIII/115 A (Temmuz-Ağustos (Yul – August) 1966), s. 19-21.

A. Taşkentli, “Büyük ustaz Alişer Navaiy (II)” XIII/116 A (Eylül-Ekim (September-Oktober) 1966), s. 20-24.

Taşkentli, “Sovet-Çin Macerası ve Türkistan”, *Milli Türkistan*, XIV/118 A (Ocak-Şubat (Januar – Februar) 1967), s. 21-25.

V. Kajum-Han, “Türkistan, Afrika ve Rusya”, *Milli Türkistan*, XIV/118 A (Ocak-Şubat (Januar – Februar) 1967), s. 5-10.

V. Yurtçı, “Türkistanda Afrika Haftası-Moskovanın Oyunı”, *Milli Türkistan*, XIV/118 A (Ocak-Şubat (Januar – Februar) 1967), s. 10-12.

V. Kajum-Han, “Oktabır İnqılabı ve Türkistan” [Ekim Devrimi ve Türkistan], *Milli Türkistan*, XIV/119 A (Mart-Mayıs (Mart-Mai) 1967), s. 3-11.

V. Kayum-Han, “Oktabır İnqılabı ve Türkistan (II)” [Ekim Devrimi ve Türkistan II], *Milli Türkistan*, XIV/120 A (Haziran-Ağustos (Yun-August) 1967), s. 3-12.

Taşkentli, “Tarihni Sahteleştirayatğan Kim” [Tarihi Sahteleştiren Kim?], *Milli Türkistan*, XIV/121 A (Eylül-Ekim (September – Oktober) 1967), s. 32-33.

MTBQ: V. Kayyum-Han, “Türkistandağı Rus Müstemlekeçiliğinin Tüzümi ve Türkistan Halqının Talebi”, *Milli Türkistan*, XV/124 A (Nisan-Temmuz (April-Yul) 1968), s. 3-8.

V. Kayum-Han, “Türkistan’da Til Meselesi” [Türkistan’da Dil Meselesi], *Milli Türkistan*, XV/125 A (Ağustos-Aralık (August-Dekabir) 1968), s. 3-10.

V. Kayum- Han, “Dr. Oktaynı Esleş” [Dr. Oktay’ı Anma], *Milli Türkistan*, XV/125 A (Ağustos-Aralık (August-Dekabir) 1968), s. 21-22.

Milli Türkistan Birlik Komitası Prezidenti V. Kayum-Han, “Türkistan Mücahıdı Qudratulla Töre’ni Esleş”, *Milli Türkistan*, XVI/128 A (Eylül-Aralık (September-Dekabir) 1969), s. 33.

V. Kayum-Han, “Lenin’in Türkistan Siyaseti”, *Milli Türkistan*, XVII/129 A (Ocak-Mayıs (Januar-Mai) 1970), s. 3-9.

V. K.-Han, “İslam Dini ve Bazı Çetelli Ulemalar” [İslam Dini ve Bazı Yabancı Ulemalar], *Milli Türkistan*, XVII/130 A (Aralık (Dekabir) 1970), s. 18-22.

V. Kayyum- Han, “Türkistan’da İcadiyat Meselesi ve Yazuvçılarnın Vaziyati. Adabiyat- Kültür Sahasındağı Cereyanlar ve Tartışuvlar” [Türkistan’da Yazılar ve Yazarların Durumu], *Milli Türkistan*, XIX/131 A (Aralık 1972), s. 3-14.

V. Yurtçı, “Türkistan’da İslamğa Qarşı Küreşler” [Türkistan’da İslama Karşı Mücadele], *Milli Türkistan*, XX/132 A (Ekim 1973), s. 31-33.

V. Kayum- Han, “Til- Atamalar Meselesi” [Dil Terimleri Meselesi], *Milli Türkistan*, XXI/133 A (Ocak-Nisan (Januar-April) 1974), s. 29-31.

1.2.Kitapçıkları

Veli Kayum-Han, *Komünizm ve İslam*, Milli Türkistan Neşriyatı, Düsseldorf 1955.

_____ , *Şum Ala Kargalar*, Düsseldorf 1985.

_____ *, Taşkent Ruhu,* Düsseldorf 1959. (Önsözünü yazmıştır.)

_____ *, Tarih Tilga Kirganda*, Milli Türkistan Neşriyatı, Duesseldorf 1986.

2. Veli Kayum-Han Hakkında Yazılanlar

"ABN-Leaders visit Turkey", *ABN-Correspondence*, VII-10/12, (Oct./Dec. 1956), s. 7.

Ah-Can (Ahmad Can Ömerhanoğlu), *Kajum Khan Kim?,* Berlin 1943-44. (Kaynak olarak kullanılmamıştır.)

_____, Veli Kajum-Khan'ın Makale ve Nutukları I/II,Çıkaran ve Başmuharriri: Veli Kajum-Han, Berlin 1943-44. (Kaynak olarak kullanılmamıştır.)

Bötaköz, Cora Kari, *Hilekâr Tilki: Vali Qayum-Han'ning "Ala Kargalar" rısalasıga raddiya*, İstanbul, 01.08.1986.

"Fight of the ABN for the Freedom of Peoples and the Freedom of the Individual", *ABN-Correspondence*, I/1 (February 1950), s. 1.

Gayretullah, Hızır Bek, "Veli Kayyum Han'ın Dedikleri", *Milli Yol*, I/19 (8 Haziran 1962), s.6.

Hayit, Baymirza, "Türkistan Milli İstiklal Güneşinin Meşalesi Veli Kayyum Han ATA", *Doğu Türkistan'ın Sesi*, 10 (38 Temmuz 1993), s.37-38.

"Kayyum Han'a Verilen Ziyafet", *Vatandaş*, (10 Haziran 1956), s.2.

"Milli Türkistan Komitesi Başkanı Melih Kayyumi geldi", *Vatan*, (12 Mayıs 1956), s. 2.

"President Veli Kajum Khan's Tour of the Near East", *ABN-Correspondence*, IX-3/4, (March-April 1958), s.5.

"Türkistan Milli Komitesi'nin Lideri Geldi", *Tercüman*, (12 Mayıs 1956), s. 5.

"Veli Kayyum Han şerefine verilen ziyafet", *Tercüman*, (16 Mayıs 1956), s.1 ve s. 5.

"Veli Kayyum Han Orhan Eren'i ziyaret etti", *Vatandaş*, (30 Mayıs 1956), s.2.

3. Genel Bibliyografya

Alptekin, İsa Yusuf, *Doğu Türkistan Davası*, Seha Yayınları, İstanbul 1992.

Altaylı, Enver, *Ruzi Nazar: CIA'nın Türk Casusu,* Doğan Egmont Yayınları, İstanbul 2013.

Andican, Ahat, *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi,* Emre Yayınları, İstanbul 2003.

Bargan, Hüseyin, *Sibirya Ekspresi*, Sütun Yayınları, İstanbul 2006.

Batir, M. H. [Baymirza Hayit], "Milli Yolımızda Toğrı Harakat Etaylik!" [Milli Yolumuza Doğru Hareket Ediyoruz], *Milli Türkistan*, IX/79A (Haziran-Temmuz 1952), s. 14-24.

Buğra, M. E., "Türkistan ve Endonezya", *Türkistan Sesi*, I/8-9, Şubat-Mart 1957.

Çağatay, Tahir, *Türkistan Kurtuluş Hareketi ile İlgili Olaylardan Sahneler*, İstanbul 1959.

Çokayeva, Maria J. *Mustafa Çokay'ın Hatıraları*, haz. Erol Cihangir, Turan Kültür Vakfı, İstanbul, 2000.

Çokayoğlu, M. Y. *Eşinin Ağzından Mustafa Çokayoğlu*, çev. Türkistanlı, Yaş Türkistan Yayını, İstanbul 1972.

Devlet, Nadir, "Stalinizme Karşı Almanya'da Oluşturulan Lejyonlar", *Stalin ve Türk Dünyası*, Hazırlayanlar: Emine Gürsoy Naskali, Liaisan Şahin, Kaknüs Yayıncılık, İstanbul 2007.

Erol, Mehmet Seyfettin; Amirbek, Aidarbek ve Gürseler, Ceren, "II. Dünya Savaşı ve Özbekistan", *İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*, yayına hazırlayanlar: Nesrin Sarıahmetoğlu, İlyas Kemaloğlu, Türk Dünyası Belediyeler Birliği, İstanbul 2016, ss. 177-200.

Gayratiy, S. "Kuraşimiz haq, yolimiz babalar yolidir", *Türkeli*, II/5 (Mayıs 1952), s. 17-26.

İkram Han, Hüseyin, *Bir Türkistanlı'nın II. Dünya Savaşı Hatıraları,* İstanbul: Bedir Yayınları, 1999.

Hayit, Baymirza, *Türkistan'da Öldürülen Türk Şairleri*, Kardeş Matbaası, Ankara 1971.

_____, *Sovyetlerde Türklüğün ve İslam'ın Bazı Meseleleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000, 2. Baskı.

_____, "Tarihi Qongira" [Tarihi Kongre], *Milli Türkistan Hürriyet Davası: Milli Türkistan Mecmuasında Bildirilgan Fikirler*, ed: Timur Kocaoğlu, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004, s. 491.

Hıdıraliyev, Darhan, *Mustafa Çokay Hayatı, Faaliyetleri ve Fikirleri*, Yeni Avrasya Yayınları, Ankara 2001.

Homidcan, A., "Aydın Gazetesi Hakkında", *Milli Türkistan*, XVI/126 A (Ocak-Nisan 1969), s.30-31.

İstiklalci, *Türkistan'a Dair Bazı Cereyanlar Hakkında Görüşlerimiz*, Çıkaran: Dr. A. Oktay, İstanbul 1952.

Johnson, Ian, *Münih'te Bir Cami*, çev: Serhat Ataman, Mikado Yayınları, 2012.

Jo'rayev, Narzulla-Karımov, Shodi, *O'zbekiston Tarıxı*, 2. Cilt, Sharq Nashrıyot Matbaa, Taşkent 2011.

Kanlıdere, Ahmet, "Türkistan'da Ceditçilik", *XIX. Yüzyıl Türk Dünyası*, Açık Öğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir 2013.

Kara, Abdulvahap, *Türkistan Ateşi Mustafa Çokay'ın Hayatı ve Mücadelesi*, Da Yayıncılık, İstanbul 2002.

Karatay, Neşe Sarısoy, *Gamalı Haç ile Kızıl Yıldız Arasında Türkler*, Sinemis Yayınları, Ankara Nisan 2011.

Koçar, Çağatay, "Milli Türkistan Komitesi'nin Yayınları", *Turán*, sayı 28 (2016), ss. 105-116.

Emekli Kurmay [Hüseyin Nihal Atsız], "Milli Türkistan Davası ve İngilizler", *Orkun*, 9/1 (Aralık 1950).

Küreşçi, "Türkistan millij legioni" [Türkistan Milli Lejyonu], *Milli Türkistan*, I/1 A (15 İjün [Haziran] 1942), s.8.

"Milli Qonğiranin 8 Yilliği" [Milli Kongrenin 8. Yılı], *Milli Türkistan*, V/79 A (Haziran-Temmuz 1952), s. 10.

Milli Türkistan Birlik Qomitasi, "Yolimiz qat'idir" [Yolumuz Kesindir], *Milli Türkistan*, X/80-81 A (Ağustos-Kasım 1952), s. 3.

"Milli Türkistan Birlik Qomıtasının Faaliyatlarıdan" [Milli Türkistan Birlik Komitesi'nin Faaliyetlerinden], *Milli Türkistan*, IX/78 A (Nisan-Mayıs 1952), s. 29-32.

Motadel, David, *İslam ve Naziler,* çev: Ahmet Fethi Yıldırım, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2015.

Mühlen, Patrick von zur, *Gamalıhaç ile Kızılyıldız Arasında: İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyet Doğu Halklarının Milliyetçiliği*, çev: Eşref Bengi Özbilen, Mavi Yayınları, Ankara 1984.

Oktay, Dr. A., "Mustafa Çokay'ın Gençlik ve Siyasi Hayatından Bir Parça", *Türkistan Milli Hareketi ve Mustafa Çokay*, Çıkaran: Dr. A. Oktay, İstanbul 1950, s. 44-50.

Özay, Ahmet, "Son Türkistanlı Veli Kayyum Hanın Hayat Hikâyesi", *Turan Dergisi*, sayı 13 (2011), ss. IX-XIV.

Özcan, Ömer, "MTBK'nin I. Kongresi", *21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği: Muzaffer Özdağ'a Armağan*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2003.

Özsoy, A. Sumru, Schönig, Claus, Karabacak, Esra, *Settar Cabbar Kurtuluş Yolunda*, Orient Institut der DMG, İstanbul 2000.

Sakal, Halil Burak, *Başka Bir Dünya Savaşı: İkinci Dünya Savaşı Sırasında Almanya Tarafında Savaşan Türkistanlılar 1941-1945*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2013.

Sommerville, Donald, *Resimli Harp Tarihi: II. Dünya Savaşı*, çev. Ali Önsan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.

Temir, Ahmet, 60 *Yıl Almanya (1936-1996),* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.

Türkistani, Zuhriddin Mirza Abid, *Türkistan İstiklal Yolunda Hicret Yılları,* Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2013.

Türkistan Millij Birlik Qomitası, "Türkistan Millij Birlik Qomitasindan" [Türkistan Milli Birlik Komitesinden], *Milli Türkistan*, I/8 A (1 Noyebir [Kasım] 1942), s.1.

Uzunel, Nurgül, *Milli Türkistan: Türkistanlı Muhacirlerin Avrupa'daki Dergisi 1942-1975,* Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı, İstanbul 2016.

Yesmagambetov, Köşim, *Mustafa Çokay Türkistan Bağımsızlık Mücadelesine Adanmış Bir Ömür*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015.

Zavqiy, A. , "Yangi Türkistan" [Yeni Türkistan], *Milli Türkistan*, XI/100 (Ocak-Şubat 1964), s. 23.

4. İnternet Kaynakları

Veli Kayum-Han ile 23.09.1990 tarihinde yapılan mülakat / I

https://www.youtube.com/watch?v=ljq4ngH64wc&t=392s (Erişim Tarihi: 22.12.2016.)

Veli Kayum-Han ile 23.09.1990 tarihinde yapılan mülakat / II

https://www.youtube.com/watch?v=4KUUy-V-Yk0 (Erişim Tarihi: 22.12.2016.)

Veli Kayum-Han ile 23.09.1990 tarihinde yapılan mülakat/ III

https://www.youtube.com/watch?v=FQ60Bnd2pKc (Erişim Tarihi: 22.12.2016.)

Veli Kayum-Han ile 23.09.1990 tarihinde yapılan mülakat / IV

https://www.youtube.com/watch?v=xnb8ImJfGQM (Erişim Tarihi: 22.12.2016.)

Veli Kayum-Han ile 23.09.1990 tarihinde yapılan mülakat/ V

https://www.youtube.com/watch?v=Otoc7okm_tg (Erişim Tarihi: 22.12.2016.)

"Vatansız!", 05.12.2013. http://www.eskisehiryenigungazetesi.com.tr/vatansiz-makale,561.html , (Erişim Tarihi: 15.02.2017.)

в 26-го не стрелят (V 26-vo Nye Ctrelyat) filminin künyesi için hakkında: http://www.citwf.com/film367845.html, (Erişim Tarihi: 05. 10. 2017).

Yıldız, Selim, "Tarihe Şerh Düşenler ve Şerh Olup Tarihe Düşenler: Türk Milliyetçileri Ve Fikir Mücadeleleri", http://devlet.com.tr/makaleler/yazi/12/tar%C4%B1he_serh_dusenler_ve_serh_olup_tar%C4%B1he_dusenler_turk_m%C4%B1ll%C4%B1yetc%C4%B1ler%C4%B1_ve_f%C4%B1k%C4%B1r_mucadeleler%C4%B1.html ,(Erişim Tarihi: 22.09.2017).

http://www.uyghurnet.org/50-yil-gizlenen-cin-sovyet-antlasmasi/ (Erişim Tarihi: 23.12.2017.)

Veli Kayum-Han'ın Nürnberg Mahkeme Kayıtları https://www.fold3.com/title/620/wwii-nuernberg-interrogation-records (Erişim Tarihi: 30 Nisan 2018)

5. Kişisel Görüşme

Araştırmacı-yazar Çağatay Koçar ile yaptığım kişisel görüşme, Adana: 21.04.2017.

Araştırmacı-yazar Çağatay Koçar ile yaptığım telefon görüşmesi, 27.12.2017.

EKLER

EK 1: VELİ KAYUM-HAN İLE 23.09.1990 TARİHİNDE YAPILMIŞ OLAN RÖPORTAJIN TRANSKRİPSİYONU

"Unutulan Tarih: Veli Kayum-Han ve Türkistan Lejyonu"

Videonun başında, BBC Orta Asya sorumlusu Hamid İsmail tarafından kaleme alınan *Türkistan Lejyonu: Tarihin Okunmayan Sayfaları* isimli kitabın tanıtımı yapılıyor. Hamid, bu kitabı yazarken Almanya'ya giderek Düsseldorf'ta Veli Kayum-Han'ın eşi Eva Kayum Han ile görüştüğünü ve bu görüşme de kitap için gerekli olacak önemli bilgileri ve çok önemli kaynakları elde ettiğini, onların kendisine bir video verdiğini belirtiyor. Video röportaj şeklinde olup Veli Kayum-Han'a yöneltilen sorular bulunmaktadır. Aşağıdaki metin 5 parça şeklinde olan videonun çevirisidir.

1

Hangi şartlarda nasıl Almanya'ya geldiniz?

Taşkent'te Nevai okulunu bitirdikten sonra Hocam Abdurrauf Fıtrat beni Buhara'ya çağırdı ve bu dönemde Buhara'dan Avrupa'ya eğitim almak için talebeler gönderilmekteydi. Beni de Berlin'e göndermek istediler. Ben 1921 yılının sonunda Feyzullah Hoca ile birlikte Almanya'ya gelip burada ilk olarak ziraat, sonra siyaset yüksekokulunu bitirdim ve burayı bitirdikten sonra akademik alanda çeşitli üniversite ve enstitülerde asistan olarak çalıştım. Böylece bu zamandan beri burada yaşayarak Türkistan'ın bağımsızlığı yolunda elimden gelen çalışmaları yapmaktayım.

1917 İhtilali'nden sonra Türkistan'da başlamış olan milli bağımsızlık hareketleri ve Basmacılık Hareketlerine nasıl bakıyorsunuz?

Ben Türkistan'da iken orada çeşitli meseleler gündemdeydi. Özellikle 1917 yılında Türkistan'da ki aydınlar tarafından özellikle Fıtrat tarafından kurulmuş olan Çağatay Cemiyeti, Türkistan'da Türkistan halkının dili, tarihi ve Türkistan gençliğinin yetişmesi için farklı faaliyetler yürütüyordu. Bu cemiyet aynı zamanda köylere kadar giderek oralarda da halkın aydınlanması için çalışmalar yapmaktaydı. Bu cemiyetin ilk amacı halkın aydınlanması ve yeni neslin eğitim derecesini yükseltmekti. Köylere kadar gitmiş olan bu cemiyet üyeleri Rusça, Farsça ve Arapça kelimeleri kendi öz Türkçesine çevirmek istediklerini söylüyor ve böylece geniş alanda çalışmakta olan bu cemiyetle

birlikte zamanla farklı farklı cemiyetler de kurulmaya başlandı. Maalesef bu cemiyetler zamanla birbirleriyle karşı karşıya geldiler. Hatta o dereceye geldiler ki bu aydınlar arasında kurulmuş olan farklı cemiyet üyeleri farklı cemiyetlerle karşı karşıya gelip onlara karşı çok ağır ifadeler kullanma derecesine geldi. Ancak bizim cemiyetimiz bunlara aldırış etmeden çalışmaya devam etti. Bende Avrupa'ya geldikten sonra Fıtrat, Çolpan gibi önemli münevverlerin önerilerinden yararlanarak hayatımı devam ettirmekteyim. Şunu söylemek gerekirse oradayken aynı zamanda Basmacılık hareketi ortaya çıktı. Biz onları tanıyorduk ve bu hareketin en büyük hatalarından biri aralarında ki komutanların daha sonra birbirleriyle anlaşmazlığa düşmesiydi. Sonra da bir araya gelememeleri sonucunda Rusların karşısında fazla dayanamadılar. Biz aydın camia olarak Türkistan'da başlamış olan milli bağımsızlık hareketlerine rehberlik eden basmacı veya farklı cemiyetlere karşı hiçbir olumsuz fikir bildirmedik.

Avrupa'ya gelmeden önce ülkenizdeki Timur'un mezarını ziyaret etmeniz konusunda biraz bilgi verebilir misiniz?

Eski Taşkent'in Bıçakçı mahallesinde doğdum. Eski okulda yani medrese okulunda da okudum, ceditçilerin okulunda da eğitim aldım. Nevai okulunu bitirdim. Ailemde aydın kesimdendi. Ailem farklı cemiyetlerin de üyesiydi. Türkistan cemiyetinin üyesiydi. Ailem beni yetiştirebilmek için tüm hizmetleri bana sundu. Eğitim döneminde etkilendiğim en önemli kişilerden biri Abdürrauf Fıtrat idi. Fıtrat, bize dil ve edebiyat dersini veriyordu Nevai okulunda. Fıtrat'ın ders verdiği dönemde haftada en az 3-4 kere yanına uğrardım ve Fıtrat bana yazmış oldu eserleri, yeni yazdığı makaleleri okurdu. Ve onun üzerine konuşurduk. Fıtrat daha sonra beni Buhara'ya çağırdığı zaman oraya geçmeden önce Semerkant'a uğrayarak Timur'un kabrini ziyaret ettim ve orada diz çökerek Timur'un kabri üzerinde gözyaşlarıyla Türkistan'ın aydınlanması yolunda çalışacağım hakkında yemin ettim. Bundan sonra Buhara'ya Fıtrat'ın yanına gittim. Onun yanına gittiğim zaman Fıtrat bizi Avrupa'ya gönderirken bir söz vermemi istedi. "Avrupa'ya gittiğin zaman dönmeyeceksin!" Ben bunu kabul ettim ve söz verdim. Giderken tren istasyonunda babam, abim, aile fertlerim benden gitmememi talep ederek gözyaşlarıyla benden kalmamı istediler fakat ben onlara; Fıtrat'a söz verdiğimi ve Türkistan hakkında çalışacağıma dair yemin ettiğimi söyledim. Almanya'ya geldikten sonra ne yemin ettiysem ne söz verdiysem tamamen o yeminlerden çıkmadım ve böylece hayatımı devam ettirdim. Ve bu dönemde Türkistan'ın milli bağımsızlığı için Türkistan bayrağı altında yemin ettiğim için bu

zamana kadar hiçbir ülkenin, devletin hizmetine girmedim, hiçbir devlet için de bir dalkavukluk yapmadım. Ben Türkistan milli istiklal bayrağından başka bu zamana kadar hiçbir bayrak altına girmedim

Türkistan lejyonunda hareket ettiniz, aynı zamanda orda askerlik yaptınız mı herhangi bir askeri rütbeye sahip misiniz?

II. Dünya Savaşı'nda Türkistan'dan gelmiş olan esirlerin özgürlüğüne kavuşması için çok çaba harcadım. Ben Almanya'da, Mustafa Çokay da Paris'te faaliyet gösterdi. Ancak Mustafa Çokay Almanca bilmediği için bana pek yardımı dokunmadı. Ancak sağ olsun Almanya'ya geldi ve benimle birlikte esir kamplarında Türkistanlıları esir kamplarından çıkarmak için faaliyet yürüttük. Daha sonra 1941'de Mustafa Çokay vefat ettikten sonra ben Almanya'da Türkistan lejyonunu, Türkistan ordusunu ve Türkistan milli komutasını teşkil ettim. Böylece Türkistan bayrağı altında birkaç yüz bin Türkistanlı "Türkistan! Türkistan!" diyerek ellerine silah aldılar. Ben Türkistan lejyonu hariç hiçbir devletin, hiçbir ülkenin üniformasını giymedim. Bununla birlikte kendi dil, din, örf ve adetlerimizi saklayıp ona sadık bir şekilde yaşamaya devam ettim. Bugün de hiç kimseye tabi değilim.

2

II. Dünya Savaşı'nda General Vlasov ile görüştünüz mü?

II. Dünya Savaşı sonunda Rus Kızıl ordusu generallerinden biri olan Vlasov, Alman ordusuna esir düşüyor. Bu dönemde Almanlar ağır durumda kaldılar ve bu ağır durumdan çıkmak için Vlasov'u kullanmak istediler. Vlasov'a, Almanların izniyle bölünmez parçalanmaz Rusya Komitesi'ni kurmasına izin veriliyor. Böylece Vlasov, komünizmi Rusya'da bitirmek ve bölünmez parçalanmaz tek Rusya kurma amacı ile bir teşkilat kurarak Almanya'da teşkilatlanıyor. Vlasov'un kurduğu bu teşkilata karşı, kuzeydeki Tatarları, Kafkaslar, Ermeniler ve Azerbaycanlılarla birlikte Vlasov'a karşı bir cephe oluşturmak istedim ve bunu gerçekleştirdik. Çünkü Vlasov'un kurduğu bölünmez parçalanmaz Rusya planı, bizim kurduğumuz Türkistan lejyonuna, Türkistan birliği düşüncesine ters düşüyordu. Çünkü Rusya'nın bağımlılığına girmek istemiyorduk. Aynı zamanda Vlasov, Türkistan lejyonu birlikleri ve tüm siyasi cepheleri kendi idaresi altına almayı düşünüyordu. Bu yüzden ben de bu durumu Vlasov ile görüşmek istediğim için yanına gittim. Vlasov'un yanına gittiğimde, kendi komuta üyeleriyle oturuyordu. Vlasov el uzattığında ben selamını almadım. Ve bu fırsatta

Vlasov'a sizin komutanızın varlığını kabul etmiyoruz, size boyun eğmiyoruz ve bizim siyasi görüşlerimiz sizden çok farklı sizinle konuşmaya gelmedik, size karşı oluğumuzu belirtmek istedik dedim. Sonra oradan çıkıp gittik. Bir sonraki gün bana bir suikast düzenlendi. Bunu kimin yaptığını bilmiyorum ama sonradan bu suikast girişimi 3-4 kere daha yapılıyor. Sonradan öğreniyorum ki suikastlar Vlasov taraftarları tarafından yapılmış. Sonra birkaç gün hastanede yattım. Bu süre içinde Türkistan lejyonundaki askerler itirazlarda bulundu. Eğer siz Vlasov tarafında olursanız, biz sizi tanımıyoruz dediler. Vlasov ile aynı safta bulunmamı hiçbir zaman istemediklerini bildiriyorlar. Bu arada Vlasov'un büyük Rusya komutası altında kurduğu teşkilatta ki askerlerin sayısı ancak 3-4bine ulaşmış, bizim lejyondaki askerlerimiz ise 250-280bin civarında. Bundan sonra Almanlar bu tehlikeyi göze alamadılar bizim sayımızda çok olduğu için Vlasov yüzünden bizimle karşı karşıya gelmek istemediler ve Vlasov'u desteklemekten vazgeçtiler. Savaş bittikten sonra Vlasov Amerika'ya kaçtı. Amerikalılar onu Rusya'ya teslim etti ve idam edildi. Savaş bittikten sonra Türkistan lejyonunda ki çoğu asker kendilerinin Moskova'ya teslim edilmesinden endişeli olduğu için intihar etti, bazıları kendilerini yaktı, bazıları kendi kanıyla duvarlara bizi Moskova'ya teslim edecekler diye yazmıştır. Lejyondaki askerler Moskova'ya teslim edilerek ölmektense kendi vatanımız uğrunda şerefli ölümü tercih ederiz diyerek bu şekilde kendilerini ölüme mahkûm ettiler. Bizzat tanıdığım üst subaylarda gözlerimin önünde kendini öldürdü.

Türkistan lejyonunu teşkil etme fikri nerden çıktı?

II. Dünya Savaşı başladığı dönemde Türkistan'dan olan askerler ön saflarda savaştığı için Almanlara esir düşüyor. Alman kamplarında ağır bir şekilde yaşıyorlardı. Çoğu açlıktan, susuzluktan ve hastalıktan vefat ediyordu. Böyle bir durumda ben Türkistan esirlerinin boş yere ölmemeleri için bir kampanya başlattım. Bu kampanyada bazı Alman siyasetçiler ve bazı aydın kesimde bana yardım etti. Türkistanlıların nasıl insanlar olduklarını anlatarak onları ikna ettim. Böylece Alman kamplarındaki tüm Türkistanlı esirleri kendi teklifimle bunları Almanya'daki endüstri, zanaat ve ziraat işlerinde çalıştırarak onların sağ kalmasını ve Almanlara da faydalı olmalarını söyledim. Ancak kamplarda ki kötü şartlardan dolayı zayıf oldukları için işlere pek dayanamadılar ve çoğunu kabul etmediler. Bundan sonra bizzat kendi teşebbüsümle bir kampanya başlattım Türkistan'ı bağımsız etmek isteyen vatanperverler var mı diye. Bu kamp başladıktan sonra kamplardaki esirler kendi istekleriyle buraya yazılmaya başladılar. Böylece Türkistan komutası adı altında kendi lejyonumuzu kurduk.

Savaş bittikten sonra lejyondaki ihtilalcilerin takdiri ne oldu?

Savaş bittikten sonra tüm Almanya'daki ve dünyadaki uluslararası insan hakları teşkilatlarına başvurduk bize yardım edin diye. Ancak olumlu bir cevap gelmedi. Böylece ben de Rus istihbaratı aracılığıyla Moskova'ya mektup yazdım. "Bunlar vatana ihanet etmiş kişilerdir." diye bana geri cevap verildi. Durum böyleyken savaşa katılan tüm devletler Yalta'da görüşüyorlar ve Türkistanlıların takdiri hakkında bir karar alınıyor. Fransa, İtalya ve Almanya'daki tüm Türkistanlıların aileleriyle Moskova'ya iade edileceği yönünde bir karar. Böylece 200 hatta 400 bin Türkistanlı ailesiyle 500 bin de olabilir, iade ediliyor. Bunların arasında saklananlar, kaçanlar, gizli kalanlarda var ama bunların sayısı 1000 bile etmez. Almanya'da gizlice kalan, lejyonda aynı safta olduğumuz kişiler de var ve bu kişiler hala burada yaşıyor.

3

Alman hükümeti size herhangi bir maaş veya emeklilik maaşı veriyor mu? Burada yaşamınızı nasıl sürdürüyorsunuz?

Avrupa'da iken herhangi bir ülkenin/devletin fırkası altında çalışmadığım için bana herhangi bir emeklilik maaşı verilmiyor. Ancak Türkistan lejyonunu kurduğumuz dönemde kendi bütçemiz vardı. Bu bütçeyle birlikte STK ve özel sektörlerde çalışarak kendi hayatımı sürdürdüm.

Türkistan lejyonu maddi olarak nasıl ayakta kalmıştır?

Savaştan önceki dönemde, Avrupa'ya gelen Türkistanlı gençlerin başkalarının fikirlerinden etkilenmemesi için ve farklı olaylara katılmaması amacıyla Türkistan Lejyonu'nu kurduk. Türkistan Lejyonu'nu kurarken Almanya hükümetiyle üç maddede kendi aramızda anlaştık. Bu maddeleri özetleyecek olursak: İlk olarak bu Türkistanlıların Alman vatandaşlarıyla aynı pozisyonda olmaları. İkincisi, lejyondaki askerler Alman askerleri gibi yaşama ve maddi gelir alma hakkına sahipti. Böylece Türkistan lejyonundaki askerler aylık 30 marktan maaş alıyorlardı ve bunun yarısını Türkistan Milli Komitesi'ne veriyorlardı. Böylece MTBK'nin masraflarını Türkistanlı askerler karşıladı. Lejyondaki askerlerin gelirini Alman hükümeti ödüyordu ancak Alman hükümeti ile anlaşmamıza göre, Türkistan bağımsızlığını kazandıktan sonra ben bunları Alman hükümetine ödeyecektim.

80 yaşınızı geçtiniz, tüm amaçlarınıza ulaşabildiniz mi?

Benim herhangi bir kaygım yok sadece olan kaygım Türkistan konusundadır. Benim isteğim Türkistan halkının bağımsızlığı, mutluluğu ve insanlarımızın hür olmasıdır. Her zaman dua ediyorum. Ben camilere gitmem ama her zaman elim duada. Hayat tarzım böyle. Burada herhangi istediğim bir yere gidebilirim ve burada her türlü hak ve hukuka sahibim. Uluslararası İnsan Hakları Teşkilatı koruması altındayım. Rus ajanları kaç defa evime gelip suikast yapma teşebbüsünde bulundu, bunları Alman hükümeti yakaladı. Ancak böyle bir durum eskide kaldı. Önceki dönemlerde her zaman kapımda bir polis olduysa da şu an öyle bir durum yok. Serbest bir dönem şu an ve İnsan Hakları Teşkilatı beni koruyor. İstediğim yere de gidebilirim. Alman vatandaşlarının sahip olduğu haklara sahibim. Kendi imkanlarımla burada hayatımı sürdürmeyi tercih ederim.

Sizin gibi dış ülkelerde yaşayan kişiler bağımsız Özbekistan'ın tek başına ayağa kalkmasına nasıl yardımda bulunabilir?

Biz Türkistan'a ancak siyasi olarak yardımcı olabiliriz maddi olarak değil. Ancak Özbekistan hükümetinden bize herhangi bir yardım beklemek mümkün değil. Almanya'da kazandığımız paraları ancak kendi ihtiyacımız için kullanabiliriz çünkü büyük bir bütçeye sahip değiliz. Sonuç olarak herhangi bir ülkeden veya bir yerden yardım beklemiyorum ancak Türkistan Komitesi zamanla kendi başına kalkınabildiğinde biz vatanımıza yardım edebiliriz.

Kendi vatanınıza gitme isteğiniz var mı? Çocukluk ve gençliğinizin geçtiği yerleri özlediniz mi?

Elbette büyüdüğüm yerleri, memleketimi gerçekten çok özlüyorum. Özellikle burada (Almanya'da) iken dinlediğim yabancı şarkılardan hiç zevk almıyorum, Türkistan müziklerini dinlediğimde gözümden yaş gelir. Yanımda Türkistan şarkılarının kayıtlı olduğu gramofon var ama onu sık bir şekilde açmıyorum. Çünkü her açtığımda üzülüyor ve ağlıyorum. Ben tüm varlığımla vatanına bağlanan biriyim. Vatanımı çok özlüyorum ve bağımsızlığını kazandıktan sonra küçük bir köyde ev yaptırmak ister ve orada hayatımı geçirmek isterim.

Kitaplarınız hakkında bilgi verir misiniz?

Almanya dönemlerinde her iki haftada bir Türkistan meselesi ile ilgili makaleler ele aldım. Bunları da daha çok Alman general ve subaylara okudum. Sebebi; Türkistan'dan gelen gençler Rus hükümetince hep ezildi, hor görüldü, bu gençlere

Alman hükümetinin de kötü davranmaması için. Bu yazılarım genelde Almanca. Yazdıklarımı üniversitelere, harici nazırlıklara, tüm uluslararası kuruluşlara vermeye çalıştım. Özbekçe yazdıklarım sadece *Milli Türkistan* dergisinde. Bu dönemde Milletler cephesi kurduk. Cephe üyeleri daha çok Sovyetlerde ezilen devletlerin halklarından ibaretti. Bu cephelerin kendi mecmualarını oluşturduk, bunlarda benim makalelerim çıkıyor. Makaleler tamamen Türkistan meselelerine ait bilgilerden. Sovyetlerin Afganistan'da çıkardığı problemler, Timur'un, Babür'ün, Nevai'nin kabirleri nerede ve bu isimler nasıl insanlar bu tarz şeyleri çevirerek bunları tanıtmaya çalıştım.

4

Türkistan Lejyonu'nun çalışma tarzı nasıldı?

Türkistan lejyonunun üyeleri Türkistan halkından teşkil olmuştur. Bizim görevimizde Türkistan lejyonundaki kişilere fikir kaynağı olmaktı. Yazı ve makaleler üretmek gibi bir görevimiz vardı. Gazete, dergi, makale ve çeşitli yazıları Türkistan lejyonuna göndermekti bizim görevimiz ve aynı zamanda bu lejyona din adamları da yetiştirip oraya gönderirdik. Propaganda teşkilatı tarafından yetiştirilmiş olan din adamları ve propaganda yapacak olan konuşmacılar her hafta Türkistan Lejyonu'ndaki askerlerin yanına gidip toplantı yaparlardı. Her toplantı ve konferansta biz gider konuşma yapardık, genellikle benim konuşmalarım beğenilirdi. Bana bu süreçte Baymirza Hayit eşlik ederdi. Hayit, genellikle benim yanımda Berlin'de ki idaremizde, ofisimizde benimle beraber çalışırdı. Bu komutada toplam 15 kişi gidip lejyondaki askerlerle görüşürdük. Ben Türkistan Lejyonu komitesinin bir üyesi olsam da hiçbir zaman silah kullanmadım. Suikastlardan sonra bana silah verildi fakat ben hiçbir zaman kullanmadım ve kullanmayı da bilmiyorum. Bir keresinde Türkistan Lejyonu'ndaki askerler ile yoldaydık, dinlenmek için bir yere konumlandık ve bir asker bana silah verdi fotoğrafını çekeceğim diye. Silahı ağacı yöneltmiştim sonra resmini çektikten sonra bu fotoğraf Moskova'da yayınlandı ve "Türkistan Lejyonu'ndaki Türkistan'dan gelen askerleri silahla idam ediyor" diye haberler çıktı. Ama ben hiçbir zaman silah kullanmadım ve kullanmayı da bilmiyorum. Lejyondayken böyle olaylarla karşılaştım.

II. Dünya Savaşı'nda esir alınmış olan Türkistanlıların hayatını kurtarmak için neler yaptınız?

II. Dünya Savaşı'nda esir alınan birçok Türkistanlı asker açlık, hastalık ve ağır şartlardaydı. Bu nedenle binlerce asker yaşamını yitirdi. Alman generaller tarafından

uygulanan cezalar nedeniyle birçok kişi sadece Türkistanlılar değil kamplarda bulunan birçok esir öldürüldü. Böyle bir dönemde Türkistanlı esirleri kurtarmak için batılı ittifaklar tarafından kurulmuş olan uluslararası insani yardım teşkilatlarına Alman kamplarında esirlerin nasıl öldürüldüğü hakkında bazı şeyler söylemiştim. Bu yüzden bana suikast yapılmaya çalışıldı. Türkistan'dan gelen esirleri kurtarmak için yaptığımız ilk çalışmalar, Almanları ikna ederek onları önemli yerde kullanabilmek. İlk olarak 700-800 bin kişiyi esirlikten kurtardık. Bunlardan 250-300 bin kişi asker olarak alında bunların içinden de 150 bin asker Baltık Denizi kıyılarında savaşmaya hazır olarak dururlardı. Bunlar arasında (Kurtardığımız Türkistanlılar arasında) binlerce sivil halk da vardı. Savaştan sonra Ruslara sadece gizli yollarla kaçanlar hariç hepsini teslim etti Alman hükümeti. Hayatta kalanların çoğu Almanya ve Almanya'dan sonra Türkiye'ye bazıları da Türkiye'den Amerika'ya göç ettiler. Amerika'dan başka yerlere gidenlerde belki olabilir. Şu an hayatta kalmış Türkistanlıların sayısını hesaplayacak olsak bin etmez. Benimde tanıdıklarım arasındaysa sağ kalanlardan çoğu Türkiye ve Suudi Arabistan'da yaşıyor.

Mustafa Çokay nasıl bir insandı?

Çokay ile ilk defa ben Paris'te görüştüm daha sonrada Berlin'de. Mustafa Çokay Türkistan muhtariyeti başarısızlığa uğradıktan sonra Avrupa'ya çıktı. Çokay, Rusların okulunda okumuş olmasına rağmen sosyal demokrat bir kişiydi. O dönemde biz Türkistanlılar arasında üç çeşit aydın vardı:

1. Rusların okulunda okumuş kişiler.
2. Dışarıda eğitim görmüş kişiler
3. Mahallede yani Türkistan içinde kendini yetiştirmiş olan kişiler.

Bu Türkistan içinde kendini yetiştiren aydınlar içinde Münevver Kari, Abdürreşid Han, İslam Kari gibi kişiler var. Rus okullarında okuyan çoğu aydın, sosyal demokrat olarak yetişmiştir. Bunlar Türkistan içindeki Rus yönetimi tarafından kurulmuş olan farklı farklı partilerin üyeleriydi. Onlara üye olup siyasete atılmış insanlardı. XX. yüzyılın başında özellikle 1918'lerde Şura-ı İslam, Şura-ı Ulema Cemiyetleri ve çeşitli fırka ve diğer cemiyetler Türkistan'ı aydınlatmak adına çalışmalar yapan cemiyetler daha sonra birbirine karşı olmasına rağmen sonra birleşiyor. Bu Türkistan'daki cemiyetler Türkistan'ı bağımsızlaştırmak adına TMB teşkilatını kuruyor. Başında Mustafa Çokay var bu teşkilatın ve ölene kadar da liderlik etti. Tabi bu teşkilatı

Türkistan içinde kurmak tehlikeliydi o yüzden dışarıda kuruldu. Yurtdışındaki bu cemiyetin başkanıydı Çokay. Çokay hakkında konuşacak olursam o Türkistan'ı çok seven, Kazak, Kırgız, Türkmen ayrımını yapmayan âlim aydınlardan biriydi. Gerçekten çok ilimli bir insandı. Ölümünün son dönemlerinde "Biz Kandırıldık" adında bir makale yazdı. Makalenin içeriğinde, Rusya tarafından kandırıldıklarını, Türkistan muhtariyeti alacağız diye onlara inandıklarını, aslında bize muhtariyet değil istiklal lazım olacağını söyledi. Bu tezi savundu. TMB teşkilatı *Yaş Türkistan* mecmuasını çıkarttı. Lehistan'da çıkıyordu. 1939 yılında bitti bu dergi çünkü Lehistan hükümeti fes edildi. Yardım gelmeyince kapatıldı dergi. Lehistan hükümeti fes edildikten sonra Çokay'ın liderlik ettiği TMB teşkilatı da kendi faaliyetini bitirdi. Daha sonra MTBK teşkil edildikten sonra bu komuta üyeleri Amerika, Türkiye ve Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde faaliyet gösterdi. Bu faaliyete milli cephe komutasından Lehistan'a gidenler daha sonra buradaki Avrupa ülkelerindeki Türkistan Milli Komitesi'ne katılıyor.

Özbekistan'da çıkmış olan hangi gazete ve dergileri okuyorsunuz?

Özbekistan'da takip ettiğim yayınlar arasında *Şark Yıldızı, Özbekistan Sanatı Ve Edebiyatı Yayınları Birlik Neşriyatı, Milli Neşriyat* gibi çeşitli yayınlar var. Özbekistan'dan her çeşit kitabı tanıdıklarım getiriyor ve ben de takip ediyorum ama son zamanlarda biraz zorlaştı. Çünkü abonelik fiyatları yükseldi ve buraya getirebilmek için fazla maliyet istendiği için azaldı ama yok olmadı. Aynı zamanda şu an İslam Cemiyeti tarafından çıkarılmakta olan yayınlar ile Aydın Yayınevi tarafından çıkarılan yayınlar geliyor. Kalanları da abone olursam getirtebiliyorum.

Vatandaşlarınıza samimi dilekleriniz var mı?

Vatandaşlarıma söylemek istediği birkaç şey varsa da bunlar arasında ben sizden çok uzakta olsam da dilim, dinim aynıdır. Türkistan bağımsızlığı yolunda birlikte olmayı diliyorum.

5

Çolpan, Elbek, Fıtrat gibi büyük şahsiyetler hakkında hatıralarınızı paylaşır mısınız?

Elbek ve Sancarların da dahil olduğu bir grup ve bazı aynı görüşte olan kişiler Fıtrat tarafından kurulan Çağatay Gurungi altında ki bir grup içerisinde bir araya geliyorlar ancak Çolpan; Elbek, Sancar ve Fıtrat'tan farklı karaktere sahipti. O daha çok şairane bir tabiata sahipti. Hatıralarıma dayanacak olursam, o vaktini daha çok şiirle

geçirirdi. Çolpan, sevgiye çok önem verirdi, çabuk bir şekilde âşık olabilirdi. Çağatay grubunda yer alan Fıtrat, Elbek ve Sancar gibi şahsiyetlerse daha çok ilmi olarak çalışırdı. Bende Fıtrat'ın bir öğrencisi olarak Taşkent'te talebeler arasında "Tiken" diye gizli bir cemiyet kurdum. Ben Nevai mektebinde *Duvar* ve *Aydın* gazetelerini çıkarırken Sancar sık sık yanıma gelir ve kendi önerilerini verirdi. Gazetelerde yazdığım yazıları kontrol edip onlar üzerine konuşurduk. Tabii ki bunlar üzerine Fıtrat ile de çok konuşurduk. Buhara'da iken Fıtrat bana *Kan* isimli bir eser yazdığını söylemiş ve onun yarısını bana okumuştu. Ancak bu eser Türkistan'da basılmadı. Berlin'de basıldı ve sonradan Türkistan'a gönderildi. Fıtrat ve Çolpan'ın arasındaki farkı söyleyecek olursam; Fıtrat bir alimdi, Çolpan ise bir şair. Elbek ise yazdığı şiirlerden dolayı daha halk şairiydi, halk dilinde yazmaktaydı. Çolpan'ın şiirleri daha çok sevgi, aşk, acı türündeydi. Fıtrat sadece bir siyasetçi değildi aynı zamanda onun edebiyatçı bir yönü de vardı. Berlin'e geldiğimde Fıtrat'a bir mektup yazdım: "Siz daha çok gül, çiçek, muhabbet, sevgi tarzında şiirler yazıyorsunuz. Avrupa'da baktığınızda ise millet davası hakkında büyük büyük yazılar yazılıyor." Bu yazıma cevap olarak Fıtrat bana *Kıyamet* isimli eserini yolladı. Sonra mektubunda "oğlum önce sen oku da sonra bir eleştiri yap" dedi. Toparlayacak olursak Fıtrat, Elbek, Sancar, Çolpan birbirinden farklı kişiler olsa da hiçbir zaman birbirlerine ciddi rakip olmadılar, bir noktada her zaman birleşebilirlerdi. Hamza Hekimzade Niyazi bizimle aynı yönde değildi farklı tarzdaydı. Onun farkı şuraları ciddi biçimde eleştirmiyordu. Şura hükümetini öven bir şiir yazmıştı.

Aileniz hakkında neler söyleyebilirsiniz?

Eşim güney Almanya'dan. Aydın bir aileden, iki üniversite bitirmiş birisi. Berlin'de yetişmiş biri olan eşim iktisat bölümünde ilerledi. Hapisten çıktıktan 2-3 sene sonra eşimle tanıştım ve bu zamandan beri de eşim benimle birlikte Türkistan meselesi üzerinde çalışıyor. Herhangi bir noktada takıldığımda hemen bana danışmanlık yapabilecek yardımcı olabilecek seviyede. Tüm hayatım boyunca bana yardımcı olan ve aynı yolu paylaştığım bir kişi. Ben eserlerimi yazarken tüm eserlerimi makineye geçer. Yazdığım eserleri ilk ona okurum. Aramızdaki ilişki çok samimi ve siyasi olarak da aynı görüşteyiz. Eşimin Türkistan sevgisi o kadar fazla ki kızım Sebire'nin büyümesinde Türkistan'ı hatırlatan kasetleri koyarak Türkistan sesini onun kulağına aşina eden birisi. Ben Türkistan'a ne kadar sadıksam dinime de o kadar sadığım. Eşim Eva ile ilk başta konuştuğumuzda sen kendi dininde kal bu benim için problem değil

dedim. Eşim Hristiyan, kızım Müslüman. Gömlek değiştirir gibi din değişmez. Kızım üniversitede din dersi veriyor. Biz Türkistan'da ne eğitim aldıysak yine Almanya'ya geldiğimizde de bundan vazgeçmedik ve ne dilimizi ne dinimizi ne de kültürümüzü kaybetmedik. Türkistan sevgim oradan ayrıldığımda nasılsa hala da aynıdır.

EK-2: ÇALIŞMAMIZDA GEÇEN İSİMLERİN KISA BİYOGRAFİLERİ

Abdurrauf Fıtrat (Fitret, 1886-1938): Buhara'da tüccar bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Babası Abdurrahimbay, annesi Mushaf Bibi (Bibican)'dir. Eğitimine geleneksel mahalle mektebinde başlamış ardından Buhara'nın ünlü medreselerinden Mir Arap Medresesi'nde devam etmiştir. 1909-13 yılları arasında eğitim için İstanbul'a gelen Fıtrat'ın dünya görüşü ve siyasi düşüncelerinde bu dönemde değişimler yaşanmıştır. Cedit fikrine başlangıçta karşı olan Fıtrat, bu dönemden itibaren cedit fikrinin önemli savunucularından olmuştur. Ülkesine döndükten sonra öğretmenlik yapmış, cedit okullarının açılması için uğraşmıştır. 1920'de kurulan Buhara Halk Cumhuriyeti'nde Eğitim Bakanı olarak görev yapmış, bu dönemde Veli Kayum-Han'ın da içinde bulunduğu 70 kadar genci Avrupa'ya eğitim için göndermiştir. Buhara Cumhuriyeti'nin dağıtılmasının ardından şiir, roman, hikâye, piyes gibi eserlerin yanı sıra tarih ve edebiyat konularında yazılar yazdı. Fıtrat, Sovyet yetkililerince komünizme karşı bir tehdit olarak algılandığı için 1938 yılında halk düşmanı olarak tutuklanmış ve kendisinden bir daha haber alınamamıştır.[507]

Ahmet Temir (1912-2003): Türkoloji ve Mongolistik alanında uzman olan Ahmet Temir, bugünkü Tataristan'ın Elmet köyünde doğmuştur. Eğitim hayatına ilk olarak kendi ülkesinde başlamış, ardından 1929'da Türkiye'ye gelerek Trabzon Öğretmen Okulu ve İstanbul Haydarpaşa Lisesi'nde lise eğitimini tamamlamıştır. 1935 yılında Ankara Üniversitesi'ne kabul edilmiştir. 1936 yılında kazandığı bursla Almanya'ya yollanmış ve burada gösterdiği başarı ile Haziran 1943'te felsefe doktoru unvanını almıştır. Doktora öğrenciliği döneminde 1936-1943 yılları arasında Tatarca okutmanı olarak çalışmış, bir dönem Almanlara esir düşen İdil-Urallı Tatar, Başkurt ve Çuvaş askerleri ile de ilgilenmiştir. Doktorasını tamamladıktan sonra Türkiye'ye dönerek askerlik görevini tamamlamış, 1947-51 yıllarında Müzeler Genel Müdürlüğü'nde çalışmıştır. Daha sonra iki yıl Hamburg Üniversitesi'nde Türkçe okutmanı olarak çalışmış ve aynı zamanda doçentlik tezini hazırlamıştır. 1 Ağustos 1953'te doçent unvanını alan Temir, 1955 yılında Ankara Üniversitesi Türkoloji bölümünde göreve başlamıştır. 1962 yılında profesörlüğe yükselmiş, 1982 yılında emekli olmuştur. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nün kurucularından olup, 1962-

[507] Kanlıdere, *a.g.m*, s. 207-209.

75 yılları arasında kurumun ilk başkanlığını yapmıştır. 19 Nisan 2003'te vefat etmiş olan Temir, pek çok öğrenci yetiştirmiş, 250'den fazla çalışmaya imza atmıştır.[508]

Aleksandr Federoviç Kerenski (1881-1970): Simbirsk'te doğan Kerenski, Petersburg Üniversitesi'nde hukuk ve tarih eğitimi almıştır. Mezun olduktan sonra avukatlık yapmış ve Sosyalist Devrimci Parti (SR)'ye katılmıştır. 1912 yılında Dördüncü Duma'ya milletvekili seçilmiştir. 1917 yılında ilk devrimde Çarlık rejiminin yıkılması ile geçici bir hükümet kurulmuş ve Kerenski bu hükümette 8 ay görev almıştır. Bolşeviklerin yönetimi ele geçirmesi ile Petersburg'u terk etmiştir. 1918 yılında ülkesinden ayrılan Kerenski'nin bundan sonraki hayatı yurtdışında geçmiş, 1970 yılında ABD'de vefat etmiştir.[509]

Andreas Mayer-Mader (1891-1944): Hakkında ayrıntılı bilgiye sahip olmamakla birlikte, Türkistan Lejyonu komutanlarından biri olduğuna çalışmamız içinde değinmiştik. Birçok Türk lehçesine hâkim olan Mader'in Pantürkizm taraftarı olduğu ve II. Dünya Savaşı'nda bu ideoloji etrafında bir ordu kurmakla görevlendirildiğini de bilmekteyiz.[510]

Andrey A. Vlasov: (1901-?) Nijniy Novgorod doğumlu bir askerdir. Ekim Devrimi'nin başlatan askerler arasında yer almış, devrim sonrasında Kızıl Ordu'da hızla yükselmiştir. Ocak 1942'de korgeneralliğe terfi etmiş, Stalin tarafından Leningrad'daki Volkhov Cephesi başkomutan yardımcılığına atanmıştır. 1942 Temmuz'da Almanlar tarafından esir alınmıştır. Savaş bitiminde Ruslar tarafından tutuklanarak Moskova'ya götürülmüş ve vatana ihanetten yargılanarak idam edilmiştir.[511]

Batu (1904-1938): Özbek şairdir. İsmi kaynaklarda Mahmud Maksud veya Mahmud Hadiyev olarak geçmektedir. 1904'teTaşkent'te doğmuştur. İlk tahsilini eski usul mekteplerde, daha sonra ise Rus mekteplerinde tamamlamıştır. Burada Rus edebiyatıyla ve komünizm ile yakından tanışmış olur. 1922 yılında üniversite eğitimi

---

[508] Ahmet Temir hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Temir, *60 Yıl Almanya (1936-1996*), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.

[509] http://www.wiki-zero.co/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvQWxla3NhbmRyX0tlcmVuc2tp , Erişim Tarihi: 06.06.2018.

[510] Mühlen, *a.g.e.*, s.149.

[511] Vlasov hakkındaki bilgiler için Patrik von zür Mühlen ve Halil Burak Sakal'ın çalışmamızda adı geçen eserlerinden faydalanılmıştır.

için Moskova'ya giden Batu, 1924'te komünist partiye girer. İktisat eğitimi alan Batu, Moskova döneminde komünizmi destekler, Lenin'in ölümü üzerine mersiye yazar. Komünizmi öven şiirler yazar. 1929'da Taşkent'e dönmüş ve Sermerkant Parti Komitesi Reklam Şefliği, Halk Maarif Muavinliği, Kadın Hürriyeti Komisyon Sekreterliği gibi görevlerin yanı sıra *Yengi Yol*, *Maarif ve Okutuvcı*, *Alanga* dergilerinde çalışmıştır. Baymirza Hayit onun 1930-32 yıllarında Özbekistan Sovyet Cumhuriyeti Maarif Komiseri olarak vazife gördüğünü ve makamda, milliyetçi kadroları etrafına toplayarak gençlere maarif yoluyla milli eğitim vermeğe çalıştığını belirmiştir. 31 Mart 1933'te önce ölüm cezasına çarptırılır. Sonra bu ceza sürgün cezasına çevrilmiştir. 1937'de Feyzullah Hocayev, Akmal İkramov gibi isimlerle birlikte yargılanarak 1938'de ölüme çarptırılmıştır.[512]

Çağatay Koçar: 1946 yılında Türkistan'da doğdu. 1952 yılının sonlarına doğru ailesi ile birlikte Türkiye'ye gelerek Adana'ya yerleşti. İlk, orta ve lise öğrenimi Adana'da tamamlayan Koçar üniversite eğitimini İstanbul Üniversitesi Gazetecilik bölümünü 1971 yılında, yine aynı üniversitenin Sosyoloji bölümünü de 1975 yılında bitirdi. Almanya'nın Münih kentindeki Hürriyet Radyosu (Radio Liberty)'nun Özbekçe Bölümü'nde araştırmacı-yazar ve spiker olarak 21 yıl çalıştı. Türkistan tarihi, dil ve edebiyatı konularında birçok bildiri sunmuştur. Ayrıca *Türkistan ile İlgili Makaleler* ve *Anayurttan Anayurda Türkistanlılar* isimli kitapları bulunan Koçar, Nabican Bakiyev'in *Enver Paşa'nın Vasiyeti* isimli eserini de Anadolu Türkçesine aktarmıştır. Halen Adana'da yaşamakta olan Koçar; Türkistan konusundaki araştırma ve çalışmalarına devam etmektedir.[513]

Franz von Papen (1879-1969): Franz von Papen, Adolf Hitler'in 1933 yılında iktidara gelmesinde önemli rol oynayan Alman devlet adamı ve diplomattır. 1939-44 yılları arasında Türkiye'de Alman Büyükelçisi olarak görev almıştır. 1941 yılında Türk-Alman Saldırmazlık Antlaşmasını imzalamıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında tutuklanmış, savaş suçlusu olarak Nürnberg Mahkemelerinde yargılanmıştır. 1946 yılında aklanmış fakat daha sonra bir Alman mahkemesi tarafından kürek cezasına

[512] Baymirza Hayit, *Türkistan'da Öldürülen Türk Şairleri*, Kardeş Matbaası, Ankara 1971, s 35-41.; Hüseyin Bargan, *Sibirya Ekspresi*, Sütun Yayınları, İstanbul 2006, s. 29-35.

[513] Çağatay Koçar ile gerçekleştirdiğim kişisel görüşmeler neticesinde elde ettiğim bilgilerden derlenmiştir.

çarptırılmıştır. 1949 yılında serbest kalan von Papen, 90 yaşında Obersasbach'da vefat etmiştir.[514]

Georg Leibrandt (1899-1982): Odessa yakınlarındaki Tsebrykove'de (Almanca: Hoffnungsthal) doğmuştur. 1918 yılında Almanya'da teoloji eğitimi alan Leibrandt, aynı zamanda filoloji ve tarih dersleri de almıştır. 1927'de doktorasını tamamlayan Leibrandt, dil öğrenme konusunda yetenekli olması sayesinde Rockefeller bursu ile 1931-33 yıllarında Paris ve ABD'de çalışmalarına devam etmiştir. ABD'de iken, Amerika'ya göç etmiş olan Rusyalı Almanlarla aktif olarak temas kurmuştur. 1933 yılında Almanya'ya dönmüş ve bu dönemde Nazi Partisi'ne katılarak Dış Siyaset Dairesi (APA)'nde çalışmıştır. II. Dünya Savaşı'nın başlaması ile kurulan Doğu Bakanlığı içinde görev almıştır. Burada Bakanlığa Bağlı Genel Müdür olarak görev almıştır. 1943 yılında buradaki görevinden ayrılmıştır. Savaştan sonra Nürnberg Mahkemelerinde sorgulanmış, 1950 yılında serbest bırakılmıştır. Savaş sonrası dönemde Amerika'ya dönmüş ve Rus Almanları konusundaki daha önceki çalışmalarına yeniden başlamıştır. 16 Haziran 1982'de Bonn'daki ölümüne kadar Rusya Almanları Derneği'ne uzman olarak katkılarda bulunmuştur.[515]

Gerhard von Mende (1904–1963): 25 Aralık 1904 tarihinde Riga'da doğan Gerhard von Mende aslen Baltık Almanlarındandır. I. Dünya savaşı sonrasında ailesi ile Rusya'dan Almanya'ya göç etmiştir. Babasının erken ölümü üzerine amcasının destekleriyle ilk ve orta eğitimini tamamlamış, ardından üniversite eğitimini Berlin'de tamamlamıştır. Daha ilk ilmi araştırmalarında SSCB sınırları içinde yaşayan Türklerin milli mücadelelerini konu olarak seçmiştir. Bunda kendisinin de bu sınırlar içinde doğmuş olması etkili olmuştur. Sonrasında Türk bir doktor olan Safiye Sırtlan ile evlenmesi de onun düşünceleri üzerinde etkili olmuştur. 1936 yılında Berlin Üniversitesi'nin Rusya kürsüsüne öğretim görevlisi olarak tayin edilmiştir. 1940 da bu kürsünün ordinaryüs profesörü olmuştur. 1941'de Polonya'da Poznan Üniversitesi'nde çalışan Mende, 1946 yılında Hamburg Üniversitesi'nde görevlendirilmiştir. Daha sonra Duesseldorf'ta kurulan Doğu Avrupa'yı Araştırma Enstitüsü'nün başına getirilmiştir. Aynı zamanda kendi girişimi ile kurulan Marksizm ve Leninizm ideolojisi ile

[514] Franz von Papen, *Alman Büyükeçi Franz von Papen'in Anıları*, çev. Ahmet Özgiray, Er Yayınları, İstanbul 2017.

[515] http://www.wiki-zero.co/index.php?q=aHR0cHM6Ly9lbi53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvR2VvcmdfTGVpYmJyYW5kdA Erişim Tarihi: 06.06.2018.

mücadeleyi amaçlayan kuruluşların müdürlüğünü yapmıştır. Rusya ve Türkler hakkında derin bilgi sahibi olan Mende II. Dünya Savaşı döneminde esir düşmüş Türklerle ilgili konularda önemli hizmetlerde bulunmuştur. 16 Aralık 1963'te vefat eden Mende, ardında birçok eser bırakmıştır. İlk mühim eseri Sovyet sömürgeciliği üzerine incelemelerini içeren *Studien zur Kolonisation in der Sowjetunion* 1934'te yayınlanmıştır. 1936'da *Der nationale Kampf der Russlandtürken* [Rusya'daki Türklerin Millî Mücadelesi], 1938'de *Die Völker der Sowjetunion* [Sovyetler Birliğinde Yaşayan Halklar], 1962'de de *Nationalitat und İdeolojie* [Milliyet Ve Mefkure] isimli eserleri yayınlanmıştır.[516]

Kares Kanatbay (1911-?): Kazakistan'da doğan Kanatbay, maden mühendisi olarak Kazakistan ve Tataristan'da çalışmıştır. II. Dünya Savaşı'nda Almanlara esir düşmüş, Türkistan Lejyonu'na katılmıştır. 1944 yılında MTBK genel sekreteri olmuş, savaş sonrasında çalışmalarını Türkeli grubunu kurarak sürdürmüştür. İsmini, Haris Kanatbay olarak da kaynaklarda görmek mümkündür.[517]

Olaf Caroe (1892- 1981): I. Dünya Savaşı'nda Pencap'ta orduda görev almış ve 1919'da Hint Sivil Hizmetine katılmıştır. Daha sonra Caroe, dış politikada etkili olduğu Hindistan Siyasi Hizmetine geçmiştir. II. Dünya Savaşı ile Hindistan Hükümeti'nde Dışişleri Sekreteri olarak görev yapmıştır. Savaştan sonra, Hint Yarımadası'nın kuzeybatı sınırında, Afganistan ve Rusya'ya komşu olan Kuzeybatı Sınır Bölgesi'nin (NWFP) Valisi olarak atanmıştır. Onun fikirlerinin İngiltere ve ABD'nin savaş sonrası politikalarını şekillendirmede son derece etkili olduğuna inanılmıştır.[518]

Said Ali Hoca (Said Ali Ankara): 15 Şubat 1889 tarihinde Taşkent'te doğmuştur. İlkokul eğitimini bir Rus okulunda almıştır. 1913 yılında okulu tamamladıktan sonra 1915 yılına kadar ticaret yapan babasının yanında çalışmış,1915'te ise Rus Erkek Lisesi'ne başlamış, 1918'de Türkistan Cumhuriyeti Maarif Halk Komiserliği'nin açtığı lise bitirme sınavı ile mezun olmuştur. Türkistan Üniversitesi'ndeki fizik ve matematik eğitimini 1922'de tamamlamış, sonrasında Buhara Halk Cumhuriyeti tarafından yüksek tahsilini yapması için Almanya'ya gönderilmiş ve Berlin Teknik Üniversitesi Kimya

[516] Gerhard von Mende, *Komünist Blokta Milliyet ve Mefkure,* çev. Fethi Tevetoğlu ve Aziz Alpaut, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1966, s. 8-13.

[517] Andican*, a.g.e.*, s. 568.

[518] http://www.wiki-zero.co/index.php?q=aHR0cHM6Ly9lbi53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvT2xhZl9DYXJvZQ Erişim Tarihi: 06.06.2018.

Bölümü'nde doktora çalışmalarına başlamıştır. 1927 – 28 yılları arasında aynı bölümün kimya laboratuvarında asistan olarak çalışmış, 1931 tarihinde doktor mühendis unvanını almıştır. 1933 yılında Türkiye'ye gelerek Yüksek Ziraat Enstitüsü'nde göreve başlayan Said Ali; 1939, 1940, 1943, 1946 senelerindeki terfilerinin ardından 1949 yılında profesörlüğe atanmıştır. 1950 yılında kadrosu Ankara Üniversitesi, Fen Fakültesi'ne aktarılmış, 1969 yılında tarihinde aynı fakültenin fizik bölümünden emekli olmuştur. 1973 tarihinde vefat etmiştir.[519]

Sancar: Kendisi hakkında detaylı bir bilgiye erişememekle birlikte Sancar (Sancar Sıddıqov) ismi Fıtrat tarafından 1919 yılında kurulmuş olan Çağatay Gurungi [Çağatay Sohbetleri] isimli cemiyetinin üyeleri arasında geçmektedir. Bu ismin, metin içinde bahsedilen Sancar olduğundan emin olamadığımız için bu bilgiye şüphe ile yaklaşmakta fayda vardır.[520]

Settar Cabbar: Subutay mahlası ile de bilinmektedir. Buhara Halk Cumhuriyeti'nin Almanya'ya gönderdiği öğrencilerden biridir. Berlin Üniversitesi'nde kimya eğitimi almıştır. Almanya'da bulunduğu dönemde aktif çalışma sergilemişse de diğer öğrenciler tarafından Bolşevik ajanı olarak görülmüştür. 1929'da bursunun kesilmesi ile zor şartlarda eğitimini tamamlayan Cabbar, 1931 yılında memleketine dönmek zorunda kalmış, Orta Asya Devlet Tıp Enstitüsü Kimya Bölümü'nde çalışmaya başlamıştır. Stalin tarafından başlatılan tasfiye hareketi ile 8 Ocak 1937'de tutuklanmış, 9 Ekim 1938'de 10 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Kendisinden daha sonra bir haber alınamamıştır.[521]

[519] http://fizikciler.info.tr/index.php/13-fizikciler/57-said-ali-ankara Erişim Tarihi: 08.07.2018.; Araştırmacı-Yazar Çağatay Koçar vasıtasıyla kendisinin Türkiye'ye gelmesinin ardından "Ankara" soyadını aldığını öğrendim.

[520] Tuğba Teke, *Özbek Halk Edebiyatında Abdurrauf Fıtrat ve "Özbek Klasik Müziği Ve Onun Tarihi" Adlı Eseri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2015.

[521] Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. A. Sumru Özsoy, Claus Schönig, Esra Karabacak, *Settar Cabbar Kurtuluş Yolunda*, Orient Institut der DMG, İstanbul 2000.

EK-3: MİLLİ TÜRKİSTAN BİRLİK KOMİTESİ'NİN ÇIKARDIĞI YAYINLAR[522]

A. Huşnud, *Gül ve Bülbül*, Çıkaran ve Başmuharriri: Veli Kajum-Han, Berlin 1943-44.

A . Kazı, *Abay (Büyük Şairin Seçme Şiirleri),* Çıkaran ve Başmuharriri: Veli Kajum-Han, Berlin 1943.

A.V. Gabain, *Özbekische Grammatik*, Berlin: Milli Türkistan Birlik Komitesi İlmi-Edebi Bölümü Yayınları, 1944-45.

Bet-Alman, *Yarim Qaldı*, Çıkaran ve Başmuharriri: Veli Kajum-Han, Berlin 1943-44. (*Milli Edebiyat* dergisinin ilk 6 sayısında yayınlanmıştır.)

_____, Sayran, Çıkaran ve Başmuharriri: Veli Kajum-Han, Berlin 1944.

B. Gayip, Ölım Avcında (Ölüm Anında), *Yangi Türkistan,* 1944-45.

Masrur, *Tohfa*, Çıkaran ve Başmuharriri: Veli Kajum-Han, Berlin 1943-44.

M. Ravşan, *Mening Tuyğularım*, Çıkaran ve Başmuharriri: Veli Kajum-Han, Berlin 1943-44.

_____, Qurban, Çıkaran ve Başmuharriri: Veli Kajum-Han, Berlin 1944.

_____, *Balıkçı Kızı*, Çıkaran ve Başmuharriri: Veli Kajum-Han, Berlin 1943-44.

Muhtum-guli, Derleyen: Kurban Ramazan, Çıkaran ve Başmuharriri: Veli Kajum-Han, Berlin 1943.

Qobızcı Qorqıt, *Ölengler*, Çıkaran ve Başmuharriri: Veli Kajum-Han, Berlin 1943-44.

Q. Qurban, *Köktepe: Ruslara Karşı Tarihi Ayaklanma*, Çıkaran ve Başmuharriri: Veli Kajum-Han, Berlin 1943-44.

Q. Qazi, Uluğ Adamning Armanı (Ulu Adamın Arzusu), Çıkaran ve Başmuharriri: Veli Kajum-Han, Berlin 1943-44.

Sayran, *Tolqun Cırı*, Çıkaran ve Başmuharriri: Veli Kajum-Han, Berlin 1944.

[522] Burada bahsettiğimiz yayınların listesi için bkz. Çağatay Koçar, "Milli Türkistan Komitesi'nin Yayınları", *Turan,* sayı 28 (2016), ss. 105-116.

Yalğız Hajit (Baymirza Hayit), *Türkistan Tarihi*, Çıkaran ve Başmuharriri: Veli Kajum-Han, Berlin 1944.

Qabızcı Qorqıt*, Abılay (destan) ve başka ölenler,* Çıkaran ve Başyazıcı: Veli Kayum-Han, Milli Türkistan Komitesinin yanındaki edebi-ilmi bölümü tarafından çıkarılan 1. Kitap, Berlin 1943

Manas ("Manas" destanının ... "Semetej"den bir bölüm) Çıkaran ve Başredaktör: Veli Kayum Han, Milli Türkistan Komitesinin yanındaki edebi-ilmi bölümü tarafından çıkarılan 2. Kitap, Berlin 1943

Büyük Temur, Temür Oqlanlariqa Savqa, Çıkaran ve Baş Redaktör, V. Kayum-Han, Milli Türkistan dergisinin başkanı tarafından çıkarıldı, Berlin Kasım 1943

Çavingeridn Gündelik Defterinden (engime ve ölender toplamı), Çıkaran ve Başmuharrir: Veli Kayum Han, Milli Türkistan Komitesinin yanındaki edebi-ilmi bölümü tarafından çıkarılan 4. Kitap, Berlin 1944

A. Xuşnud, Jürek Tolqunları, Çıkaran ve Başmuharrir: Veli Kayum Han, ilmi-edebi bölüm tarafından çıkarılan 7. Kitap, Berlin 1944

Abdulrauf Fıtrat, Çıkaran ve Başyazıcı: Veli Kayum-Han ve A. v. Gabain, diğer bilgiler bulunmamaktadır.

EK-4: FOTOĞRAFLAR

II. Dünya Savaşı döneminde Veli Kayum-Han

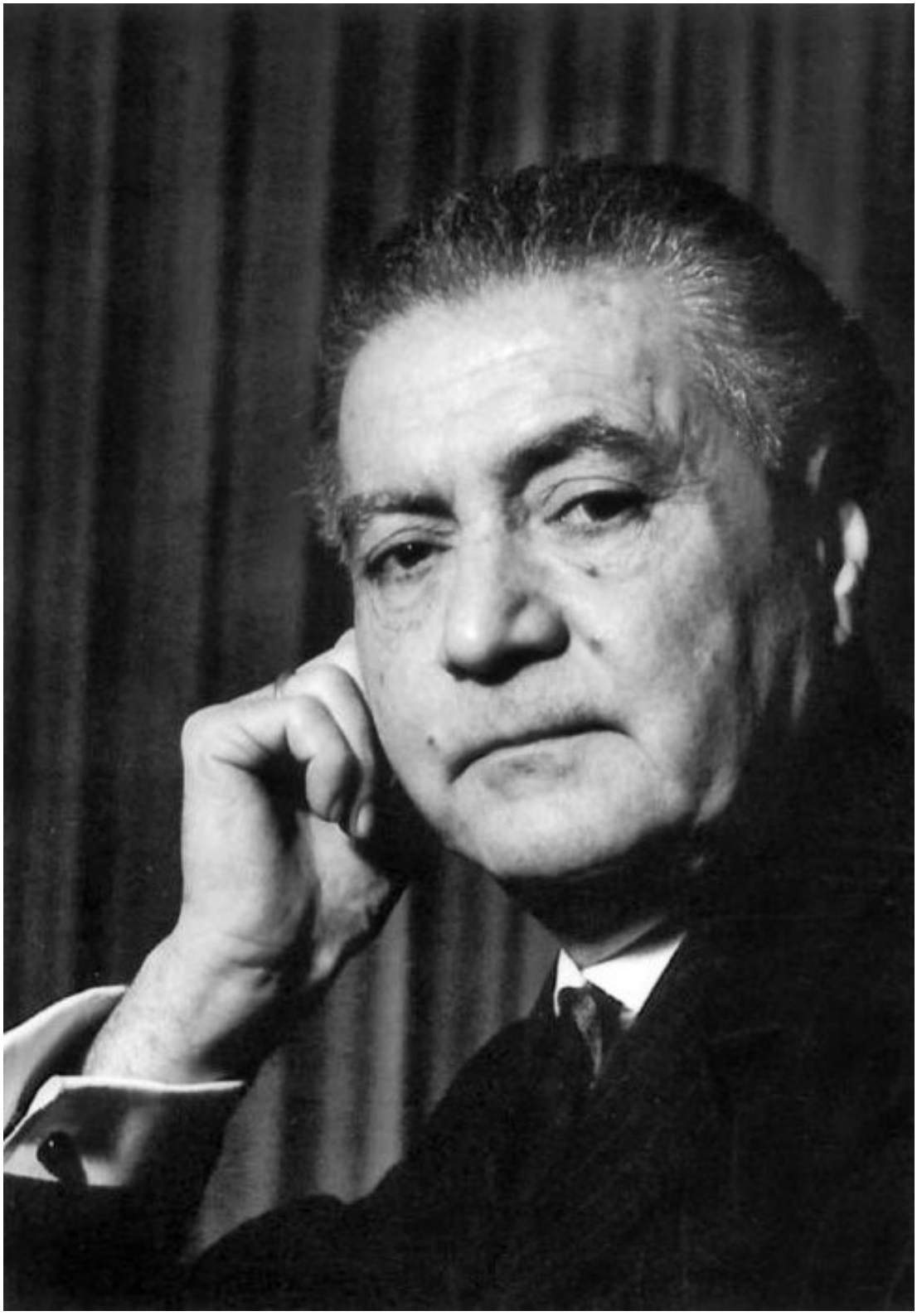

Nurmberg 1946/7

TÜRKİSTAN mücahitlerinden Veli Kayyum - HÂN, Anadolu mücahidi ATATÜRK'ün manevi huzurunda. 1 - Veli KAYYUM - HÂN, 2 - Bayan KAYYUM HÂN, 3 - Dr. Salih ERKİNKOL. 4 - Eski mebuslardan Halide AHISKA hanım 5 - KURT Tarık ÖZ-HAN ve esir TÜRK İllerinden gençler.

Veli Kayum-Han'ın Anıtkabir Ziyaretinden (Çağatay Koçar Arşivi)

1956 yılı Adana ziyaretinde çekilen bir fotoğrafta

Veli Kayum-Han (10) ve eşi Eva Kayum-Han (11) (Çağatay Koçar Arşivi)

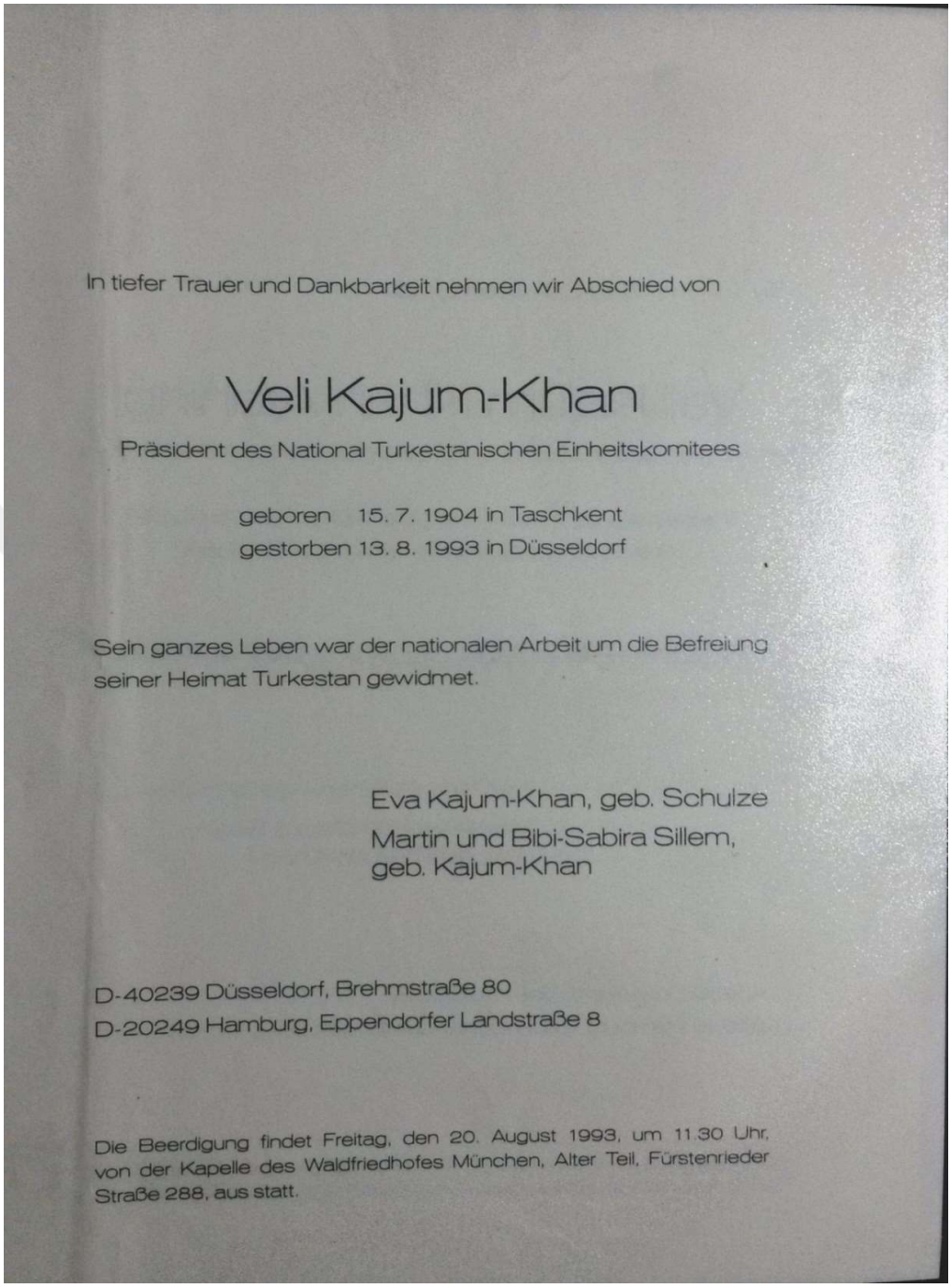

In tiefer Trauer und Dankbarkeit nehmen wir Abschied von

Veli Kajum-Khan

Präsident des National Turkestanischen Einheitskomitees

geboren 15. 7. 1904 in Taschkent
gestorben 13. 8. 1993 in Düsseldorf

Sein ganzes Leben war der nationalen Arbeit um die Befreiung seiner Heimat Turkestan gewidmet.

Eva Kajum-Khan, geb. Schulze
Martin und Bibi-Sabira Sillem,
geb. Kajum-Khan

D-40239 Düsseldorf, Brehmstraße 80
D-20249 Hamburg, Eppendorfer Landstraße 8

Die Beerdigung findet Freitag, den 20. August 1993, um 11.30 Uhr, von der Kapelle des Waldfriedhofes München, Alter Teil, Fürstenrieder Straße 288, aus statt.

Veli Kayum-Han'ın Ölümü Üzerine Hazırlanan Belge (Çağatay Koçar Arşivi)

E. Arbenov ve L. Nikolayev tarafından yazılan, Mustafa Çokay ve Veli Kayum-Han'ın faaliyetlerine değinen *Feniks* romanı kaynak alınarak 1967 yılında bir film çekilmiştir. Bu filmin adı в 26-го не стрелят (V 26-vo Nye Ctrelyat), Türkçe anlamı ile Yirmi Altıncıyı Vurmasınlar'dır. Filme dair 2 afiş de sonraki sayfalarda verilmiştir.

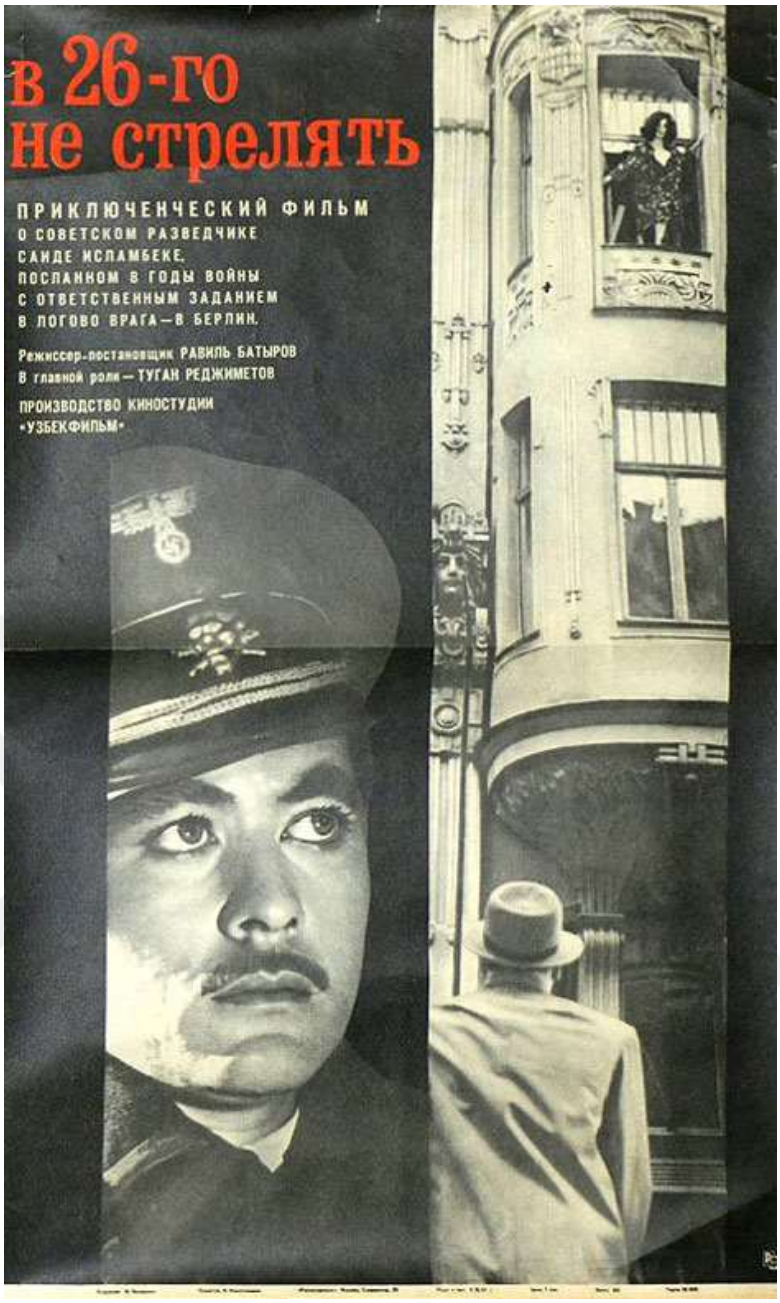

в 26-го не стрелят (V 26-vo Nye Ctrelyat) filminin afişi I

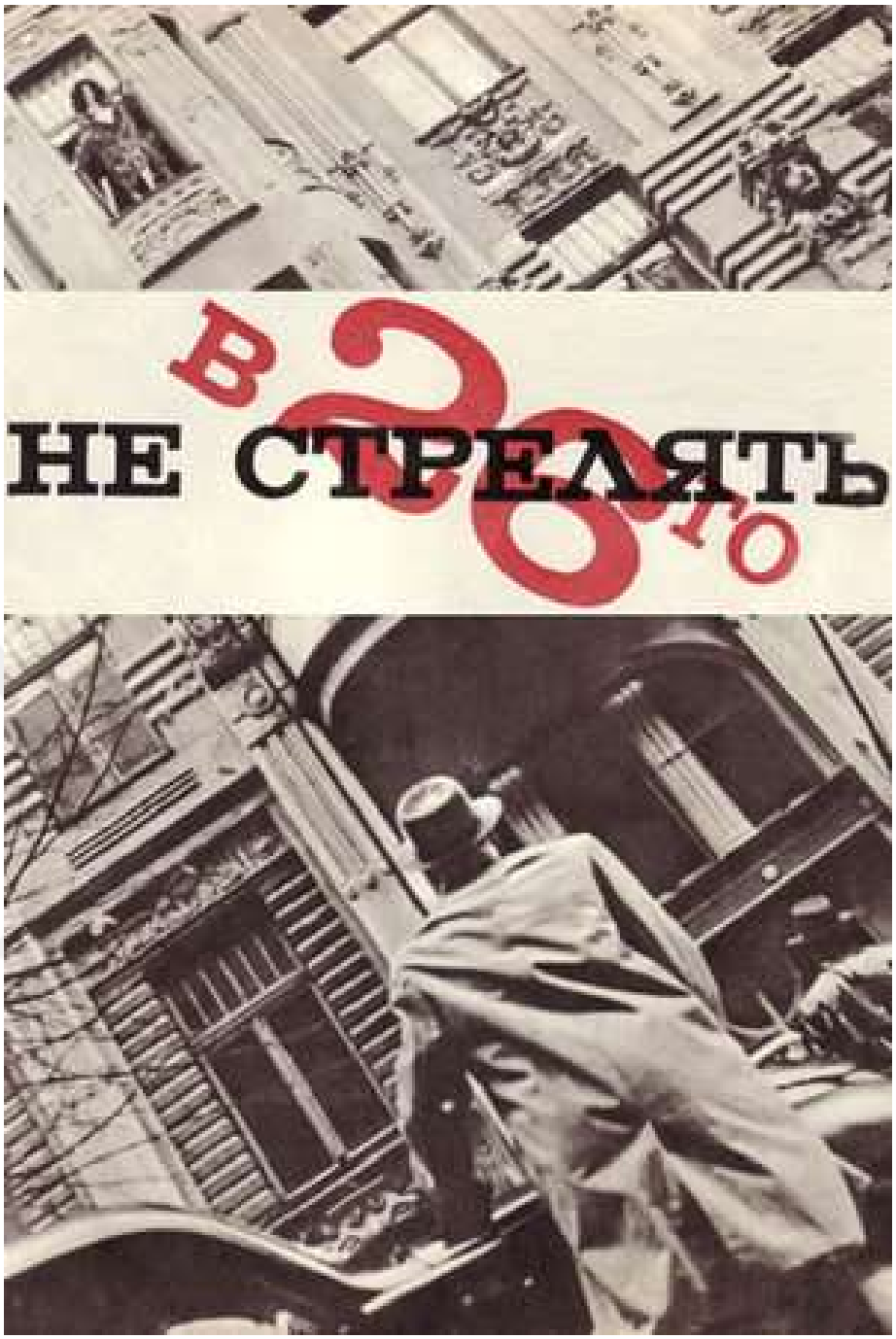

в 26-го не стрелят (V 26-vo Nye Ctrelyat) filminin afişi II

Yeni Türkistan

Çıxarılıb: O. K. W. həm Türkistan milli birlik qomitəsinin prezidenti Veli Kajum-xan.

Türkistan Legionunun həftəlik gəzetəsi

№ 10 5— MAJ 1943 — İL.

Türkistanlılar! Birləşiniz, küräşiniz, jurtqa bariniz!
Siznin üjiniz, tuqulqan jeriniz Türkistandir! Veli Kajum-xan

Biznin jenilməs jolimiz

Veli Kayum-Han tarafından çıkarılan *Yeni Türkistan* gazetesi

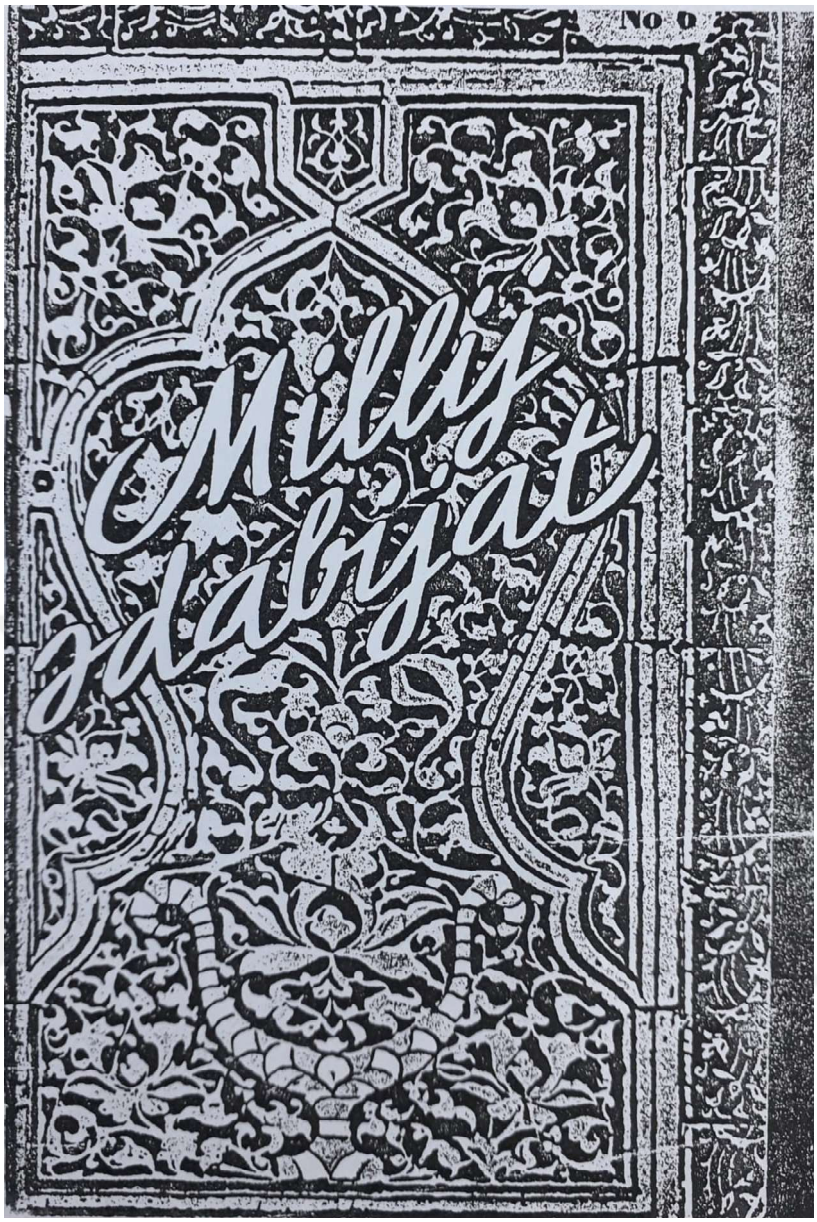

Veli Kayum-Han tarafından çıkarılan *Milli Edebiyat* dergisinin kapağı

(Çağatay Koçar Arşivi)